RICHARD DAVID PRECHT

Dragostea

Gene egoiste, chimie sau romantism?

iQ230

RICHARD DAVID PRECHT

Dragostea

Gene egoiste, chimie sau romantism?

IQ230

RICHARD DAVID PRECHT

Dragostea

Gene egoiste, chimie sau romantism?

IQ230

Richard David Precht

Dragostea

Gene egoiste, chimie sau romantism?

Traducere din limba germană

Manuela-Camelia Tomuță

Editura LITERA

2014

LITERA®

Liebe: Ein unordentliches Gefühl

Richard David Precht

Copyright © 2009 Wilhelm Goldmann Verlag, München

Editura Litera

O.P. 53; C.P. 212, sector 4, Bucureşti, România

tel.: 021 319 63 93; 0752 101 777

e-mail: comenzi@lira.ro

Ne puteți vizita pe

www.litera.ro

Dragostea: gene egoiste, chimie sau romantism?

Richard David Precht

Copyright © 2014 Grup Media Litera

pentru versiunea în limba română

Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactori: Ondine Cristina Dascălița, Mona Apa

Corector: Georgiana Enache

Copertă: Florentina Tudor

Tehnoredactare și prepress: Anca Suciu

ISBN ePUB: 978-606-686-578-4

ISBN PDF: 978-606-686-566-1

ISBN Print: 978-606-686-504-3

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

Elefant.ro

Pentru Caroline

Explică-mi, iubire!

Ingeborg Bachmann

INTRODUCERE

BĂRBAȚII VOR PE VENUS, IAR FEMEILE, UN MARS

De ce este atât de complicată problema cărţilor despre dragoste

Aceasta este o carte despre femei şi bărbaţi. Şi despre ceva foarte frumos şi rar care se poate întâmpla între ei – dragostea. Dragostea este cea mai îndrăgită temă a omului. Sunt rare romanele fără iubire, iar filmele fără iubire, şi mai rare. Şi chiar dacă nu vorbim întotdeauna despre iubire, ea este întotdeauna foarte importantă pentru noi. Probabil că nu a fost aşa de-a lungul întregii istorii a omenirii. Astăzi însă, se pare că astfel stau lucrurile. Nici un deodorant nu se vinde dacă nu există promisiunea că va oferi dragoste şi nu există temă mai importantă pentru nici un cântec pop.

Tema iubirii este vastă. Ea cuprinde aproape totul. De la „De ce există, de fapt, bărbaţi şi femei?” până la „Ce trebuie să fac pentru a-mi salva căsnicia?”. Şi nu există limite. Poţi iubi femeile cu ochii de culoarea ardeziei şi nopţile cu lună plină din taiga. Poţi să-ţi iubeşti tabieturile şi bărbaţii atenţi la felul în care ordonează şosetele. Poţi iubi pisicile siameze şi friptura în sânge, carnavalul de la Köln şi liniştea mănăstirilor budiste, modestia, maşinile sport şi pe Dumnezeu. Sau poţi iubi toate acestea separat. Le poţi iubi în paralel. Iar pe unele simultan.

Dintre toate aceste feluri de a iubi şi valenţe ale dragostei, această carte vizează un singur aspect: dragostea sexuală faţă de partener. O carte despre dragoste în general nu poate fi scrisă, iar aceasta nu este o carte despre tot şi

toate la un loc. Tema „femeia și bărbatul” (dar și „femeia și femeia” sau „bărbatul și bărbatul”) este destul de dificilă, deoarece dragostea sexuală este un subiect cât se poate de echivoc, de care s-au ocupat, ce-i drept, cei mai buni poeți, dar numai rareori, cei mai înțelepți filosofi.

Oricât de importantă ar fi pentru noi tema aceasta, în filosofia occidentală iubirea sexuală este văzută de la Platon și până astăzi ca un fel de muzică de divertisment. Atâta timp cât filosofii l-au definit pe om în funcție de judecata și de inteligența sa, dragostea nu a fost aproape nimic altceva decât un accident, o situație confuză a sentimentelor, cu urmări regretabile pentru rațiunea încețoșată. Sentimentele ca stăpâne ale sufletelor noastre au fost mult timp descalificate. Și aceasta pentru că este de preferat ca un lucru ce nu se poate demonstra rațional să fie trecut sub tăcere. Excepțiile cunoscute din istoria filosofiei confirmă această regulă. Oricât de multe lucruri remarcabile despre dragoste ar fi spus Friedrich Schlegel, Arthur Schopenhauer, Søren Kierkegaard, Friedrich Nietzsche, Jean-Paul Sartre, Roland Barthes, Michel Foucault sau Niklas Luhmann – în lumea academică, un filosof care ține o serie de prelegeri despre dragoste este suspect, ca să nu mai vorbim că-și atrage mai mult ca sigur batjocura colegilor săi. Filosofia este un domeniu extrem de conservator, iar prejudecățile sunt adânc înrădăcinate. În acest moment există probabil mult mai multe cărți inteligente scrise de filosofi despre logica formală sau despre problema categoriilor la Kant decât despre dragoste.

Pe de altă parte, nimeni nu va lua în serios ideea că problemele logicii formale ar fi mai importante pentru oameni decât cele pe care le presupune dragostea. Se pare însă că pe acestea din urmă este greu să le diseci cu bisturiul filosofiei. „Dragostea este cel mai greu de înțeles deoarece este realitatea cea mai evidentă și cea mai lipsită de temei a conștiinței absolute”, afirma Karl Jaspers. Ea este alunecoasă, foarte greu de definit. Le este însă oare mai ușor psihologilor? Sau, după cum se poate vedea în ultimul timp, chimiștilor și biologilor? Știu ei de unde vine și încotro se îndreaptă ea, dragostea? Și cum acționează asupra noastră?

Dragostea este cea mai importantă temă de la intersectarea științelor naturii cu cele ale spiritului. Ea nu poate fi dedusă prin logică și nici printr-o argumentare filosofică. Ar trebui însă din acest motiv să fie lăsată pe mâna

statisticienilor, a sondajelor de opinie, a experimentelor psihologice, a analizelor de sânge și a testelor hormonale?

Poate că dragostea este și pentru ele prea prețioasă. Prea importantă și complicată chiar și pentru atotștiutoarele ghiduri despre managementul iubirii și al relațiilor. Numărul acestora este aproape nelimitat și influența lor dificil de evaluat, dar în mod sigur redutabilă. Toate demersurile lor inteligente ne învață ce plan secret trebuie să folosim pentru a găsi partenerul sau partenera potrivit(ă), cum putem păstra dragostea la fel ca în prima zi, cum să devenim și să rămânem amanți înflăcărați. Toate tehnicile care trebuie utilizate în sau în afara așternutului, meșteșugul și „arta iubirii" au fost descrise pe larg. Chiar și cercetările făcute asupra creierului– iar unele dintre ele mai mult strică decât repară ceva – ne dezvăluie în fel și chip de ce femeile gândesc cu emisfera dreaptă, iar bărbații cu cea stângă, ceea ce ar explica de ce bărbații nu găsesc aproape nimic în frigider, iar femeile nu sunt în stare să parcheze. Pe bărbați, sexul îi face fericiți și vor întotdeauna pe Venus. Femeile, dimpotrivă, caută dragostea sau cel puțin un Mars, deoarece și ciocolata le face fericite. Cu alte cuvinte, trebuie doar să citești cartea potrivită pentru a afla totul despre tine și celălalt. Totul va fi bine. Poate nu în viața reală, dar cu siguranță în paginile cărților.

În realitate nu știm foarte multe. Întrebările referitoare la bărbat și femeie, la atracția și simpatia reciprocă sunt mai puternic ancorate în ideologie decât orice politică. Atunci când vine vorba despre dragoste, deși este foarte importantă pentru noi, ne mulțumim cu pseudoinformații și pseudoadevăruri. Având în vedere importanța și actualitatea temei, situația este una bizară. Suntem bucuroși când auzim orice explicație simplă, când ni se spune cum sunt bărbații și femeile, deși în viața de zi cu zi întâlnim numai caractere, și nu sexe. Cu toate acestea suntem mai puțin selectivi cu astfel de răspunsuri decât suntem cu tonul de apel al telefonului mobil, pe care îl căutăm îndelung până când considerăm că ni se potrivește într-adevăr. Totuși, e timpul ca întrebarea referitoare la bărbat și femeie, cea referitoare la dragoste, să fie eliberată din vechile și noile încătușări și imagini universale. Știacheta este sus: „Ce e cu bătaia se știe deja; ce e dragostea însă nu a aflat nimeni până acum", afirma Heinrich Heine. Poate că nici nu trebuie. Și aceasta, probabil, deoarece dragostea nici nu există. Este probabil suficient să îmbraci în cuvinte „nebunia zeilor" despre care vorbește Platon, cu „fantoma"

moralistului La Rochefoucauld ca să ai o imagine mai exactă.

Dragostea este lumea în care emoţiile declanşează reprezentări colorate. La fel se întâmplă cu arta şi cu religia. Şi aici avem de-a face cu lumi ale reprezentărilor care îşi găsesc valoarea în experienţa senzorială nemijlocită, nu în raţiune şi ştiinţă. Se poate astfel spune că această logică glisantă a dragostei nu îşi poate găsi locul decât în literatura pe care, după părerea unor filosofi şi sociologi, ea a inventat-o. Dar oare totul se sfârşeşte cu poeţii?

Într-un capitol scurt al cărţii mele Cine sunt eu?, am aruncat puţină lumină asupra dragostei folosind o lanternă pe cerul nopţii. Am fost curios să cercetez o galaxie şi să măsor un univers care ne este deopotrivă atât de familiar, dar şi atât de străin. Şi asta deoarece dragostea are în primul rând legătură cu noi, sau în orice caz mult mai mult decât cu orice altceva. În al doilea rând, pare o trăsătură intrinsecă a dragostei faptul că ea se ascunde într-o anumită măsură de cel care iubeşte. Dragostea nu joacă cinstit, cu cărţile pe masă – şi aceasta este, desigur, bine. Entuziasmul şi ardoarea, pasiunea şi faptul că suntem gata să acceptăm orice compromisuri nu se dezvoltă la lumina clară a zilei. Ele au nevoie întotdeauna şi de întunericul care înconjoară dragostea.

Cum se poate scrie o carte despre acest subiect? Despre ceva cu caracter privat, nedezvăluit, atât de minunat de iluzoriu cum este dragostea? Citind această carte nu veţi învăţa cum să vă îmbunătăţiţi performanţele în dormitor. Nu vă ajută nici dacă aveţi probleme cu orgasmul sau cu gelozia, dacă sunteţi dezamăgit în dragoste sau dacă v-aţi pierdut încrederea în partener. Nu vă sporeşte atractivitatea. Şi nu conţine nici un truc şi nici sfaturi deştepte pentru viaţa de zi cu zi în doi. Vă poate însă ajuta să conştientizaţi câteva aspecte care vă erau neclare înainte, vă poate trezi dorinţa intensă de a sonda mai atent acest imperiu nebun în care noi (aproape toţi) am dori să trăim. Şi poate că o să meditaţi puţin împreună cu mine asupra comportamentului dumneavoastră sexual şi social, dar şi asupra reacţiilor dumneavoastră pe care le consideraţi normale şi firești. Poate că aveţi chef ca în viitor să vă comportaţi într-un mod mai inteligent în ceea ce vă priveşte, dar, desigur, numai dacă şi când doriţi dumneavoastră.

Tocmai în aceasta constă astăzi sensul filosofiei. Ea nu pretinde dezvăluirea unor mari adevăruri, ci în cel mai bun caz face plauzibile noi conexiuni. Şi nu

este puțin lucru. Ca teoreticieni ai dragostei, filosofii au o serioasă concurență. Cărți pe această temă au scris psihologii, antropologii și etnologii, specialiștii în istoria culturii și sociologii, iar în ultimul timp li s-au adăugat chimiștii, geneticienii, biologii evoluționiști, cercetătorii în domeniul creierului și autorii de articole pe teme științifice.

S-au ivit numeroase păreri interesante. În mod normal, noi trăim cuminți, unul lângă celălalt, la fel ca diferitele tipuri de animale care numai rareori se întâlnesc direct într-un biotop. „Omul este un animal", „Omul este chimie", „Omul este o ființă culturală" – în fiecare caz, răspunsul referitor la ce este dragostea va fi altul. Iar chestiuni precum fidelitatea, atașamentul, sentimentele schimbătoare, fascinația sexului sunt explicate de fiecare dată cu totul altfel.

Lucrul acesta este cu atât mai uimitor cu cât nimeni nu contestă faptul că în viața reală toate se intersectează. Faptul că fiecare vorbește despre „dragoste" nu înseamnă că se referă la același lucru. Dar cum se poate construi o punte între spaniola sociologilor și chineza geneticienilor? Ce au în comun testosteronul și feniletamina, autoreflecția și instinctul de reproducere, fitnessul în grup și așteptarea așteptării? Cum depind una de cealaltă? Există o ierarhie? Există lumi paralele? Sau fiecare element își exercită influența asupra celuilalt?

O privire asupra literaturii de specialitate ne arată în mod clar cum fiecare specialitate are propriile definiții și teritorii. Sociologii neglijează chimia dragostei, iar chimiștii dragostei procedează la fel cu sociologia. Probabil că mai există o brumă de înțelegere internă între specialiștii în științele naturii, și între cei din clubul științelor sociale. Între ei însă se cască o prăpastie de netrecut.

Or, exact această prăpastie mă interesează, deoarece, după părerea mea, ea nu ar trebui să existe. Încă din copilărie, m-a fascinat zoologia. Mai mult decât orice altă știință, ea îmi aduce scânteia mistică a existenței noastre. Și o mare parte dintre trăirile mele cvasireligioase sunt de natură zoologică. Totuși, și astăzi citesc deseori cu un ochi critic explicațiile biologice. Cele mai multe dintre premisele lor sunt neclare, iar axiomele, lipsite de o susținere fermă. Apropierea de subiect declanșează în mine o mare nemulțumire atunci când biologii fac afirmații stranii. Și în nici un domeniu nu au scris biologii lucruri

atât de ciudate cum au făcut-o vorbind despre bărbat şi femeie. Numeroase afirmaţii despre biologia dorinţei fac parte, fără îndoială, din eşecurile breslei, fiind sprijinite şi popularizate de psihologii care consideră că vorbesc în numele biologiei.

În cazul unei critici, pregătirea filosofică îţi vine în ajutor. Se poate afirma: mă interesează spiritul din perspectiva ştiinţelor naturii şi natura din perspectiva ştiinţelor spiritului. Îmi place în egală măsură imboldul simplu, fără zorzoane, spre clarificare al ştiinţelor naturii şi acel inteligent „precum şi" al ştiinţelor spiritului. Nu aparţin nici unei facţiuni şi nu trebuie să apăr pe nimeni. Nu cred că există o singură cale privilegiată de acces spre adevăr. Nu sunt naturalistul care consideră că omul poate fi explicat din punct de vedere al ştiinţelor naturii, dar în acelaşi timp nu sunt nici un idealist care să creadă că se poate renunţa la ştiinţele naturii. Consider că amândouă sunt necesare: filosofia fără ştiinţele naturii este goală; ştiinţele naturii fără filosofie sunt oarbe.

Nu există nici o ştiinţă despre dragoste. În pofida tuturor promisiunilor. Chiar şi cele mai noi cercetări despre creier nu aduc nimic nou. Deoarece femeile nu gândesc cu o altă parte a creierului decât bărbaţii, ci cu aceeaşi. Din punct de vedere anatomic, creierul la femei şi la bărbaţi aproape că nu se deosebeşte, iar fiziologic este foarte asemănător. Altfel, femeile înzestrate cu însuşiri tipic „masculine", capabile să parcheze ireproşabil, ar putea fi considerate nebune. Iar bărbaţii capabili să asculte când li se vorbeşte ar fi bolnavi.

În căutarea unui răspuns la întrebarea referitoare la dragoste, am încercat să cercetez discipline dintre cele mai diverse şi să le corelez. Cei care au citit lucrarea mea Cine sunt eu? se vor reîntâlni cu câţiva filosofi care le sunt deja familiari. Dar vor face cunoştinţă şi cu unii noi, cum ar fi Judith Butler, Gilbert Ryle, Williams James sau Michel Foucault. Privirea ni se îndreaptă cu atenţie sporită asupra biologilor, precum William Hamilton, Desmond Morris, Robert Trivers şi Richard Dawkins. Sunt luaţi în vizor şi câţiva sociologi, ca Erich Fromm şi Ulrich Beck. Şi din nou trebuie să spun că nu este vorba de o selecţie a celor mai „importanţi" gânditori pe tema dragostei. Persoanele menţionate, cât ar fi ele de importante, nu sunt reprezentative, ci au o legătură cu această temă.

Pentru a înţelege biologia dragostei, trebuie să ai o reprezentare despre evoluţia ei şi despre cum s-a produs aceasta. Asta înseamnă să cercetăm fundamentele teoriilor, atât de populare în zilele noastre, referitoare la înclinaţiile şi interesele biologice diferite ale bărbatului şi femeii. Primele cinci capitole se ocupă de principiile biologice şi culturale ale rolului nostru sexual. De unde provin aceste caracteristici şi proprietăţi? Din moştenirea noastră animalică, din Epoca Pietrei sau din zilele noastre? (Capitolul1) Ce program urmează genele noastre şi cum acţionează acesta asupra noastră? (Capitolul 2) Ce este tipic comportamentului sexual feminin şi celui masculin? Şi ce se ştie într-adevăr despre acestea? (Capitolul 3) Funcţionează creierul femeilor altfel decât cel al bărbaţilor? (Capitolul 4) Şi cât de mare este aportul culturii la capacitatea noastră de a ne înţelege pe noi înşine şi de a înţelege lumea, ca femeie sau ca bărbat? (Capitolul 5)

În partea a doua, de la Capitolul 6 până la Capitolul 10, este vorba chiar despre dragoste. Mai întâi, dragostea este analizată din punct de vedere biologic. Cum de există? E oare posibil ca iniţial ea să nu fi fost „concepută” deloc pentru relaţia dintre femeie şi bărbat? (Capitolul 6) Noi încercăm să înţelegem ce este, în fapt, acest sentiment haotic. În orice caz, dragostea nu este pur şi simplu o emoţie. Atunci ce este? Ce se întâmplă, de fapt, în creierul nostru când iubim? Şi cum se face trecereade la îndrăgostire la dragoste? Aflăm de ce şoarecii de câmp din prerie sunt fideli, spre deosebire de rudele lor, şobolanii de la munte, şi ce legătură are aceasta cu chimia, atât la şoarecii de prerie, cât şi la oameni. În acelaşi timp vom arăta că cele mai importante deosebiri dintre bărbaţi şi femei au mai puţin de-a face cu chimia şi mai mult cu ideile preconcepute despre sexe (Capitolul 7) şi cu influenţele din copilărie (Capitolul8). Aflăm că dorinţa de a iubi şi de a fi iubit se manifestă nu numai prin apropiere şi ataşament, ci şi prin nelinişte şi chiar prin distanţare temporară. Că dragostea, aşadar, nu este pe deplin altruistă şi că înseamnă şi altceva decât parteneriat (Capitolul9). Dragostea îngemănează dorinţe şi reprezentări de toate felurile. În viaţa de zi cu zi, acestea îmbracă forma unui „cod” relativ fix. Dragostea este un joc cu aşteptările sau mai corect spus cu aşteptări la care ne aşteptăm. (Capitolul 10) În partea a treia a cărţii este vorba despre posibilităţile şi problemele personale, dar şi sociale legate de dragoste în zilele noastre. De ce a devenit aşa de importantă pentru noi dragostea romantică? (Capitolul 11) Şi există încă dragoste „adevărată”, în condiţiile în care tot ce ţine de romantism a devenit de mult un obiect de

consum? (Capitolul 12) O privire asupra dificultăţilor cu care se confruntă astăzi viaţa de familie ne arată cât de greu este să corelăm realitatea cu idealul (Capitolul 13). La final se află un scurt bilanţ asupra originii şi problemelor care înconjoară acest sentiment incontrolabil (Capitolul 14).

RICHARD DAVID PRECHT

Luxembourg, decembrie 2008

FEMEIA ȘI BĂRBATUL

1. O MOȘTENIRE ÎNTUNECATĂ

CE LEGĂTURĂ EXISTĂ ÎNTRE DRAGOSTE ȘI BIOLOGIE

O idee aproape bună

Biologii știu cum stau lucrurile: femeile iubesc bărbații cu trăsături simetrice, lați în spate, cu sprâncene groase, înalți, sănătoși și cu o situație materială bună; bărbații iubesc femeile tinere, suple, cu sâni mari, cu un bazin lat, făcut astfel parcă special în scopul procreării, și piele netedă. Așadar, toată Galia este deja ocupată, cu excepția unui cătun mic, curajos care rezistă până astăzi în fața invadatorului.

Dacă totul este atât de simplu în privința preferințelor noastre sexuale, de ce o fi realitatea atât de complicată? De ce atât bărbații, cât și femeile caută parteneri care nu corespund acestor criterii ideale? De ce nu te îndrăgostești întotdeauna de cea mai frumoasă femeie sau de cel mai frumos bărbat – ca să nu mai vorbim de căsătorie? De ce există bărbați care se îndrăgostesc de femei corpolente și femei cu o înclinație spre bărbați filiformi, sensibili? De ce nu există numai oameni frumoși dacă această caracteristică este așa de prețuită și ne aduce un mare avantaj evoluționist? Și de ce nu fac, la urma urmei, bogații și frumoșii lumii cei mai mulți copii?

De ani de zile, biologii ne explică iar și iar cum e cu preferințele noastre sexuale și cu urmările lor. Pe cine considerăm frumos, către cine se îndreaptă dorința noastră, cu cine ne împerechem și de cine ne legăm sunt aspecte care țin de legile naturii, explicabile prin trei discipline complementare biologiei:

biochimia, genetica și biologia evoluției.

Puterea de seducție a acestor explicații biologice este imensă. Forțele implacabile ale evoluției ne pun în mișcare. În sfârșit facem ordine în haosul dragostei, găsim logica ascunsă în veșnicul irațional și descoperim motive obiective pentru atitudinea noastră stranie. Nu numai cercetătorii eșuează într-o visare cu capul în nori. O întreagă armată de jurnaliști științifici își aruncă pe piață cărțile vandabile. Articole de fond din reviste serioase promit să dezvăluie „formula dragostei". „Înlănțuit în moștenirea sa evoluționistă, guvernat de dictatul genelor și al hormonilor, omul rătăcește în viața sa instinctuală", concluziona în 2005 revista germană Der Spiegel în articolul despre „maimuțele iubitoare".[1] Tema „dragostei" nu mai este de mult subiectul foiletoanelor lipsite de consistență, ci un material dificil pentru redacția de știință a cotidienelor și săptămânalelor. Ele dispun astăzi de dreptul suveran conferit de științele naturii. La baza știrilor zilnice stau biologia evoluționistă, studiile asupra creierului și hormonilor. Și la toate cele trei discipline se adaugă mii de studii din domeniul științelor naturii. A fost astfel spart codul dragostei?

Știința care concentrează toate acestea se numește „psihologie evoluționistă" și își propune să ne explice modul în care numeroasele fațete ale naturii umane și ale culturii s-au dezvoltat datorită necesităților istoriei noastre evoluționiste. Atunci când ni se explică într-un bestseller de ce bărbații nu pot să asculte, iar femeile nu știu să parcheze, citim de fapt prelucrări nostime ale cunoștințelor psihologiei evoluționiste. Pe o treaptă mai sus în ceea ce privește seriozitatea, jurnaliștii științifici americani, iar între timp și cei germani, ne explică de ce nu suntem decât niște vânători de mamuți în marile orașe și de ce sub costumele noastre dichisite se ascund blănuri de ren. Plăcerea și dragostea, aceasta este ideea, alcătuiesc chimia funcțională aflată în serviciul reproducerii umane. Și dincolo de toate acestea se ascunde latura întunecată în fața căreia suntem neputincioși – acțiunea secretă a genelor.

Descoperirea este fascinantă. Nu este oare chiar prea frumos ca pentru orice comportament uman să existe o explicație plauzibilă sau cel puțin un cadru potrivit? Poate că da, poate că nu. Unii doresc să arunce o privire în rețeta sufletului nostru, pentru alții însă, aceasta este o adevărată grozăvie! Deoarece, dacă totul se desfășoară la nivelul științelor naturii, unde își mai

găsesc locul spiritul şi cultura? Avem oare dreptul să plecăm în vacanţă, despărţindu-ne de filosofia, psihologia şi sociologia dragostei cu o notă mică sau avem voie cel puţin să topim comoara formelor lor în aurul nou al psihologiei evoluţioniste?

Dacă ar fi să ne luăm după David Buss, cercetătorul american specializat în probleme ce ţin de dragoste şi cuplu, atunci psihologia evoluţionistă este „desăvârşirea, perfecţionarea revoluţiei ştiinţifice" şi reprezintă „temelia pentru psihologia noului mileniu".[2] Ceea ce noi am perceput întotdeauna ca pe nişte probleme ale culturii umane, şi anume atracţia, gelozia, sexualitatea, pasiunea, ataşamentul şi aşa mai departe, nu ar fi nimic altceva decât un caz special în multitudinea de cazuri speciale din regnul animal. Indiferent că este vorba despre ritualul de împerechere al peştilor elefant din Africa sau despre felul în care bărbaţii din marile oraşe germane curtează femeile– vocabularul descrierii şi explicaţiile sunt cam la fel. Şi acolo unde antropologii văd caracteristicile etnice ale popoarelor şi culturilor, psihologia evoluţionistă, cu David Buss în frunte, smulge vălul fermecat de pe „mitul multitudinii culturale infinite" în favoarea unei „identităţi globale a sexului şi a atitudinii în dragoste". [3]

Bărbatul care a inventat sintagma „psihologie evoluţionistă" este astăzi un cercetător anonim în cadrul Academiei de Ştiinţe din California. În anul 1973, când a folosit această noţiune pentru prima dată într-o lucrare de specialitate în revista de ştiinţă Science, Michael T. Ghiselin era profesor la Universitatea din California. Ghiselin era ferm convins că ideea înţelegerii psihologiei umane cu mijloacele şi metodele biologiei evoluţioniste îi aparţinea lui Darwin.

În cea de-a doua dintre operele sale fundamentale, Originea omului (1871), părintele teoriei evoluţioniste moderne explica nu numai apariţia omului, ci şi originile culturii sale din punct de vedere biologic. Morala, estetica, religia şi dragostea aveau în felul acesta o origine naturală şi un sens clar. Contemporanii şi urmaşii lui Darwin au preluat cu aviditate ideea din zbor şi au transferat asupra societăţii şi politicii noţiunile noii teorii evoluţioniste privind supravieţuirea celui mai puternic în lupta cu mediul înconjurător. „Darwinismul social" a cucerit lumea, şi în primul rând Anglia şi Germania. De la supravieţuirea celui mai puternic până la dreptul celui mai puternic a

fost doar un pas. Cum au evoluat lucrurile se ştie prea bine. Ideologia s-a propagat în presupusul „drept natural al popoarelor” din Primul Război Mondial şi, ca şi cum aceasta nu ar fi fost de ajuns, a servit ca punct de plecare pentru teoria raselor, Holocaust şi eugenia practicată de naziști, programe de exterminare a așa-numitei „vieți fără valoare”.

Catastrofa n-a rămas fără urmări. Mai mult de douăzeci de ani a domnit liniștea pe front. Explicația biologică a culturii umane a căzut în somnul adânc al frumoasei din pădurea adormită. Dar, la mijlocul anilor 1960, biologul evoluționist Julian Huxley a trezit la realitate masele din Anglia. În Germania și Austria s-a făcut auzit teoreticianul raselor, național-socialistul Konrad Lorenz. La sfârșitul anilor 1960 era deja timpul pentru un nou început. Pretutindeni apăreau biologi care considerau că vechea biologie a socialului era o idee destul de bună. Cercetarea a fost eliberată de teoria raselor. Chiar şi în politică se dorea de aici înainte, după păcatul originar, să se expună doar păreri cuminți. Ghiselin a inventat sintagma „psihologie evoluționistă”, iar biologul evoluționist Edward O. Wilson, pe cea de „sociobiologie”. În anii 1970 și 1980 s-a impus noțiunea lui Wilson, iar din anii 1990, mai moderna formulă a lui Ghiselin.

Gândirea sociobiologilor și a psihologilor evoluționiști poate fi descrisă în felul următor: dacă dorim să înțelegem cum s-a desfășurat lupta concurențială a tuturor organismelor vii în evoluția lor, atunci „supraviețuirea celui mai puternic” rămâne până în ziua de astăzi cea mai bună explicație. Cele mai puternice sunt acele vietăți care, în primul rând, s-au putut adapta cu succes la condițiile de mediu în schimbare și care o pot face și în continuare. Speciile cel mai bine adaptate le-au oferit o moștenire genetică valoroasă urmașilor și s-au impus în fața celorlalte, mai puțin adaptate.

Această teorie rămâne până astăzi în picioare. Ea este explicația dominantă a evoluției. Psihologii evoluționiști deduc de aici că cele mai importante caracteristici ale corpului uman trebuie să fi adus un avantaj în evoluție. Dar în mod semnificativ, nu doar caracteristicile fizice. Și psihicul este astăzi așa cum este fiindcă ne-a procurat o serie de avantaje. Percepția noastră, gândirea, strategiile de rezolvare a problemelor și capacitatea de învățare trebuie să fi acționat pozitiv asupra șanselor noastre de supraviețuire. În caz contrar, oamenii ar fi fost altfel alcătuiți sau ar fi dispărut. Dacă nu s-a

întâmplat așa, s-ar putea trage concluzia evidentă că s-au impus cele mai bune caracteristici spirituale. Psihicul nostru a rezonat perfect cu mediul înconjurător. Mediul înconjurător însă – și acesta este punctul esențial – nu este reprezentat de societatea de astăzi, ci de acele vremuri în care a apărut biologic omul modern: Epoca Pietrei!

Epoca actuală, cu lumea care ne înconjoară, datează de prea puțin timp ca să fi putut juca un rol asupra psihicului nostru. „Modulele" din creier care ne guvernează comportamentul sunt totuși relativ vechi. Dar, cu toate acestea, ele ne determină purtarea. Dacă bărbații și femeile sunt complet diferiți, în anumite contexte, această situație este determinată – conform afirmațiilor sociologilor și psihologilor – de procesele cognitive, de influențele culturale și de tipul de socializare. După părerea psihologilor evoluționiști însă, astfel de moduri diferite de gândire la cele două sexe provin din nimic altceva decât dintr-o moștenire istorică de la primii noștri strămoși. Deosebirile fundamentale, de pildă în privința sexualității, ar putea fi, așadar, înțelese analizând „mecanismele gândirii" dezvoltate în timpul evoluției. William Allman a propus o paralelă cu autovehiculele: „Deosebirea dintre un taxi și o mașină de curse" poate fi „înțeleasă numai atunci când se cunosc mai întâi elementele de bază ale ambelor tipuri de mașini, respectiv motorul și suspensia".[4]

Este clar că astăzi cunoaștem toate tipurile de mașini – și anume femeile și bărbații din lumea noastră. Dar cât de bine cunoaștem motorul și suspensia așa cum se prezentau ele în Epoca Pietrei?

Zoologia umană

Malta este o insulă frumoasă din Marea Mediterană, un pic cam pietroasă. Celui care se plimbă pe acolo, pe lângă pitorescul țărm stâncos de la Dingli Cliffs, i se poate întâmpla să întâlnească pe deal un domn de optzeci de ani purtând o pălărie maronie care-i acoperă creștetul chel. Acesta este omul care în secolul XX a răspândit teoria conform căreia comportamentul uman în

ansambul său nu este nimic altceva decât biologie.

Desmond John Morris s-a născut în Anglia, în 1928. A studiat biologia la Birmingham și Oxford, dar mult timp nu s-a putut hotărî ce ar vrea să devină: zoolog sau artist. Avea să îmbrățișeze întru câtva ambele meserii sau, mai exact spus, pe fiecare câte puțin. În lucrarea sa de doctorat s-a ocupat de ritualurile de împerechere la plevușca ghimpoasă, un pește de apă dulce din regiunea lui natală. Când avea treizeci de ani s-a apucat să picteze cimpanzei și a expus picturile respective la Institutul Londonez de Artă Contemporană. A realizat emisiuni de televiziune despre comportamentul animalelor. În 1959 a devenit curator la grădina zoologică din Londra, având în gijă mamiferele. În această perioadă a scris o carte care l-a transformat într-o vedetă printre confraţi.

Lucrarea sa Maimuța goală a venit exact la momentul potrivit. Coperta ediției originale engleze înfățișa o fotografie celebră dintr-o comunitate berlineză, și anume trei oameni goi, fotografiați din spate, un bărbat, o femeie și un copil. Laediția germană a fost adăugată și o maimuță antropoid. În 1967 imaginile de acest tip erau considerate pornografie. Nu este, deci, de mirare că Maimuța goală a devenit o carte-cult, mai ales pentru generația tânără. Chiar textul de pe coperta a patra ne spune de ce: „Această carte cu adevărat revoluționară ne modifică radical gândirea. Cine a citit-o va privi cu alți ochi totul în jur: vecinii și prietenii, femeia și copiii, pe sine însuși. Și va înțelege multe lucruri din viața de zi cu zi, precum și altele care până acum erau imposibil de înțeles, acceptându-le cu indulgența zâmbitoare pe care i-a insuflat-o această carte.”

Aproape peste noapte, Morris și amuzanta sa soție, Ramona, au devenit la fel de cunoscuți ca niște staruri rock. Artistul care a cochetat cu zoologia a vândut peste zece milioane de exemplare ale acestei cărți, unul dintre cele mai mari bestselleruri din toate timpurile. Marele pontif al revoluției sexuale, lucid-provocator, a adăugat imediat încă ceva. În anul 1969 a urmat Zoomenirea. Conform teoriei lui Morris, omul din zilele noastre s-a autoblocat prin cultura sa, a degenerat într-un animal asemănător celor din cuștile de la zoo, cu deviații de comportament. Și numai o rebeliune și o întoarcere creativă la biologia sa ar putea opri colapsul total al civilizației noastre.

La o primă vedere, Morris pare a fi un revoluționar. Cu Maimuța goală el a demontat morala sexuală conservatoare a anilor 1960. Cu Zoomenirea a luat-o cu mult înainte mișcărilor ecologiste. Dacă privești însă cu mai multă atenție, în spatele acestei lejerități și a elogiului creativității se ascunde o ideologie străveche: ideea predestinării biologice a omului. Cărțile lui Morris ar putea fi vârâte sub nasul gardienilor preceptelor religioase și ai moralei burgheze. Dar gândul că omul, din punct de vedere biologic, este predestinat în totalitate, nu este nici optimist și nici progresist: dimpotrivă, îl explică pe om ca fiind „din fire" lacom, lasciv, obsedat de putere, brutal, egoist și dirijat de instincte.

Prin concepția sa, conform căreia tot ce ține de comportamentul uman de bază ar fi o moștenire genetică în primul rând, iar în al doilea, o relicvă din Epoca Pietrei, Morris a devenit portavocea genială a unei viziuni fundamental biologice asupra lumii. În 1973, el s-a întors la Universitatea din Oxford pentru a cerceta principiile înnăscute ale comportamentului uman. Mentorul său, olandezul Nikolaas Tinbergen, este unul din cei mai importanți cercetători ai comportamentului din timpul său. „Etologia" a înregistrat în această perioadă un avânt fără precedent. Lui Tinbergen i s-a decernat în același an premiul Nobel, ca și lui Konrad Lorenz, care a publicat la rândul său un bilanț filosofic. La fel cum s-a întâmplat cu cărțile lui Morris, Reversul oglinzii este o încercare ambițioasă de a explica și de a interpreta cultura umană din punct de vedere biologic. Dacă Lorenz are dreptate, înseamnă că pentru cultura umană funcționează aceleași legi ca și în cazul biologiei, și întregul comportament uman este explicat prin instincte și deprinderi determinate de condițiile biologice. Faptul că, la final, Lorenz îndrăznește să prezică o altă evoluție culturală– extrem de pesimistă – nu are darul să sporească încrederea cititorului în numeroasele sale teze pline de cutezanță. Deoarece acolo unde, în cele din urmă, Morris exagerează oarecum arătându-și încrederea în soarta maimuței sale goale, Lorenz vede scufundarea civilizației, nu în ultimul rând din cauza nerușinării fustelor prea scurte.

Lucidele analize ale naturii umane, presupuse a fi atemporale, au deseori o perioadă de valabilitate surprinzător de scurtă. Motivul este ușor de intuit. Pentru a putea stabili cum este omul „de la natură", trebuie să îi cunoști foarte bine natura. Această cunoaștere este mult îngreunată de faptul că atât Lorenz,

cât şi Morris nu îşi ancorează descrierea naturii umane în prezent, ci numai în trecut. Omul trebuie să fie ceea ce el a fost în Epoca Pietrei, atât din punct de vedere al comportamentului sexual, cât şi al celui social, în agresiunile şi înclinaţiile sale, în curiozitatea sa creativă, în obiceiurile culinare şi de îngrijire a corpului, în reprezentările religioase. Deoarece Epoca Pietrei nu ne este foarte bine cunoscută, fanteziile artistice şi improvizaţiile nu cunosc limite. Şi în această privinţă, Desmond Morris se dovedeşte a fi un maestru al suprarealismului paleolitic.

O mare enigmă în biologia evoluţionistă umană o reprezintă sânii femeilor. În comparaţie cu alte mamifere şi cu maimuţele antropoide, sânii multor femei sunt neobişnuit de mari. Morris spune că dimensiunea aceasta nu este necesară pentru producerea de lapte, neexistând un raport directîn această privinţă. Cu o trăsătură de condei îndrăzneaţă, Morris ne prezintă următoarea viziune: sânii şi buzele se află în partea din faţă a trupului femeiesc şi sunt proiectate ca nişte semnale sexuale! Ca maimuţă în junglă, omul reacţiona în primul rând la semnalele sexuale din spate. „Posteriorul cărnos, semicircular, şi o pereche de labii de un roşu intens” la femele îi ademeneau pe masculi să reacţioneze sexual. Când s-a trecut însă la mersul biped în stepă, s-a ajuns – după Morris – la împerecherea frontală şi în felul acesta punctele de atracţie s-au deplasat din spate în faţă. De aceea este clar că femeile au „duplicate ale feselor şi labiilor sub forma sânilor şi a gurii”. Împerecherea frontală ca urmare a unor semnale înşelătoare de ademenire – este de părere Morris – i-a apropiat pe bărbat şi pe femeie şi din punct de vedere sufletesc. Ei s-au privit în ochi, s-a intensificat ideea de „cuplu” şi s-a ajuns la monogamie.[5]

Această istorie amuzantă din Epoca Pietrei este, desigur, o mare prostie. Nici măcar nu merită să întrebi de ce există şi bărbaţi cu buze pline pentru a te îndoi serios de zoologia lui Morris. Se poate începe cu faptul că singura maimuţă antropoidă monogamă, gibonul, cu toate cele cincisprezece specii ale sale, are sâni minusculi. Bonobo, în schimb, care se împreunează în toate poziţiile imaginabile, printre care şi în „poziţia misionarului”, sunt poligame şi nu au un partener „de cuplu”. Şi nici femelele bonobo nu au sânii mari.

Teoria lui Morris privind sânii nu este, aşadar, nimic mai mult decât o notă de subsol amuzantă din zilele iniţiale ale psihologiei evoluţioniste. Dar şi astăzi se emit în această zonă multe lucruri nostime. Având în vedere cât de puţin

ştim despre preistorie, este clar de ce fantezia creatoare a biologilor evoluţionişti nu cunoaşte uneori limite. Ziaristul american pe probleme ştiinţifice William Allman, care s-a amuzat copios de teoria lui Morris, debitează, la rândul lui, o fantezie proprie: „Sânii mari au apărut, mult mai probabil, ca o componentă a tacticii feminine de a-şi ţine partenerul aproape. Deoarece sânii umflaţi sunt un simptom al graviditǎţii, ei semnalizează bărbatului că partenera sa nu mai este disponibilă pentru concepţie; de aceea el porneşte în căutarea unor alte femei, în timp ce femeia cu care s-a „împerecheat" rămâne singură, neprotejată. Având sânii umflaţi tot timpul, femeile semnalizează în permanenţă „Sunt însărcinată", chiar şi când nu este cazul, astfel încât, pentru bărbat, acest semnal îşi pierde valoarea. Drept urmare, bărbaţii, respectând partea ce le revine din „convenţia de reproducere", rămân lângă femeile lor şi le ajută la creşterea generaţiei următoare.[6] Modul în care o „tactică" s-a transformat pe parcursul evoluţiei într-o caracteristică fizică, rămâne pentru totdeauna secretul lui Allman, deoarece „tacticile", conform geneticii, nici nu se pot moşteni, nici nu se pot manifesta în plan corporal. Iar ideea că sânii mari stimulează fidelitatea şi motivează creşterea copiilor este de-a dreptul hilară.

Este curios cum psihologii evoluţionişti ţin mereu să prezinte scheme specifice Epocii Pietrei şi să le interpreteze. Propunem în loc de contraargument o întrebare: cine spune că fiecare caracteristică a unei vieţuitoare trebuie să aibă o funcţie? Nu este suficient că unele caracteristici există şi nu îl deranjează pe purtător, că supravieţuirea lui nu a fost prejudiciată de ele, aşa încât ele s-au putut menţine până astăzi? Acest gând ne va preocupa în continuare. În ceea ce priveşte sânii femeilor s-ar putea ca, în vremurile de demult, consumul ridicat de carne să fi jucat un rol în acest sens. Consumul de carne stimulează, după cum se ştie, producerea de hormoni. În plus, este posibil să existe o legătură între faptul că, în medie, femeile au sânii mai mari în societăţile consumatoare de carne (de exemplu în SUA) faţă de cele preponderent vegetariene (de exemplu în Asia de Sud). Cu poziţiile sexuale, monogamia şi celelalte funcţii biologic evoluţioniste, sânii mari nu au nici o legătură.

Cine vrea să explice omul de astăzi reducându-l la formele „mai simple", la momente din trecut, se confruntă în general cu patru mari dificultăţi: trebuie să se întrebe dacă tot ce produce natura, implicit omul, chiar poate fi explicat

din punct de vedere biologic. Biologii, naturaliştii în general, caută pretutindeni în natură logica. Dar logica în sine nu este o însuşire a naturii, ci o capacitate a gândirii umane. Se pune astfel întrebarea: este logic ca în spatele tuturor elementelor din natură să presupunem existenţa unei explicaţii logice?

Cea de-a doua dificultate vizează cunoaşterea exactă a condiţiilor din mediul înconjurător ale omului în Epoca Pietrei. Au fost acestea pretutindeni la fel? S-au confruntat oamenii din pădurea tropicală cu aceleaşi provocări ca locuitorii stepelor sau ai ţărmurilor oceanice?

Al treilea punct constă în enorma dificultate de a putea separa comportamentul biologic de cel cultural, şi aceasta încă din urmă cu mii de ani, respectiv într-o perioadă despre care nu ştim prea multe.

În sfârşit, cea de-a patra dificultate constă în a arăta că fiecare caracteristică şi mod de comportament pe care noi le considerăm înnăscute au apărut într-adevăr ca o consecinţă a adaptărilor la condiţiile de mediu din Epoca Pietrei, aşa cum susţin psihologii evoluţionişti. În cadrul acestei teme, trebuie să răspundem la următoarea întrebare: cum era dragostea în Epoca Pietrei?

Dragostea şi pleistocenul

Perioada legată de momentul apariţiei biologice a omului este pleistocenul, prima epocă a cuaternarului. Este vorba de o perioadă care a debutat cu aproximativ 1,8 milioane de ani în urmă şi a ţinut până acum 11 500 de ani. Se mai numeşte şi era glaciară.

În pleistocenul timpuriu au apărut în estul şi sudul Africii două dintre speciile omului primitiv, Homo habilis şi Homo rudolfensis. După toate aparenţele, ei s-au dezvoltat din australopitec, chiar dacă înrudirea nu este foarte clară. Ceva mai târziu a apărut în savană Homo erectus, care s-a răspândit din Africa spre Europa şi Asia. Presupusul său urmaş în Europa a fost cunoscutul neandertalian, care nu era prost şi aveao constituţie robustă. A dispărut în

urmă cu aproximativ 30000–40000 de ani, din motive necunoscute până acum. Despre toate aceste tipuri de hominizi se știe că au folosit, pe o linie ușor ascendentă, unelte, cum ar fi toporul de piatră. Și, la un moment dat, au învățat să facă focul.

Golul dintre dispariţia lui Homo erectus în Africa, în urmă cu aproximativ 300 000 de ani și prima apariţie a omului modern, Homo sapiens, în urmă cu circa 100 000 de ani, a fost acoperit din 1997 prin descoperirea lui Homo sapiens idaltu în Ethiopia, cel mai bătrân strămoș direct cunoscut. Încă din vremea sa, trăiau doar câteva zeci de mii de oameni primitivi. Ulterior, Homo sapiens s-a răspândit din Africa în întreaga lume. La fel ca Homo erectus înaintea lui, acesta a pornit în căutarea altor spaţii de locuit, de cele mai multe ori mai reci. Erau vânători și culegători și se hrăneau cu plante, fructe, semințe, rădăcini, ciuperci, ouă, insecte, pește și cadavre. Abia în ultima fază a dezvoltării au evoluat în unele dintre regiunile unde se răspândiseră la statutul de vânători de animale de talie mare. La fel ca neandertalienii, au început să vâneze în Europa Centrală, bizoni, mamuți și rinoceri lânoși.

Se presupune că dispariţia ultimelor două specii i-a determinat pe strămoșii noștri să devină sedentari în Europa Centrală. La sfârșitul ultimei ere glaciare, oamenii Epocii Pietrei au trecut la cultivarea pământului și la creșterea vitelor. În alte regiuni ale ariei lor de răspândire însă, lucrurile au stat diferit. Animalele de pradă erau altele, iar clima era și ea diferită. Unii dintre strămoșii noștri au trăit din pescuit, alţii au rămas vânători și culegători.

Modul lor de viaţă fiind atât de diferit, și cultura lor a evoluat altfel. Unii trăiau în peșteri, alţii în colibe și hrube săpate în pământ. Au populat stepele și deșerturile, văile și munţii, litoralul și insulele. Dacă existența determină conștiința, așa cum afirmă psihologii evoluționiști, înseamnă că și cerinţele existenţei faţă de conștiință au fost diferite. A culege fructe în pădurea tropicală sau a prinde pește într-un râu de munte nu este același lucru cu a vâna mamuți prin zăpadă. Pentru unii, frigul reprezenta cea mai mare amenințare, ceilalţi, dimpotrivă, nu înghețau niciodată. Unii erau obligaţi să se apere de fiarele sălbatice, ceilalţi aproape că nu aveau în preajma lor dușmani. (Să ne gândim la urangutanul din Borneo care a coborât bucuros pe solul pădurii tropicale, ceea ce rudele sale din Sumatra n-au îndrăznit niciodată să facă – deoarece în Sumatra sunt tigri, în timp ce în Borneo nu

sunt.) Unii oameni preistorici au trăit probabil întotdeauna în același perimetru, în timp ce alții au migrat mii de kilometri în spatele turmelor lor de animale. Unii au preferat să devină canibali, iar alții și-au îngropat morții în cadrul unor ritualuri fastuoase. Și în timp ce creierul unora s-a dezvoltat în scopul orientării în desișul pădurii, ceilalți au privit spre stepa fără margini.

Pe scurt: pleistocenul este o perioadă de timp incredibil de lungă și de neunitară. Mai multe subspecii umane au trăit în această perioadă în spații mereu noi și foarte diferite. La fel ca multe dintre maimuțe, și ele au trăit probabil în grupuri mici. Despre regulile exacte ale acestor comunități știm astăzi extrem de puțin. Dacă este corect ce afirmă Leda Cosmides și John Tooby de la Universitatea din California, Santa Barbara, că „în craniul nostru modern sălășluiește un spirit din Epoca Pietrei", atunci ne aflăm în fața unei enigme greu de rezolvat. Renumitul paleoantropolog kenian Richard Leakey spune: „Realitatea dură în fața căreia se află antropologii este aceea că la astfel de întrebări nu există răspunsuri. Având în vedere că este atât de dificil de demonstrat că un alt om dispune de același nivel de conștiință ca și mine și că cei mai mulți biologi se tem să determine gradul conștiinței la animale, cum ar trebui noi astăzi să depistăm semnele unei conștiințe reflexive la creaturi care sunt de mult moarte? În descoperirile arheologice, conștiința este chiar și mai puțin vizibilă decât limbajul".[7]

Din punctul de vedere al psihologilor evoluționiști, este o veste de-a dreptul deprimantă. Și este de mirare că această situație nu pare să stopeze elanul tentativelor de a explica comportamentul nostru în Epoca Pietrei. În ceea ce privește bărbatul și femeia, sexul și atracția, se pornește cu cea mai mare naturalețe de la „organe de gândire" diferite. „La omul preistoric, cele două părți se confruntau în domeniul sexualității cu probleme diferite din start. Din acest motiv, creierul la bărbați și la femei s-a dezvoltat diferit, iar criteriile de selecție a partenerului, reacțiile la infidelitate și atracția sexuală sunt de asemenea diferite", scrie William Allman.[8] Dacă teoria aceasta ar fi corectă, ar însemna că și creierul masculilor și femelelor la restul animalelor ar trebui să fie diferite. O leoaică, ocupându-se de dimineață până seara de puii ei, ar avea un alt fel de creier decât leul care conduce turma și care se ocupă numai ocazional de puii săi. Diferențe izbitoare între creierul celor două sexe din regnul animal nu se cunosc. Cu „organele sexuale din creier", cum le numește Allman, avem deci într-adevăr o problemă. Iar dacă, pe lângă

imboldul de procreare, chiar și „dragostea și libidoul” își au originea în Epoca Pietrei, aceasta este o afirmație curajoasă.

Se pare că psihologul evoluționist nu se ocupă cu plăcere de chestiunea dragostei. Cartea lui Allman despre „vânătorii de mamuți din marile orașe” cuprinde chiar un capitol despre „evoluția dragostei”, în care despre dragoste în sine nu se vorbește, ci numai despre sex. Deoarece sexul, după cum afirmă Allman, era în Epoca Pietrei cel mai important aspect: „Aceia care nu acționau ca atare – și își foloseau de pildă timpul și energia ca să găsească noi rețete pentru o ciorbă de mamut sau își descărcau instinctul sexual în copaci – nu aveau urmași”.[9]

Pentru un psiholog evoluționist este simplu să își imagineze sexualitatea strămoșilor noștri, dar când vine vorba de dragoste, preferă să ocolească problema. Dacă însă este adevărat că noi astăzi derulăm în minte același program străvechi și purtăm în cap „module” din vremuri imemoriale, de ce nu se bucură de un astfel de „program” și dragostea? Există un „modul al dragostei” în creierul nostru? Și dacă da, în ce scop?

În mod sigur, ne garantează psihologul evoluționist, există un „modul al dragostei” pentru legătura cu urmașii precum și între sexe. Dar ce vrea să se spună prin aceasta și ce trebuie să se știe? Nu cunoaștem până în ziua de astăzi nici o poveste de dragoste dintre neandertalieni și nici nu au fost găsite cupluri de îndrăgostiți pietrificați.

Pe de altă parte, dispunem oare cu adevărat de mărturii puternice despre reprezentările și înclinațiile sexuale ale strămoșilor noștri? Câteva doamne grase, lipsite de grație, din perioada timpurie a Epocii Pietrei, meșterite din piatră sau din lut, au sânii mari și bazinul lat. Ele poartă nume pitorești cum ar fi „Venus din Willendorf”, dar despre simbolistica lor nu putem face decât speculații. În contradicție cu numeroasele siluete de animale de o precizie uimitoare, datând din aceeași perioadă, în cazul acesta, artiștii dovedesc foarte puțină îndemânare. Iar asemănările cu femeile reale din Epoca Pietrei nu par a fi prezentat vreun interes și nimeni nu s-a obosit să le caute. În plus, ele au fost realizate abia în holocen, epocă ce a început acum 10 000 de ani; un timp, deci, care – conform psihologiei evoluționiste – nu mai este interesant pentru amprenta lăsată asupra biologiei noastre.

Prin descoperirile arheologice din Epoca Pietrei nu aflăm aproape nimic despre sexualitate, comportamentul perechilor și sentimentul de dragoste al strămoșilor noștri. Astfel, singurul element de care dispun psihologii evoluționiști este o privire asupra culturilor contemporane al căror stil de viață ar putea fi asemănător cu cel al societăților timpurii de vânători și culegători. Totuși, „popoare naturale” neatinse sunt astăzi greu de găsit și de cercetat în prezent. Iar condițiile de viață de astăzi ale comunităților de vânători și culegători se aseamănă probabil într-o foarte mică măsură cu cele de acum peste 10000 de ani. Colonialismul de la sfârșitul secolului al XIX-lea a pătruns în cele mai ascunse cotloane, a nimicit culturile tribale, a adus cu sine boli, a supus popoare sau a distrus condițiile de viață inițiale. Aproape fiecare așa-numit popor natural trăiește astăzi într-o rezervație, o grădină zoologică turistică sau depinde de bunăvoința organizațiilor filantropice.

Chiar dacă nu mai este vorba de autenticitate în sens paleoantropologic, comunitățile de vânători și culegători care mai există oferă și astăzi informații psihologilor evoluționiști. Antropologul american Helen Fisher de la Universitatea Rutgers din New Brunswick, New Jersey, vorbește despre monogamia temporară în societățile de vânători și culegători. La popoarele naturale, perechile s-ar forma doar pe o perioadă de patru până la cinci ani, respectiv atâta timp cât este necesar pentru creșterea unui copil mic. După aceea, drumurile s-ar despărți în căutarea altui partener. Pentru Helen Fisher, lucrul acesta este atât de plauzibil, încât susține cu tărie că strămoșii noștri ar fi avut același mod de comportament cași în zilele noastre. De aceea, în mod logic, omul ar fi de la natură „monogam în serie”. Aceasta ar însemna că, în comportamentul uman, fidelitatea este limitată în timp, iar infidelitatea pe perioada când copiii sunt mici ar fi la fel de aberantă ca și monogamia pe parcursul întregii vieți. În locul celui „de-al șaptelea an blestemat”, ar fi vorba mai degrabă de un al patrulea an blestemat – și într-adevăr: statistica divorțurilor în Statele Unite arată în mod clar că cele mai multe cupluri se despart după aproximativ patru ani. Să fie acest fapt o reminiscență din Epoca Pietrei? Abia deținerea în comun de terenuri agricole și de vite i-a făcut pe bărbat și pe femeie să trăiască împreună ani de-a rândul și a condus de asemenea la „posesiunea” sub forma căsătoriei. Dar cum acest proces s-a produs în holocen, după părerea psihologilor, el nu a avut nici un fel de urmări pentru „modulul dragostei” din creierul nostru, deoarece creierii noștri erau pe atunci deja de mult timp programați. Nu-i de mirare, deci, că

adevărata noastră natură are de-a face mai mult cu maimuțele antropoide decât cu cerințele monogamiei din cultura occidentală a Epocii Pietrei. În maimuțele antropoide recunoaștem noi omul adevărat. Întrebarea este numai: în care dintre cele cinci?

Un pod peste negura vremurilor

Spiritul strămoșilor noștri nu s-a păstrat. Și singurii martori vii ai procesului nostru evolutiv nu ne pot vorbi. S-au despărțit de noi cu milioane de ani în urmă și au avut propria lor evoluție: gibonii, urangutanii, gorilele, cimpanzeii și bonobo. Și chiar dacă ultimul lor strămoș comun cu noi a rămas în urmă cu aproximativ șapte milioane de ani în junglă, în loc să se îndrepte spre pajiștile ce tocmai se formau în Valea Marelui Rift, tot am avea de învățat de la el o mulțime de lucruri, după cum afirmă biologii și psihologii. Cercetând simțul pe care l-a dezvoltat pentru familie și spiritul de întrajutorare vom găsi originea moralei noastre. „Dacă mă ajuți, te voi ajuta și eu de asemenea la un moment dat”, este o concepție care și-a avut, din câte se pare, originea la maimuțele antropoide. Ceea ce Robert Trivers numea în anii 1970 „altruism reciproc” este confirmat de cercetătorul olandez al primatelor, Frans de Waal, în numeroase studii și cărți. A învăța de la maimuțele antropoide înseamnă a învăța ceva despre originile comportamentului nostru. E clar. Dar cât de mult ne dezvăluie, oare, verii noștri păroși despre o problemă atât de complicată cum este sexualitatea umană și – mai mult de atât –, despre sentimentele de dragoste dintre bărbat și femeie?

Răspunsul este: îngrozitor de puțin! Comportamentul sexual manifestat de urangutani și giboni, cimpanzei, bonobo și gorile nu seamănă cu cel al omului. Nu seamănă nici măcar între ele! Asemănările dispar atunci când este vorba de sex. Și fiecare maimuță antropoidă este altfel. Gibonii, de exemplu, sunt monogami stricți, trăiesc într-o relație de cuplu de-a lungul întregii vieți, pe un teritoriu limitat. Căutarea partenerului poate dura ani de-a rândul.

Celelalte patru tipuri de maimuțe antropoide nu sunt așa de receptive la o

astfel de fidelitate. Urangutanii par a fi flexibili într-un fel cu totul ieşit din comun. În timp ce femelele înclină spre anumite teritorii, masculii pendulează sau călătoresc pe arii mai extinse. Femelele urangutan pot să trăiască cu puii lor la fel de bine singure sau în grupuri mai mici. Regulile jocului par mai lejere, astfel încât raporturile sociale ale urangutanilor n-au fosst nici acum înţelese deplin.

Gorilele, dimpotrivă, au o structură socială stabilă. Ele trăiesc în aşa-numitele familii harem, cu un singur mascul dominant, care asigură reproducerea. Un astfel de grup de gorile poate avea de la patru până la aproximativ patruzeci de membri. Când cresc, puii părăsesc aproape întotdeauna grupul, atât masculii, cât şi femelele.

La cimpanzei, regulile sunt mai relaxate. Şi aici există un mascul dominant, dar şi ceilalţi masculi se pot împerechea, chiar şi cu mai multe femele. Câteodată, un mascul supraveghează o femelă care s-a împerecheat deja. Alteori, cei doi se izolează o vreme de ceilalţi în tufişuri. Pare să nu existe o regulă în acest domeniu. În medie, grupurile sunt mai mari decât la gorile şi cuprind aproximativ 20 până la 80 de membri.

O cu totul altă organizare în ceea ce priveşte sexul o au bonobo. În comparaţie cu rudele lor, ei trăiesc în grupuri mai numeroase. Pentru ei, sexul este principala preocupare. Copulează în fiecare zi, în toate poziţiile posibile. Fiecare are dreptul să facă ce vrea şi cum vrea, indiferent de statutul său în grup. După toate aparenţele, bonobo îşi descarcă astfel tensiunile; în orice caz, în comparaţie cu cimpanzeii, sunt în mod evident paşnici.

Priviţi din punct de vedere genetic, cimpanzeii şi bonobo sunt la fel de îndepărtaţi de noi. În funcţie de studii, abaterea de la ereditatea noastră variază între 1,6 şi 1,1 procente. Aproximativ acelaşi grad de diferenţiere există şi între cimpanzei şi bonobo. Dacă este corect faptul că genele sunt cea mai bună cheie pentru a înţelege linia provenienţei noastre– atunci se poate spune că toate cele trei tipuri – cimpanzeul, bonobo şi omul – sunt la fel de apropiate şi la fel de diferite. Pe cine, deci, trebuie să luăm în considerare ca model pentru comportamentul nostru sexual? Frans de Waal situează omul undeva la mijloc între cimpanzei, care nu respectă constrângerile ierarhice, şi bonobo. Omul are norocul, spune de Waal, „să includă în el două maimuţe”.[10]

Un răspuns mult mai clar îndrăznește să ofere William Allman în cartea sa deja menționată despre vânătorii de mamuți din marile orașe. Pentru el, este clar că linia spre om duce de la gorilă prin cimpanzeu. Drept dovadă în acest sens îi servește „Lucy", cel mai complet exemplar de până acum al unui Australopithecus afarensis. Lucy a trăit în urmă cu circa trei milioane de ani în Ethiopia. Cu o înălțime de 90 de centimetri, Lucy era realmente delicată și probabil nu cântărea mai mult de 30 de kilograme. De la partenerii masculi ai lui Lucy nu s-au găsit decât fragmente, dar în mod sigur ei erau ceva mai mari. Pentru Allman este clar că masculii erau „de două ori mai mari". Această „diferență de mărime între mascul și femelă ne face să tragem concluzia că Lucy și tovarășii săi trăiau în grupări sociale asemănătoare celor de astăzi ale gorilelor". Chiar și „comportamentul lor sexual" corespunde celui al „gorilelor de astăzi".[11]

Oare chiar se poate trage o asemenea concluzie? Mai curând nu. Pe de o parte, statura dublă la masculii australopiteci nu este sigură, pe de altă parte, aceeași deosebire de statură există atât la gorile, cât și la urangutani, care se comportă cu totul diferit. În ambele cazuri, masculii sunt în medie de două ori mai grei decât femelele. Iar o linie directă de descendență nu există din nici o direcție.

Pentru Allman însă, pare că lucrurile sunt clare. Mai întâi, noi am fost cvasigorile, apoi ne-am transformat în cvasicimpanzei. Uimitoare este arta cu care Allman trișează, inserând monogamia în istoria noastră tribală. Pe măsură ce se egaliza diferența de statură dintre sexe, ne apropiam mai mult de monogamie. Dar aceasta nu se potrivește deloc cu comportamentul maimuțelor bonobo și al cimpanzeilor! Iar faptul că la om statura reprezentanților celor două sexe este aproximativ egală ar însemna că omul ar trebui să fie de la natură monogam, or aceasta nu este decât fantezia puritană a unui tată de familie american. Monogam de la natură, spunea chiar Friedrich Engels, ar fi omul numai dacă el s-ar trage din păsări: „Și dacă monogamia ar fi apogeul tuturor virtuților, atunci premiul cel mare ar reveni teniei, care în fiecare din cele 50 până la 200 din proglotele sale sau segmente de corp are atât un aparat complet de reproducere masculin, cât și unul feminin și le folosește pe amândouă pe durata întregii vieți, împerecherea realizându-se în fiecare dintre aceste segmente, separat".[12]

A deriva o teorie despre comportamentul sexual şi ataşamentul la oameni din observaţiile făcute asupra maimuţelor antropoide se aseamănă mai degrabă cu ghicitul în cafea. Trucul constă în alegerea acelei maimuţe care se potriveşte cel mai bine cu imaginea despre om a cercetătorului. Mult timp, cimpanzeii au fost la modă. Biologi conservatori precum Konrad Lorenz au fost de părere că omul este brutal, înşelător şi obsedat de putere, prin natura sa. Pe măsură ce, în anii 1980, bonobo au fost cercetaţi mai atent, în spatele micuţei maimuţe hippie s-au adunat susţinătorii ideii că sex and peace ar reprezenta adevărata natură umană.

Să explici comportamentul nostru amoros şi sexual actual prin studierea locuitorilor junglei, pornind din negura străveche a Epocii Pietrei, este o întreprindere destul de dubioasă. Că psihologia evoluţionistă a reuşit pe această cale „să clarifice mecanismele minţii", care definesc „ceea ce înseamnă să fii om", precum îşi doreşte David Buss, este mai degrabă improbabil[13]. Deoarece „nu există oameni în afara culturii, nu se poate şti cum ar arăta sexualitatea noastră fără asemenea influenţe", scrie cercetătorul olandez Frans de Waal. „Natura originară a omului este ceva asemănător Sfântului Graal: căutat de o eternitate, dar veşnic de negăsit"[14].

Un obstacol deosebit în cadrul temei noastre pare să fie amestecul aproape inseparabil dintre dragoste şi sexualitate. Bulversant este că lucrarea standard de 600 de pagini a lui Buss, Evolutionary Psychology („Psihologia evoluţionistă"), dedică sexualităţii umane 180 de pagini, iar dragostei, doar două! „Dragostea", scrie acolo, „este probabil cel mai important indiciu asupra voinţei de a ne ataşa"[15].

În realitate aceasta este o definiţie îngustă. Mă întreb dacă ea clarifică „mecanismele minţii" care sunt îndeobşte cunoscute sub numele de „dragoste". Este cu siguranţă adevărat că dragostea este acompaniată adesea de dorinţa de a te ataşa de celălalt. Cel care iubeşte pe cineva vrea să fie în permanenţă în prezenţa acelei persoane.

Dar există în acelaşi timp posibilitatea să iubeşti pe cineva şi să consideri că nu are rost să te ataşezi de el. De exemplu, deoarece se presupune sau se ştie că în ciuda sentimentelor reciproce, cele două persoane nu se potrivesc. Sau nu se doreşte o legătură deoarece există deja alta, aşa că se aşteaptă până dispare sentimentul, şi aşa mai departe. Din această cauză, propoziţia

următoare este o simplă supoziţie care se poate adeveri sau nu: „Activităţile care sunt considerate drept componente de bază ale dragostei indică ataşarea resurselor sexuale, economice, emoţionale şi genetice de un partener.”[16]

Lipseşte însă o explicaţie pentru acest sentiment al dragostei sexuale. Nu ar trebui oare ca o ştiinţă care vrea „să explice mecanismele spirituale ce definesc noţiunea de om să îndrăznească să caute măcar o explicaţie pentru ce este, de fapt, dragostea”? O astfel de încercare nu există însă la Buss. Se aplică mottoul: „Despre dragoste nu se vorbeşte, doar se presupune”. Şi aceasta cu toate că ea ocupă în cadrul psihicului uman un spaţiu mai important decât cele mai multe sentimente şi reprezentări!

Un motiv ar putea fi acela că dragostea dintre sexe nu poate fi înţeleasă cu metodele alese de psihologii evoluţionişti. Dragostea umană dintre sexe ar putea avea o legătură atât de strânsă cu evoluţia culturii, încât toate explicaţiile unei istorii naturale a dragostei sunt sortite eşecului.

Este foarte posibil ca o mare parte a evoluţiei creierului nostru să fi avut loc într-o perioadă gri, cu mult timp înainte de apariţia fiinţelor umane. Dar fără o înţelegere a evoluţiei culturale a omului, multe elemente esenţiale rămân în ceaţă. Deoarece, aşa cum scria patetic un mai vechi gânditor al psihologiei evoluţioniste „umaniste”, zoologul Julian Huxley, încă în anii 1960: „Procesul psiho-social – cu alte cuvinte omul în evoluţie – este un nou stadiu al evoluţiei… fundamental deosebit de faza biologică preumană, care se deosebeşte de cea prebiologică, anorganică”.[17]

Chiar dacă evoluţia spiritului s-a produs în mod cert prin adaptarea strămoşilor noştri la mediul înconjurător, fizic şi psihic, fenomene cum ar fi gelozia sau alegerea partenerului în zilele noastre nu sunt constante imuabile ale existenţei umane, ci variabile culturale. Morala sexuală a inuiţilor de la Cercul Polar se deosebeşte de cea a populaţiei bantu din pădurea tropicală Ituri, după cum traiul în comun în peşterile din Neandertal nu putea fi la fel cu cel de acum 30 000 de ani din deşertul Kalahari. Ceea ce este acceptabil sau inacceptabil în dragoste şi sex stabileşte nu numai fiecare individ în parte, ci şi comunitatea în care acesta trăieşte. Căci comunitatea este parte a acelui „mediu înconjurător” la care el trebuie să se adapteze, din timpuri străvechi, la fel ca şi astăzi.

Din acest motiv nu trebuie să ne mire că podurile pe care le construiesc psihologii evoluționiști peste negura vremurilor nu sunt nimic altceva decât istorii mai mult sau mai puțin plauzibile. Și nu este surprinzător faptul că cei mai mulți psihologi care vor să explice omul prin prisma biologiei nu agreează în mod deosebit cuvântul „cultură”. Deoarece cultura complică absolut totul. Cultura este difuză, biologia, clară. Bănuiala este că, așa cum vom vedea în capitolul următor, ar putea fi și altfel. După aceea, prin comparație, cultura ar fi mai clară, iar biologia, aproape difuză.

Conform psihologilor evoluționiști, la începutul relației dintre bărbat și femeie a stat sexul – și, după toate aparențele, psihologia evoluționistă a rămas la începuturi. Dragostea este restrânsă la mame și copii, iar ceea ce ține sexele laolaltă este „voința de-a se ataşa de celălalt”; un adeziv relativ slab, de altfel, comparativ cu puterea instinctului nostru sexual.

Dar de unde apare acest instinct sexual determinant pentru atât de multe aspecte? Și de ce este el – cum cred cu fermitate psihologii evoluționiști – atât de diferit la bărbat și femeie? Cine dorește să înțeleagă omul și comportamentul său sexual, sunt de părere psihologii evoluționiști, trebuie mai întâi să învețe să înțeleagă misiunea secretă a genelor noastre. Deoarece „programul” lor ne pune în mișcare și ne spune ce trebuie să facem.

Oare așa să fie? Și ce e cu acțiunea secretă a genelor? Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să coborâm adânc în teoria evoluționistă, în lumea genelor și a funcțiilor lor. Cititorul nerăbdător va fi, desigur, mirat. Dar nu este vorba de nimic altceva decât despre misiunea nescrisă a existenței noastre. Și întrebarea care se pune după aceea – Cum interpretăm noi această misiune? – ne dezvăluie lucruri extrem de importante despre om și psihologia sa. Este vorba despre înlăturarea unei neînțelegeri cu urmări grave. Cititorului care se plictisește repede îi recomand să sară peste primele 20 de pagini din capitolul următor. Aici sunt tratate la modul practic și concret comportamentul nostru sexual și modalitățile de selecție a partenerului. Toți ceilalți cititori sunt invitați cu plăcere.

[1 Der Spiegel (9/2005)]

2 Buss (2004), p. 17

3 Buss (2004), p. 58

4 Zitiert nach Allman (1999), p. 142

5 Morris (1968), p. 111

6 Allman (1999), p. 167

7 Leakey (1997), p. 202

8 Allman (1999), p. 145

9 Allman (1999), p. 145

10 de Waal (2005), p. 323

11 Allman (1999), p. 159

12 Engels (1962), p. 40

13 Buss (2004), p. 18

14 de Waal (2005), p. 139

15 Buss (2004), p. 174

16 Buss (2004), p. 175

17 Huxley (1965), p. 264

2. SEXUL ECONOMIC?

DE CE GENELE NU SUNT EGOISTE

Geniul cu un singur braţ

Unii oameni cred în Dumnezeu. Alţii cred însă în puterea magică a genelor. După părerea lor, genele sunt atotputernice. Ele sunt manualul de construcţie, proiectul, materialul din care suntem plăsmuiţi. Genele guvernează totul. Sănătatea noastră, aspectul nostru, caracterul nostru şi nu în ultimul rând atracţia dintre sexe, ca şi viaţa de cuplu a bărbatului şi a femeii.

Literatura de specialitate a psihologilor evoluţionişti, la fel ca şi cărţile de popularizare ale ziariştilor sunt pline de explicaţii conform cărora întregul nostru comportament se bazează pe informaţiile genetice. Ele sunt motorul ascuns al existenţei noastre şi determină alegerea partenerului şi jocul dragostei noastre.

Descoperirea acestor misterioase gene a fost un caz fericit pentru biologie, şi este foarte posibil ca, fără acestea, psihologia evoluţionistă să nici nu fi existat. Căci dacă povestea cu Epoca Pietrei este cam şubredă, genele ar trebui să fie acele puncte fixe de la care să putem trage concluzii clare despre comportamentul nostru. Or, astfel de puncte fixe sunt importante. Căci biologii iubesc accidentalul şi imponderabilitatea acestuia la fel de puţin ca teologii. Când francezul Jacques Monod, laureat al premiului Nobel în 1970, a explicat biologia drept un domeniu dominat de hazard în lucrarea sa Hazard şi necesitate, a indus un puternic sentiment de nesiguranţă atât biologilor, cât şi reprezentanţilor Bisericii. Asta deoarece biologii caută să facă ordine şi să

impună reguli. Apariţia vieţii pe pământ şi dezvoltarea speciilor de plante şi animale pot părea haotice, dar un haos are indubitabil metodele lui.

Aceasta o declară şase ani după Monod un tânăr biolog englez pe nume Richard Dawkins, în cartea lui Gena egoistă. Până în acel moment, profesorul de numai treizeci şi cinci de ani de la New College, Universitatea din Oxford, era necunoscut. Aproape peste noapte, el a fost propulsat pe poziţia de întemeietor al unei noi direcţii în biologie. Dawkins este un ateu profund religios. Ca mulţi oameni religioşi, el are mare nevoie de ordine, de sens şi de o explicaţie atotcuprinzătoare. Este cunoscut marelui public de mult timp ca autor al cărţii Himera credinţei în Dumnezeu. La fel ca în Vechiul Testament, Dawkins încearcă să convingă lumea de faptul că el are un Dumnezeu mai bun şi mai puternic decât creştinismul şi islamismul, respectiv pe dumnezeul genelor sale: ele sunt atotputernice, o forţă care domină şi răspunde de orice. Ele guvernează întreaga existenţă umană, de la naştere până la moarte. Facă-se voia lor, precum în lumea animală aşa şi în cea a omului.

Ideea de a trata evoluţia prin prisma genelor nu a fost de fapt ideea lui Dawkins, chiar dacă astăzi ea este pretutindeni legată de numele său. Cel care a adus genele în centrul atenţiei omenirii era cu câţiva ani mai în vârstă decât Dawkins, un specialist talentat în domeniul său şi un geniu excentric.

William Donald Hamilton s-a născut în 1936 la Cairo. Tatăl său era un inginer din Noua Zeelandă, iar mama lui era medic. Hamilton şi-a petrecut copilăria în Anglia şi în Scoţia. În timp ce războiul aerian se desfăşura deasupra Marii Britanii, iar tatăl său, construia acasă grenade de mână pentru apărarea civilă, Hamilton fiul s-a cufundat în cărţi de ştiinţe ale naturii şi a început să colecţioneze fluturi. Într-o zi, Hamilton a descoperit explozibil în camera tatălui său şi şi-a făcut de lucru cu el. Explozia aproape că l-a costat viaţa. Accidentarea gravă i-a obligat mama să-i amputeze mai multe degete de la mâna dreaptă. Au trecut câteva luni până când fiul său s-a refăcut după accident.

Hamilton a studiat biologia la Cambridge. Era o perioadă de maximă tensiune şi atmosfera în domeniul său de lucru era de-a dreptul electrizantă. În 1953, chiar în momentul în care Hamilton venea la Cambridge, americanul James Watson şi englezul Francis Crick descifrau structura dublu helix şi structura moleculară a acizilor nucleici. Înainte de acest eveniment, cei doi cercetători

nu erau consideraţi nişte aşi în domeniul lor, iar colegii din domeniul chimiei îi priveau ca pe nişte „clovni ai ştiinţei”. Dar Watson şi Crick le-au dat o lecţie. Procesul elementar al eredităţii a fost descifrat. Şi cercetarea genelor şi-a început marşul triumfal.

Hamilton a fost imediat interesat de o direcţie nouă. De la bun început l-au preocupat două probleme: Ce rol joacă genele în procesul evoluţiei? Şi cum se calculează importanţa acestora din punct de vedere matematic cât mai exact posibil? Teoria evoluţionistă a lui Darwin avea urgent nevoie de un fundament în genetică. Dat fiind că speciile de animale şi de păsări reuşiseră să se adapteze la mediul înconjurător, această adaptare trebuia să aibă o metodă – o metodă în conformitate cu regulile eredităţii.

Teoria dominantă până în acel moment cerceta avantajele produse de adaptarea unui singur animal sau ale unei singure plante. Iar aceasta se aplică unei familii întregi, unui grup, unui cârd sau unei hoarde. Hamilton a presupus că, în acest fel, calul este încadrat greşit.

Ideea inovatoare i-a venit studiind un domeniu foarte îndepărtat de biologie. Hamilton şi-a scris teza de doctorat la London School of Economics and Political Science. Opt ani a depus toate eforturile în strădania sa de a calcula matematic legile eredităţii pe parcursul evoluţiei şi de a le da un sens economic. Mai exact spus, Hamilton a căutat să stabilească în noul său domeniu, printre oamenii de ştiinţă din economie, nu o teorie biologică, ci o teorie economică a eredităţii. Teoria sa sună astfel: Genele au interesul să se conserve. Singura şansă pe care o au în cadrul organismelor, supuse toate pieirii, constă în transmiterea lor din generaţie în generaţie. Cu cât sunt mai numeroase genele care se transmit viitoarei generaţii, cu atât mai bine este pentru organismul respectiv. Ceea ce, în practica eredităţii şi în alegerea partenerului, înseamnă că misiunea genelor este să se înmulţească cât mai mult posibil sau să-şi ajute cele mai apropiate rude în acest sens. Deoarece rudele apropiate sunt asemănătoare din punct de vedere genetic.

Hamilton a aplicat acestei reguli legile matematice şi a aşezat întreaga problematică sub principiul economic al costurilor şi al beneficiilor. Dacă Hamilton are dreptate, atunci genele, în esenţa lor, sunt matematicieni şi economişti: iar raportul dintre beneficii şi costuri, pentru ereditatea noastră, trebuie să fie mai mare decât unu divizat prin gradul de rudenie. Este clar

totul?

Foarte simplu: dacă eu am doi copii, acest lucru este benefic pentru genele mele. Există însă posibilitatea ca şi fără să am copii să le fac o bucurie genelor mele. De exemplu, prin faptul că îl ajut pe fratele meu (genetic suntem până la 50% identici) la îngrijirea copiilor, încât el îşi permite să aibă încă cinci urmaşi pe care să îi crească. În primul caz, valoarea se situează la 2, în al doilea caz însă chiar la 2,5. Hotărâtor este să transmit cât mai mult din zestrea genetică, chiar dacă o fac prin intermediul rudelor apropiate. Conform teoriei lui Hamilton este de asemenea clar de ce animalele şi oamenii la prima vedere dau dovadă de un comportament lipsit de egoism faţă de rude – inconştient, ei calculează costurile şi beneficiile pentru genele lor.

Teza de doctorat a lui Hamilton, pe care el a publicat-o în 1968, a stârnit oarecare senzaţie, dar faima lui n-a depăşit lumea academică. La acea perioadă, opinia publică dezbătea exact contrariul, respectiv influenţa societăţii asupra rolului sexelor şi modului în care socializăm. Biologia economică a lui Hamilton se potrivea la fel de bine ca nuca în perete. În afară de asta, era un conferenţiar nu tocmai bun, de a scrie cu un stil greoi, plictisitor, deloc potrivit la catedră. Pentru cei mai mulţi era o bizarerie, cu toate că mai târziu, în anii 1980 şi 1990, faima sa a continuat să crească. A fost profesor invitat la Harvard şi São Paulo, a predat la Universitatea din Michigan, în Ann Arbor, a fost membru de onoare al Academiei Americane de Arte şi Ştiinţe, membru al Societăţii Regale din Londra şi profesor la Oxford.

După ce a înaintat în vârstă, înclinaţiile lui Hamilton pentru teorii excentrice au atins punctul culminant. Colegii din domeniu scuturau din cap neîncrezători atunci când gurul biologiei evoluţioniste susţinea că este pe urmele originii epidemiei SIDA. În opinia sa, boala ar fi izbucnit deoarece medicii occidentali din Africa ar fi folosit în anii 1950 un ser infectat în campania de vaccinare împotriva poliomielitei. Ideea o preluase dintr-un număr al revistei Rolling Stone. Hamilton s-a dus în Congo pentru a-şi demonstra acolo teoria. Studiile în pădurile tropicale nu reprezintă nimic neobişnuit pentru biologii evoluţionişti. Dar teoria bizară a lui Hamilton a fost primită cu ironie şi neînţelegere din toate părţile. Mereu se întâmpla să apară cercetători renumiţi, apreciaţi, care la o anumită vârstă deveneau

ciudaţi. Chimistul Linus Pauling credea că poate trata cancerul cu vitamina C. Astronomul Fred Hoyle a ajuns la concluzia că gripa ar veni din cosmos. Alfred Russel Wallace, contemporan cu Darwin şi descoperitor al principiului selecţiei naturale, a început odată cu înaintarea în vârstă să participe la şedinţe de spiritism. Întrebarea hotărâtoare era dacă Hamilton nu fusese cumva dintotdeaunaun ciudat. Din păcate, misiunea lui în Congo s-a finalizat cu undeces. Hamilton s-a îmbolnăvit de malarie şi a fost adus înapoi în Anglia. A murit pe 7 martie 2000, la vârsta de şaizeci şi patru de ani, într-un spital din Londra.

Când a decedat, Hamilton avea imaginea unui idol trăsnit. Dar ideile sale fuseseră popularizate de stilişti mai buni şi de prezentatori charismatici. Pentru sociobiologi şi psihologi evoluţionişti, el este un star tăcut şi un erou discret. Marele lui merit este că nu a explicat procesul evoluţiei prin interese nemijlocite ale diferitelor specii de animale şi de plante, ci pur şi simplu din perspectiva genelor. Noua sintagmă magică pe care a introdus-o Hamilton este aceea de „adaptare totală”. Acest gen de adaptare este suma succesului reproducerii unui individ, la care se adaugă efectele acţiunilor sale asupra succesului reproducerii rudelor sale genetice.

Dacă Hamilton are dreptate, cartea lui Darwin despre apariţia speciilor trebuie rescrisă, din perspectiva genelor despre care Darwin nu ştia încă nimic. Nu speciile se adaptează mediului înconjurător, ci zestrea noastră ereditară. În calitate de genă, eu, unul, aş fi dornic să trăiesc într-un organism cât mai sănătos, ca să nu mor prematur. Aş avea cea mai arzătoare dorinţă să mă multiplic ori de câte ori ar fi posibil. În acest scop, aş fi într-o permanentă căutare de potenţiali parteneri sexuali. Şi m-ar cuprinde o dragoste puternică pentru cele mai apropiate rude, deoarece nici zestrea lor ereditară nu-mi este indiferentă. Dacă îmi dau silinţa şi am succes, zestrea mea ereditară se va impune în faţa celorlalte. Voi ocupa o poziţie importantă în procesul evoluţiei, ba chiar voi împinge prin încăpăţânarea mea întreaga istorie înainte.

Dacă această teorie ar fi corectă, ea ar deschide uşa psihologiei evoluţioniste spre toate modurile de comportament uman. Zăvorul spre plăcerile noastre sexuale, spre particularităţile noastre psihologice şi caracteriale s-ar deschide brusc. „Privind problema selecţiei din perspectiva genelor, numeroase căi se deschid pentru biologia evoluţionistă”, comentează vesel biologul

evoluţionist american David Buss, deoarece „ideea de adaptare are puternice influenţe asupra felului în care înţelegem psihologia familiei, altruismul, ajutorul, formarea grupurilor şi chiar agresiunea… Pe drept cuvânt, poate fi considerată cea mai cuprinzătoare teorie a biologiei evoluţioniste.”[18]

Întrebarea pe care trebuie să ne-o punem însă este: Cum realizează genele acest lucru? Deoarece se ştie că genele nu pot să gândească. Şi este firesc să nu aibă interese, intenţii, scopuri şi planuri. Nu urmează tactici şi strategii. Nu pot să miroasă, nu ştiu ce este gustul, nu simt, nu văd. Nu au creier. De unde provine puterea aceasta atotcuprinzătoare, întunecată a genelor, în condiţiile în care, privite la lumina zilei, ele nu sunt în stare să facă aproape nimic? Şi astfel de teze sunt, într-adevăr, ştiinţifice? Sau nu este Hamilton nimic altceva decât un mistic? Predicatorul genei dumnezeieşti atotputernice şi atotştiutoare, deşi lipsite de intenţii înalte în afară de propria supravieţuire?

Mistica genelor

Omul care a susţinut ca nimeni altul teoria lui Hamilton a fost Richard Dawkins, pe care l-am amintit deja. S-a născut în 1941 la Nairobi, în Kenya, şi, la fel ca Hamilton, a fost un copil al războiului. Tatăl său a luptat în armata britanică şi s-a întors din Africa înapoi în Anglia abia în 1949. Dawkins a studiat la Oxford şi şi-a luat în 1966 doctoratul în zoologie. Când Hamilton şi-a publicat teoria, Dawkins era asistent la Universitatea Berkeley din California, cel mai important centru al mişcărilor studenţeşti din SUA. Campusul din Berkeley era un izvor de idei şi de utopii sociale. Dar şi inamicii lor conservatori se adunau aici. Celui care credea că nu biologia, ci societatea îl face pe om ceea ce este avea să-i riposteze Michael Ghiselin de Berkeley cu ideea pe care avea s-o numească destul de curând „psihologie evoluţionistă”.

Mişcările studenţeşti au încetat, iar Dawkins s-a întors la Oxford, convins că va urma o mare transformare în biologie şi psihologie. Visul lui de a deveni profesor universitar nu s-a împlinit. Timp de douăzeci şi cinci de ani a ocupat

doar un post de conferenţiar la New College, cu toate că între timp dobândise faimă internaţională. Cartea sa Gena egoistă, care a preluat teoria lui Hamilton şi a dezvoltat-o într-o teorie a culturii, a fost un bestseller internaţional, urmat de multe alte cărţi de succes. Lumea academică a rămas însă sceptică, deoarece Dawkins nu şi-a susţinut teoriile prin cercetări proprii şi nu a adus nici un fel de dovezi. Iar de cercetare biologică nu s-a mai ocupat defel după teza de doctorat. În 1995, miliardarul american de origine maghiară Charles Simonyi i-a înfiinţat o catedră de popularizare a ştiinţelor naturii în cadrul Universităţii Oxford.

Dawkins a fost opusul lui William Hamilton din punct de vedere al caracterului: un vorbitor charismatic, un stilist versat şi un profesor excelent. Dar poziţia sa de bază este aproape identică. La fel ca Hamilton, el face istoria evoluţiei din perspectiva genei. Cu o imensă plăcere verbală, descrie organismul animal şi pe cel uman drept o „maşinărie de supravieţuit" pentru gene. Acesta nu este decât un vehicul pe care l-au construit genele pentru a se înmulţi în generaţia următoare. Să vedem chiar cuvintele lui Dawkins: „Ce este o genă egoistă?.... Dacă ne luăm libertatea să vorbim despre gene ca şi cum ele ar urmări scopuri conştiente – iar noi trebuie să ne asigurăm că, dacă am vrea, am putea oricând reda limbajul colocvial printr-un mod corect de exprimare –, am putea să ne întrebăm ce scopuri urmăreşte, de fapt, o singură genă? În fond, ea reuşeşte prin aceea că programează organismul în care se află în aşa fel încât el să supravieţuiască şi să se reproducă".[19]

Mesajul este clar: tu nu eşti nimic, genele tale sunt totul! Căci, aşa cum scrie Dawkins, în stilul lui războinic: „Maşinăriile de supravieţuit au început ca recipiente pasive pentru gene, oferindu-le acestora doar nişte pereţi care să le protejeze de războiul chimic al rivalilor..." [20]

Timp de douăzeci de ani, teoria lui Dawkins despre războiul genelor a fost pe buzele tuturor. Mulţi biologi vor fi zâmbit amuzaţi pe seama caracterului radical şi a cântecelor de luptă ale conferenţiarului de la Oxford. Dar ideea că evoluţia este un teatru de luptă al genelor a fost împărtăşită imediat de foarte mulţi. S-a înregistrat o adevărată avalanşă de lucrări populiste care manifestau o adevărată bucurie în a reinterpreta omul drept o genă-bestie. În această euforie a unei noi perspective pretins lucide şi ştiinţifice, nici nu s-au mai auzit numeroasele obiecţii inteligente împotriva iluziilor lui Dawkins. În

sfârşit, spuneau ei, omul şi cultura sa ar putea fi înţelese şi explicate pornind de la zero.

Astăzi ne miră cum a fost posibil un asemenea entuziasm, deoarece slăbiciunile, deficienţele teoriei „genei egoiste” erau greu de trecut cu vederea. Toate acestea nu prea vizează viaţa reală şi convieţuirea animalelor şi a oamenilor. Este de asemenea de mirare că, în teorie, ceva a fost acceptat drept plauzibil, în condiţiile în care în practică nu se potriveşte deloc. Dacă Dawkins ar avea dreptate, pretutindeni, în regnul animal şi la om, cele mai bune gene s-ar impune pe termen lung. Dar atunci cum se face că, în mod evident, mereu apar şi supravieţuiesc fiinţe care nu îşi epuizează posibilităţile reproductive? Dacă eu refuz să întreţin relaţii sexuale cu fiecare femeie atractivă sau dacă, invers, o femeie refuză să nască numărul maxim de copii înseamnă că genele dau rateuri? Renunţarea benevolă la împerechere şi reproducere există nu numai la oameni, ca să nu mai vorbim de homosexualitate, care se manifestă atât la oameni, cât şi la animale.

De asemenea, ideea adaptării totale cu formulele şi teoriile sale matematice este departe de realitate. Ea este invenţia unui biolog de la o universitate economică. Deoarece, din întregul regn animal, legăturile de rudenie joacă un rol numai la puţine specii. Viermii, gândacii, crapii, şerpii de casă şi brotacii nu îşi cunosc rudele. Ele nu se confruntă nici cu problema îngrijirii puilor. Din conştiinţa lor, dar şi din subconştient, lipseşte cu desăvârşire formula conform căreia raportul dintre beneficii şi costuri pentru zestrea lor ereditară trebuie să fie mai mare decât unu divizat la gradul de rudenie. Pe faţa apropiaţilor nu se vede nimic. Genele dorm sau tac. Rudele le sunt perfect indiferente. Puii de vultur îşi împing din cuib fraţii mai neajutoraţi pentru a nu fi obligaţi să împartă mâncarea; crocodilii masculi îşi devorează puii, deoarece nu îi recunosc ca urmaşi, cu alte cuvinte nu înţeleg relaţiile de rudenie; iar la elefanţi sau la maimuţele antropoide, aceasta este mai degrabă excepţia decât regula. Şi mai e ceva: atât în cazul maimuţelor antropoide, cât şi al oamenilor, apropiere şi dragoste cu sila nu există. Este ştiut că fraţii cresc aproape unii de alţii, dar numărul celor care la vârsta maturităţii rămân împreună este destul de mic. O perturbare a genei? Şi cum se face că de foarte multe ori prietenii ne sunt mai apropiaţi decât rudele de sânge? Unde este simţul genetic atunci când ai grijă de copilul unei prietene bune? De ce mă ocup cu mai multă plăcere de copiii mei vitregi în loc să stau la pândă

pentru a găsi o femeie tânără, gata să procreeze?

Schimbarea de paradigmă ştiinţifică a venit în anii 1990. Deci exact în perioada când psihologia evoluționistă a lui Hamilton şi Dawkins ajunsese la zenitul prestigiului ei. Mulţi biologi deveniseră între timp atât de nemulţumiţi, încât începuseră să caute noi explicaţii. Era clar pentru ei că procesul complicat al evoluției nu poate fi explicat la simplul nivel al genelor. Și asta fiindcă genele nu erau înzestrate cu acea putere magică despre care se vorbise. În acelaşi timp, ele nu erau nici planul de construcţie, sau proiectul, pentru întreaga fiinţă, ci o interesantă resursă pentru dezvoltarea normală a acesteia.

Biologul evoluționist Richard Lewontin, unul dintre cei mai importanţi critici ai lui Dawkins, şi-a punctat obiecţia printr-un exemplu: într-un sac se află milioane de boabe de grâu. Țăranul seamănă jumătate de sac pe un ogor mănos, care este bine întreținut cu îngrășăminte și udat în permanență. Cealaltă jumătate o împrăștie pe un ogor arid și sterp. Cum se vor dezvolta semințele de grâu? Pe câmpul mănos spicele de grâu vor fi de mărimi diferite. Lucru absolut normal deoarece, cu toate că pentru semințe condițiile sunt la fel, ele se deosebesc din punct de vedere genetic. Unele sunt „de la sine” mai mari și mai sănătoase decât celelalte. Și cum arată cele de pe ogorul mai sărac? Aceeaşi imagine: unele spice sunt mai puternice decât celelalte. Și aici problema pleacă de la gene. Dacă vom compara însă cele două câmpuri, vom constata că grâul de pe ogorul mănos este incomparabil mai frumos decât cel de pe ogorul mai arid. Pe primul ogor, diferenţele sunt 100% genetice, iar pe cel de-al doilea, diferențele sunt de asemenea 100% genetice. Dar aceasta nu înseamnă că deosebirile dintre primul câmp și al doilea sunt și ele de ordin genetic!

Exemplul lui Lewontin arată că dezvoltarea unei ființe nu depinde numai de gene. Supraviețuirea și formarea unui organism au loc concomitent pe mai multe planuri. La fel de important ca genele este individul și, în anumite cazuri, grupul în care se află o ființă. După aceea, genele rămân „purtătoarele de date” care transmit caracteristicile lor de la o generaţie la alta. Dar ele nu sunt nici singurul buton declanșator și nici criteriul decisiv pentru tot și toate în procesul evolutiv. Forţa lor magică este considerabil redusă. Cel puțin la fel de importantă este și „arena” unde se desfășoară jocul, deci ogorul mănos

sau cel arid.

O astfel de arenă este habitatul unei specii, dar şi mediul său social. Uneori, hotărâtor este grupul, alteori rudele, dar poate fi şi un grup care îşi împarte cu totul întâmplător habitatul respectiv. Până în urmă cu două milioane de ani, în America de Sud, în vârful piramidei trofice se afla „pasărea terorii”, o pasăre de pradă de mărimea unui struţ, cu picioare lungi. Când continentul sud-american s-a unit cu cel nord-american printr-un pod de pământ, prădătoarele cu colţi–pumnal au migrat din nord spre sud. Ele au devenit cei mai periculoşi concurenţi pentru hrană din pampas deoarece urmăreau aceeaşi pradă ca şi păsările. Într-un interval scurt, „păsările terorii”, inferioare ca specie, au dispărut. Aceasta nu are nici o legătură cu genele.

Ideea că procesul evoluţionist se desfăşoară pe mai multe planuri diferite – al genelor şi al condiţiilor mediului înconjurător – este astăzi explicaţia dominantă în biologia evoluţionistă. De aceea, genele sunt caroseria, şi nu motorul evoluţiei. Succesul unei fiinţe este determinat de multe alte aspecte. Atunci când condiţiile exterioare ameninţă un organism sau o specie, nu contează cât de bun este materialul său genetic. Genele oferă o protecţie la fel de redusă în faţa inamicilor prădători, ca şi în cazul erupţiei unui vulcan. În concluzie: genele sunt informaţiile necesare pentru a construi un organism. Această construcţie se realizează însă în condiţiile unui schimb ce are loc între fiinţă şi mediul său înconjurător. Dacă acest schimb este încununat de succes, astfel încât animalului sau plantei îi merge bine, supravieţuieşte şi specia sa. Nu genele determină succesul unei fiinţe, ci dimpotrivă, succesul unei fiinţe este determinant pentru supravieţuirea genei.

Dintre toate teoriile evoluţioniste, aceasta este cea mai larg acceptată de lumea ştiinţifică. Richard Dawkins i-a fost profesor la Harvard lui Stephen Jay Gould, care a murit de cancer în anul 2002, după o lungă suferinţă. La baza lucrărilor sclipitoare, de succes ale lui Gould stau desigur operele nenumăraţilor săi colegi care au elaborat multiple modele pentru a clarifica istoria dezvoltării pe mai multe niveluri.

Conform acestuia, procesul evoluţionist constă nu numai din selecţie şi adaptare, ci şi din restricţii. Aceste obstacole în dezvoltarea unei fiinţe sau a unei specii pot fi de ordin genetic, dar pot interveni şi restricţii din mediul înconjurător. O specie de animale care este constrânsă să trăiască pe o insulă

se va dezvolta altfel decât pe continent. Câteodată acest lucru constituie un avantaj, alteori nu. În urmă cu mai puţin de o mie de ani, trăiau pe câteva insule din Marea Mediterană elefanţi, care erau cu puţin mai mari decât câinii Saint-Bernard. Deoarece elefanţii nu puteau să migreze, au fost nevoiţi să se descurce cu o ofertă săracă de hrană, şi în cadrul procesului evolutiv, dimensiunile lor s-au redus. În acest scop, biologii folosesc o expresie simpatică – „transformarea în piticii de pe insule”. Femelele elefanţilor pitici nu se uitau mereu după masculii cei mai mari şi mai puternici. Dacă ar fi fost aşa, elefanţii din Creta, Malta, Sardinia, Sicilia şi Cipru ar fi murit de foame. În schimb, se uitau după parteneri mici (şi sexy!) şi de aceea specia a dispărut abia atunci când a fost exterminată de oameni.

Incursiunea în trecutul biologiei evoluţioniste arată că punctul de vedere al lui Dawkins este astăzi relativ învechit. Cu atât mai surprinzător este faptul că sociobiologii şi psihologii evoluţionişti au menţinut până astăzi teoria „genei egoiste”. Şi totuşi, poate că la o privire mai atentă nu mai este aşa de ciudat. Atâta timp cât în privinţa comportamentului uman acceptăm că este vorba doar de urmările dorinţelor, intenţiilor şi scopurilor genelor noastre, omul poate fi explicat biologic într-un mod relativ simplu: ceea ce eu consider ca fiind motorul existenţei mele, caracteristicile şi fanteziile mele este în realitate voinţa moştenirii mele ereditare, câteodată secretă, altădată vizibilă.

Iar o nouă perspectivă asupra evoluţiei nu le este de mare folos psihologilor evoluţionişti. Dimpotrivă chiar: teoria diferitelor niveluri îi lasă fără fundament. Ceea ce înainte părea a fi calculabil devine acum de necalculat. Probabil că exact acesta este motivul pentru care psihologii evoluţionişti ţin morţiş să aibă un presupus fundament în teoria evoluţionistă, lucru care în lumea ştiinţifică de astăzi este din ce în ce mai puţin acceptat. Bineînţeles că nu ne putem aştepta ca oameni de ştiinţă cunoscuţi să îşi închidă acum catedrele şi să spună: „Fundamentul nostru a dispărut, ne-am înşelat!” Şi totuşi, eşecul psihologiei evoluţioniste s-ar putea dovedi la final fructuos. Deoarece noile teorii ale evoluţiei formează un punct de plecare extrem de interesant pentru a soluţiona marea problemă a psihologilor evoluţionişti, aşa-numita „cultură”. Despre aceasta vom vorbi însă mai târziu.

Cine cercetează la nivelul actual al lucrurilor în teoria evoluţionistă nu trebuie în nici un caz să se mai chinuie să răspundă la întrebarea: Cum este posibil ca

gena, lipsită de conştienţă, să aibă intenţii, iar comportamentul său sexual să se orienteze în funcţie de fiabilitate, eficienţă şi randament. Desigur că Dawkins a subliniat că gena sa „egoistă” este numai un tablou. Dar el nu a tratat tabloul ca pe un tablou, ci ca pe un fapt. El a încercat mereu să demonstreze „egoismul” genelor. Şi genele lui nu sunt numai egoiste, ele se tocmesc, sunt negustori care verifică totul folosind două criterii: cât costă şi la ce foloseşte? Sună ca şi cum biologia ar fi o ramură a ştiinţelor economice, în care genele au întotdeauna fler.

Dar nu s-ar putea oare ca această idee să fie totuşi într-un anumit sens corectă? Nu sunt, oare, genele noastre cei mai deştepţi negustori?

Reproducerea capitalistă

Există o dragoste veche, care rezistă încă, între biologia evoluţionistă şi teoria economică. Ea nu începe în 1968, cu lucrarea de doctorat a lui William Hamilton de la o universitate economică. Focul izbucnise deja cu o sută douăzeci de ani în urmă, în Anglia capitalistă a reginei Victoria, atunci când Darwin scria Originea speciilor. Karl Marx, care trăia în exil la Londra atunci când a apărut principala lucrare a lui Darwin, nu se amuza mai puţin decât ceilalţi de felul în care „Darwin regăseşte pretutindeni în natură societatea sa englezească.”[21] Cu tot respectul pentru opera lui Darwin, Marx a observat foarte corect cum, în sprijinul teoriei sale evoluţioniste, Darwin a apelat la concepte din ştiinţele sociale, precum şi din economie.

De exemplu, celebra sintagmă „lupta pentru supravieţuire” provine de la economistul britanic Thomas Robert Malthus. Cu câteva decenii în urmă, acesta cercetase dezvoltarea demografică a populaţiei globului şi prezisese un scenariu profund pesimist. În scurt timp, a profeţit Malthus în 1821, pământul suprapopulat nu va mai putea hrăni omenirea.

Capitalismul revoluţiei industriale şi teoria evoluţionistă aflată în stadiul embrionar vizavi de selecţia naturală a celor mai adaptaţi au mers împreună

într-o strânsă legătură semantică. Ele şi-au făcut reciproc servicii. Desigur că observaţiile şi teoriile lui Darwin nu sunt false, fiindcă se sprijină pe anumite reprezentări sociale ale societăţii victoriene. Regretabil este doar faptul că exprimările şi imaginile sale au promovat numeroase neînţelegeri, unele dintre ele persistând până în ziua de astăzi.

Ideea că în natură costurile şi beneficiile se cântăresc în permanenţă reciproc provine de fapt de la Darwin. Dar că totul este calculat exclusiv în funcţie de costuri şi de beneficii este ideea sociobiologului american Robert Trivers, profesor la Universitatea Rutgers din New Brunswick, statul New Jersey. Trivers studiase matematica şi istoria, dar până la urmă se specializase în biologie. În anii 1970 era conferenţiar la Harvard. La fel cum s-a întâmplat cu Dawkins la Oxford, acelaşi entuziasm l-a manifestat şi Trivers la Harvard faţă de ideile lui Hamilton privind adaptarea totală.

Într-o măsură mai mare decât predecesorul său, Trivers s-a îndrăgostit de jargonul economiştilor. De la Darwin, sociobiologii au preluat concepţia conform căreia concurenţa ar fi motorul hotărâtor al evoluţiei tuturor formelor de viaţă. Şi concurenţa este cea care duce în mod cert la cursa „înarmărilor” şi la progres. Privind însă natura la lumina zilei, putem afirma că ea nu este o dovadă de progres continuu. Dinozaurii, de exemplu, erau perfect adaptaţi, vieţuitoare de succes, care au supravieţuit vreme de trei ere geologice. Oamenii, dimpotrivă, nu dau impresia că ar fi mai bine adaptaţi la mediul înconjurător. De asemenea, rămâne de văzut dacă oamenii vor atinge performanţa dinozaurilor. Există apoi puţine indicii că inteligenţa în natură ar fi un avantaj real. Peste o sută de milioane de ani, mamiferele inteligente au stat complet în umbra dinozaurilor şi numai o catastrofă naturală întâmplătoare le-a ajutat să creeze o breşă şi să se afirme. Nici astăzi numărul mamiferelor nu este foarte mare în comparaţie cu gândacii, pe care noi îi considerăm lipsiţi de inteligenţă, dar care sunt o specie de succes. Este semnificativ faptul că, pe parcursul evoluţiei, anumite specii au regresat, cum ar fi de exemplu salamandrele.

Trivers, dimpotrivă, descrie natura ca pe o economie raţională aflată în permanentă expansiune. O natură în care fiecare vieţuitoare este un om de afaceri inteligent. Influenţa sa asupra breslei este atât de mare încât psihologul evoluţionist David Buss ancorează în cel mai firesc mod posibil

comportamentul sexual uman în ştiinţele economice: „La orice curs de economie, învăţăm că niciodată cel care dispune de resurse importante, preţioase, nu le va repartiza la întâmplare. Deoarece în trecutul nostru evoluţionist, femeile au riscat o investiţie extrem de mare ca urmare a actului sexual, evoluţia le-a favorizat pe acele femei care şi-au ales scrupulos partenerul. Strămoaşele noastre erau obligate să suporte costuri foarte ridicate dacă nu erau suficient de selective”.[22]

În capitolul următor vom vorbi despre cât adevăr cuprinde această afirmaţie. Conform lui Trivers şi psihologilor evoluţionişti, comportamentul nostru sexual ar avea numai o importanţă economică. Pe scurt: nu este vorba de nimic altceva decât de veniturile pe care le încasăm în urma investiţiei părinţilor. Din această perspectivă, toate vieţuitoarele sunt în sinea lor – adică în gena lor – capitaliste: ele vor să se asigure de avantaje (la sexul celălalt), să găsească resurse, să investească cât se poate de puţin şi să aibă profituri cât mai mari. Şi acesta, după cum spune teoria, ar fi motorul evoluţiei! Egoismul şi capitalismul le propulsează mereu înainte, iar întregul comportament uman derivă de aici. „De la natură” suntem avizi de agoniseală şi escroci, bancheri de investiţii şi speculanţi de gene, acţionari ai genelor copiilor noştri etc. Întregul nostru comportament – şi implicit dragostea – şi-ar avea originea aici şi numai pornind de la această origine se poate ajunge la sensul şi la importanţa lui profundă. Ceea ce ne bucură şi ne vrăjeşte, ne stimulează şi ne încântă nu este nimic altceva decât o fantasmagorie născută din acţiunea ascunsă a unei forţe motivate de rea-credinţă. Egoismul şi capitalismul sunt adevărata noastră natură şi de aceea le regăsim mereu şi pretutindeni în lume.

Ar trebui să spunem aici, avertizându-vă totodată, că dintre toate ideile psihologiei evoluţioniste, teoria referitoare la sexe şi comportamentul lor este cea mai controversată. Când se ocupă de explicarea agresivităţii umane, de exemplu, psihologia evoluţionistă e mult mai convingătoare. Dar psihologii evoluţionişti se iau mult prea tare în serios atunci când încearcă să prezinte stereotipurile sociale ale celor două sexe ca pe nişte caracteristici înnăscute şi universale, transformându-le în felul acesta în teatre de acţiune ale bătăliilor genetice. Ne vom ocupa în continuare de multitudinea de dovezi pe care ei le-au adunat în ultimii treizeci de ani.

18 Buss (2004), p. 38

19 Dawkins (2007), p. 166

20 Dawkins (2007), p. 102

21 Desmond/Moore (1995), p. 549

22 Buss (2004), p. 154

3. UCIGAȘI ÎNSTĂRIȚI, SCORPII PERSEVERENTE

CE SE PRESUPUNE CĂ ÎȘI DORESC FEMEILE ȘI BĂRBAȚII

Investiţiile

Ucigaşul cenuşiu (sau sfrânciocul) nu este titlul unei ecranizări după vreun roman de-al lui Edgar Wallace, ci un tip dat naibii din familia vrăbiilor. Este ca o pasăre care trăieşte în întreaga Europă, în America de Nord şi în stepele şi zonele muntoase înalte din Asia Centrală. Atunci când vremea se răcoreşte, el migrează cât mai la sud. Sfrânciocul cenuşiu mănâncă şoareci şi chiţcani, dar şi păsări de dimensiuni mai mici şi insecte mai mari, cum ar fi bondarii sau gândacii. Când vremea este frumoasă, îşi prinde prada din zbor, iar când vizibilitatea este redusă, păşeşte sau ţopăie flămând pe sol. După ce mănâncă, îşi curăţă ciocul frecându-l de câte o creangă. La prima vedere, este o pasăre perfect normală. Pentru psihologii evoluţionişti însă, ea este un superstar.

Sfrânciocul cenuşiu este un exemplar de o agresivitate cum rareori găseşti în regnul animal. Deseori ucide animale de aceeaşi talie cu el, execută o avalanşă de gesturi ameninţătoare, scoate sunete stridente, îşi desface coada sub forma unui evantai şi îşi înfoie penele. Îşi apără teritoriul cu o furie nebună şi chiar şi şoricarul şi gaia roşie se fac mici atunci când aceşti terorişti ai lumii animale îi atacă. După ce îşi ucide prada, sfrânciocul o agaţă în spinii porumbarului sau ai păducelului sau o înfige decorativ în crengi. Când un mascul descoperă o femelă atractivă, începe să execute un zbor demonstrativ. Face lupinguri impresionante în aer, şi la final se lasă să alunece pe pământ.

În mod evident, el canalizează atenţia femelei spre prada înfiptă în ramuri, o invită să-i facă o vizită ca să se laude cu proviziile lui. Dacă reuşeşte să o convingă, femela cedează din ce în ce mai mult, renunţă la independenţa ei şi se lasă în grija masculului. Astfel, ea acceptă că de acum încolo el va sta pe crengile mai înalte ale copacului, scoţându-şi pântecul în faţă. Femela, în schimb, tremură ghemuită în cuib şi cerşeşte pur şi simplu ca impozantul ei soţ să îi aducă de mâncare.

Este lesne de înţeles ce le place psihologilor evoluţionişti la păsărea-minune. În anii 1980, zoologii israeliţi au descoperit, cum era de aşteptat, că, la alegerea partenerului, femela are în vedere în primul rând următorul aspect: să fie cămara plină. Cu cât este mai plină „cămara”, dar şi mai frumos decorată, nu numai cu prada înfiptă în crengi, ci şi cu pene sau fâşii de materiale textile, cu atât mai dezirabil este masculul. Sfrânciocii cu un arsenal sărăcăcios obţin mult mai puţin decât exemplarele cu provizii bogate. Unii cercetători, ca David Buss, sunt pur şi simplu entuziasmaţi: „Femela îi examinează pe toţi masculii şi se hotărăşte pentru acela care are cele mai bogate provizii”.[23]

Ei da, şi la femelele speciei umane nu este valabil cam acelaşi principiu? Nu se uită şi ele la fel, pretutindeni, după cel care face cea mai bună aprovizionare? Ceea ce este valabil pentru femelele sfrâncioc este corect şi pentru femelele speciei umane– un comportament formal în profunzimea istoriei dezvoltării noastre biologice. Lăcomia femelei are, deci, o lungă istorie. Şi femelele speciei umane sunt în adâncul sufletului la fel ca femelele sfrâncioc. Indiferent cum arată masculul, că este frumos sau grobian, întotdeauna va fi ales posesorul celor mai multe trofee şi resurse. „Cu acest exemplu se insinuează”, scrie supărat John Dupré, filosof al ştiinţei, „că bărbaţii care au de oferit o casă drăguţă, cu perdele frumoase şi cu o cămară bine aprovizionată, sunt mai atractivi pentru femelele speciei umane.” [24]

Numai că psihologii evoluţionişti au din nou ghinion cu ideea lor aproape bună. Şi nu există nici o dovadă că în toate cazurile ar fi aleasă cea mai plină cămară. Sigur este numai faptul că o cămară care a fost deja complet golită îl face pe proprietarul ei neinteresant. În plus, cei doi cercetători au constatat că sfrânciocul nu este întotdeauna monogam. Masculii ofereau cele mai grase prăzi altor femele, în timp ce soţiile lor cloceau ouăle. Intră de asemenea în

calcul şi împerecherea ocazională a femelelor care aveau deja un partener cu masculi din zonele învecinate.

După toate aparenţele, mai degrabă femelele sfrâncioc sunt cele care se apropie de firea omenească, decât femelele speciei umane de clişeul exagerat al păsărilor sfrâncioc. Se poate afirma că nu există un conţinut autentic în această poveste întărită prin numeroase repetări. Făcând abstracţie de aceasta, rămâne însă întrebarea de ce printre milioane de specii de animale ar trebui să ne înrudim spiritual tocmai cu sfrânciocul cenuşiu. Câte bordeie, atâtea obiceie, zicală perfect valabilă şi în lumea păsărilor. La păsările de pradă, de exemplu, cele mai mari femele sunt cele care se ocupă cel mai bine de aprovizionare în perioada clocitului, fără ca prin aceasta să se tragă concluzii referitoare la oameni. Iar rudele noastre apropiate, maimuţele antropoide, nici măcar nu au o cămară. Dar la nevoie, psihologii evoluţionişti îl scot repede din pălărie pe sfrâncioc, chiar dacă alte păsări prezintă un cu totul alt tablou. La fel de bine s-ar putea compara comportamentul uman de împerechere cu cel al văduvelor negre sau al călugăriţelor, la care femelele îşi devorează masculii după actul de împerechere. Sau cu cel al crocodililor, la care masculii îşi mănâncă propriii pui sau cu cel al somnilor unde masculul apără puietul de femelă. Şi cu atâtea alte animale care se deosebesc complet de sfrâncioc în privinţa repartizării rolurilor.

Cu sfrânciocul cenuşiu ca rudă spirituală a omului nu se poate lăuda nimeni. Dar pentru psihologii evoluţionişti importantă nu este pasărea, ci principiul. Ceea ce trebuie să demonstreze femela sfrâncioc este că pentru femela din regnul animal şi uman contează un singur lucru: o investiţie avantajoasă. Iniţiatorul ideii că procrearea trebuie privită ca o „investiţie” a fost, după cum s-a arătat în capitolul anterior, Robert Trivers în anii 1970. În anii 1980, el a adus precizări legate de oameni. Bărbatul şi femeia se deosebesc printr-un „risc investiţional” complet diferit. Principiul este simplu. O femeie produce în timpul vieţii ei numai patru sute de ovule mature. Un bărbat poate produce trei sute de milioane de spermatozoizi. Prin urmare, a lăsa o femeie însărcinată este pentru bărbat un act biologic relativ neînsemnat: câţiva spermatozoizi sacrificaţi şi gata. Pentru femeie însă, situaţia este în mod evident mai dramatică. Ea deţine mult mai puţină „materie primă”, şi atunci când ovulul este fecundat, trebuie să ţină cont că va urma o perioadă de nouă luni de sarcină. În acest timp, ea este scoasă în afara luptei pentru reproducere

şi nu mai poate primi nici un spermatozoid.

În concepţia ştiinţifico-economică a lui Trivers, aceasta înseamnă: cea mai mică investiţie necesară din partea femeii este în mod evident mai mare decât cea mai mică investiţie necesară din partea bărbatului. Miza este mai mare. De aceea „strategia reproducerii” este complet diferită la cele două sexe. La fel ca şi psihologia alegerii partenerului de sex. Dacă Trivers are dreptate, atunci, în principiu, bărbaţii sunt întotdeauna şi pretutindeni pregătiţi să facă sex. Femeile, dimpotrivă, nu sunt interesate decât în condiţii foarte bune. Ele trebuie să găsească un bărbat într-adevăr deosebit, care să dispună de gene excepţionale sau să corespundă imaginii optime, să fie potrivit pentru creşterea şi îngrijirea copiilor. Amândouă împreună, afirmă Trivers, nu ar fi cu putinţă – aşa cum vom vedea în continuare.

Aspiraţia noastră întru reproducere a fost descrisă în fel şi chip: în secolul al XVII-lea, naturalistul şi matematicianul francez George-Louis Buffon a numit instinctul sexual „dorinţă de recunoaştere”. Era o perioadă în care burghezia dorea să preia puterea pentru a-şi asigura un loc în societate. În secolul al XIX-lea, Charles Darwin a transferat imaginea despre „lupta pentru existenţă” la biologia reproducerii. Statul reginei Victoria – imperiul britanic, conştient de puterea sa – înflorea; cucerise deja colonii şi jinduia după bogăţiile întregii lumi. Iar către sfârşitul secolului al XX-lea, Robert Trivers vorbeşte despre „tranzacţii sexuale”. Este perioada lumii financiare globalizate, a aşa-numitei New Economy, cu legile de piaţă şi cu comportamentul consumerist omniprezent. Putem să nu luăm în considerare aceste paralele, dar ele nu sunt pur întâmplătoare.

„Noi toţi”, spunea scriitoarea engleză George Eliot, „ne-am primit gândurile îmbrăcate într-o formă figurativă şi suntem predestinaţi să acţionăm sub imperiul lor”. Exact în acest sens guvernează economia explicaţiile actuale ale psihologiei evoluţioniste. Comportamentul sexual este o investiţie cu un capital de risc diferit. Chiar şi procese străvechi, cum ar fi de exemplu orgasmul la femei, totul capătă un anumit sens. Deoarece reproducerea la oameni funcţionează şi fără ca femeile să aibă orgasm, trebuie ca pentru această excitare inutilă din perspectivă biologică să existe un alt motiv – unul de ordin economic.

Teoria pe care Trivers a prezentat-o specialiştilor din domeniu în anii 1980 pe

această temă prezintă femeia ca pe o ființă rafinată, machiavelică: deoarece bărbatul cel mai bun pentru perioada de îngrijire a urmașilor este rareori un tip interesant, femeia se strecoară în zilele ei fertile din casă pentru a-și căuta eroul genetic. Cu acesta împarte patul și are– se miră cineva?– mult mai ușor orgasm decât cu soțul iubit și cunoscut. Și pentru ca amantul să devină tatăl copiilor ei, natura a inventat ceva: dacă femeia are un orgasm în timpul partidei de sex, ea absoarbe o cantitate foarte mare de spermă, în orice caz mai multă decât atunci când nu are. O echipă de cercetători americani a confirmat această constatare în anii 1990. O serie de cupluri și-au arătat disponibilitatea de a lua parte la studiu. Au reieșit următoarele: dacă o femeie are orgasm cu un minut înainte ca bărbatul să ejaculeze sau în următoarele 60 de minute, cantitatea de spermă care se scurge apoi din ea este mai mică. Concluzia psihologilor evoluționiști este de aceea clară: orgasmul la femei a fost inventat de natură pentru ca femeia „să păstreze” în ea sperma valoroasă a masculului seducător genetic. Pentru societate, consecința este uimitoare: în medie, fiecare al cincilea până la al șaselea copil din Statele Unite nu provine de la tatăl presupus. Nu trebuie însă să se pună întrebarea în ce condiții s-au efectuat aceste cercetări și nici în ce stare era psihicul cuplurilor participante. Mai interesant ar fi să se constate că, indiferent cum s-au desfășurat, experimentele nu dau nici un fel de informații despre infidelitatea feminină. Complet lipsită de temei devine însă teoria când se ia în considerare un alt detaliu important. Este oare adevărat că femeile au mult mai ușor orgasm la o aventură de o noapte? Și este adevărat că bărbații cei mai interesanți din punct de vedere genetic, deci cei mai frumoși și probabil cei mai sănătoși, sunt și cei mai buni amanți, care pot aduce o femeie repede și ușor la orgasm? Se îngemănează calitățile erotice și arta sexuală atât de bine? Ce judecată simplistă! Dacă privim însă problema cu mai multă atenție, este complet fals. Calitățile erotice ale unui bărbat nu sunt direct proporționale nici cu aspectul său fizic, nici cu sănătatea și nici cu nivelul testosteronului.

Cu toate acestea, „războiul spermei” este o obsesie a cercetătorilor anglo-saxoni. Aceștia sunt în permanență în căutarea indiciilor despre felul în care cei mai buni spermatozoizi se impun în fața concurenței. Sunt explicate tacticile și sunt numite strategiile. Cercetătorii de la Universitatea din Manchester sunt de părere chiar că spermatozoizii unui bărbat se luptă între ei și se omoară: unii devin mai mari și blochează în acest fel concurența; alții se aprovizionează cu substanțe de luptă chimice. Cu toate că are loc o luptă între

spermatozoizi, cercetătorii apreciază că această înarmare este un indiciu concludent pentru lupta împotriva spermatozoizilor altor bărbaţi, înarmaţi probabil cu luptători mai puţin agresivi. Astfel de teorii, prezentate drept rezultate ale cercetării, atrag atenţia presei. Dimpotrivă, pentru cei mai mulţi colegi specialişti, este vorba aici de nişte fantezii infantile ale unor bărbaţi şi despre un soi de science-fiction. Ceea ce biologii din Manchester consideră a fi o luptă este pentru alţi cercetători o reacţie eronată de fertilizare, atunci când un spermatozoid întâlneşte din greşeală în locul unui ovul un alt spermatozoid. Ştiinţa are prea puţine date despre clasificarea spermatozoizilor în diferite „tipuri de războinici”; un spermatozoid arată exact la fel ca oricare altul.

Supărător la astfel de teorii mai mult sau mai puţin distractive este ceea ce încearcă să demonstreze: că în privinţa sexualităţii umane există încă de la început un război, o întrecere nemiloasă în care toţi luptă contra tuturor. Ca fiinţă biologică evoluată, omul a rafinat această luptă pentru existenţă într-o afacere de schimb economic a genelor şi emoţiilor. Teoria războiului, teoria economică şi psihologia evoluţionistă se întrepătrund astfel, devenind inseparabile. Războiul tuturor împotriva tuturor şi războiul sexelor sunt moduri de comportament biologic programate într-o lume profund războinică. Pentru sexe sunt posibile numai câteva alianţe în scop economic – bineînţeles în slujba genelor egoiste. Chiar şi sofisticatul biolog evoluţionist american Jared Diamond – expert ornitolog – vede la om „lupta sexelor” ca un dat natural, iar „această luptă nu este vreo glumă sau vreo întâmplare extraordinară.... Această realitate crudă este una dintre principalele cauze ale nenorocirii umane”.[25]

Dacă este o nenorocire faptul că sexele pot să aibă interese biologice diferite sau dacă această „realitate crudă” scuteşte viaţa omului de o plictiseală îngrozitoare, nu încercăm să aflăm. Dar nu constă atracţia pe care o exercită sexele unul asupra celuilalt exact în ceea ce Diamond numeşte „nenorocirea umană”? Şi oare această atracţie nu are şi o serie de motivaţii fără nici o legătură cu reproducerea sau cu îngrijirea copiilor? Altfel ar însemna că femeile şi bărbaţii care se întâlnesc fără vreo intenţie de reproducere sunt complet lipsiţi de orice atracţie reciprocă – o afirmaţie absurdă, asupra căreia vom reveni cu detalii.

Limbajul în care descriem această atracţie biologică, şi nu numai, poate fi completat de termeni din economie, dacă se vrea acest lucru. Se poate, dar nu este absolut necesar. În orice caz, ar trebui să fim precauţi şi să nu confundăm limbajul economic cu logica biologică, de parcă natura ar fi un domeniu al economiei. Despre „simţul afacerilor” în plan sexual şi social, despre „tratativele” dintre gene şi interesele acestora, despre „tranzacţiile” din jocul dragostei ar trebui să vorbească doar cel care ştie ce spune. Acolo unde nu este cazul, şi aşa se întâmplă cu aproape toţi vestiţii reprezentanţi ai psihologiei evoluţioniste, este necesară vigilenţa şi este loc pentru scepticism. Cât ai bate din palme, imaginile devin fapte, iar din fapte apar imagini noi. Nu-i de mirare că ceea ce ne este prezentat drept „comportament uman” ni se pare adesea surprinzător. Şi dintr-o presupusă cercetare se ajunge la axiomă. Cu toate acestea, până acum, conştiinţa psihologilor evoluţionişti pare să fi rămas netulburată. De fapt, ei mai au un as în mânecă. Moştenirea noastră din Epoca Pietrei poate să rămână în ceaţă, iar teoria genelor egoiste odată cu ea – mii de studii, sondaje de opinie şi teste privind comportamentul nostru sexual, dorinţele noastre erotice şi preferinţele pentru un anumit partener nu pot fi toate greşite. Sau cine ştie?

Dorinţele bărbaţilor

David Buss, profesor la Universitatea din Texas, Austin, era un sociopsiholog nemulţumit. La mijlocul anilor 1980, Buss, astăzi în vârstă de cincizeci şi cinci de ani, s-a năpustit plin de vervă asupra psihologiei evoluţioniste. Buss voia să demonstreze ceea ce era doar pură speculaţie, şi anume că interesele şi comportamentul bărbaţilor şi femeilor sunt diferite, respectiv biologic diferite – şi nu social sau cultural. A procedat altfel decât biologii, axându-se pe o cercetare empirică. Buss dorea cifre, statistici şi fapte. Proiectul său a fost unul de amploare. De-a lungul mai multor ani a chestionat 10 047 de subiecţi din 30 de culturi diferite. A ţinut cont de poziţia socială, de religia şi de vârsta fiecăruia. Şi l-a întrebat pe fiecare în parte ce îşi doreşte de la sexul opus.

Studiul său a fost publicat în anul 1989. Până în ziua de astăzi, acest material cuprinde cele mai multe date privind criteriile după care își aleg partenerul sexual oamenii din toată lumea și cu cine își doresc o relație pe termen lung. Zeci de trăsături fizice și psihice au fost enumerate, iar persoanele chestionate au fost rugate să le clasifice în ordinea importanței pentru ei. Cea mai importantă calitate a ajuns în vârf, iar cea care nu conta deloc a rămas ultima. Rezultatul a corespuns în întregime presupunerii pe care Buss a avut-o de la bun început: nu contează dacă trăim la Polul Nord sau într-un cort de beduin– preferințele oamenilor sunt peste tot aceleași atunci când vine vorba despre alegerea partenerului. Diferențele apar doar între sexe. Cei care aparțin aceluiași sex vor aprecia trăsături comune la sexul opus. Buss jubila, ceea ce era de demonstrat fusese astfel demonstrat: criteriile noastre în privința alegerii partenerului de sex sunt „module preferențiale universale” care se află în creier, reprezentând particularitățile esențiale ale speciei umane.

Aceasta înseamnă că bărbații își aleg atât partenerele de sex, cât și pe cele cu care să aibă o relație stabilă doar după criteriul „adaptării”. Ei vizează obiectul-țintă cel mai bun pentru genele lor. Bărbații vor femei tinere, frumoase, cu buze pline și piele netedă și fermă, își doresc ochi limpezi și păr strălucitor, un tonus muscular foarte bun, o conformație frumoasă, un pas suplu, o figură expresivă și un nivel de energie foarte ridicat. Pentru că toate acestea la un loc duc cu gândul, mai presus de orice, la ideea de procreare. Indiferent unde trăiesc sau ce vârstă au, inimile tuturor bărbaților bat la unison.

După cum am mai spus, acest principiu se bazează pe ipoteza genelor egoiste. Așa cum am observat deja, aceasta este totuși o afirmație imprudentă și grosolană. Nu-i de mirare că s-a impus printre cercetătorii cu o slăbiciune pentru teze îndrăznețe. În ceea ce privește bărbatul, în anul 1993, biologul și cercetătorul Ben Greenstein a afirmat în cartea sa The Fragile Male („Bărbatul fragil”): „Bărbatul este în primul rând un însămânțător de femei. Dorința lui de a-și introduce genele într-un corp de femeie este atât de puternică încât îl domină de-a lungul întregii sale vieți, de la pubertate și până la moarte. Această dorință este chiar mai puternică decât dorința de a ucide. S-ar putea afirma chiar că producerea și răspândirea spermei reprezintă singurul motiv de a exista pentru orice bărbat. Forța sa fizică și dorința de a ucide sunt canalizate spre acest țel, ele trebuind să asigure doar reproducerea

celor mai bune exemplare ale speciei. Dacă este oprit din transmiterea genelor, bărbatul devine stresat, se îmbolnăveşte şi poate chiar să clacheze sau să îşi piardă controlul de sine”.[26]

Ceea ce scrie Greenstein în numele ştiinţei este doar o caricatură neintenţionată a teoriei genelor lui Richard Dawkins şi o exagerare incredibilă. Dacă ar avea dreptate, atunci orice bărbat care nu are copii ar deveni un sinucigaş sau un potenţial criminal. Ar trebui să ne gândim însă că nici rudele noastre cele mai apropiate nu gândesc şi nu reacţionează ca bărbaţii descrişi de Greenstein. Nici masculii cimpanzei sau bonobo nu sunt programaţi exclusiv pentru reproducere, ci vor să facă multe alte lucruri. Şi dacă singura preocupare a unui bărbat ar fi fost într-adevăr doar să îşi împrăştie sămânţa cât de mult posibil, atunci s-ar fi dus la o bancă de spermă, cum spun versurile unui cântec al lui Hannes Wader: „Mă gândesc să fac la un moment dat şi lucruri raţionale, spre exemplu să îmi donez sămânţa la o bancă de spermă şi să nu mor până când nu va fi evident că fiecare copil de pe stradă este sânge din sângele meu.”

În opinia lui Dawkins şi Greenstein, rămâne o enigmă de ce atât de puţini bărbaţi îşi asigură succesul reproducerii ca donatori de spermă. Răspunsul pe care Robert Trivers l-a găsit la această întrebare este destul de amuzant. El consideră că bărbaţii nu vor să îşi doneze sperma pentru că în Epoca Pietrei nu existau bănci de spermă. Din acest motiv, bărbatul nu s-a născut cu dorinţa de a dona. Este destul de ciudat totuşi că bărbaţii îşi cumpără filme porno de la sex-shop. Pentru că filmele pe DVD şi sex-shopurile erau probabil destul de greu de găsit în Epoca Pietrei. Şi de ce atât de mulţi bărbaţi agreează lenjeria sexy la femei, necunoscută în Epoca Pietrei? Şi din ce peşteră provine slăbiciunea pentru ciorapii de mătase?

Din motive lesne de înţeles, pentru mulţi bărbaţi este înfiorător să îşi închipuie că ar avea mulţi copii, faţă de care nu ar avea nici o responsabilitate şi care şi-ar trăi viaţa cu detaşare, fără să le pese cine le-a însămânţat mama. Ar fi ultimul lucru pe care şi l-ar dori cel mai puţin pe lumea aceasta. Există totuşi lucruri mai importante decât multiplicarea genelor. Cel mai slab argument pentru faptul că bărbatul păstrează măsura la capitolul promiscuitate este frica de reacţia partenerului. William Allman găseşte o singură obiecţie împotriva producerii copiilor pe bandă rulantă de către

bărbaţii controlaţi de gene, şi anume „pentru că în astfel de situaţii este vorba întotdeauna de două persoane: fiecare acţiune este influenţată de reacţiile celuilalt, care probabil dă dovadă de complet alte dorinţe, alte nevoi şi alte scopuri – şi care ar putea decide să nu acţioneze în vederea «maximizării adaptării», când descoperă că partenerul tocmai l-a înşelat”.[27] Deci bărbaţii căsătoriţi nu fac copii cu alte femei nu pentru că nevestele lor s-ar supăra, ci pentru că nu sunt suficient de bogaţi sau pentru că se tem de acte de răzbunare ale concurenţilor. Lui Allman nici prin gând nu-i trece că bărbaţii ar putea avea şi alte motive. Pentru că bărbaţii vor întotdeauna – restul nu corespunde teoriei.

Faptul că bărbaţii din întreaga lume apreciază atribute sexuale asemănătoare la femei, după cum demonstrează studiul lui David Buss, ar putea să nu fie complet fals. Un grup de cercetători de la Universitatea Simon Fraser din Burnaby, Canada, a ajuns însă, la începutul anilor 1990, la un rezultat complet diferit. Cercetătorii au investigat idealurile de frumuseţe din şaizeci şi două de culturi. Idealul frumuseţii presupus de psihologii evoluţionişti, şi anume cel al femeii suple, este contrazis. La jumătate dintre culturile cercetate, femeia grasă era considerată atractivă. Femeile plinuţe erau preferate de o treime dintre subiecţi. Şi doar 20% preferau idealul de suplеţe occidental actual. În acest context s-au accentuat îndoielile faţă de normele pe care psihologii evoluţionişti le-au presupus a fi general valabile. Aceştia au stabilit şi o formulă foarte ciudată de repartizare a kilogramelor în plus, care trebuia să ne demonstreze de ce anume bărbaţii preferă femeile late în şolduri, tocmai bune pentru a le dărui mulţi copii, dar care să nu fie plinuţe. Să fie oare femeile cu talie de viespe într-adevăr mai sănătoase decât cele mai împlinite? Şi de-a lungul timpului au preferat bărbaţii doar talia de viespe? În orice caz, chiar şi în lumea occidentală, bărbaţii par să fi preferat femeile plinuţe în perioadele de foamete sau de epidemii; este de ajuns să ne gândim la tablourile baroce cu nimfe, muze şi zeiţe rotofeie lipsite cu totul de talie, darămite de viespe.

De asemenea trebuie explicat de ce bărbaţii caută, atunci când vor să facă sex, atribute ale fertilităţii, care în realitate nu sunt deloc aşa ceva, cum ar fi un piept foarte bine dezvoltat. Şi ce ar trebui să facă un bărbat cu atributul fertilităţii, dacă el doreşte doar sex şi nu vrea cu nici un chip ca femeia să rămână însărcinată? Din suma acţiunilor sexuale din viaţa unui bărbat de

vârstă mijlocie, doar o fracțiune infinitezimală este dedicată procreării. Cine vrea să dea crezare studiului lui Buss nu se află în fața unei enigme rezolvate, ci în fața uneia complet noi: de ce bărbații din toată lumea au în mod evident gusturi asemănătoare în ceea ce privește femeile, dacă dorința sexuală, dorința de a avea o relație stabilă și intenția de a procrea sunt trei lucruri complet diferite, care se întâlnesc doar extrem de rar?

Este foarte simplu, ar spune psihologii evoluționiști: deoarece toate aceste lucruri au coincis în Epoca Pietrei. Dar problema este alta, și anume că în Epoca Pietrei bărbații nu erau conștienți de rolul lor sexual. Nici un vânător din Epoca Pietrei nu cunoștea funcția spermei și nici unul nu știa sigur care copil era, biologic, al lui. Strămoșii noștri păroși nu știau absolut nimic despre repartizarea corectă a kilogramelor la potențialele partenere. Și, în ciuda tuturor speculațiilor, genele nu își asumă asemenea reflecții. Dacă în perioadele de foamete bărbații devin interesați de femeile plinuțe, acest fapt poate să depindă de multe lucruri, dar în nici un caz de insinuările materialului genetic.

Dorințele femeilor

David Buss a chestionat și femei. Rezultatul este interesant, pentru că, în comparație cu bărbații, ele reprezintă o specie mult mai complicată. Femeile preferă bărbații mai mari ca vârstă, mai bogați, mai puternici și mai sănătoși. Aceasta este partea simplă și evidentă. În același timp, femeile caută un paradox: un bărbat care să fie deopotrivă fidel, iubitor și pregătit să aibă grijă de copii, dar și plin de testosteron, pasional și îndrăzneț. Un astfel de bărbat nu există – cel puțin din punct de vedere biologic este de neimaginat. Așadar, femeile sunt complicate. Dacă stăm să ne gândim, nici un bărbat nu poate corespunde acestor pretenții. Motivul poate fi regăsit în biologia lor. Și concluzia este: femeile sunt „psiho”. Ele trebuie să-l poată radiografia pe potențialul lor partener. După cum afirma David Buss, pentru alegerea partenerului, unei femei îi sunt necesare mecanisme psihologice care să îi dea posibilitatea de a lua în calcul toate calitățile și de a le cântări pe fiecare în

parte corespunzător.[28]

Dilema femeii de a-şi găsi partenerul corespunzător, care să aibă gene bune şi să vrea şi să crească nişte odrasle, în aceasta constă. Ciudat este că în ochii psihologilor evoluţionişti, femeia, la fel ca orice bărbat, este mereu în căutarea reproducerii optime. Faptul că femeile fac mult mai des sex de plăcere decât cu scopul de a se reproduce nu se potriveşte deloc în această schemă. Astfel s-a ajuns ca jurnalistul german Bas Kast să scrie, revigorant în ignoranţa lui: „În aceste împrejurări, se înţelege de la sine că pentru femeie nimic nu este de la sine înţeles. Ea îşi poate reduce costurile doar atunci când găseşte un bărbat capabil şi pregătit să investească în urmaşii săi mai mult decât nişte spermatozoizi”.[29] Apoi, la fel ca în cazul găinilor, căţelelor, iepelor sau femelelor pavian, şi femeia este gata să ofere totul de la primul flirt.

Femeia este, aşadar, într-o permanentă căutare a celui mai bun bărbat, deşi este aproape imposibil ca acest comportament să le fi fost insuflat din Epoca Pietrei. Căci la rudele noastre cele mai apropiate, maimuţele antropoide, nu există această căutare. Masculii dominanţi din rândul gorilelor, cimpanzeilor şi urangutanilor îşi iau pur şi simplu femelele pe care le vor, iar acestea nu au de ales. La bonobo, femelele nici nu îşi doresc să aleagă, prin natura lor. Pentru a înţelege comportamentul tipic al femeii, trebuie să mergem într-o zonă mai îndepărtată a zoologiei. Despre cercul exclusivist al „prietenilor sfrânciocului cenuşiu” am mai discutat.

Un alt martor principal în dezbaterea noastră este o adevărată scorpie: broasca gladiator de copac (Hyla rosenbergi). Amfibia nu se ghemuieşte neapărat pe o creangă din apropierea arborelui nostru genealogic, ci în noroiul din America Centrală. Masculii construiesc adăposturi micuţe şi îşi apără ouăle. Atunci când un broscoi peţeşte o femelă, el se lasă lovit de potenţiala parteneră sexuală. Uneori ea îl bate atât de tare, încât el îşi pierde echilibrul şi cade pe spate rostogolindu-se din adăpost. Dacă se prăbuşeşte, masculul şi-a irosit creditul, căci doar broscoii care se ţin bine pe picioare au o şansă la femele.

Pentru David Buss, aşa-numitul „test al bătăii” pe care broscoiul practicant de sumo îl primeşte de bunăvoie reprezintă un indiciu pentru comportamentul femelelor speciei umane: „Statura, puterea şi constituţia atletică a corpului

masculin le atrag pe femei”.[30] Dacă această afirmaţie ar fi corectă, atunci bărbaţii cu constituţia lui Arnold Schwarzenegger ar fi cele mai mari sex-simboluri; ei garantează cea mai eficientă pază a ouălor. Dar nu se întâmplă aşa, această afirmaţie nu este valabilă nici măcar pentru broască, pentru că în realitate acest comportament apare doar în cazuri rare, cum ar fi lipsa aproape totală a resurselor. Şi în cazul femeilor noastre, pachetele de muşchi ale bărbaţilor cu ceafa groasă, practicanţi de body-building extrem, nu satisfac decât unele gusturi de nişă. Iar gingaşul Johnny Depp ar fi, se zice, un sex-simbol mult mai popular decât guvernatorul statului California.

Preferinţa femeilor pentru bărbaţii puternici nu este ceva general. Care ar fi însă explicaţia? De ce femeile, spre deosebire de femelele broaştelor gladiator în perioadele de foamete, nu îi vor deloc pe bărbaţii cei mai puternici? Se pare că la un moment dat ceva a luat-o pe panta greşită. Şi aceasta, cu toate că biopsihologul american Victor Johnston de la Universitatea din New Mexico descoperea în anul 2004 că femeile îi consideră atractivi pe bărbaţii pe faţa cărora se poate citi că au mult testosteron. Cu cât sunt sprâncenele mai stufoase, cu cât este gura mai îngustă şi bărbia mai ascuţită, cu atât mai mare este capacitatea de seducţie. Nu-i de mirare, pentru că un bărbat care îşi etalează mare parte din testosteronul său, uşor toxic în doze mari, trebuie să fie un mascul pe deplin sănătos. Păcat doar pentru grupul celor care arată precum Theo Waigel– politicianul cu sprâncene groase de care râde toată lumea –, că nici această senzaţională descoperire nu se apropie prea mult de realitate.

Psihologul David Perrett, de la Universitatea St. Andrews, Scoţia, şi colega lui britanică Lynda Boothroyd, de la Universitatea Durham, au descoperit în anul 2007 exact contrariul, şi anume că femeile ar prefera ca figura unui bărbat să aibă trăsături mixte, atât masculine, cât şi feminine. Un chip cu trăsături exclusiv masculine ar fi complet neatrăgător. Autorii studiului consideră că motivul ar consta în faptul că un chip foarte masculin semnalizează infidelitate şi lipsa preocupării faţă de urmaşi. Iar femeile pun mare preţ pe acest lucru la un bărbat. O interpretare ciudată, deoarece femeile chestionate nu trebuiau nici să se mărite, nici să facă copii cu bărbaţii ale căror chipuri le vedeau pe ecranul unui calculator. Femeile erau întrebate doar dacă simţeau spontan vreo atracţie sexuală pentru acel bărbat.

Prejudecăţile din spatele acestei teorii sunt mari. Ele sună în felul următor: femeile îşi doresc pachete de testosteron, dar pentru că îşi fac prea multe griji, aleg până la urmă formele mixte. Şi totuşi să fie adevărat că bărbaţii care radiază prea multă masculinitate ar fi mai infideli decât bărbaţii chipeşi, ale căror chipuri prezintă trăsături feminine? Părea tânărul Mick Jagger mai fidel decât tânărul Schwarzenegger? De ce îşi doresc femeile bărbaţi cu buze senzuale, ceea ce ar fi un indiciu clar al feminităţii? Doar pentru presupusele calităţi ce vizează creşterea copiilor? De ce le atrag pe femei mâinile cu forme delicate? Și ce avantaj evoluționist se ascunde în spatele unui funduleț obraznic?

Printre cele mai persistente mituri ale psihologiei evoluţioniste se află şi ideea că, pentru o femeie, cel mai important criteriu de alegere a unui partener ar fi simetria. Da, aţi citit corect: simetria! Cu cât sunt mai simetrice faţa şi corpul unui bărbat, cu atât mai atrăgător ar fi acesta, afirmă profesorul de biologie Randy Thornhill, de la Universitatea New Mexico, un entomolog care în anii 1980 şi-a îndreptat atenţia asupra „violului”. Abia după ceva timp a devenit părintele simetriei. Simetria, aşa cum a fost preluată ideea din lumea insectelor, semnalizează o sănătate bună. Cu cât mai asimetric este un om, cu atât mai mult se presupune că ar fi suferit din cauza paraziţilor pe parcursul creşterii sale. Începând cu anii 1990, teza lui Thornhill a fost rescrisă de o sută de ori, revenind constant în centrul atenției. Privită din punct de vedere biologic, reprezintă ceva de-a dreptul grotesc. Dintre toți factorii care ne determină înfățișarea – inclusiv simetria–, paraziții au cea mai mică influență. Un nas un pic strâmb vine întotdeauna de la vreun bunic, şi nu de la vreo bacterie. Dacă asimetria ar fi provocată de bacterii pe parcursul creşterii, atunci oamenii din țările în curs de dezvoltare ar avea în mod clar trăsături mai neregulate decât cei care trăiesc în țări bogate. Dar bineînțeles că nu există nici o dovadă în acest sens.

Cine vrea să înțeleagă corect teoria lui Thornhill trebuie să arunce mai întâi o privire asupra împrejurărilor în care persoanele incluse în test au fost chestionate. Thornhill le-a arătat tinerelor sale, fără nici o excepție, imagini cu fețe de bărbați, prelucrate pe calculator. Acestor imagini le lipsea orice expresie personală de caracter, grație sau pasiune. Ceea ce rămânea erau doar nişte criterii opace, cum ar fi „simetria”. Căci tot ceea ce conferă de fapt farmec unui chip dispăruse cu desăvârşire. În mod uimitor, studiul lui

Thornhill a fost repetat și demonstrat mereu la fel. Nu a avut loc și un studiu efectuat pe bărbați reali, o întâlnire față în față, care ar fi evidențiat aspecte extrem de importante.

O imagine la fel de forțată despre presupusul gust al femeilor reiese și la o analiză a trăsăturilor psihice și sociale ale bărbaților. În studiul său, David Buss a întrebat și despre cele mai importante trăsături de caracter ale unei persoane de sex opus. Cele două criterii de selecție, aflate în vârful clasamentului, au fost aceleași, atât la bărbați, cât și la femei: „firea prietenoasă” și „inteligența”. Nimeni nu vrea să aibă un partener care să fie tot timpul cu capsa pusă și cu atât mai puțin unul prost. În ceea ce le privește însă pe femei, motivul pare a consta în faptul că un partener prietenos ar fi dispus să investească mai mult într-o familie decât unul morocănos. Și atunci femeile care nu vor să aibă copii sau care au trecut de vârsta procreării ar prefera bărbații nesuferiți? Pentru psihologii evoluționiști, „femeia” reprezintă un tip de animal foarte limitat; o specie pe care nu o interesează nimic în afară de reproducere și de îngrijirea copiilor.

Ce altceva ar putea fi mai important în privința femeilor? Despre jocul machiavelic al femelei sfrânciocului cenușiu am discutat deja. William Allman citează în acest sens „un sondaj printre studentele la medicină privind criteriile lor în vederea alegerii unui partener”. Din acest sondaj „reiese că tinerele femei își doresc un partener de vis, cu salariu mare și de condiție bună, deși și ele urmează să aibă o siguranță financiară și un standard de viață ridicat”.[31] Iată cum un sondaj realizat printre studentele la medicină din Statele Unite ale Americii trebuie să treacă drept document pentru comportamentul „femeii” de ieri, de astăzi și de mâine. Cine argumentează în acest fel poate și să scrie că femeile „aflate într-o relație pe termen scurt urmăresc să profite material de pe urma partenerului cât de mult posibil” – un fenomen pe care Buss îl denumește „extracția resurselor”, forma sa extremă fiind prostituția. Tot din studii reiese și faptul că femeile care își doresc o relație efemeră visează să aibă un iubit care să se arate foarte generos de la prima întâlnire.[32]

Preferința femeilor pentru bărbații cu o situație bună, oferindu-le astfel posibilitatea unei vieți frumoase, reprezintă probabil un fapt real. Dar și bărbații agreează astfel de lucruri la femei. În mod normal, banii cresc

posibilitățile de dezvoltare independent de interesele cu privire la creșterea copiilor. Cu siguranță multe femei preferă bărbații mai în vârstă din motive asemănătoare. Destul de des însă, această preferință se schimbă în jurul vârstei de patruzeci și cinci de ani, mai ales atunci când, pe bună dreptate, femeia speră să găsească un partener mai atractiv. Madonna și Demi Moore nu reprezintă niște excepții.

„Siguranța" și „puterea" atrag multe femei, nu este nimic uimitor aici. Dar deasupra acestor două criterii, femeile din studiul lui Buss prețuiau o cu totul altă caracteristică: umorul! Până acum psihologii evoluționiști au evitat să caute o explicație în această privință. Nu știm absolut nimic despre umorul în Epoca Pietrei. Și nici nu putem lua în calcul vreo vietate drăgălașă care să aibă talentul de a-i înveseli pe cei din jur cu glumele ei. Cu puțină fantezie putem însă aplica și în cazul acesta schema obișnuită. Să considerăm astfel că, în toată lumea, umorul face bine împotriva paraziților. Nu este oare râsul capabil să ne întărească psihicul, stabilizându-ne astfel sistemul imunitar? Oamenii veseli ajung cu siguranță la vârste mult mai înaintate față de cei morocănoși și astfel își pot transmite genele lor bune mult mai mult timp. Nu-i de mirare, așadar, că omul este un animal înzestrat cu atât de mult simț al umorului.

Să continuăm acest joc? Să îl credem pe David Buss că, de-a lungul vieții, bărbații își doresc aproximativ optsprezece partenere de sex, iar femeile doar patru sau cinci parteneri, conform sondajului său efectuat printre studenții americani? Un număr absurd de mic pentru ambele sexe și o enigmă continuă, deoarece bărbații sunt în permanență impulsionați de gene să se împerecheze. O lume plină de miracole: conform teoriei lui Buss, femeile preferă să aibă relații cu bărbați aflați într-o poziție socială înaltă, pentru că aceștia ar avea „gene mai bune de transmis". Chiar așa să fie? Genele puterii și banilor? La oameni, la fel ca la gorile, cele mai sănătoase exemplare sunt cele care se află în pozițiile sociale cele mai înalte? Și ar trebui să credem și teoria puritană a lui Buss, conform căreia în escapadele amoroase ale unei femei „mulțumirea sexuală" nu joacă „un rol important", ci că ar fi vorba doar de dorința de a schimba permanent partenerul?[33]

O concluzie intermediară? Mulți bărbați au gusturi asemănătoare în privința femeilor, în sensul larg al cuvântului și, la fel, multe femei au gusturi

asemănătoare în privința bărbaților, în sensul larg al cuvântului. Numeroase excepții confirmă această regulă. Cei mai mulți oameni iubesc partenerii atractivi, prietenoși, veseli și inteligenți. Dacă aceștia mai au și bani, cu atât mai bine. Așa bănuiam și noi, iar David Buss a adus dovada. Orice generalizare care să pornească de aici este speculativă și periculoasă. Există femei și bărbați care nu aleg corect. Există persoane care se simt atrase sexual de altele, dar care nu și-ar dori vreodată o relație de lungă durată cu ele. Există dorință sexuală și gândire rațională. Există o predilecție personală și specială față de anumite trăsături de caracter și detalii fizice. Există oameni care se îndrăgostesc de un zâmbet, fără să știe nimic altceva despre persoana care-l arborează. Există bărbați care iubesc femei mai în vârstă și femei care iubesc bărbați mai tineri. Există oameni care se îndrăgostesc de persoane cu boli letale și chiar se căsătoresc cu acestea. Iată, o afirmație veche de o sută patruzeci de ani care spune totul: „Omul verifică foarte atent caracterul și proveniența cailor săi, a vitelor și a câinilor înainte să îi împerecheze. Dar atunci când vine vorba de căsătoria sa, foarte rar dă dovadă de atâta grijă, poate chiar niciodată”.[34] Cel care a scris acest lucru nu era filosof-biolog. Era Charles Robert Darwin!

Cultura fără rațiune

Toți oamenii care trăiesc astăzi poartă în ei o moștenire evoluționistă. Evoluția este cea care le-a modelat corpul și, de asemenea, psihicul. Aceasta este o afirmație corectă. Discutabil este însă în ce măsură este determinat comportamentul lor de respectiva moștenire. Darwin a presupus la vremea sa că aceste precizări sunt destul de vagi. Probabil că omul este singurul animal capabil să se raporteze la el însuși, să-și creeze o imagine de sine. Această condiție îi permite să se abată de la modelele date de natură. Psihologii evoluționiști presupun că, dacă noi găsim astăzi aceleași moduri de comportament uman în toată lumea, faptul se datorează moștenirii noastre genetice. În realitate însă există numeroase alte explicații. Multe culturi din zilele noastre recunosc monogamia drept cea mai răspândită formă de relație dintre bărbat și femeie. Indiferent că vorbim de iudaism, creștinism sau

budism, indiferent dacă se întâmplă în America de Sud sau în America de Nord, în Europa sau în numeroase regiuni din Asia, pretutindeni găsim reglementări privind căsătoria monogamă. Dar dacă astăzi s-a impus căsătoria monogamă, nu înseamnă în nici un caz că şi strămoşii noştri din Epoca Pietrei au fost monogami. Faptul că imperativul monogamiei – în ciuda predispoziţiei omului spre poligamie – s-a răspândit atât de mult nu este urmarea unui „modul" evoluţionist pentru monogamie. Mult mai importante sunt aspectele culturale. Iudaismul a predicat monogamia pentru a preveni răspândirea molimelor. La rândul lui, dreptul roman era axat pe căsătoria monogamă pentru a putea clarifica mai bine problema moştenirii. Din acestea două s-a dezvoltat morala noastră occidentală creştină privind căsătoria.

Dacă biologia reprezintă lutul pentru om, atunci cultura este olarul care modelează spiritul. Iar deosebirile dintre materie şi formă pot fi considerabile. Dacă ar fi să ne luăm după unii biologi, nu puţini la număr, misiunea genetică a bărbatului constă în reproducerea în masă. În Germania de azi, lucrul acesta nu mai este valabil. În aprilie 2008, revista Der Spiegel realiza un sondaj pe două mii de germani: „Ce este mai important decât sexul?"[35] Numai 40% dintre bărbaţii intervievaţi au răspuns: „Nimic, sexul este mai presus de orice". Dacă biologia ne-ar domina într-o asemenea măsură, aşa cum presupun adepţii lui Greenstein, şi dacă teoria lui Dawkins privind „gena egoistă" ar fi şi ea corectă, atunci acest răspuns ar fi complet de neînţeles. Dacă avem în vedere de asemenea că doar 22% dintre femeile germane intervievate consideră că nu este nimic mai important în viaţă decât sexul, situaţia se complică şi mai mult. De neexplicat rămân şi răspunsurile la întrebarea: „Sensul vieţii stă într-un parteneriat fericit şi armonios?" 63% dintre femeile germane întrebate au confirmat acest lucru. Puţin. În schimb, întrebarea i-a nimerit pe 69% dintre bărbaţii întrebaţi! Numai 56% dintre femei au considerat că sensul vieţii constă în a avea copii. Ce se întâmplă oare cu ele? A intrat programarea biologică în grevă? La bărbaţi, răspunsul a fost de 48%.

Eroarea de gândire a adepţilor genei egoiste devine evidentă: moştenirea genetică este fără nici o îndoială responsabilă pentru apetitul nostru sexual. Acest apetit pentru sex se află în slujba reproducerii. Până aici este corect. Interesant este însă altceva: apetitul în sine nu ştie nimic despre toate acestea! Şi îşi urmăreşte propriul interes. Dorinţa noastră sexuală acţionează complet

detaşat de misiunea iniţială de reproducere. În locul unei linii clare de gene de la plăcere la procreare, în realitate avem de-a face cu un lanţ ale cărui zale sunt relativ independente. Cu alte cuvinte: dorinţa acţionează în primul rând independent. Ea poate fi asemuită cu un mesager care, odată trimis în misiune, îşi neglijează cu plăcere sarcina iniţială, deoarece în lume există numeroase alte aventuri de trăit.

Am putea face aici o concesie. Suntem dispuşi să admitem că, dacă astăzi nu mai răspundem la fel imboldului nostru genetic, acest lucru poate fi pus pe seama condiţiilor de trai. Nu toţi avem timp şi bani pentru o familie. Dar argumentul nu prea ţine. Deoarece, dacă ar fi corect că genele ne constrâng neîncetat să procreăm, atunci de ce nu subordonăm toate nevoile noastre acestei constrângeri? Cum reuşim să ne ţinem sub control genele egoiste? Şi cum se desfăşoară în creierul nostru acest dialog între gene şi raţiune, când rezultatul este altul decât cel scontat? La această întrebare, psihologii evoluţionişti nu au de cele mai multe ori nici un răspuns şi chiar mai mult decât atât, nici nu îşi pun această întrebare. Pentru ei, cultura are dreptul de a se exprima, are chiar şi un drept de veto împotriva impulsului biologic, dar habar n-au cum decurge acest „război al lumilor” în detaliu.

Eu aş vrea, dimpotrivă, să propun ca acest război să nici nu existe. Genele noastre nu sunt într-atât de egoiste pe cât considerăm noi. Şi ele ne manipulează într-o măsură mult mai mică decât afirmă psihologii evoluţionişti. Probabil că moştenirea noastră este deja într-o anumită măsură infestată cultural. Iar plăcerea noastră este şi ea marcată, atât cultural, cât şi biologic. „Cu cât scara noastră evolutivă duce mai sus”, spunea la sfârşitul secolului al XIX-lea filosoful rus Vladimir Soloviev, „cu atât mai mult scade capacitatea de reproducere, în timp ce forţa atracţiei sexuale creşte”.[36] Cum se poate explica această situaţie?

Cultura este continuarea biologiei. În această privinţă nu există nici un dubiu. Întrebarea hotărâtoare este însă: cu ce mijloace? Pentru psihologii evoluţionişti, cultura este continuarea biologiei cu mijloace biologice sau cvasibiologice, pentru criticii lor, cultura este continuarea biologiei cu alte mijloace.

Un motiv serios pentru acele alte mijloace constă în faptul că, de secole, oamenii ajung la vârste mai înaintate decât este biologic necesar. Acest lucru

este valabil în primul rând la femei. În plan sexual, ele pot fi active o perioadă mai lungă decât ar trebui să fie din punct de vedere al capacității de reproducere. Dar aceste femei, care au depășit vârsta de patruzeci și cinci de ani, nici nu există pentru psihologia evoluționistă, în orice caz nu ca ființe sexuale; în cel mai bun caz, ele figurează ca bunice cu funcții de îngrijire a urmașilor. Totul se învârte în jurul împerecherii! În psihologia evoluționistă există tone de studii despre studente de la colegiile americane, dar nici unul nu se ocupă de femeile de peste patruzeci de ani. O astfel de cercetare ar fi extraordinar de interesantă, deoarece este de presupus că ar putea modifica tiparul cunoscut al preferințelor sexuale. Și ar deveni clar ceva ce oricum nu este contestat: sexul înseamnă mai mult decât reproducerea genelor! Dacă ar fi vorba numai de asta, interesul sexual al femeilor ar trebui să dispară imediat după încheierea perioadei în care sunt fertile. Nu poate fi, deci, adevărat că numai genele ne constrâng să facem sex. Ce oare ne mai poate constrânge după ce a dispărut capacitatea de reproducere?

Un al doilea câmp de luptă între teorii diferite – pentru care psihologilor evoluționiști le lipsesc armele – este homosexualitatea. Pe scurt: pentru dorința manifestată față de același sex și dragostea homosexuală lipsește orice cunoaștere biologică. Din punct de vedere biologic, homosexualitatea nu are sens – dar atunci, cum de este ea posibilă? Puținele teorii hazardate, care încearcă să atribuie homosexualității un sens biologic, pot fi trecute liniștit cu vederea. Homosexualitatea nu este urmarea suprapopulării, dar nici nu înseamnă șanse sporite pentru masculii heterosexuali. Nimeni nu a auzit de lemingi homosexuali în vremurile când hrana lipsea. Și nici acea inteligență care, la nevoie, face ca animalele să devină homosexuale, nu a fost încă descoperită. În realitate, homosexualitatea nu aduce nici un fel de foloase evoluționiste. Din această cauză, pentru cei mai mulți psihologi evoluționiști, ea nu este o strategie plină de mistere a naturii, ci pur și simplu un defect. Oare la homosexuali genele egoiste au adormit sau lipsesc pur și simplu? A avut loc oare o mutație ereditară? Există numeroase menționări despre nou descoperita „genă homo”, dar lipsesc încă indiciile sigure, ca să nu mai vorbim de dovezi care nu există. Pentru fiecare genă homo presupusă se găsește imediat un studiu care o contrazice.

Într-un anumit fel, pare să existe o legătură între homosexualitate și cultură: unele perechi nu doresc copii cu toate că, fără îndoială, ar putea să îi aibă, în

timp ce femeile după menopauză sunt încă active sexual, iar aproximativ fiecare al douăzecilea bărbat şi fiecare a treizecea femeie au înclinaţii homosexuale. Deja rudele noastre cele mai apropiate, din câte se pare, se sustrag misiunii lor genetice în repetate rânduri. Deoarece cu cât analizează mai atent, cu atât mai mare va fi consternarea psihologului evoluţionist, constatând că cimpanzeii şi bonobo nu se comportă conform schemei de selecţie şi înmulţire a genelor celor mai bine dotaţi. Dacă am fi gorile! Atunci totul ar fi foarte simplu. Femela cimpanzeu, în schimb, nu are nici o problemă să meargă într-un tufiş nu numai cu masculul alfa, ci şi cu ultimul dintre masculi pe scara ierarhică. Nici femela bonobo nu întreabă: „Cine este cel mai puternic, cine a beneficiat de cele mai bune gene?" Ea îşi împarte favorurile sexuale după simpatie şi în funcţie de ocazie.

Ceea ce este valabil pentru rudele noastre cele mai apropiate ne convine şi nouă. Că am fi mereu în căutarea celui mai în formă partener din punct de vedere genetic, şi aceasta înseamnă conform logicii psihologilor evoluţionişti următoarele: cei mai frumoşi şi mai sănătoşi parteneri reprezintă de fapt doar o idee fixă. Afirmaţia lor conţine prea puţin adevăr, atât din punct de vedere psihologic, cât şi evoluţionist.

De regulă, oamenii caută în primul rând partenerul potrivit. Atât femeile, cât şi bărbaţii nu ajung să procreeze doar cu cel / cea mai frumos / frumoasă sau cu cel / cea mai grijuliu / grijulie. Motivele pot fi de ordin biografic, dar şi biologic-evoluţionist. Biografic: dorinţa de a avea copii depinde în primul rând de condiţiile de viaţă la momentul respectiv. Partenerul minunat cu care împarţi patul la optsprezece ani va fi imediat respins de genele noastre dacă venirea pe lume a unor copii pune în pericol continuarea studiilor şi dacă în plan personal mai ai şi alte aşteptări de la viaţă înainte de întemeierea unei familii. Un alt motiv este acela că ai deja copii şi lipsesc banii pentru familie etc. Dar chiar şi din punct de vedere biologic evoluţionist, gândul de a procrea cu cel mai puternic şi cel mai frumos este o mare prostie. O scurtă privire spre viaţă ne arată fără putinţă de tăgadă că oamenii frumoşi şi bogaţi nu au mai mulţi copii decât oamenii care nu arată prea bine şi sunt sărmani.

Ce se întâmplă atunci? De ce la reuniunile de peste ani cu colegii de liceu, două sau trei dintre cele mai frumoase foste colege nu au copii? Şi de ce un coleg cătuşi de puţin chipeş şi deloc sportiv are o familie mare, cu şase copii?

Ideea lui Darwin că oamenii nu se împerechează după logica şi raţiunea crescătorilor de animale de rasă conţine în realitate foarte multă înţelepciune. Un motiv rezidă în faptul că eu, ca persoană, nu controlez perpetuarea pe termen lung a genelor mele. Am patru copii, dar ei ar putea foarte bine să-numi dăruiască nici un nepot. Un singur copil însă ar putea să mă transforme într-un bunic cu mulţi nepoţi. Un al doilea motiv este acela că oamenii dotaţi sexual şi emoţional sunt foarte conştienţi de aceste calităţi. Din acest motiv, sunt foarte pretenţioşi. Un al treilea motiv este că oamenii cu un apetit sexual mare nu sunt neapărat dornici să aibă o familie numeroasă. Pe scurt: gândul că la oameni se impun aceia care din punct de vedere genetic sunt „mai în formă” şi se pot înmulţi mai bine este absurd.

Cum ne formează cultura

Charles Darwin ştia că ar fi întâmpinat dificultăţi serioase dacă ar fi vrut să aplice teoria „selecţiei naturale” la om. Când a apărut cartea lui despre apariţia diferitelor specii de animale şi plante prin selecţie naturală în 1859, numeroşi naturalişti şi filosofi englezi şi germani s-au grăbit să aplice ideea de selecţie naturală la om. Darwin însă a fost sceptic. Doisprezece ani la rând a continuat să păstreze distanţa şi a vizitat crescătorii de vite, câini şi porumbei din sudul Angliei. Exemplarele de prăsilă ale acestor animale de fermă nu erau alese de natură, ci de om. Cuvântul-cheie era „selecţia”, adică cei mai buni masculi fecundau cele mai bune femele. Dar oare la fel se întâmpla şi în natură, la vietăţile cele mai dezvoltate, la păsări şi la mamifere? Iar în acest caz, cine aplica selecţia? Ciutele îi preferau pe cei mai puternici cerbi, păunițele (așa presupune Darwin pornind de la o eroare) – pe masculii cu cele mai lungi şi mai frumoase cozi. Procrearea la „superlativ” era un principiu al naturii. Aceasta rezulta din logica alegerii partenerului. Fericit că a făcut această descoperire, Darwin a concluzionat că toate animalele superioare se înmulţesc prin „selecţie sexuală” şi îşi aleg întotdeauna partenerii pe care îi consideră cei mai buni din punct de vedere genetic. Ciudat era aici că această formă de selecţie sexuală nu funcţiona la o anumită specie. Din păcate, aceasta era chiar specia pentru care fusese elaborată

întreaga teorie, şi anume, specia umană.

Darwin nu avea de unde să ştie atunci că omul nu este singura excepţie. Nici cele mai multe maimuţe nu se înmulţesc după raţionamentele crescătorilor de vite, iar la păsări există la fel de multe exemple care îl contrazic. Dintre toate animalele însă, şi acesta pare să fie adevărul, „selecţia sexuală” la om este cea mai fortuită. De aceea nici nu poate fi generalizată fără ca acest lucru să aibă un efect nociv. De fiecare dată când se aplică marea teză a psihologiei evoluţioniste referitoare la alegerea partenerului, realitatea iese şifonată. Drept urmare apar aroganţa şi pesimismul cultural. Cu alte cuvinte: dacă teoria nu corespunde realităţii, înseamnă că cei mai mulţi oameni sunt degeneraţi, dacă nu cumva chiar întreaga omenire.

Presupunând că această teorie despre oamenii degeneraţi este corectă, trebuie să ne punem următoarea întrebare: în ce context putem vorbi despre normalitate? Cumva în Epoca Pietrei? Şi care era situaţia înainte de aceasta? Când putem vorbi de normalitate la elefanţii de azi? La mastodonţi, la mamuţi, la elefanţii africani de astăzi sau la cei din Asia sau poate la cei din viitor? Cel care consideră Epoca Pietrei drept starea de normalitate a omului, „natura sa adevărată”, acela ridică o perioadă biologică intermediară la rangul de constantă. Dar evoluţia nu cunoaşte constante, ci numai variabile. Cine doreşte să înţeleagă corect natura trebuie să accepte că ea se modifică în permanenţă; nu putem stabili un punct fix presupus a fi „natura reală” a omului. Tezele care etichetează omul din punct de vedere biologic nu sunt insuficiente fiindcă vizează doar perspectiva biologică, ci pentru că sunt insuficiente din punct de vedere biologic.

Există un citat celebru al filosofului catolic Carl Schmitt: „Cine spune omenire, acela minte!” Este vorba, în principiu, de o avertizare referitoare la faptul că nu trebuie să te grăbeşti să faci generalizări despre om, nici în plan biologic, nici cultural. Este, desigur, corect să afirmăm că anumite segmente ale creierului s-au dezvoltat în Epoca Pietrei. Este de asemenea posibil ca zestrea noastră ereditară să nu se fi modificat prea mult de atunci. Dar este o copilărie să crezi că dezvoltarea omului a fost determinată încă din Epoca Pietrei.

Cel mai important element perturbator al comportamentului uman este de natură biologică. Aşa cum s-a amintit în capitolul precedent, pe parcursul

timpului nu s-au impus numai cele mai bune trăsături fizice şi psihice. Supravieţuieşte numai ceea ce nu deranjează prea mult. Şi la oameni există (cel puţin astăzi) multe componente nefuncţionale, care nu oferă nici un avantaj practic. Nu ne foloseşte la nimic nici apendicele, nici părul de la axile, iar bărbaţii nu au nevoie de mameloane. Unele sunt relicve inutile din trecutul îndepărtat, dar care nu deranjează prea tare; pe de altă parte, ochii albaştri, de exemplu, sunt defecte genetice care nu duc la moartea speciei.

O parte considerabilă a acţiunilor noastre în dormitor şi în afara lui nu servesc în mod cert la procreare; din fericire însă nici nu favorizează extincţia noastră. Aproape întregul nostru comportament (cu excepţia mâncatului, băutului, dormitului şi procreării) şi aproape întreaga noastră cultură sunt – privite din punct de vedere biologic – inutile. Şi totuşi, numai pornind de aici, şi nu de la „funcţia” lor presupus evoluţionistă, pot fi înţelese. Filosoful Immanuel Kant se plângea de mult: „Din lemnul strâmb al umanităţii nu se putea croi ceva perfect drept”. Nici cu ajutorul biologiei.

Un mediu înconjurător care a fost creat de oameni ridică în faţa creierului alte cerinţe decât mediul oferit de natură. Învăţământul şcolar este altceva decât orientarea elementară în sălbăticie. Televiziunea acţionează altfel asupra creierului decât o plimbare în aer liber. Cititul necesită alte capacităţi decât meşterirea unui topor de piatră. Aceste cerinţe sunt atât de mari şi de pregnante că este greu de imaginat că ele nu îşi pun amprenta asupra materialului nostru genetic. Faptul că acest proces nu poate fi descris decât cu mare dificultate folosind mijloacele actuale ale geneticii nu înseamnă că el nu are loc.

Dogma considerată până de curând inatacabilă a fost elaborată de biologul german August Weismann, în anul 1883, când, în prelegerea sa Despre ereditate, menţiona că între materialul ereditar şi mediul înconjurător nu există nici un schimb. Devine însă din ce în ce mai clar în ultimul timp contrariul: comportamentul nostru poate influenţa materialul genetic. Cuvântul-cheie este „epigenetica”. Este vorba aici de cercetarea acelor mecanisme însărcinate să vadă care informaţii genetice sunt activate la un organism şi în ce condiţii, şi care nu. Din această direcţie se aşteaptă încă multe.

Evoluţia nu este o carte de matematică, nu este un caiet de calcule cu formule

pe care natura le aplică întotdeauna corect, nu este o întreprindere eficientă, planificată de un stat-major, ci un câmp de întâmplări, un amestec sălbatic şi un loc de întâlnire pentru nişte forme şi capacităţi nefuncţionale. Pe scurt: natura nu este aranjată şi ordonată, şi nici nu va deveni astfel aplicând vreo teorie care îşi propune să explice totul.

Atâta timp cât psihologii evoluţionişti au considerat că întreaga putere stă numai în gene, cultura umană a fost doar un executant al dorinţelor genetice în societatea modernă. O evoluţie culturală proprie părea şi continuă să pară de neconceput. Sau ea este privită doar ca o copie a evoluţiei genetice, aşa cum apare în conceptul lui Richard Dawkins privitor la meme, aşa-numita „genă culturală”. La fel cum gena copiază şi moşteneşte informaţiile biologice, aşa trebuie să se întâmple şi cu mema, respectiv să copieze şi în felul acesta să transmită reprezentările culturale. Aceasta ar fi, deci, ideea. În realitate însă, elementele culturale nu se răspândesc atât de simplu prin „copiere”, ca la Dawkins. Apar noi idei şi variaţii, care sunt mai mult decât o „mutaţie” biologică întâmplătoare. În felul acesta, atât în lumea oamenilor, cât şi în cea a animalelor, se petrec o sumedenie de lucruri noi şi pe de o parte îmbucurător de absurde.

Multe păsări cântătoare imită trilurile altor păsări, cum ar fi, de exemplu, sfrânciocul. Acesta nu le copiază pur şi simplu, ci le preia ca elemente variate în cântecul său. Aparent, nu există nici un alt scop. Nu este un fapt dovedit şi nici măcar probabil că femelelor-sfrâncioc trilul ce imită mierla scos de mascul li s-ar părea mai atractiv. (De vreo dragoste secretă dintre sfrâncioc şi mierlă nu se ştie nimic.) Mierlele, dimpotrivă, imită mai nou sunetul telefoanelor. Întrebarea însă rămâne: de ce? Natura pare să cunoască mai multe forme decât sensuri. Lucrurile nu stau altfel nici în ceea ce priveşte sexualitatea omului.

Întreaga cultură umană s-a născut din imitaţie şi variaţie. Copiii se uită la comportamentul părinţilor, fraţilor şi prietenilor şi învaţă despre ştiinţă şi comportament cu precădere la şcoală. Ştiinţa va continua să se îndoiască şi să pună întrebări, ceea ce reprezintă fără îndoială o evoluţie, dar o evoluţie non-genetică, ci desfăşurată pe un alt plan: evoluţia culturală.

Am văzut că psihologia evoluţionistă, care se bazează pe teoria pretinselor gene egoiste, este o fundătură interesantă, din care se pot învăţa multe.

Bărbaţii şi femeile nu se comportă pur şi simplu aşa cum ar trebui conform părerilor psihologilor evoluţionişti. Atitudinea sexelor nu este întotdeauna stereotipă. Dar oare nu se comportă totuşi diferit în funcţie de sex? Nu cumva psihologii evoluţionişti au măcar în această privinţă dreptate? Chiar dacă ne formează, cultura nu acţionează oare la bărbat şi femeie cu două măsuri biologice complet diferite? Cât de diferiţi sunt bărbaţii şi femeile? Şi ce ştim noi cu exactitate despre acest subiect?

23 Buss (2004), p. 158

24 Dupré (2005), p. 13

25 Diamond (1998), p. 31

26 Greenstein (1993), p. 9

27 Allman (1999), p. 146

28 Buss (2004), p. 187

29 Kast (2006), p. 47

30 Buss (2004), p. 170

31 Allman (1999), p. 151

32 Allman (1999), p. 155

33 Buss (2004), p. 245

34 Darwin: Originea omului (1992), p. 699

35 Der Spiegel (17/2008)

36 Soloviev în Buchholz, (2007), p. 150

4. VĂD CEVA CE TU NU VEZI

GÂNDESC DIFERIT BĂRBAȚII ȘI FEMEILE?

Cărţi nostime, studii discutabile

La zece ani, Allan Pease vindea lebede de cauciuc pe la uşile oamenilor. La douăzeci şi unu făcuse deja o avere din vânzarea asigurărilor de viaţă. A fost declarat cel mai tânăr milionar din Australia: un bărbat care putea să vândă orice oricui. Când ajungi într-o astfel de situaţie, nu ai numai prieteni; probabil că „Pease” nici nu este numele lui adevărat.

Într-o bună zi, Allan a întâlnit o tânără care era manechin. Barbara era exact ca Allan, doar că mai frumoasă. Devenise fotomodel la doisprezece ani, apăruse în reclame pentru Toyota şi Coca-Cola şi îşi deschisese propria agenţie de fotomodele, foarte profitabilă, când abia împlinise douăzeci de ani. Allan şi Barbara s-au căsătorit. Apoi le-a venit o idee. Să scrie cărţi şi să aibă şi mai mult succes. Cărţi despre ei, despre bărbat şi femeie, şi de ce atunci când sunt împreună nu sunt mereu fericiţi. Teza lor este următoarea: sexele nu diferă în anumite privinţe, ci în toate privinţele.

Desigur că Allan şi Barbara nu sunt psihologi, antropologi sau cercetători în domeniul neurologic. Ei sunt oameni de afaceri. Ceea ce au preluat din domeniul ştiinţei spre a valorifica a fost bine lustruit şi modelat să se potrivească frumos. Rezultatul: 16 cărţi traduse în 50 de limbi şi vândute în 100 de ţări. Familia Pease a vândut 20 de milioane de cărţi femeilor şi bărbaţilor din lumea întreagă, cele mai multe în Germania. Circa cinci milioane de volume se află în casele germanilor. Cinci milioane de cititori

germani care au aflat de exemplu „De ce bărbații mint și femeile cumpără mereu pantofi” sau „De ce bărbații nu ascultă și femeile parchează prost”.

Cărțile familiei Pease sunt simpatice. Și multe lucruri scrise acolo par adevărate. Ceea ce pare însă adevărat adesea nu este. Milioane de cărți vândute nu pot însă greși. Între timp, concernul Pease joacă într-o altă ligă. Cărți, DVD-uri, show-uri de televiziune, seminarii, traininguri. Și sunt mereu prezenți: doi autori strălucitori, care nu-și trădează vârsta. O pereche „glamuroasă” care ne arată ce avem de făcut.

Există o singură persoană în lume care i-a pus în umbră pe cei doi australieni. Un american. El și-a vândut cele șaisprezece cărți în patruzeci de milioane de exemplare. Teza sa este următoarea: bărbatul și femeia sunt diferiți, complet diferiți. Cel mai mare succes l-a avut cu Bărbații sunt de pe Marte, femeile sunt de pe Venus. (Titlul în limba germană se traduce prin: „Bărbații sunt altfel. Femeile de asemenea”.)

John Gray, căci despre el este vorba, este altfel. Are o vârstă (cincizeci și șapte de ani) și o diplomă. Gray se poate numi psihoterapeut de cuplu și familie. Este mai mult decât un „trainer în comunicare”, cum sunt soții Pease. Diploma sa a fost eliberată de Columbia Pacific University, în cadrul căreia Gray a studiat „psihologia și sexualitatea umană”. Columbia Pacific University era o universitate particulară din California, vestită pentru generozitatea cu care acorda diplome, un fel de „fabrică de diplome”. În anul 2000, această instituție neserioasă de învățământ a fost închisă de autorități; diplomele de absolvire și-au pierdut valabilitatea. Până la urmă, Gray nu e chiar atât de diferit.

La fel ca și soții Pease, el conduce un înfloritor institut pentru probleme interumane. Și la fel ca aceștia crede că originea tuturor diferențelor dintre sexe se regăsește în Epoca Pietrei. Numai că Epoca Pietrei a lui Gray se află în spațiul cosmic, pe Marte și Venus. Allan și Barbara Pease împreună cu John Gray au subminat și îndoctrinat cultura occidentală, cuajutorul anecdotelor și al unor teorii facile, numai bune să fie expuse la petreceri. De când au apărut Pease și Gray, milioane de oameni trăiesc cu impresia că bărbații sunt „vânători care aud greu, văd prost, dar se orientează excelent”, iar femeile sunt „culegătoare cu un spațiu limitat de desfășurare, în care trăncănesc întruna”. Chiar și Sigmund Freund s-ar fi înclinat în fața

profunzimii acestor afirmaţii.

În ceea ce priveşte nivelul cunoştinţelor noastre despre Epoca Pietrei, s-a vorbit deja destul despre aceasta. Şi cercetările ulterioare pe Marte şi Venus elimină necesitatea unor alte comentarii. Drept urmare, orice trimitere la strămoşi se dovedeşte a fi numai o poveste preistorică spusă pentru a înfrumuseța observaţii cotidiene. Dacă pe alocuri apare şi o precizare de genul „cercetătorii americani au descoperit…”, atunci sigur merită să răsfoieşti câteva pagini. Cercetătorii americani au descoperit deja atât de multe; întrebarea care se pune este numai la cine s-a descoperit, în ce condiţii şi ce metode s-au folosit.

Privind din punct de vedere ştiinţific, astfel de cărţi sunt promovate nu în mediul academic, ci pe la talk-show-uri. Neplăcută este însă multiplicarea acestei piese cu două personaje, căci iată că au apărut destule cărţi germane unde câte un Klaus şi câte o Gabi dau sfaturi despre îngrijirea copiilor şi cum se procură biletele la cinematograf. Şi la sfârşitul fiecărei cărţi cu un Klaus şi o Gabi, cu dialogurile lor rudimentare, urmează morala: se comportă aşa fiindcă sunt bărbat şi femeie – altfel nu se poate! Iar la sfârşit există mai mereu o serie de sfaturi şi reguli de aur, un „plan secret al dragostei” sau ceva oricum la fel de stupid, precum: „Atunci când vă certaţi, nu aplicaţi lovituri sub centură” şi „Aduceţi-i soţiei dumneavoastră din când în când câte un buchet de flori”. Deoarece cercetătorii americani au observat...

Pentru a înţelege succesul acestor cărţi, trebuie să ne întrebăm în ce constă atractivitatea lor. Sunt amuzante şi uşor de înţeles. Poţi deschide la orice pagină şi vei pricepe imediat mesajul. La un nivel mai profund îndeplinesc însă două mari cerinţe ale societăţii noastre. Una dintre ele este căutarea unui punct fix. În comparaţie cu cultura, biologia acţionează incredibil de simplu, plauzibil şi logic – în orice caz atunci când lucrurile sunt prezentate voit simplist şi eronat. Încrederea noastră în ştiinţele biologice a urcat pe culmi ameţitoare. Cine poate să manipuleze genele, să cloneze embrionii şi să dezvolte un pacemaker pentru creier, acela poate să ne spună şi cine suntem noi cu adevărat.

Al doilea element care place este confirmarea clişeelor. Evenimentele de la sfârşitul anilor 1960 şi 1970 au zguduit vechile modele ale secolului al XIX-lea, ale Bisericii şi ale patriarhatului, dar nu au pus în loc nimic cu adevărat

convingător. Exagerărilor de tipul „Ereditatea este totul!” li s-au opus alte exagerări cum ar fi „Educația este totul!”. De atunci, totul este neclar.

Cărțile lui Gray și Pease au găsit o soluție inteligentă pentru vremurile noastre. Pe de o parte, ele confirmă vechile clișee ale rolurilor din perioada de dinainte de emancipare: bărbații sunt mereu excitați, agresivi, avizi de putere și gândesc unidimensional. Pe de altă parte însă, noile îndreptare și ghiduri răstoarnă optica privitoare la balanța de putere din timpurile străvechi. Oricât de imposibili ar fi bărbații, nouă nu trebuie să ne fie teamă de ei, și putem să ne amuzăm pe seama lor! Femeilor le place să vorbească mult, nu se pot concentra și se încurcă în propriile gânduri, la fel de ușor cum se pierd într-un oraș necunoscut. Dar putem să zâmbim și de data aceasta. Deoarece noi știm că, în societate, ele le sunt net superioare bărbaților.

În ultimii douăzeci de ani, odată cu aprecierea noțiunii de „inteligență socială”, femeile au devenit sexul superior. Bărbatul rămâne în continuare un mecanic auto mai bun, dar, în ghiduri, el nu mai este stăpânul. În schimb, este scuzat pentru ciudățeniile lui, reminiscențe ale Epocii Pietrei. Deoarece tot ceea ce bărbații ar trebui să poată face mai bine astăzi nu mai are aplicabilitate. Și privirea lui de vânător exersat planează mereu fără scop, fără direcție.

Singurul punct în care femeile au rămas în aceeași stare primitivă ca în urmă cu o sută de mii de ani este căutarea unor gene bune pentru copiii lor. Deoarece se presupune că hormonii femeii sunt la fel ca înainte și vor ceva mai bun.

Designul din Epoca Pietrei, nivelul hormonilor și un creier diferit la cele două sexe sunt elementele determinante pentru bărbat și femeie, întotdeauna și pretutindeni. Și de aceea– conform afirmațiilor lui Pease – trebuie ca „femeile să râdă de orice bărbat dezbrăcat și bărbații să fie atrași de fiecare femeie goală”, după cum bărbații își leagănă picioarele când se spală pe dinți nu numai în Australia, Europa și SUA, ci și pe malurile Amazonului, la Polul Nord și în Kazahstan. Trecerea rapidă de la observația individuală spre restul lumii o făcuseră deja psihologii evoluționiști ca David Buss. După ei, un rol important în ceea ce privește infidelitatea femeii îl joacă starea materială (pe lângă genele care au ultimul cuvânt), aici intrând „îmbrăcămintea scumpă de firmă, dorința de a promova în carieră, bijuteriile și folosirea mașinii

partenerului”.[37] Numai şi numai asemănări bazate pe originea biogenetică? Cercetările făcute în rândul pigmeilor mbuti din jungla Ituri şi la boşimanii din Namibia dau naştere la îndoieli în această privinţă.[38] Nu tot ce îi desparte pe unii bărbaţi de unele femei în Australia, Europa şi SUA poate fi redus la un „modul” în creier specific sexului. Cu toate acestea, psihologii evoluţionişti mizează, la fel ca sateliţii lor ştiinţifico-populari, pe cercetarea creierului. Segmentul din creier care este diferit la bărbaţi şi femei trebuie să demonstreze cât de diferit gândesc şi simt cele două sexe, astfel încât şi interesele lor sociale trebuie să fie (logic, nu-i aşa?) complet diferite. După John Gray, de la creier ni se trage faptul că bărbaţii se aruncă în dragoste încolo şi încoace ca nişte „benzi elastice”. Iar femeile care iubesc sunt asemenea unui val ce se ridică şi apoi se prăbuşeşte. Dar nu există acest tip de comportament şi în sens invers? Iubesc femeile şi bărbaţii într-adevăr complet diferit? Cât de puternice sunt diferenţele biologice dintre creierul femeilor şi cel al bărbaţilor?

Sexul şi creierul

În vara anului 1995, în timpul primei mele vizite la New York, m-am mirat foarte mult să văd librăriile uriaşe şi în acelaşi timp extrem de plăcute Borders, Barnes & Noble şi, desigur, Strand de pe 12th Street, colţ cu Broadway. Toată ziua mi-am petrecut-o la secţiunea „Ştiinţă” cu o cafea şi nişte brownies în faţă şi abia seara târziu m-am reîntors în oraşul luminos, zgomotos şi haotic. Peste tot, în toate librăriile la loc de cinste era o carte de ştiinţă scrisă de Anne Moir şi David Jessel, Brain Sex: The Real Difference Between Man and Woman („Sexul creierului. Adevărata deosebire dintre bărbat şi femeie”). Tocmai începuse să mă intereseze cercetarea creierului şi m-a uimit din start titlul, făcându-mă să-mi pun următoarea întrebare: ştiau cercetătorii creierului într-adevăr aşa de multe despre deosebirile dintre creierul bărbatului şi cel al femeii ca să poată scrie cărţi întregi pe această temă? Mirarea mea a fost şi mai mare când am văzut că este vorba de o reeditare. Originalul englezesc apăruse deja în 1989. Din perspectiva zilelor noastre, aceasta înseamnă în copilăria cercetării moderne asupra creierului.

Cuvântul magic al cercetătorilor la mijlocul anilor 1990 era o denumire foarte greu de pronunțat. Se numea „tomografie prin rezonanță magnetică funcțională”. Cu puțin timp înainte, japonezul Seiji Ogawa prezentase la Bell Laboratories din cadrul societății de telefonie AT & T din Murray Hill, New Jersey, o mașinărie de senzație: scannerul RMN. Cu ajutorul lui se putea stabili calitatea electromagnetică a sângelui în creier, iar rezultatul era vizualizat pe un ecran. Până atunci existase o barieră pentru razele Röntgen, ultrascurte și EEG, acum însă aceasta căzuse: cercetătorii puteau să privească în creierul pacienților lor într-un mod incredibil. Se putea, deci, în sfârșit observa de ce bărbații și femeile simțeau și gândeau diferit?

Cartea pe care o țineam în mână fusese însă scrisă înainte de apariția RMN-ului. Specialista în genetică Anne Moir și ziaristul David Jessel afirmau, deci, înainte de Gray și Pease: „Femeile și bărbații sunt nu numai diferiți, ei sunt complet diferiți!” În limbajul cărții, aceasta însemna: „Să afirmăm că bărbatul și femeia sunt egali în ceea ce privește capacitățile și comportamentul lor înseamnă să construim o societate care se bazează pe o minciună biologică și economică”.[39] Bibliografia cuprinde două pagini și jumătate. Cu toate acestea, eu am înțeles cartea ca pe o dovadă hotărâtoare obținută cu mijloacele de cercetare a creierului.

Dar cum se putea ști în 1989 cum simte și cum gândește creierul feminin în comparație cu cel masculin? Cât de mare și– în primul rând – cât de vizibilă era și este această diferență?

Primul cercetător al creierului care s-a ocupat de această problemă a fost importantul neuroanatomist francez Paul Broca, care a trăit la Paris la sfârșitul secolului al XIX-lea. Broca a cercetat și cântărit creierii unor oameni aparținând celor mai diferite naționalități. Și a comparat creierii bărbaților și ai femeilor. Spre bucuria lui, a găsit o diferență clară. Creierul bărbaților este în medie cu 10 până la 15 procente mai mare și mai greu decât cel al femeilor. Greutatea medie a creierului unei femei adulte este de 1 245 de grame, cea a creierului unui bărbat, de 1 375 de grame. Având în vedere diferența de greutate a corpului, creierul bărbatului stă mai bine decât cel al femeii. Broca a scris triumfător că, după toate aparențele, bărbatul ar fi mai inteligent decât femeia. Deoarece există „o legătură remarcabilă între dezvoltarea inteligenței și volumul creierului”. La scurt timp după aceea el și-

a pierdut orice interes pentru măsurătorile asupra creierului uman. Unul dintre colegii săi francezi constatase ceea ce patriotul convins Broca nu voise în mod intenţionat să dovedească: şi anume căla populaţia germană, creierul este în medie mai mare decât la francezi.

Că într-un creier mai mare ar sta mai multă inteligenţă decât într-unul mai mic este o speculaţie nefondată. În creierii noştri se găsesc mai mult de o sută de mii de miliarde de celule nervoase, dintre care noi folosim numai o fracţiune. Un rol mult mai important decât mărimea îl joacă modelele complexe de activităţi şi sinapsele. De aceea pare puţin ciudat că cele mai noi cercetări vor să sugereze că explicaţia pentru capacitatea lingvistică superioară a femeilor trebuie căutată în numărul mai mare de celule cenuşii din regiunile corespunzătoare ale creierului.

Dacă mărimea nu înseamnă nimic, nu există totuşi nici o deosebire între bărbat şi femeie în ceea ce priveşte conexiunile? „Femeile gândesc cu jumătatea dreaptă a creierului, în timp ce bărbaţii, cu cea stângă", sună o cunoscută maximă. Este, oare, adevărat?

Creierul uman arată ca o nucă umflată şi are consistenţa unui ou moale. La o primă vedere, ambele emisfere arată aproximativ la fel. Dar la o privire mai atentă apar numeroase deosebiri. Centrii importanţi ai creierului se află sau pe partea dreaptă sau pe cea stângă. Dacă unul dintre sexe ar gândi numai cu una dintre cele două emisfere cerebrale, el ar fi grav handicapat şi probabil că nu ar putea trăi normal. Cu toate acestea, în realitate există o deosebire anatomică între creierul bărbatului şi cel al femeii. Mai exact spus, este vorba de două şanţuri. Unul dintre ele se află între lobul frontal şi lobul parietal: sulcus centralis. Celălalt este situat între lobul temporal şi cel parietal: sulcus lateralis sau fisura silviană. Ambele şanţuri sunt la bărbaţi ceva mai lungi pe partea stângă decât la femei, şi asta la toţi bărbaţii.

Mulţumiţi că au găsit în sfârşit o diferenţă, cercetătorii speculează de trei decenii pe această temă. Mai ales fisura silviană i-a cucerit pe toţi. Acesta se termină în apropiere de aria Wernicke, asociată cu vorbirea. Neuropsihiatra americană Louann Brizendine trage de aici concluzia că femeile au în creier un centru de comunicare mai mare decât bărbaţii. În bestsellerul scris de ea, Creierul femeii, al cărui titlu este deja suspect de sugestiv, ea scrie că o „fată este mai guralivă decât fratele ei din cauza centrului mai mare de

comunicare”.[40]

Nu doar pe mine, care am două surori mai puţin vorbăreţe decât mine, m-au cuprins îndoielile. În primul rând, aria Wernicke nu este singurul centru de comunicare din creier, ci numai o parte a unei complicate reţele. În al doilea rând, lungimea şanţului nu trebuie să fie neapărat un impediment. Fără îndoială, există genii ale comunicării printre bărbaţi şi unii dintre ei fac translaţie simultană cu foarte mult talent, după cum există şi femei lipsite de talent oratoric – cum de este posibil?

Că se doreşte să se folosească micile deosebiri anatomice pentru a arăta că bărbatul şi femeia dispun de talente diferite este clar. Că femeile sunt în general mai înzestrate la capitolul vorbire decât bărbaţii este o presupunere la fel de des întâlnită ca şi aceea că bărbaţii pot gândi mai bine abstract. Dacă într-adevăr este aşa, trebuie să găsim motive în ceea ce priveşte modul cum simţim şi gândim. Adevărul pur este că nici una, nici cealaltă nu depind de lungimea unor şanţuri.

Nici testele care au vizat capacitatea de reprezentare în spaţiu a bărbaţilor şi a femeilor nu rezolvă problema. Cu ajutorul scannerului RMN s-a demonstrat că unele femei aleg la unele texte „drumul mai lung”, ceea ce înseamnă că folosesc o regiune suplimentară a creierului, care la bărbaţi nu este activată. Dar nu se poate concluziona în nici un caz că bărbaţii gândesc din principiu mai bine în spaţiu. Este adevărat că, în medie, au fost puţin mai buni. Dar au fost şi bărbaţi care s-au descurcat greu atunci când trebuia să-şi reprezinte obiecte tridimensionale rotite în spaţiu.

Cu atât mai fericiţi au fost unii cercetători şi împreună cu ei şi numeroşi psihologi evoluţionişti, când în urmă cu aproximativ douăzeci şi cinci de ani s-a descoperit (din nou) o altă deosebire între bărbat şi femeie: corpus callosum (corpul calos), o punte mică, dar foarte importantă între emisfera dreaptă şi cea stângă, cunoscută şi sub numele de „marea comisură”. Aceasta a devenit celebră datorită materialului scris de Christine De-Lacoste-Utamsing şi Ralph L. Holloway, publicat în revista de specialitate Science, în anul 1982. În realitate, Robert Bennet Bean, neuroanatomist la Universitatea Johns Hopkins din Baltimore explicase deja că acest corpus callosum reprezintă o deosebire importantă între femeie şi bărbat. Bean a vrut de fapt să demonstreze că la afroamericani există o legătură mai proastă între

emisferele creierului decât la rasa albă. În perioada petrecută la Universitatea Michigan, din 1905 până în 1907, el a fost nevoit să admită altceva: că această punte între emisfere nu este la fel la bărbat şi femeie.

De-Lacoste-Utamsing şi Ralph L. Holloway au explicat în continuare că cele două sute de milioane de fibre ale comisurii sunt mai groase la femei în comparaţie cu bărbaţii. Corpus callosum nu seamănă numai cu forma unui receptor de telefon, el chiar are o astfel de funcţie. Cu ajutorul acestei comisuri emisferele se înţeleg. Dacă cei doi cercetători au dreptate, atunci conexiunile la femei sunt mai multe şi mai bune. Concluziile ar fi evidente: cum sentimentul şi raţiunea se află într-o mai bună consonanţă la femei, ele au şi o mai bună intuiţie. Şi capacitatea de multitasking se bazează tot pe legături mai bune.

Surprinzător la studiul lui De-Lacoste-Utamsing şi al lui Ralph L. Holloway din perspectiva actuală este că acesta a fost luat în serios aşa de mult timp. Studiul a declanşat o adevărată isterie nu numai printre cercetătorii care studiau creierul uman, ci a inspirat şi cartea deja menţionată Brain Sex. S-a ignorat faptul că cercetătorii, din cei douăzeci şi opt de creieri analizaţi iniţial, au introdus numai jumătate în concluziile lor. Din anii 1980, studiile despre corpus callosum nu au contenit să apară. S-a declanşat o reală comedie ştiinţifică privind atotputernicul corp calos. Unii afirmau că există o porţiune mai mare în partea din spate al corpului calos la femei. Alţii afirmau chiar că, în general, corpul calos la femei este mai mare. Alţii, dimpotrivă, ar fi descoperit o comisură mai mare la bărbaţi! Şi din nou alţii – iar aceştia sunt cei mai mulţi până în ziua de astăzi– ne-au asigurat că nu există nici un fel de deosebire între sexe în privinţa corpului calos.

Acest rezultat nu este în nici un caz surprinzător. Deoarece s-a gândit într-un mod mult prea naiv atunci când s-a crezut că deosebirile psihologice dintre femei şi bărbaţi ar putea fi trasate pe creier ca pe o hartă. Un fenomen atât de complex precum limbajul nostru nu poate fi raportat nici la o fisură şi nici la un fascicul de fibre. Cât de bine vorbim, scriem, înţelegem propoziţii şi contexte, învăţăm gramatică sau ne descurcăm cu limbile străine este un proces repartizat în mai multe centre ale creierului. Şi chiar dacă am înţelege mai bine acest proces, atât cât putem noi în prezent, capacitatea noastră de vorbire continuă să rămână o problemă ce ţine de abilităţile înnăscute, de

influenţele din prima copilărie, de poveştile de succes sau de eşecuri, precum şi de multe altele. Deosebirile în anatomia creierului, chiar dacă ar juca un anumit rol, sunt, prin comparaţie, lipsite de importanţă.

Problema se poate clarifica printr-o comparaţie: identificarea comportamentului psihologic în creier este un proces la fel de dificil precum demontarea unui calculator de către o persoană neavizată pentru a căuta programul de corectură în mulţimea de cifre zero şi unu ale unui cip. Cărţile din ce în ce mai numeroase care ne explică cât de diferit este creierul femeii faţă de cel al bărbatului sunt din această cauză destul de suspecte.

Omul care a mers cel mai departe în studierea acestei probleme este englezul Simon Baron-Cohen. Dacă numele vi se pare cunoscut, atunci acest lucru se întâmplă probabil din cauza vărului său Sacha Baron Cohen, celebrul „Borat”. Dar Simon Baron-Cohen nu este un comediant şi, în ciuda teoriilor sale îndrăzneţe, nu este nici măcar şarlatan; el este unul dintre cei mai cunoscuţi experţi în problema autismului. Cu toate acestea, cartea sa despre creierul bărbatului şi cel al femeii, o carte foarte populară, este extrem de controversată, având în vedere că Baron-Cohen nu se ocupa cu cercetarea creierului, el fiind de fapt profesor de psihologie la Trinity College, din cadrul Universităţii Cambridge. Explicaţia lui în ceea ce priveşte diferenţa dintre femeie şi bărbat este foarte simplă. Cu cât un fetus primeşte mai mult testosteron atunci când se află în uter, cu atât mai mult deviază creierul său de la forma feminină „naturală”. Dacă atinge o anumită doză, devine atât de masculin încât se poate produce dereglarea numită autism. Autiştii sunt persoane care percep foarte slab sau chiar deloc sentimentele celor din jurul lor. Ei trăiesc în „lumea lor proprie”. O persoană normală reprezintă o formă intermediară între omul cu caracter feminin şi autist.

Dacă Baron-Cohen are dreptate, atunci creierul bărbatului şi cel al femeii sunt fundamental diferite. Dar nu totul este negativ la creierul bărbatului. Femeile, ce-i drept, au creierul perfect pentru a se transpune în situaţia altora: la bărbat, în schimb, testosteronul şi o porţie serioasă de autism îi conferă acestuia capacitatea de sistematizare. Această diferenţă se manifestă încă din fragedă pruncie, este de părere Baron-Cohen. La vârsta de un an, o fetiţă se uită lung şi cu plăcere la figurile adevărate, în timp ce băieţii preferă un joc cu fragmente de figuri în mişcare. Nu lipseşte mult şi s-ar putea crede că

vorbim de două specii diferite de animale. Ce şi cât de mult acţionează asupra noastră hormonii? Ne fac ei complet diferiţi, ne manipulează, determină ei bărbatul şi femeia să gândească, să simtă, să miroasă şi să iubească diferit?

Hormonii

Iniţial au existat trei sexe. Sexul masculin venea din soare, cel feminin îşi avea originea în pământ. Ceea ce era desăvârşit provenea de la lună, făptură rotundă, alcătuită din cele două emisfere, masculină şi feminină. Era sexul cel mai complex, desăvârşit, al universului, înzestrat cu patru mâini, patru picioare şi două chipuri opuse unul altuia, aşezate pe acelaşi cap. Oamenii-sfere erau perfecţi. Se mişcau înainte rostogolindu-se, se învârteau cu viteza fulgerului în cerc, erau îndemânatici şi agili. Erau puternici şi aveau gânduri mari. Astfel au ajuns ei la ideea să îşi croiască drum spre cer pentru a-i ataca pe zei. Drept urmare, Zeus s-a văzut constrâns să îndepărteze ameninţarea. „Iată, am să-i tai în două pe fiecare şi-au să se facă îndată mai neputincioşi; ba ne-or fi şi mai spornici, din cauza numărului mai mare. Şi vor umbla drepţi, pe două picioare. Dar dacă şi aşa se vor arăta cutezători, nevoind să se potolească, iarăşi am să-i tai în două, ca să umble pe-un singur picior, sărind ca şchiopii.” Acestea fiind zise, Zeus i-a tăiat în două pe oamenii sferici, ca pe nişte fructe. De atunci oamenii merg pe două picioare, despărţiţi ca bărbaţi şi femei, şi îşi caută cu dor jumătatea. Năzuinţa unei jumătăţi după cealaltă poartă numele de Eros.

Mitul androginului a făcut senzaţie. În jurul anului 380î.Hr., în dialogul său Banchetul, Platon pune în gura poetului Aristofan povestea despre oamenii sferici. Că Platon însuşi credea această poveste este puţin probabil. Dar interesul său pentru o explicaţie pur ştiinţifică era cât se poate de mic. Spre deosebire de elevul său Aristotel, el accepta ideea că adevărul lucrurilor se putea înţelege nu din lucruri în sine, ci numai din „ideile” larg răspândite. Iar ideea despre bărbat şi femeie şi despre atracţia reciprocă dintre ei i s-a părut din punct de vedere logic de neînţeles. De aceea a apelat la o astfel de legendă.

În ciuda mitului despre oamenii sferici, există astăzi o explicaţie biologică. Ea prezintă o anumită asemănare cu vechea legendă, dar există şi multe deosebiri. Asemănător este începutul. Iniţial, în pântecul mamei, sexele nu sunt separate. Chiar dacă sună ca un vechi mit, este adevărat: la început toţi oamenii au doar un sex – feminin. Separarea operată de Zeus urmează abia în cea de-a şasea săptămână de sarcină. Atunci apare la embrionii care, pe lângă cromozomul X, au şi cromozomul Y, o albumină. Se formează testiculele şi, în ele, hormonul sexual testosteron. La embrionii cu un al doilea cromozom X în loc de unul Y nu mai intervine această modificare din procesul de evoluţie.

Dintre toate substanţele chimice, testosteronul este cel care face diferenţa între bărbat şi femeie. Şi femeile produc testosteron în capsula suprarenală, dar doza este incomparabil mai mică decât la bărbaţi. Cel mai important hormon sexual masculin determină maturizarea spermatozoizilor, dezvoltarea penisului şi a testiculelor, creşterea bărbii şi a părului de pe corp, dezvoltarea musculaturii şi a oaselor mai mult decât la femei. Din punct de vedere fizic, un nivel înalt al testosteronului duce la un apetit sexual ridicat, dar şi la o atitudine activă, dominantă.

Pentru ca toate aceste caracteristici şi însuşiri să se dezvolte, este nevoie de receptorii din creier. Încă din perioada uterină, afluxul de testosteron hrăneşte mereu noi celule şi căi nervoase, atât la bărbat, cât şi la femeie. Cercetările efectuate pe maimuţele Rhesus arată că testosteronul are o mare influenţă asupra emoţiilor noastre, a modului de a gândi şi, desigur, asupra comportamentului nostru sexual. Raportul dintre testosteron, agresivitate şi o atitudine dominantă rămâne relativ complicat. Nu întotdeauna domină maimuţa cu cel mai înalt nivel de testosteron; când însă unul dintre masculi preia conducerea unui grup şi devine dominant, nivelul testosteronului lui creşte de zece ori! În ceea ce îl priveşte pe om, se presupun următoarele: nivelul testosteronului produs nu este determinat numai biologic, ci depinde într-o foarte mare măsură de împrejurări.

Regiunea din creier unde se manifestă probabil cel mai pregnant deosebirea dintre bărbaţi şi femei este hipotalamusul. Chiar dacă are mărimea unui bob de mazăre, el este totuşi „creierul” creierului nostru. Situat în partea ventrală a diencefalului, guvernează sistemul nostru vegetativ nervos. Hipotalamusul

influenţează temperatura corpului şi tensiunea arterială, reglează senzaţia de foame, necesarul de somn şi chiar şi comportamentul sexual. De menţionat ar fi aici că un sâmbure din hipotalamus, nucleus praeopticus medialis, este mai puternic dezvoltat la bărbaţi decât la femei. Acesta joacă un rol important atât în comportamentul agresiv, cât şi în sexualitate, cele două fiind strâns corelate.

Dar nu numai în centrele sentimentelor noastre vegetative, ci şi în scoarţa cerebrală, cu funcţiile sale superioare, există receptori pentru testosteron. Şi dacă în anatomia creierului abia dacă există deosebiri între bărbat şi femeie, nu ar putea fi explicate presupusele diferenţe de principiu dintre sexe prin aceşti receptori?

Răspunsul este dificil. Cei mai mulţi cercetători în neuroştiinţă presupun că hormonii noştri sexuali influenţează capacitatea noastră de gândire, dar cum şi în ce măsură se întâmplă aceasta, nu pot spune. Numeroşi oameni de ştiinţă presupun că rezultatele ceva mai bune obţinute de bărbaţi la teste s-ar datora influenţei exercitate de testosteron. Biopsihologul canadian Doreen Kimura de la Universitatea John Fraser din Barnaby / British Columbia ne demonstrează însă că bărbaţii cu un nivel scăzut de testosteron au o capacitate de reprezentare în spaţiu evident mai bună decât cei cu un nivel extrem de ridicat. Dacă această afirmaţie este corectă, înseamnă că ecuaţia evoluţiei biologice de la vânătorii de mamuţi supermasculini, consideraţi genii ale vânătorii şi orientării, nu mai are nici o bază. Nu este de mirare că nici cei mai buni matematicieni nu corespund întotdeauna clişeului unui bărbat extrem de masculin. Încă din anii de şcoală se produce separaţia între grupul matematicienilor ciudaţi şi cu fizic delicat şi cel al motocicliştilor forţoşi.

Modelul Simon Baron-Cohen, conform căruia bărbaţii ar avea o mai bună capacitate de orientare cu cât sunt mai masculini, este construit pe nisip. Şi că femeile deosebit de feminine ar şofa, în principiu, mai prost este tot o afirmaţie îndoielnică. În ceea ce priveşte rolul hormonilor feminini – estradiolul şi progesteronul –, în procesul de gândire, aceştia nu blochează în nici un caz inteligenţa în spaţiu şi nici nu fac pe nimeni mai sensibil şi mai vorbăreţ.

Nu există nici o îndoială că între bărbat şi femeie sunt importante diferenţe hormonale. Dar trebuie să fie clar că diferenţele de nivel hormonal diferă

considerabil de la un bărbat la altul, la fel cum diferă și de la o femeie la alta. Ceea ce face foarte dificilă susținerea unor afirmații de principiu despre cum ar trebui să fie bărbații și cum ar trebui să fie femeile. Faptul că diferența de concentrație a hormonilor împreună cu receptorii lor din hipotalamus reprezintă singura diferență reală dintre sexe nu trebuie să ne determine să tragem în grabă concluzii eronate. Aceasta nu dovedește nici că ar exista vreo diferență fundamentală și nici nu poate justifica afirmații despre cum se comportă fiecare. „Spune-mi ce nivel de hormoni ai și îți spun ce fel de om ești” este o afirmație cu o valabilitate restrânsă. Exemplul deja menționat cu maimuțele Rhesus arată modul în care mediul înconjurător ne determină nivelul hormonilor. Și gândul că am putea desluși caracterul nostru în funcție de nivelul hormonilor, la fel cum citim temperatura pe termometru, rămâne în continuare o absurditate. Concentrațiile puternice de hormoni, chiar de testosteron, conduc în mod frecvent la agresivitate; la fel de bine pot duce la o atitudine autodistructivă. Când și în ce condiții se întâmplă acest lucru este o problemă care depinde de fiecare în parte.

Femeile și bărbații se deosebesc prin cocktailul lor specific de hormoni. Și ciclul vieții hormonilor este diferit. Starea de graviditate și menopauza influențează într-o mare măsură nivelul hormonilor la femei; la bărbați nu există ceva direct asemănător. Nu este de mirare că nici impulsul sexual nu este complet identic. La femei nu nucleus praeopticus medialis, ci nucleus ventromedialis guvernează plăcerea sexuală.

Hormonii noștri sexuali sunt la fel de diferiți ca și cea mai importantă punte din creier. Dar și aici este greu de afirmat că femeile și bărbații se deosebesc mereu și fundamental în privința comportamentului lor sexual. Multe femei se comportă în sexualitatea lor după clișeul masculin atunci când recurg la aventuri de-o noapte și schimbă frecvent partenerul de sex. Există femei care nu pot rezista unui bărbat foarte atractiv (fără dorința de a avea copii cu el), chiar dacă au deja o legătură amoroasă. Și există tați de familie realmente serioși, care nu doresc să întrețină raporturi sexuale cu orice femeie atractivă.

Despre comportamentul de fidelitate și infidelitate al bărbaților și femeilor se cunosc până astăzi foarte puține lucruri. Ceea ce nu este de mirare: cine ar dori să facă mărturisiri unui om de știință despre fidelitatea sa? Studiul Kinsey aprecia în 1953 că 50% dintre bărbați și 26% dintre femeile din SUA

au avut relaţii extraconjugale. La un sondaj efectuat în anul 1970, la care au participat opt mii de americani, bărbaţi şi femei, căsătoriţi, s-a ajuns la concluzia că 40% dintre bărbaţi şi 36% dintre femei au avut cel puţin o relaţie extraconjugală. Raportul Hite din anul 1987 menţiona 75% bărbaţi infideli şi 70% femei infidele. Aceste cifre vorbesc mai degrabă despre starea societăţii americane decât despre dotarea biologică a „omului” în general.

Interesantă este, de fapt, numai constatarea că sexele nu se comportă întotdeauna stereotip. De unde provin femeile libertine din punct de vedere sexual şi bărbaţii reţinuţi dacă misiunea noastră genetică este diferită, ea stabilind, împreună cu nivelul hormonilor, regulile jocului?

Problema cea mare a tuturor manualelor de consiliere în probleme de natură sexuală constă în faptul că supraapreciază puterea chimiei. „Totul este chimie”, afirmă nonşalant un ghid pe această temă. Folosind acelaşi principiu, s-ar putea spune că totul este fizică, deoarece fără forţele naturii nu există chimie. Chiar să fie totul chimie? Nu există nici o îndoială că toate excitaţiile noastre emoţionale se precipită în procese chimice. Dar ce este întrerupătorul şi ce este lumina? Pentru nivelul hormonal, psihicul nu poate face prea mult, dar fără el nu ne-am îndrăgosti de alţi oameni şi nici nu am avea relaţii de durată.

Ceea ce ne determină comportamentul sexual nu este reprezentat doar de hipotalamus şi de hormoni. În viaţa de zi cu zi se află într-o relaţie aproape inseparabilă hormonii noştri sexuali, experienţele noastre şi atitudinea noastră faţă de diferiţii reprezentanţi ai sexului. O parte considerabilă din ceea ce constituie comportamentul nostru sexual şi conştiinţa de sine se datorează nu numai biologiei, ci şi evoluţiei culturale. Dacă femeile preferă parfumul unui deodorant mirosului de transpiraţie, dacă apreciază bărbaţii „cultivaţi”, cu unghiile de la mână curate sau, pe de altă parte, dacă bărbaţii preferă femeile care poartă tocuri înalte înseamnă că moştenirea noastră biologică a fost acoperită de cea culturală.

Hormonii stabilesc diferenţa dintre sexe şi ne deosebim într-adevăr datorită lor. Dar zonele gri din comportamentul real al sexelor estompează deseori conturul clar al teoriei. De aici derivă faptul că cercetătorii în domeniul neuroştiinţei nu pot găsi în creier „modulele” presupuse de unii biologi pentru comportamentul specific sexului. Aceste „module” nu pot fi regiuni în creier

și nici căi nervoase complet diferite. Dacă există, sunt ceva extrem de complicat, care nu se poate depista nici în anatomia, nici în chimia creierului. În 2009, disputa privind „modulele de comportament specifice sexului” avea încă un puternic caracter religios.

Modulele sunt o problemă de credință, la fel ca și presupusa lor reliefare într-o la fel de presupusă Epocă a Pietrei populată de vânători și de culegători. Dar orice am învăța sau nu în viitor – propriile experiențe, predilecțiile individuale și strategiile sexuale îndelung exersate – contribuie la deciziile pe care le luăm în viață. Întrebarea este cine stabilește regulile jocului pentru rolul nostru social – biologia sau cultura?

37 Buss (2004), p. 248

38 Moir/Jessel (1990), p. 13

39 Brizendine (2007), p. 35

40 Weininger (1997), p. 455

5. SEXUL ŞI CARACTERUL

A DOUA NOASTRĂ NATURĂ

Genul

„Arăta întotdeauna ca după o călătorie de 30 de ore cu trenul, murdar, epuizat, mototolit, mergea împleticit, de parcă s-ar fi lovit de un zid nevăzut, iar gura părea şi ea chinuită cumva, strâmbă sub mustaţa subţire.” Scriitorul Stefan Zweig nu-l plăcea pe tânărul bărbat excentric, care, pentru mulţi alţii, era un idol. Sigmund Freud admira „figura lui serioasă, frumoasă, care emana un aer de genialitate”. Karl Kraus şi Kurt Tucholsky îi găseau şi ei cuvinte de laudă, iar Adolf Hitler l-a numit „un evreu decent”.

Otto Weininger s-a născut în 1880 la Viena, a scris o singură carte şi a murit când avea doar douăzeci şi trei de ani. Dar în privinţa lui criticii se contrazic mai mult ca niciodată. Nebun, psihopat, geniu? Lucrarea sa Sex şi caracter a fost una dintre cele mai citite cărţi cu pretenţii ştiinţifice din prima jumătate a secolului XX. Au apărut 28 de ediţii până în 1933, când naţional-socialiştii au interzis lucrarea. Nu din cauza faptului că nu le plăcea conţinutul, ci pentru că au aplicat principiul: „Autorul e evreu”.

Weininger studiase filosofia şi psihologia la Universitatea din Viena. Avea o reputaţie proastă, iar colegii nu-l plăceau. Şi-a scris teza de doctorat, Eros şi Psyche. Un studiu biologico-psihologic, într-un timp record. Având în faţa ochilor decăderea Occidentului, tânărul de douăzeci şi doi de ani a încercat, într-o lucrare atotcuprinzătoare şi bombastică, să facă un bilanţ apocaliptic al civilizaţiei vestice. Opera Parsifal a lui Richard Wagner i-a oferit soluţia:

„coitul” ar fi „plata pe care bărbatul o face femeii pentru asuprirea ei”.[41]

Bărbaţii nu se culcă cu femeile pentru că îşi doresc asta. Ei le plătesc pe femei cu fertilitatea lor şi asigură în felul acesta continuarea vieţii. O treabă dezgustătoare, după părerea tânărului, şi care ar trebui să fie imediat urmată de abstinenţa absolută a bărbatului. Înarmat cu aceste idei, Weininger l-a vizitat pe profesorul Sigmund Freud la locuinţa sa din Berggasse. Freud a oscilat între admiraţie şi scepticism, iar Weininger s-a simţit rănit. S-a retras şi a rescris lucrarea în vederea publicării. În iunie 1903, cartea Sex şi caracter se afla deja în librării.

Lucrarea a devenit un far călăuzitor, deşi era o făcătură. Weininger nu făcuse altceva decât să amestece prejudecăţi, clişee şi resentimente în concepţia sa despre lume. Ordonat, Weininger a împărţit lumea în bine şi rău. Binele este spirit, moralitate şi inteligenţă, pe scurt: bărbatul. Răul înseamnă sexualitate şi carne, adică: femeia şi evreii. Ambii sunt de valoare redusă, dirijaţi de instincte meschine şi lipsiţi de spirit. Singura cale spre triumful binelui constă în învingerea femininului / iudaismului cu ajutorul principiului „M”.„M” de la masculin. Iar lumea are nevoie de bărbaţi noi.

El s-a exclus însă din această lume. Împovărat de gânduri negre, Weininger s-a târât până la casa în care a murit Beethoven, în strada Schwarzspanier. În dimineaţa zileide 4octombrie 1903, portarul l-a găsit pe tânărul în vârstă de douăzeci şi trei de ani, muribund, cu un glonţ în inimă. Îşi pusese singur capăt destinului său dur ca bărbat.

Fără îndoială, Weininger a fost un psihopat care se temea de femei, un complexat speriat de propria sexualitate, un evreu antisemit cu complexe de inferioritate. Dar ce au găsit Karl Kraus şi Kurt Tucholsky, spirite atât de libere, la acest bărbat? De ce a fost Sigmund Freud atât de entuziasmat?

Cel mai impresionant aspect în concepţiile lui Weininger era puntea îndrăzneaţă dintre biologie şi cultură. Având în vedere rolurile sexelor stabilite biologic de el, se poate spune că ciudatul austriac a fost primul psiholog evoluţionist. A tricota şi a găti, de exemplu, nu erau pentru el nimic altceva decât „indicii secundare ale sexului feminin”. Dar, într-un anumit fel, rolurile sexelor la Weininger erau în acelaşi timp surprinzător de moderne. Deoarece existau, fără îndoială, bărbaţi care găteau şi femei specialiste în

domeniul fizicii şi matematicii. Weininger nu a crezut în existenţa şanţurilor sau a comisurii din creier şi nici în modulele evoluţioniste. El credea în teoria unei bisexualităţi fundamentale la bărbat şi femeie. Conform acesteia, fiecare bărbat şi fiecare femeie poartă în sine, într-o măsură mai mică sau mai mare, caracteristicile celuilalt sex. Pe cât de clare erau principiile despre bărbat şi femeie, pe atât de lipsiţi de claritate erau oamenii.

Ideea provenea de la medicul berlinez Wilhelm Fliess, specialist în ORL, care nu s-a bucurat de succesul răsunător al lui Weininger. Tânărul psiholog şi filosof a făcut din opinia lui Fliess o întreagă teorie a sexelor. Conform acesteia, fiecare om ar fi bisexual şi numai preponderenţa unei părţi sau a celeilalte face din el bărbat sau femeie. Biologice erau numai organele sexuale, nu însă şi rolul social al sexelor. Fiecare om, afirmă Weininger, caută şi se regăseşte în sexul său. Şi ceea ce eu râvnesc sexual şi emoţional de la sexul opus depinde într-o foarte mare măsură de cum este alcătuit propriul meu amestec. Bărbaţii foarte masculini preferă femeile feminine, iar cei efeminaţi preferă femeile masculine. La sfârşit rezultă întotdeauna un întreg platonic, care – spune Weininger – constituie legea atracţiei.

Ideea stupidă a lui Weininger, cum că ambele sexe ar trebui să muncească din greu pentru a izgoni „F”-ul – femininul – din lume, anulează singura idee bună din carte: separarea sexului biologic de cel social. După el, comportamentul masculin şi feminin depinde de cum ne asumăm rolul sexual sau – cu o noţiune a psihologului american John William Money din anul 1955– depinde de genul (engl. gender) nostru psihologic şi social. Şi oricât de ciudat ar suna, prin separarea rolului sexual biologic de cel social, Weininger a deschis calea spre o concepţie pe care el o demonizase fără rost – feminismul!

Nu ne naştem… devenim!

Feminismul are o istorie îndelungată, datând dinaintea lui Otto Weininger. Cu toate acestea, în mod paradoxal, austriacul a inspirat teoria feministă.

Istoria mişcării feministe a început odată cu Revoluţia Franceză şi cu revendicarea libertăţii şi egalităţii pentru toţi oamenii. Toţi oamenii – adică şi femeile, chiar dacă unii iluminişti şi revoluţionari ar fi vrut să vadă altceva. Speranţa în emanciparea femeii în societăţile patriarhale ale secolului al XIX-lea s-a întărit pe parcursul revoluţiei industriale. Nu puţine dintre primele luptătoare pentru drepturile femeilor erau socialiste. Atunci când Karl Marx le-a promis muncitorilor egalitate cu stăpânii lor şi libertate asigurată de maşinăriile din ce în ce mai moderne, femeile aveau să profite şi ele. La o egalitate în plan psihologic nu se gândise încă nimeni. Femeile erau femei şi bărbaţii, bărbaţi. Şi aşa trebuia să rămână. Numai dominaţia unuia asupra altuia trebuia desfiinţată.

Faptul că o departajare clară între comportamentul tipic feminin şi cel tipic masculin crea o prăpastie între cele două sexe a fost conştientizat abia după apariţia cărţii pline de ură a lui Weininger. „Noi nu ne naştem femei, ci devenim”, scria Simone de Beauvoir, scriitoare franceză şi militantă pentru drepturile femeilor, în anul 1949, în cartea ei Al doilea sex. Cartea a trezit ecouri puternice; ceea ce a fost Darwin pentru evoluţie Beauvoir este pentru feminism. Dintr-un amestec de critici şi idei, a apărut o teorie de mult aşteptată. Ca Beauvoir să-l fi citit pe austriacul nebun este puţin probabil; traducerea în limba franceză a lucrării Sex şi caracter a apărut abia în anul 1975. Şi totuşi există afirmaţii asemănătoare. Pentru Weininger, „falusul” era „ceva ce subjugă femeia în mod absolut şi definitiv”; o declaraţie pe care ar fi semnat-o multe feministe, dar nu şi post scriptumul: „Femeia nu este liberă: ea este întotdeauna constrânsă de nevoia de a fi violată de bărbat în propria persoană, ca şi în toate celelalte”.

După Weininger şi cel mai târziu odată cu Beauvoir, s-a produs separarea rolului biologic (sex) de cel social (gen / gender) în lume. În cuvintele lui John Money: „Noţiunea de gender role este folosită pentru a descrie toate lucrurile pe care le spune sau le face o persoană pentru a-şi legitima statutul de bărbat / băiat sau femeie / fată”.[42] Dar cât de departe poate să meargă această separare a biologiei de statut? În ce măsură depind unul de altul cele două roluri sexuale?

Este liber omul să-şi construiască rolul de bărbat sau de femeie sau este de la bun început determinat de sexul lui biologic? Psihologii evoluţionişti şi cele

mai multe feministe (dacă nu cumva chiar toate) se află pe poziţii opuse. Pentru unii, aproape totul este stabilit, pentru alţii, aproape nimic.

Facţiunea conservatoare este convinsă: băieţii preferă să se joace cu jucării mai tehnice, cum ar fi cuburi pentru construit sau lego, în timp ce fetiţele preferă păpuşile şi jocurile de societate. Cu băieţii lucrurile o iau razna, cu fetiţele e mai plăcut. Şi în cadrul studiului pe care l-a efectuat Baron-Cohen pe bebeluşi s-a remarcat faptul că fetiţele sunt interesate mai mult de chipuri adevărate, iar băieţii, mai mult de mişcarea unor piese. În general, în profesiile sociale sunt angajate mai multe femei, în cele tehnice, mai mulţi bărbaţi, cel puţin aşa este în vestul Europei. Diferenţele de ordin vestimentar nu mai sunt aşa de stricte ca în urmă cu cincizeci de ani, dar femeile cu cravată sunt şi astăzi rare, iar bărbaţii care se machiază de asemenea.

Dacă alegerea profesiei şi moda sunt influenţate de societate, concluziile privind jocurile copiilor şi cele obţinute în urma studiului asupra bebeluşilor nu mai pot fi încadrate în aceeaşi categorie. De ce există mult mai mulţi băieţi care preferă jocurile de tip first-person shooter[43] la calculator, faţă de numărul redus de fete? Şi de ce folosesc fetele mult mai des telefonul mobil?

Una dintre ieşirile din această dilemă, mult discutată de unele feministe care contestă un rol biologic al sexelor, este oferită de americanca Judith Butler, specialistă în filosofia culturii, în lucrarea sa Gender Trouble. Butler contestă nu numai importanţa sexului biologic, ci chiar noţiunile de „masculin” şi „feminin”. Masculinitatea şi feminitatea nici nu ar exista „în sine”, ci ar fi numai „constructe” şi „interpretări”. Faptul că băieţii se interesează deseori de aspectele mai tehnice nu înseamnă că tehnica are un caracter masculin şi nici nu le conferă băieţilor un plus de masculinitate. În societate domnesc peste tot clişeele şi clasificările pripite. Încercarea de a face distribuţii după sex ar fi o idee aproape fără sens, născută din fantezia bărbaţilor heterosexuali. Că ceva ar fi „masculin” sau „feminin”, în realitate nimeni nu are puterea să stabilească acest lucru de pe o poziţie neutră. Ambele reprezentări există în lume sub formă de idei şi interpretări. Sexul biologic, aşa cum îl înţelegem noi în general drept bărbat şi femeie, ar fi o „invenţie” lexicală şi culturală.

Ideea că toate caracteristicile pe care eu le atribui altora nu sunt nimic altceva decât interpretări provine de la filosoful francez Michael Foucault; ideea că

nu ar exista nici un „sex în sine” provine de la psihanalistul francez Jacques Lacan. Judith Butler îi cumulează pe amândoi într-o formulă: „Sexualitatea nu este ceea ce ai, ci ceea ce faci”. Cu alte cuvinte: cineva se comportă într-un mod nedeterminat și altcineva interpretează într-un mod determinist.

Importanţa acordată genurilor și feminismul sunt inamicul natural al psihologilor evoluționiști. Deoarece, conform teoriei genei egoiste, misiunea sexelor constă în reproducere. Orice am descoperi cu privire la comportamentul masculin și feminin, trebuie să servească sexualităţii și grijii pentru urmași; nimic altceva nu are relevanţă. Sexul și comportamentul social trebuie să se despartă în mod obligatoriu. Dacă nu – cum se întâmplă la cuplurile fără copii, homosexuali, transsexuali, bărbaţi care au relaţii cu femeile aflate deja la menopauză, bărbaţi tineri care se lasă sterilizaţi și așa mai departe –, atunci psihologii evoluționiști au o problemă dificilă. De ce acționează oamenii atât de evident împotriva normei biologice? Temeiul pentru o explicaţie biologică a rolului social al sexelor este nesigur. Dar cum nu se poate ca ambele categorii să aibă dreptate, atât psihologii evoluționiști, cât și feministele, ambele tabere exagerează încercând să demonstreze că au dreptate. Fie „totul este prestabilit”, fie „totul se formează prin educaţie”.

Deosebirea dintre Judith Butler, pe de o parte, și Simon Baron-Cohen sau David Buss, pe de alta, este așa de mare, încât, așezaţi la o masă, cercetătorii nu s-ar putea pune de acord nici măcar la o singură propoziţie. Psihologul evoluționist vorbește despre hormoni, despre modulele din creier și despre date statistice. Pentru Judith Butler, modulele din creier sunt în cel mai bun caz „constructe”, iar o statistică a rolurilor sexelor, un „joc de cuvinte”. Ea i-ar întreba pe Baron-Cohen și pe David Buss la ce se gândesc când spun „feminin” și „masculin”. Și această întrebare ar fi primită de psihologii evoluționiști cu un clătinat din cap, însoţit de un zâmbet: ce este de întrebat aici?

Pentru psihologii evoluționiști, comportamentul considerat tipic pentru unul dintre sexe este „un modul biologic” datând din Epoca Pietrei, iar pentru feministe – „o construcţie socială” a epocii contemporane. Din punct de vedere istoric, nu este lipsit de interes că ambele direcţii de gândire au apărut în același timp, respectiv la sfârșitul anilor 1960. Tulburările sociale din 1968 au zguduit ordinea deja acceptată. Iar întrebarea referitoare la bărbat și femeie

a avut nevoie de un nou înțeles și de o nouă ordine. Atât cercetarea modernă feministă, cât și sociobiologia și psihologia evoluționistă au apărut în urma aceloraşi frământări. „Anatomia nu înseamnă soartă!” s-au opus feministele opiniei generale biologice. O, ba da, natura ne trasează comportamentul sexual, declară la unison psihologii evoluționiști.

Motivul acestei dispute este uşor de recunoscut, deoarece ambele teorii au o latură filosofică slabă. Eroarea teoriei biologice constă într-o înțelegere complet naivă a „naturii”. Atunci când spunem că natura ne trasează comportamentul sexual, trebuie să știm ce este „natura”. Dar orice ne-am imagina despre „natură”, va fi doar rodul gândirii noastre. Toate reprezentările despre natură nu sunt fotografii ale realității, ci interpretări umane. Natura „în sine” nu ne este cunoscută deloc. Tot ceea ce cunoaștem este imaginea pe care ne-am format-o despre ea.

Exact acesta este punctul în care se situează feministele ca Judith Butler: totul este interpretare, totul este descriere! Desigur că această afirmație nu este eronată, însă are un clenci. Goana aceasta de a detecta în spatele fiecărei afirmații legate de biologie aportul de interpretare personală și modelele culturale conduce în final spre absurd. Din punct de vedere teoretic, pot să declar, în aceeași logică feministă, că fiecare mențiune referitoare la lume este „un joc de cuvinte”! Unii reprezentanți de marcă ai filosofiei franceze din anii 1980 și 1990 chiar au făcut-o. „Demolarea” pe care au aplicat-o aceștia logicii, modelului de gândire și presupusei realități percepute de om a fost mult timp ultimul răcnet în materie de filosofie. Slavă Domnului, trebuie s-o spunem, acești filosofi s-au plictisit la un moment dat, iar publicul lor și mai mult. „Deconstructivismul” nu mai este astăzi en vogue.

Nu cumva chestiunea rolului sexual prestabilit de la natură este extrem de supraapreciată? La fel de absurd ar fi să se afirme că de la natură nu există nimic, după cum nu se poate spune că identitatea noastră sexuală ar fi determinată biologic. Adevărul se află undeva la mijloc: numai sexul ne este dat, nu însă și identitatea. Homosexualii, de exemplu, nu au un comportament tipic masculin din punct de vedere biologic atunci când se simt atrași de alți bărbați. Iar transsexualii nici atât. Cred că se poate totuși ajunge la un numitor comun: sexul este un dat biologic (care se poate modifica). Identitatea, dimpotrivă, este o „acțiune”. Ea apare datorită obișnuințelor,

sentimentelor şi felului în care ne înţelegem pe noi înşine. Mă nasc având un sex sau altul, dar depinde de mine dacă şi cum îl „încorporez” în propria-mi identitate.

Unele feministe vor fi de acord cu această afirmaţie. Pentru un psiholog evoluţionist, această separare a sexului de identitate este cel mai mare inconvenient. Faptul că sexul social se raportează doar vag la sexul biologic nu poate fi adevărat. Nu este, deci, de mirare că el (psihologul evoluționist) vede în rolurile din ce în ce mai diversificate din cultura occidentală o problemă, dacă nu chiar un fenomen de degenerescenţă. Singurul aspect care îl liniștește este faptul că își poate lua privirea de la societatea noastră mereu mai ciudată, mai stranie. Să privim mai bine spre lumea largă. Nu este pretutindeni la fel cu bărbatul şi cu femeia? Și să fie vorba numai de „cultură”, când în mai toate locurile constatăm un comportament al sexelor foarte asemănător sau chiar similar?

Samoa

Margaret Meada fost una dintre cele mai apreciate şi mai elogiate cercetătoare ştiinţifice. Cele peste 40 de cărţi ale sale au fost traduse în numeroase limbi, iar 28 de universităţi i-au acordat titlul de doctor honoris causa. Ea a demonstrat că imaginea pe care o avem noi despre sex este doar una dintre numeroasele posibilităţi şi că între bărbat şi femeie lucrurile se desfăşoară şi altfel decât în civilizaţia occidentală. A demonstrat această teorie în peste o mie de lucrări de specialitate. Pentru protestatarii de la sfârşitul anilor 1960, dar în primul rând pentru colegele ei contestatare, a fost un idol. Cu atât mai dramatică i-a fost prăbuşirea.

Margaret s-a născut în anul 1901 în Philadelphia, fiind cea mai mare dintre cei cinci copii ai unei familii cu concepţii politice liberale. La Universitatea Columbia, din New York, s-a numărat printre studentele favorite ale renumitului profesor Franz Boas. Etnologul german devenise celebru la New York după ce reuşise să demonstreze că indienii din Asia migraseră prin

strâmtoarea Bering spre America de Nord. După aceea a cercetat cultura indienilor, a inuiților și a polinezienilor. Margaret Mead avea douăzeci și trei de ani când Boas a trimis-o în insula Samoa din Oceanul Pacific. Insula polineziană era un mit al fanteziei occidentale, un paradis al inocenței și o țintă a fanteziilor sexuale. Mead a început imediat cercetările în Samoa. Problema pe care trebuia să o lămurească suna astfel: pubertatea fetelor de pe insula Samoa este la fel ca în SUA? Mead s-a cazat la o familie de americani stabiliți pe insulă. O oră pe zi lua lecții de samoană, iar aceasta a ajutat-o desigur să se înțeleagă cu fetele pe care își propusese să le intervieveze. Mead a ales 25 de fete și le-a chestionat timp de o jumătate de an despre sentimentele și experiențele lor. Cartea pe care a scris-o ulterior a făcut senzație în lumea științifică: Coming of Age in Samoa (Adolescența în Samoa).

Punctul forte al cărții era teza conform căreia pubertatea pe insula Samoa este complet diferită decât în lumea occidentală. Tinerele fete de pe insulă trăiesc în cea mai bună înțelegere cu ele însele, cu bărbații și cu natura. Conflictele legate de rolul ce trebuie asumat, reprimarea și frica de care aveau parte fetele la pubertate în anii 1920 în SUA le erau complet străine celor de pe insula Samoa. Motivul era simplu de recunoscut: deoarece bărbații de pe insulă nu le asupresc pe femei, ci le tratează ca pe egalele lor, viața de acolo ar fi aproape lipsită de griji.

Profesorul lui Mead era entuziasmat. Deoarece încă de la începutul secolului al XX-lea o întrebare încinsese spiritele și era de mare actualitate: dat de la natură (nature) sau prin educație (nurture)? Ceea ce sunt astăzi psihologii evoluționiști era pe atunci o grupare de darwiniști radicali și de social-darwiniști. Inamicii lor, ca Boas, simpatizau, dimpotrivă, cu o disciplină nouă, de studiu al comportamentului: behaviorismul. Dacă întregul comportament uman al rolurilor este dat de la natură, argumentează Boas într-un mod modern, atunci nu ar trebui să existe excepții notabile de la această regulă. Și atunci de ce există culturi atât de diferite în lume? Cartea lui Margaret Mead s-a potrivit perfect teoriei lui Boas, oferindu-i dovada existenței unor culturi complet diferite, mai ales în ceea ce privește înțelegerea rolurilor bărbatului și femeii.

Margaret Mead a devenit o adevărată vedetă. A plecat în Noua Guinee și a

cercetat şi civilizaţia băştinaşilor de acolo. A constatat din nou că rolurile sexelor erau altele decât în SUA. Ceea ce pentru mulţi oameni de ştiinţă era un comportament „natural” al bărbatului şi femeii se topea în diverse particularităţi ale culturii locale. Oriunde ajungea, Mead găsea diferenţe culturale în comportamentul celor două sexe: fusese în Bali şi cercetase şapte civilizaţii diferite din Sudul Pacificului. Lumea ştiinţifică i-a acordat recunoaştere după recunoaştere. A devenit profesoară la renumitul Muzeu de Ştiinţe ale Naturii din New York şi preşedinta societăţii americane a antropologilor.

Prăbuşirea lui Mead de pe acest soclu s-a petrecut în 1981, la trei ani după moartea sa. Punctul de plecare l-a constituit o carte a antropologului neozeelandez Derek Freeman, cunoscător avizat al insulei Samoa. Freeman a ajuns pe insula polineziană la cincisprezece ani după Mead şi a petrecut acolo trei ani, între 1940 şi 1943. A lucrat ca profesor, a învăţat limba băştinaşilor şi chiar a obţinut titlul de căpetenie. În 1943 a intrat voluntar în armata neozeelandeză. În final a plecat spre Borneo. Între 1950 şi 1960 s-a întors pe Samoa, s-a adresat universităţii de acolo şi a cercetat mai departe viaţa populaţiei respective. Spre surprinderea sa nu a găsit nici o dovadă care să susţină afirmaţiile lui Margaret Mead. Pentru Freeman, Samoa era o cultură dominată de bărbaţi. Sensibilitatea şi romantismul perspectivei lui Mead asupra societăţii din Samoa i s-au părut a fi urmările ignoranţei şi ale prejudecăţilor. Rezultatul studiilor sale de patruzeci de ani au zdruncinat prestigiul lui Mead din lumea de specialitate. A izbucnit un scandal, cel mai mare din istoria antropologiei. Cartea lui Freeman a desfiinţat-o pe Mead. Tânăra studentă nu stăpânise limba şi se lăsase înşelată observând la populaţia de pe insulă numai ceea ce se potrivea imaginii ei despre lume.

Freeman nimerise drept la ţintă. Când Margaret Mead a început cercetările, ea şi-a afirmat de la bun început ţelul: „Noi trebuia să arătăm că natura umană este extrem de adaptabilă, că ritmurile culturii sunt mai coercitive decât cele fiziologice… Trebuia să dovedim că baza biologică a caracterului uman se poate modifica în funcţie de condiţiile sociale.”[44] Nu este de mirare că, sub aceste auspicii, Mead a găsit exact ceea ce căuta; de fapt, nu îşi planificase să descopere altceva.

Pentru cei mai mulţi psihologi evoluţionişti, această desfiinţare a cercetărilor

lui Margaret Mead a însemnat ocazia cea mare. Deci, numai prin trucuri şi o gândire naivă, oamenii au fost convinşi să creadă că în alte părţi ale lumii comportamentul bărbatului şi al femeii sunt complet diferite decât în civilizaţia occidentală. În realitate, jubilau evoluţioniştii, aproape pretutindeni rolurile şi regulile sunt asemănătoare.

În mod semnificativ, criticii lui Mead au procedat la desfiinţarea ei cu idei preconcepute, exact cum Mead abodase cultura locuitorilor de pe Samoa. Desigur că tânăra Margaret Mead fusese complet depăşită pe Samoa. Şi desigur că rezultatele cercetărilor ei din anii 1920 nu au rezistat unei verificări după criteriile ştiinţifice ale anilor 1970 şi 1980. Dar importanţa ştiinţifică a studiilor lui Mead nu s-a limitat la cercetările sale de pe Samoa. Lucrările sale ulterioare au fost în această privinţă mai exacte, mai detaliate şi mai diferenţiate. Faptul că lucrarea ei despre tinerele din Samoa a fost un kitsch ştiinţific ne dovedeşte contrariul, şi anume că toate culturile din lume au un comportament asemănător sau chiar identic.

Conceptul de sine

Cazul Mead a arătat un lucru: cu cât sexele au un comportament mai stereotip, cu atât mai tare se bucură psihologii evoluţionişti. Milioane, dacă nu chiar miliarde de oameni care acţionează stereotip nu pot să greşească. Dacă femeile din toată lumea se comportă ca nişte femei, iar bărbaţii ca nişte bărbaţi, trebuie să existe un motiv biologic pentru aceasta. Cum altfel dacă nu prin biologie am putea să explicăm faptul că oamenii joacă de miliarde de ani acelaşi rol social?

La un nivel foarte general, această teză sună convingător. Dar dacă ne uităm mai atent la modul în care a apărut comportamentul nostru sexual, ne vom confrunta cu ceva mai mult decât un simplu program biologic. Încă din copilărie învăţăm că suntem băieţi sau fete. Pe neobservate şi foarte devreme începem să ne identificăm cu sexul nostru şi să privim în dreapta şi în stânga la comportamentul celorlalţi reprezentanţi ai sexului nostru, la părinţi şi fraţi,

la colegii de grădiniță și de școală. Ne reiterăm pas cu pas rolul sexual. Preluăm totul sau aproape totul din câmpul nostru vizual, uneori luptăm sau respingem. Pot să se creeze în felul acesta identități prin copiere sau prin demarcație. Unii băieți aleg să preia mult din comportamentul mamei, iar unele fete își imită tatăl. Modul în care îi percepem pe părinții noștri și relația pe care o avem cu ei își vor pune amprenta asupra rolului nostru sexual, mai puternic decât orice program biologic.

Cel care a căutat să dovedească acest lucru cu orice preț a fost mai sus menționatul John Money, profesor la Universitatea Johns Hopkins din Baltimore și părintele conceptului de gender. Avea patruzeci de ani atunci când a demarat, în 1967, un experiment îndrăzneț. O circumcizie nereușită l-a schilodit pe micuțul David Reimer, la vârsta de numai doi ani. În disperarea lor, părinții s-au adresat lui Money, pe care îl văzuseră la televizor. Ilustrul psiholog s-a hotărât să intervină. Ferm convins că influența societății este hotărâtoare în privința asumării rolului nostru sexual, i-a sfătuit pe părinții lui David să își educe fiul ca pe o fată. David a devenit Brenda; testiculele i-au fost îndepărtate și din resturile penisului s-a format vaginul. Sub ochii științei și ai mass-mediei, Brenda a devenit o fată tipică. Money a fost aclamat, iar feministele l-au ridicat în slăvi. Dar apoi Money a trăit propriul moment Samoa. Ajungând la pubertate, Brenda a recunoscut că nu are nici o apartenență. Băieții râdeau de ea, iar fetele nu o acceptau ca fiind de-a lor. Când a aflat adevărul despre situația ei, Brenda s-a revoltat împotriva rolului sexual prescris. A vrut să revină la sexul inițial, și-a luat din nou numele de David, a urmat tratamente hormonale și a suportat noi operații. Dar nu a avut noroc. La vârsta de treizeci și opt de ani, David Reimer și-a pus capăt vieții nefericite.

Soarta lui David Reimer este o poveste tristă. Psihologii evoluționiști au jubilat, probabil, în sinea lor: nu se intervine pentru a schimba rolul sexual stabilit de natură. Nu este însă greșit să tragem și alte concluzii. În mod clar, problema Brendei a constat în faptul că ceilalți nu au acceptat-o.

Rolurile sexuale sunt, așadar, din multe puncte de vedere relative deoarece ele se stabilesc în funcție de percepția celorlalți. Că într-un fel sunt înțelese aceste roluri la Islamabad și altfel în cartierul Prenzlauer Berg din Berlin nu depinde de module, gene sau hormoni. O atât de pronunțată cultură a

identității sexelor nici nu are nevoie de un suport religios sau de o istorie ilustră. Chiar și în regnul animal găsim exemple comparabile. Cercetătorul german Gerald Hüther, profesor la Universitatea din Göttingen, scrie: „Un cal care suge de la o zebră și este crescut de aceasta se va apropia mai târziu mai degrabă de o ceată de zebre decât de o herghelie. El nu dispune de un program genetic care să îi spună: «Tu ești un cal», ci de conexiunile din creierul lui, programate după naștere pe baza experiențelor pe care le-a avut de la începutul evoluției sale”.[45]

Nu încape îndoială că, de-a lungul vieții, oamenii sunt mai mult timp influențabili decât caii. Jocul nostru social cu părinții, rudele, prietenii, cunoștințele și așa mai departe cunoaște nenumărate variante și experiențe. În comparație cu acestea, presupusa noastră moștenire din Epoca Pietrei în ceea ce privește sexul nu mai intră prea mult în discuție, mai ales că în continuare ne confruntăm cu aceeași problemă, și anume că abia dacă știm ceva despre această moștenire, având în vedere că nu ne cunoaștem mai deloc strămoșii. Nimeni nu știe astăzi de exemplu dacă a existat homosexualitate la omul de Cro-Magnon, în peșterile neolitice, sau la Homo erectus, de pe platoul ethiopian.

Identitatea socială a sexului nostru este schimbătoare și variabilă. Faptul că femeile aparținând civilizației occidentale poartă fuste și rochii, iar bărbații numai rareori, nu este o situație prevăzută biologic. Căci în ce constă sensul biologic al fustelor și al rochiilor? Și de ce poartă bărbații din lumea orientală rochii în locul pantalonilor? Astăzi, în lumea occidentală se machiază în primul rând femeile! În perioada barocului, bărbații se pudrau și se machiau la fel ca femeile; în Papua-Noua Guinee și în alte colțuri ale lumii la fel se întâmplă și astăzi.

Cultura, și nu biologia, este pânza pe care noi ne proiectăm sexul. Fiecare rol sexual este astfel o componentă a felului în care ne concepem. Și ceea ce simțim și gândim despre noi înșine ne determină identitatea. Dacă ne percepem ca femeie sau bărbat, aceasta depinde de reprezentările pe care le are societatea noastră despre comportamentul masculin și feminin. Mai depinde însă și de convingerea noastră interioară: în ce măsură apreciem că suntem masculini sau feminini. Deoarece oamenii se autoevaluează în permanență: își evaluează inteligența, umorul, farmecul, capacitățile și

îndemânarea. Până în anii 1960, femeile care aveau carnet de conducere erau o raritate. Deoarece șofatul era apanajul bărbaților, și nu numai bărbații, ci și femeile considerau că sexul feminin este mai puțin dotat de la natură cu calitățile necesare pentru conducerea unui autoturism. Această concepție a dispărut astăzi aproape în totalitate în Europa de Vest, cu excepția mitului genei-lipsă privind abilitatea de a parca lateral sau cu spatele.

Din această perspectivă, merită de asemenea să mai spunem câteva cuvinte despre nenumăratele teste privind capacitatea de reprezentare în spațiu la bărbați și femei. Pentru psihologii evoluționiști era clar: la aceste teste, bărbații obțin în medie un scor ceva mai bun – o moștenire din epoca vânătorilor de mamuți. Să nu ne întrebăm dacă orientarea în tundră are vreo legătură cu capacitatea de a roti cuburi la calculator. În schimb s-a văzut că aportul culturii și al conceptului de sine la rotirea respectivelor cuburi este de netăgăduit: istoria testului reprezentării în spațiu este în același timp istoria triumfului razant al sexului feminin. Dacă în anii 1970, bărbații aveau rezultate evident mai bune, studiile recente arată că cele două sexe sunt aproape la egalitate. Mă gândesc că trebuie să eliminăm din start ipoteza conform căreia, în ultimele trei decenii, femeile au suferit modificări genetice în această privință. Mai probabil s-au schimbat tiparele rolurilor sociale, iar fetele și femeile se încumetă să rotească astăzi cuburile mai mult decât înainte. Deoarece încrederea în forțele proprii este foarte importantă în aproape orice test de inteligență.

Concluzia? Bărbații și femeile nu sunt fundamental diferiți unul de altul. Sentimentele și nevoile noastre de bază sunt aceleași sau în orice caz foarte asemănătoare. Există un sex biologic care înseamnă mai mult decât o „construcție”. Dar noi nu știm prea multe despre acest sex. Iar cel mai adesea, atunci când dorim să demonstrăm tiparele naturale de comportament o dăm în bară. Comportamentul instinctiv diferă din punct de vedere calitativ la broaștele gladiator, sfrânciocul cenușiu și la om. Oamenii sunt total diferiți de amfibii și păsări prin cultura lor foarte variată.

Dar dacă este adevărat că noi ne inventăm singuri sexul social, atunci trebuie să ne întrebăm ce se întâmplă cu dragostea erotică? Să fie oare dragostea numai un concept social sau are vreun fundament în biologie? Pentru a fi în măsură să răspundem la această întrebare, trebuie să părăsim lumea lui

Margaret Mead și Judith Butler și să ne îndreptăm atenția spre ceva mai amuzant, cum ar fi căluții-de-mare. Și să îndrăznim să abordăm o întrebare cu caracter biologic, atât de scandaloasă și de absurdă încât pare aproape hilară: de ce există de fapt sexul? Și de ce există bărbat și femeie? Poate învățăm de aici că dragostea dintre sexe nu este o chestiune care ține de genele egoiste. Concepția puritană, nicicând combătută, a psihologilor evoluționiști anglo-saxoni, că dragostea izvorăște din sex ca „intenție de-a stabili o legătură” nici nu intră în discuție. Căci nici pentru sex, nici pentru o legătură mai lungă în vederea creșterii și îngrijirii copiilor nu era nevoie de „descoperirea” numită dragoste.

Aceasta are cu totul altă origine.

41 Weininger (1997), p. 374

42 Mead (1958), p. 480

43 Gen de joc video în care acțiunea se desfășoară prin ochii protagonistului, acesta trebuind să împuște diverși inamici. (n.red.)

44 Hüther (2007), p. 79

45 Meyer (2003), p. 78

DRAGOSTEA

6. SCRUPULELE LUI DARWIN

CE DEOSEBEȘTE DRAGOSTEA DE SEX

Cum de există bărbaţi şi femei

Căluţii-de-mare sunt niște animale ciudate. Botul în formă de trompetă, ochii mari și rotunzi, codița răsucită: peștișorii aceștia caraghioși din familia acelor-de-mare sunt un capriciu al naturii şi se comportă ca atare. În general trăiesc liniștiți și bine camuflați în mările tropicale și temperate. Dar de câteva ori pe an ei îi lasă pe cei interesaţi de zoologie să admire un joc bizar. Masculii și femelele își dau întâlnire în zorii zilei în iarba-de-mare. Ca semn al legăturii dintre ei, partenerii își împletesc codițele și exersează înotul sincron. Cu o spirală ușoară, femela sare apoi în sus și în jos prin fața alesului ei. După aceea, ea își depune icrele într-un marsupiu de pe abdomenul masculului. Un țesut se închide repede în jurul icrelor și le adăpostește. După aproximativ 10–12 zile, masculul se retrage printre firele de iarbă-de-mare și aduce pe lume urmașii.

Căluţii-de-mare sunt într-un fel diferiți. Foarte diferiți. Evoluţia pare să fi făcut o glumă în cazul lor, inversând rolurile sexelor. Femelele produc icrele, în timp ce masculii sunt gestanți. S-ar putea trage concluzia pripită că, la căluții-de-mare, totul este invers. Femela investește în ritualul împerecherii, și masculul în creșterea puilor. De fapt, printre rudele apropiate ale căluților-de-mare se numără acele-de-mare, la care se întâmplă același lucru. Femelele cu un colorit spectaculos rivalizează pentru a-și introduce icrele în marsupiul masculului. Diferența este că la căluții-de-mare femelele nu concurează pentru atenția masculului. Acest lucru este cu atât mai uimitor cu cât regula

biologiei evoluţioniste spune: cu cât mai intensă este implicarea în creşterea puilor, cu atât mai mare este efortul peţitorului. Deoarece căluţii-de-mare masculi au în mod evident un rol important în îngrijirea puilor, pe când acele-de-mare masculi, nu, lucrurile ar trebui să se petreacă invers. La căluţii-de-mare, femelele ar trebuisă se lupte mult mai intens pentru masculul râvnit decât în cazul acelor-de-mare. Chiar şi Axel Meyer, profesor de biologie evoluţionistă la Universitatea Konstanz şi unul dintre experţii care au studiat temeinic căluţii-de-mare, nu are nici o explicaţie. „Legătura dintre efortul părinţilor şi comportamentul acestora în funcţie de rolul pe care îl au este mai complexă decât s-a presupus iniţial.”[46]

Căluţii-de-mare pare că fac totul pe dos. Cele mai multe specii sunt monogame şi cei doi parteneri rămân împreună până când moartea îi desparte. Căluţul-de-mare al cărui partener moare îşi pierde apetitul sexual. Pentru peşti, acest comportament este foarte ciudat. Iar la căluţii-de-mare din Australia de Vest, cei doi parteneri au întotdeauna dimensiuni aproximativ egale. Se pare că nici un partener nu caută un partener mai mare sau mai puternic, ci unul la fel de mare, căci cine se aseamănă se adună.

Din ce am aflat de la căluţii-de-mare putem trage mai multe concluzii: comportamentul sexual al unei fiinţe nu depinde neapărat de sexul său; mai hotărâtor este rolul pe care şi-l asumă în jocul sexualităţii, al reproducerii şi al creşterii puilor. Şi se vede că şi aici există o mulţime de posibilităţi. Nu există o lege biologică fundamentală care să spună ce trebuie să facă masculii şi femelele întotdeauna şi în orice condiţii. Deoarece căluţii-de-mare nu reprezintă un caz aparte. De exemplu, ei împart acest rol inversat şi cu broaştele veninoase din Panamá şi cu greierii mormoni. Dacă privim astfel lucrurile, înţelegem că de fapt comportamentul fiecărui sex este datorat unui rol şi nu este pur şi simplu „de la natură”. Restrictiv acţionează în schimb faptul că la toate cele aproximativ 5 500 de specii de mamifere şi în mod special la cele peste 200 de specii de primate doar femela este fecundată şi poartă puii în pântec, niciodată masculul.

La om, rolul sexual în ceea ce priveşte creşterea copiilor este clar stabilit, cel puţin la orice tip de reproducere naturală. Acest principiu rămâne valabil şi atunci când vine vorba de alte metode de reproducere, cum ar fi inseminarea artificială sau introducerea unui embrion într-o mamă surogat, ceea ce dă

naștere unor noi posibilități în privința creșterii copiilor.

Oricât de firească ni s-ar părea repartizarea rolurilor în funcție de sex, când vine vorba să înțelegem sensul biologic mai adânc, lucrurile se complică. De ce există, în fond, două sexe? O enigmă la care nici până în ziua de astăzi nu s-a găsit un răspuns bun! Dacă un biolog ar fi cinstit cu el însuși, atunci ar trebui să își spună: „De unde să știu de ce există dragostea? Eu nu știu nici măcar de ce există bărbatul și femeia!” Și atâta timp cât el nu poate găsi o explicație plauzibilă pentru ultima chestiune ar face bine să nu mai înlocuiască atât de des în teoriile sale dragostea cu sexul.

În locul unei explicații plauzibile despre bărbat și femeie găsim în domeniul biologiei doar două teorii care nu ne dau însă nici o speranță. Ele poartă nume pline de fantezie: „Teoria desișului de la mal” și „Ipoteza Reginei Roșii”. Înainte de a le prezenta trebuie să ne amintim că problema pe care încearcă să o rezolve cele două teorii este foarte complicată. Dacă ar fi adevărat că genele noastre, la fel ca ale tuturor organismelor, tind să se propage în viitor cât mai bine cu putință, atunci cea mai bună cale în acest sens ar fi înmulțirea nedivizată pe baza unui singur sex. Doar astfel se păstrează 100% din materialul genetic, iar puiul va fi identic cu părintele său. Ceea ce se și întâmplă; multe organisme se înmulțesc fără să existe două sexe diferite în cadrul speciei respective. Ele se divizează, înmuguresc și cresc, precum cele mai multe plante. Nici acarienii, puricii de apă, tardigradele sau rotiferele nu cunosc sexul. Gândacii cu trompă, păduchii de cap, unii scorpioni și raci, melci și șopârle cum ar fi șopârla australiană Gecko, dar și uriași impozanți cum ar fi varanul de Komodo și o specie de rechin-ciocan se pot înmulți fără sex. Ei pot fi creați precum Iisus Hristos, prin partenogeneză: hormonii creează o situație de fecundare unei celule nefecundate, iar aceasta se divizează și dezvoltă un organism.

Nu există nici un dubiu: înmulțirea asexuată este un model de succes în evoluție, în timp ce înmulțirea bazată pe actul sexual prezintă dezavantaje enorme. Doar jumătate din materialul genetic poate fi moștenit, și anume jumătate de la mamă și jumătate de la tată. Un dezastru pentru gene. Ca să nu mai vorbim despre efortul de a-ți cuceri perechea sau de perspectiva de a nu găsi un partener pe măsură, așa încât la sfârșit să rămâi cu buzele umflate. Exprimată în limbajul economic al Institutului Hamilton, această idee ar suna

astfel: riscul creşte, iar preţurile explodează.

Care să fie rostul? Prima teorie care a găsit un răspuns la această întrebare a fost „Teoria desişului de la mal” (sau Ipoteza Tangled-Bank). Ea aparţine lui Robert Trivers şi colegului său George Christopher Williams. Punctul lor de plecare l-a constituit o observaţie a lui Charles Darwin. Marele biolog a trăit la Down House, la sud de Londra. În plimbările sale pe malul apei, zăbovea uneori într-o zonă mai înaltă numită Orchis Bank. În lucrarea sa Originea speciilor, Darwin face următoarea afirmaţie legată de acel loc: „Este interesant să priveşti cu atenţie la un desiş de pe malul râului, plin de plante de toate felurile, de păsări care cântă în tufişuri, în timp ce diverse insecte zumzăie pretutindeni în jur, şi viermii scormonesc prin pământ şi apoi să stai să te gândeşti că aceste forme zămislite cu atâta grijă, oricât de diferite ar fi şi depinzând unele de altele în atâtea moduri, au fost create după aceleaşi legi care acţionează împrejurul nostru”.[47]

Trivers şi Williams au concluzionat că dacă secretul evoluţiei constă în faptul că orice animal îşi are propria nişă în desişul vieţii, atunci cel mai mare succes îl vor obţine fiinţele care ocupă cât mai multe nişe. Cu cât urmaşul va fi mai diferit, cu atât mai mare va fi probabilitatea ca el să se adapteze unor condiţii de viaţă diferite. În acest sens – şi în asta constă ideea de bază – reproducerea sexuală ar prezenta un avantaj: reacţionează mai bine la diverse condiţii de mediu, cucerind astfel noi spaţii de trai.

Dacă această argumentaţie ar fi corectă, reproducerea sexuală ar reprezenta într-adevăr un avantaj. Din păcate însă, ea nu este plauzibilă, pentru că aşterne un strat gros de neadevăr peste imaginea de ansamblu. În orice specie, dacă un urmaş iese prea tare din tiparul parental, acest lucru are întotdeauna aceeaşi consecinţă: moartea. Schimbările genetice sunt periculoase, deoarece toate fiinţele sunt aşa cum sunt pentru că astfel specia lor a avut cel mai mare succes. Probabilitatea ca o diferenţă să constituie un avantaj este foarte redusă. Şi atunci, de ce să punem în pericol destinul urmaşului, în loc să jucăm cartea cea mai sigură?

Să ne oprim de aceea la cea de-a doua explicaţie: „Ipoteza Reginei Roşii” (Red Queen). Şi aceasta provine de la o cunoştinţă mai veche de-a noastră, şi anume de la William Hamilton. Iar tipul de explicaţie ar trebui să ni se pară cunoscut: paraziţii! Numele poetic dat teoriei nu aparţine însă maestrului, ci

colegului său Leigh Van Valen de la Universitatea din Chicago. Iar acesta l-a împrumutat din romanul Alice în Țara Oglinzilor de Lewis Caroll.

Într-un pasaj purtând un mesaj filosofic, Regina Roşie îi explică lui Alice: „Aici, în această ţară, trebuie să alergi cât de repede poţi dacă vrei să rămâi în acelaşi loc”. După părerea lui Hamilton şi a lui Van Valen, acest lucru este valabil şi în realitate. Paraziţii reprezintă una dintre cele mai mari probleme pentru diverse specii, mai ales cele cu durată lungă de viaţă. Paraziţii se înmulţesc incredibil de repede, milioane de generaţii apar cât ai bate din palme. Cu cât mai asemănătoare sunt două fiinţe, cu atât mai bine se pot dezvolta paraziţii şi cu atât mai uşor se pot descurca. O fiinţă asexuată nu are cum să se opună paraziţilor. Ea însăşi, toţi ceilalţi reprezentanţi ai speciei sale şi de asemenea toate generaţiile viitoare vor cădea pradă paraziţilor, fiind complet lipsite de apărare. În cazul extrem, toată populaţia va muri cât ai zice peşte. Nu se întâmplă însă la fel şi cu fiinţele care se înmulţesc prin act sexual. În acest caz, urmaşii sunt diferiţi unul faţă de altul, iar paraziţilor le va fi mai greu să se adapteze la condiţiile de viaţă oferite. Şi în timp ce paraziţii se chinuie să se adapteze la noul mediu, organismul-gazdă este deja pregătit să se reproducă din nou sexual, creând astfel pentru inamic condiţii şi mai dificile de viaţă. În jargonul lor profesional, biologii s-au grăbit să vorbească despre o adevărată „cursă a înarmărilor”.

Conservarea unei specii, conform Ipotezei Reginei Roşii, depinde de nestatornicia ei: doar o specie care se schimbă îşi rămâne credincioasă. În privinţa veridicităţii acestui argument există însă multe păreri. În primul rând se poate stabili în mod clar că organismele asexuate sau care au posibilitatea de a se reproduce asexuat au supravieţuit mult şi bine, în ciuda paraziţilor, şi nu au lăsat să se întrevadă nici un dezavantaj. Apoi ne putem întreba dacă animalele cu cicluri de reproducere lungi, cum ar fi oamenii, balenele sau elefanţii, pot ţine pasul cu paraziţii, cel puţin în privinţa transmiterii de la un animal la altul. Şi în final am putea întreba natura de ce există atât de puţine fiinţe care practică soluţia mixtă „atât, cât şi”. Varanii de Komodo, pe care i-am menţionat deja, se împerechează sexual atunci când se află în mediul lor natural. Dar dacă nu este nici un mascul prin apropiere, cum se poate întâmpla de exemplu la grădina zoologică, femela recurge la partenogeneză. Nu prezintă oare acest model rar avantaje incomensurabile?

Răspunsul la toate aceste întrebări ar fi mult mai simplu dacă la ambele teorii ale reproducerii, respectiv „Teoria desișului de la mal” și „Ipoteza Reginei Roșii”, am observa eroarea logică pe care am identificat-o la teoria selecţiei naturale a celui mai puternic: natura nu este un arhitect-vedetă care caută în permanenţă doar cea mai bună soluţie! De aceea, fenomene precum reproducerea sexuală nu trebuie să fi apărut pentru că prezentau vreun avantaj care cântărea mai greu decât dezavantajele. Apariţia masculilor care nu sunt capabili să aibă grijă de pui (sau a femelelor, cum este cazul la căluţii-de-mare) poate să fie o întâmplare ce nu a provocat neajunsuri atât de mari încât să ducă la dispariţia speciei. Și nici nu trebuie să căutăm în asta vreun alt avantaj de ordin superior. Căutarea permanentă a beneficiilor în biologie este, după cum spuneam, o moștenire lăsată de teologie, care a vrut să vadă în natură cea mai bună dintre lumile posibile, pentru a nu-l discredita pe Dumnezeu, moștenire însoțită de o porție de teorie economică greșit aplicată.

Cel mai bizar din toate argumentele pentru dubla sexualitate este acela că ființele asexuate au rămas în mare parte într-un stadiu primitiv și nu s-au dezvoltat, nu au ajuns la forme noi și spectaculoase. 3,3 miliarde de ani de staţionare pe scara evoluţiei, dacă vreţi să o luăm așa. Corect, dar ce-i rău în asta? Din ce perspectivă argumentăm, dacă vrem să denunţăm acest aspect? De ce multitudinea de forme ar reprezenta o valoare în sine? Cine a simțit lipsa milioanelor de specii noi înainte să fi fost tăiat nodul gordian al unisexualităţii?

A rămas stabilit: reproducerea asexuată reprezintă un paradis pentru genele egoiste. Cum anume au putut fi ele izgonite de aici, când sunt cele care dirijează, manipulează și influențează totul, ei bine, acest aspect nu a fost explicat. Pentru reproducere, în general, sexul nu este necesar. Și nu se știe nici cum a venit pe lume sexul și nici care este scopul său. Este posibil să nu fi avut vreun sens mai înalt. La multe ființe, între sexualitate și reproducere s-au stabilit relaţii dintre cele mai diverse. Melcii se reproduc sexual, dar sunt hermafrodiți, mascul și femelă în același corp, iar unii pești din familia Ciclidelor își pot schimba sexul, pot fi când masculi, când femele. Unele insecte sunt asezuate și aleg mai târziu ce anume să fie, în funcție de condițiile de mediu.

Din punct de vedere biologic, acest lucru înseamnă că bărbatul și femeia nu

există pentru că ar fi indispensabili în procesul reproductiv. Sexul, identitatea sexuală și reproducerea sunt trei lucruri diferite, care pot avea diverse legături între ele. În principiu, bărbații le pot dori pe femei, iar femeile pe bărbați, dar nu este obligatoriu. În principiu, sexul poate servi la reproducere, dar nu este obligatoriu. În principiu, din relația dintre sexe poate apărea dragostea, dar nu este obligatoriu. Bărbații pot iubi alți bărbați și femeile pot iubi alte femei. Dragostea poate avea de-a face cu formarea unui cuplu, dar nu întotdeauna.

Toate încercările de a înscrie logic sexul, reproducerea, dragostea, familia nu au fost de nici un folos. Filosoful Arthur Schopenhauer, strămoșul oricărei psihologii evoluționiste, s-a înșelat amarnic în 1821, când scria: „Scopul final al tuturor acțiunilor dragostei… este cu adevărat mai important decât orice alt scop din viața omului și merită să fie urmat pe deplin cu toată seriozitatea. Fiindcă ceea ce se decide astfel nu este nimic altceva decât alcătuirea următoarei generații”.[48] Și totuși, că sexul ar deriva în mod obligatoriu din diferența dintre sexe, sau că sexul ar servi obligatoriu la reproducere, și că dragostea ar trebui să fie un rezultat al actului sexual – aceste presupuneri sunt cu siguranță false.

Darwin a scris LOVE

Charles Darwin, presupusul autor al ideii supraviețuirii celui mai puternic (mai adaptat), a bănuit că era de fapt foarte dificil să transpunem ideea la oameni. Iar asta deoarece comportamentul de împerechere și alegerea partenerului nu sunt chiar la fel la oameni și la bacterii. „Selecția naturală” a urmat o lege proprie la organismele hermafrodite și care își căutau partenerii sexuali în situații de concurență. De aceea în lucrarea sa Originea omului, din 1871, el a înlocuit termenul de „selecție naturală” prin „selecție sexuală”.

Opera mult așteptată a fost o carte ciudată. Mulți dintre adepții lui Darwin se complăceau – și se complac și astăzi– în rolul provocatorilor. Maestrul a avut însă cu totul alte intenții: el a vrut să împace și nu să dezbine. Cartea cea nouă era cumpătată și precaută, chiar cuminte. „Ca un unchi binevoitor, abia dacă

pune la încercare toleranța", după cum au scris biografii Adrian Desmond și James Moore. „A povestit așezat în fotoliu o istorie aventuroasă despre englezi și dezvoltarea lor, despre cum și-au dat osteneala să depășească stadiul de maimuță, cum s-au luptat să învingă barbaria, cum s-au înmulțit și s-au răspândit pe tot pământul."[49] O poveste victoriană lungă și frumoasă, cu final fericit. La sfârșitul evoluției intră în scenă un om moral, înzestrat cu virtuți nemaipomenite și care, conform profețiilor lui Darwin făcute din fotoliul său comod, mai devreme sau mai târziu va deveni și mai bun.

Nu este de mirare atunci că în Originea omului apare o noțiune care în cartea precedentă, Originea speciilor, lipsise cu desăvârșire – morala. Acolo unde înainte domnise amoralitatea, își făceau acum intrarea decența, manierele și sensibilitatea. Simplificând, se poate constata următorul lucru: printre animale, selecția naturală dă dovadă doar de egoism; selecția sexuală a speciilor mai evoluate însă conduce la altruism, deci la compasiune, simpatie, moralitate și – dragoste. Dacă Darwin ar fi auzit de „genele egoiste", le-ar fi plasat la nivelul speciilor inferioare. La oameni, în schimb a constatat că furia nu a fost, ce-i drept, anihilată, ci înfrântă de morală.

Ideile lui Darwin despre morala umană nu erau noi. Filosoful scoțian Adam Smith vorbise deja despre sentimentele morale la oameni, și Darwin avea un respect deosebit față de Smith. Căci renumitul economist și teoretician al capitalismului a fost un filantrop pe gustul lui Darwin. În anul 1757, el scrisese deja: „Oricât de egoist ar fi omul, în natura lui există în mod evident anumite predispoziții care îl fac să participe la destinul altora, această participare la fericirea altora devenindu-i chiar necesară, deși el nu are nici un alt avantaj decât plăcerea de a fi martor".[50]

Rămâne de meditat cum ar reacționa Darwin dacă ar fi pus față în față cu acei psihologi evoluționiști care astăzi se referă la el ca la un precursor. Și Darwin și-ar fi dorit să descifreze psihicul uman prin perspectiva evoluționistă. Dar nu există la el nici un indiciu că ar fi vrut să se bazeze în acest scop pe formule matematice, precum Hamilton, sau să mistifice însușirile ereditare, precum Trivers și Dawkins. Evaluarea sa nu a fost în nici un caz pur materialistă. El a recunoscut la nivelul spiritului și psihicului fenomene cu legi și reguli relativ independente, care nu admiteau să le fie impuse reguli provenind din straturile de jos ale biologiei. Căci la om interveneau în mod

evident mecanisme pentru care nu existau explicaţii naturale. Şi aceste mecanisme, după cum a recunoscut Darwin, erau legate pe de o parte de sensibilitate şi de sentimente şi pe de altă parte de cultură: „Oricât de importantă a fost lupta pentru supravieţuire şi încă mai este, există însă, în măsura în care luăm în considerare latura cea mai nobilă a naturii umane, alte forţe care sunt chiar mai importante; deoarece caracteristicile morale au progresat direct sau indirect mult mai mult prin puterea obişnuinţei, a gândului, prin instruire şi religie etc. decât prin selecţie naturală”.[51]

Printre cele mai importante dintre aceste „caracteristici morale” se numără şi dragostea. Darwin a scris într-adevăr şi despre love, nu doar despre „sex”, chiar dacă acest cuvânt apare în mod eronat în indicele cărţii doar o dată. După părerea lui Darwin, dragostea reprezintă o proprietate morală care se prefigurează la animalele mai evoluate, iar la oameni este pe deplin dezvoltată. Şi în timp ce fiinţele simple îşi caută partenerul sexual doar instinctiv şi fără nici un sentiment, la om dragostea joacă un rol important în evoluţie: „Aceste instincte au o natură extraordinar de complicată; la animalele inferioare ele determină înclinaţii spre anumite acţiuni, pentru noi însă, elementele cele mai importante sunt dragostea şi simpatia”.[52]

Nu doar preferinţa sexuală biologică decide, aşadar, în privinţa reproducerii sexuale a omului, ci un mănunchi de sentimente puternice. Acestea ne diferenţiază de animalele neevoluate „prin influenţa dragostei şi a geloziei, prin recunoaşterea frumuseţii în sunet, culoare sau formă şi prin exersarea unei alegeri”.[53] Odată cu dragostea vine pe lume şi o calitate complet nouă. Ea ar reprezenta motivul cel mai important pentru care omul nu se înmulţeşte după logica crescătorilor de vite.

Avem, deci, toate motivele să îl apărăm pe Darwin de darwinişti. Pentru că aceştia – şi împreună cu ei psihologii evoluţionişti – au pus din nou semnul egalităţii între „sex” şi love: cei mai buni masculi cuceresc cele mai bune femele. Un motiv pentru această reinterpretare este că, după cum am mai spus, nu ştim nimic despre dragostea în pleistocen. Presupusele sentimente de dragoste pe care le-ar fi avut Homo erectus şi Homo habilis ne rămân ascunse. Nu ştim, aşadar, nici de când anume dragostea constituie un factor semnificativ în alegerea partenerului. Ceea ce nu trebuie totuşi să însemne că acolo unde noi nu putem vedea nimic nici nu a fost nimic şi că, în afară de

gustul pur sexual, nici un alt factor nu ar fi jucat un rol în apariţia omului de astăzi.

Consecinţa neştiinţei noastre constă în supraaprecierea adesea unidimensională a caracteristicilor biologice în detrimentul proprietăţilor culturale în cadrul procesului evolutiv. Modalităţile de exprimare sau sentimentele strămoşilor noştri dispar în ceaţă, pentru că despre aceste lucruri noi nu ştim nimic. Psihologia evoluţionistă se caracterizează printr-un astfel de reducţionism; nu pentru că ar şti totul, ci tocmai din cauza lipsei de cunoştinţe. Din acest motiv, psihologia evoluţionistă nu este, de fapt, psihologie. Pentru că exact despre psihicul strămoşilor noştri ştim cel mai puţin! De unde să ştim noi cu exactitate ce avem în comun cu ei şi ce nu, când cunoaştem atât de puţine despre ei? La urma urmei, ei reprezintă nişte constructe, ceva de tipul omului modern fără modernitate, deci fără raţiune, limbă, cultură şi aşa mai departe. Dar sentimentele strămoşilor noştri puteau fi chiar foarte dezvoltate şi multe reprezentări avansate. Şi cu siguranţă au existat şi printre ei indivizi cu preferinţe personale şi slăbiciuni. Nici un cercetător de primate, care se ocupă intensiv de cimpanzei, bonobo, gorile sau urangutani, nu ar nega acest lucru cu privire la protejaţii săi.

Ideea derivării dragostei din sexualitate nu aparţine psihologiei evoluţioniste. Nu doar Arthur Schopenhauer era de această părere, ci şi Friedrich Nietzsche. Sigmund Freud a mers chiar mai departe şi a explicat toate relaţiile sociale ale omului prin impulsuri sexuale inconştiente. Din tot ceea ce am analizat până acum, putem să deducem în mod clar că dragostea este mai mult decât o funcţie biologică ce apare acolo unde se impune cuplarea sexelor pe termen lung în vederea îngrijirii puilor. Multe fiinţe rămân împreună, aşa cum este cazul la unele păsări sau la căluţii-de-mare, fără să putem vorbi de dragoste. Şi invers, există numeroase situaţii în viaţa oamenilor în care vorbim de dragoste fără să existe o relaţie pe termen lung între cei doi şi cu atât mai puţin obligaţia de a face şi de a creşte copii.

Teoriile care încearcă să arate că dragostea derivă din sexualitate şi din creşterea odraslelor nu stau în picioare. Dragostea nu este obligatoriu „cel mai important indiciu pentru dorinţa de a avea o relaţie”, aşa cum consideră David Buss. Poţi să iubeşti pe cineva fără să vrei să rămâi împreună cu acea persoană, ca atunci când ştii, spre exemplu, că în ciuda tuturor sentimentelor

nu te potriveşti cu persoana iubită. Lumea ideilor, care se hrăneşte din strânsa legătură dintre cuplu şi dragoste, este problematică. „Un alt aspect al dorinţei de a avea o relaţie”, scrie Buss în continuare, îl constituie canalizarea resurselor către persoana iubită, de exemplu, sub forma unui cadou scump. Acţiuni de genul acesta semnalizează intenţia serioasă de a avea o relaţie de durată cu acel partener.”[54] Nu – ele nu fac aşa ceva! Pentru că la oameni nu se întâmplă la fel ca la broaşte sau ca la peşti, unde anumite semnale din comportamentul de cuplu înseamnă mereu acelaşi lucru. Bărbaţilor bogaţi le face plăcere să ofere amantelor cadouri scumpe, fără vreo intenţie de a avea legături stabile. „Dacă femeile se află în situaţia în care, conform preferinţelor determinate de evoluţie, să poată urma un bărbat cu resurse, ele vor face acest lucru.”[55] Mai este cazul să comentăm această afirmaţie? Adică femeile preferă întotdeauna un bărbat bogat unuia mai sărac? Pe ce lume trăiesc cercetătorii americani care studiază dragostea?

Darwin însuşi ajunsese în acest impas, după cum am văzut. Pentru el, dragostea reprezintă o punte între sex şi morală, clădită din „simţire estetică” şi „simpatie”. În loc să se tot uite după partenerul cel mai puternic, mulţi oameni se îndrăgostesc de altcineva, nu de femeia sau de masculul cel mai bine înzestrat. S-ar putea chiar adăuga: dragostea stă destul de des în calea găsirii partenerului presupus „optim” din punct de vedere genetic! Din perspectiva „optimizării” genetice, dragostea nu împinge omenirea înainte. Şi atunci, cum de a fost totuşi posibilă?

Dragostea este o formă de egoism?

Acest capitol începe cu două poveşti.

Iat-o pe prima: „Economia naturii stă de la început până la sfârşit sub semnul concurenţei. Dacă înţelegem de ce şi cum funcţionează această economie, atunci înţelegem şi motivele pe care se bazează fenomenele sociale. Ele reprezintă calea prin care un organism reuşeşte să obţină avantaje în dauna altuia. Nici o fărâmă de dragoste sinceră faţă de aproapele nostru nu ne

îndulceşte concepţia despre societate, dacă lăsăm deoparte sentimentalismele. Ceea ce este înfăţişat drept cooperare se dovedeşte a fi un amestec de oportunism şi exploatare. Motivaţia unui comportament de sacrificiu se bazează întotdeauna pe ideea unui folos pentru sine, chiar dacă obţinut prin intermediul unui terţ. Şi dacă se acţionează «întru binele» societăţii, aceasta nu înseamnă nimic altceva decât că se acţionează pe spinarea celorlalţi. Atâta timp cât acest lucru îi este folositor, orice fiinţă îşi va ajuta semenii. Doar dacă nu are alternativă, se va pune în slujba binelui general. Dacă i se oferă însă o şansă reală de a acţiona în propriul interes, nimic în afară de egocentrism nu o poate opri să îi trateze brutal sau chiar să omoare pe fratele, partenerul, pe părinţii sau pe copiii săi. Rănește un altruist și vei vedea sângerând un ipocrit.”[56]

Și aceasta este cea de-a doua poveste: „Dacă mama moare, puii prea mici, care sunt încă dependenţi de laptele matern, nu vor supravieţui. Dar şi puii mai măricei, care au devenit independenţi în ceea ce priveşte hrana, pot suferi, îşi pierd pofta de viaţă şi unii chiar mor. Flint, de exemplu, avea opt luni şi jumătate când a murit bătrâna Flo, şi ar fi trebuit să-şi poarte singur de grijă... Toată lumea lui se învârtea în jurul lui Flo, iar fără ea, viaţa lui devenise searbădă şi fără sens. Nu voi uita niciodată cum l-am urmărit cu privirea pe Flint, la trei zile după moartea lui Flo, atunci când el s-a suit într-un copac înalt pe malul râului. A mers de-a lungul unei ramuri, s-a oprit, a rămas acolo nemişcat şi s-a uitat fix la un cuib gol. După două minute s-a întors şi a coborât, mişcându-se ca un bătrân, a mai făcut câţiva paşi, s-a întins pe jos privind fix în faţa lui, cu ochii larg deschişi. El şi Flo împărţiseră cuibul acela cu puţin timp înainte de moartea ei... Flint a devenit din ce în ce mai letargic, refuza mâncarea, prin urmare rezistenţa sistemului său imunitar a scăzut şi Flint s-a îmbolnăvit. Când l-am văzut în viaţă pentru ultima dată, avea ochii duşi în fundul capului, era foarte slăbit şi complet deprimat şi stătea ghemuit într-un tufiş în apropiere de locul unde murise Flo... Ultima sa plimbare a fost scurtă, se oprea la fiecare câţiva paşi şi trebuia să se odihnească, până a ajuns chiar în locul unde fusese găsit cadavrul lui Flo. A rămas acolo mai multe ore şi a privit spre apă. Apoi s-a târât un pic mai într-o parte, s-a ghemuit şi nu s-a mai sculat niciodată”.[57]

Prima povestire îi aparţine lui Michael T. Ghiselin, inventatorul sintagmei „psihologie evoluţionistă”, fiind extrasă din cartea lui The Economy of

Nature and the Evolution of Sex („Economia naturii şi evoluţia sexualităţii”). Cea de-a doua poveste a fost relatată de Jane Goodall în Through a Window: 30 Years Observing the Gombe Chimpanzees („Prin fereastră: 30 de ani alături de cimpanzeii din Gombe”). În cartea ei, renumita cercetătoare care s-a ocupat de studiul cimpanzeilor dedică un capitol întreg „dragostei”, mai ales suferinţei puilor la moartea mamei sau a vreunui frate drag. Acolo unde Ghiselin vorbeşte despre egoism economic, Goodall vede la cimpanzei doar semne ale compasiunii reale. Ea relatează „întâmplări înduioşătoare”, care fac dovada unei „atitudini grijulii şi pline de dragoste” a cimpanzeilor. Şi această compasiune nu poate fi doar o pornire biologică motivată de egoism. Tânărul cimpanzeu Flint era pe deplin capabil să-şi poarte singur de grijă, privind din punct de vedere biologic. Biologic era autonom – dar nu şi emoţional.

Fiecare este îndreptăţit să judece singur care dintre poveşti este mai plauzibilă. În ceea ce mă priveşte, eu consider povestea lui Jane Goodall nu doar mai simpatică, ci şi mai bine documentată. Legăturile noastre afective cu alte fiinţe nu pot fi complet lipsite de egoism. Dar să spui că ele nu reprezintă nimic altceva decât o formă de egoism este o afirmaţie cel puţin hazardată. „Dragostea” nu poate fi explicată doar prin intermediul economiei, aşa cum se întâmplă la Ghiselin.

Şi totuşi, ceea ce fac oamenii poate fi oare înţeles fără dragoste? Pentru a putea răspunde la această întrebare, trebuie să ne închipuim măcar o dată ce s-ar întâmpla printre oameni dacă Ghiselin ar avea dreptate. Cel care acţionează întotdeauna din egoism trebuie să poată stabili clar ce anume serveşte intereselor sale şi ce nu. Acest lucru este însă mult mai dificil decât s-ar putea crede. Deoarece pentru a putea acţiona doar din egoism, trebuie să-mi cunosc perfect interesele. Poate însă cineva să afirme că şi le cunoaşte la perfecţie? Interesele mele reprezintă ceva ce eu singur trebuie să apreciez. Cei mai mulţi oameni pe care îi cunosc dedică însă prea puţin timp acestui scop. Cine ia micul dejun merge la serviciu, se duce la cumpărături, are grijă de copii, acţionează probabil egoist în sensul larg al cuvântului. Dar abia dacă se gândeşte la interesele sale concret egoiste. Pe scurt: în viaţa noastră de zi cu zi, interesul nostru ocupă un spaţiu foarte restrâns.

Eroarea de judecată a lui Ghiselin constă în presupunerea că omul tinde întotdeauna să îşi dorească să obţină ceva de la alţii. De fapt, noi toţi avem un

mare interes, respectiv să facem anumite lucruri şi să fim cineva. Zi de zi ne raportăm la privirea pe care o proiectează ceilalţi asupra noastră. Imaginea pe care o avem despre noi înşine este importantă şi o modelăm continuu prin raportarea la ceilalţi. Ştim cine suntem conştientizând, de fapt, cine nu suntem. Imaginea pe care o avem despre noi înşine este mai importantă decât aproape tot ce vrem să obţinem în plan concret, material.

Propriul nostru interes nu precede orice acţiune socială precum un instinct întunecat, ci este indisolubil legat de binele celorlalţi. Sau, conform celor scrise de filosoful Christine Korsgaard de la Universitatea Harvard: „Morala nu se compune dintr-un şir de obstacole care contravin intereselor noastre. Impresia unora că ar putea exista cineva care să nu fi tratat niciodată pe altcineva decât din interes şi să nu se fi aşteptat niciodată ca el, la rândul său, să fie tratat altfel, este chiar mai puţin probabilă decât ideea că există cineva care se comportă întotdeauna invers. Pentru că asta înseamnă să ne închipuim că ar exista o persoană care îi tratează întotdeauna pe toţi ceilalţi ca pe nişte obiecte sau obstacole şi care ar aştepta de fiecare dată să fie tratată la fel. Ar trebui să ne imaginăm în acest caz o persoană care, în viaţa sa de zi cu zi, nu este niciodată spontană sau nechibzuită şi care nu spune niciodată adevărul, ci îşi calculează întotdeauna rezultatele pe care le-ar obţine în funcţie de ce discută cu ceilalţi, pentru a-şi duce la bun sfârşit mai repede propriile intenţii. Ne închipuim, aşadar, pe cineva care nu se supără (chiar dacă nu îi convine) atunci când este minţit, călcat în picioare, disprețuit, căci el se gândeşte, în sinea lui, că toate acestea reprezintă ceea ce o fiinţă umană are de aşteptat în mod raţional de la ceilalţi. Ne imaginăm, deci, un individ care trăieşte într-o deplină singurătate interioară”.[58]

Este complet nerealist să percepi un om ca pe un prizonier al egoismului său. Şi ar trebui să ne ferim să ne descriem drept bestii camuflate necorespunzător, iar pe psihopaţi ca pe nişte cazuri normale. Morala nu aşterne peste natura noastră maliţioasă un strat de vopsea frumos colorată. Căci la ce ne-ar folosi această spoială stupidă contra naturii? Bancul de pirania care s-a decis de bunăvoie să fie vegetarian trebuie să fie mai întâi descoperit.

Compasiunea, simpatia, devotamentul şi responsabilitatea reprezintă moşteniri de la natură pe care nu le avem în comun doar cu maimuţele

antropoide. În acest context, observaţia lui Jane Goodall ne demonstrează cât de intensă este legătura dintre mamă şi puiul său la animalele vertebrate evoluate, mult mai intensă decât ar pretinde egoismul. Deoarece chiar dacă ar fi adevărat că legătura mamei cu puiul ar servi iniţial doar egoismului genelor – ce ne facem cu mamele cimpanzeu şi cu puii lor care se simt legaţi unul de altul dincolo de necesitatea biologică? Unde este aici egoismul biologic? Nu ar fi ridicol ca în astfel de condiţii să vorbim despre „profit" şi „oportunism", aşa cum o face Ghiselin? Nici Flint nu a profitat de mama lui şi nici Flo de puiul ei. Căci dacă în acest caz ar fi fost vorba de oportunism, atunci Flo l-ar fi alungat pe Flint în momentul în care acesta crescuse suficient încât să se poată descurca fără ea. Genele ei egoiste ar fi fost astfel în siguranţă.

După toate aparenţele, această legătură dintre mamă şi pui a ajuns la o anumită intensitate, cel puţin la unele dintre rudele apropiate ale omului, intensitate ce poate fi descrisă printr-un cuvânt nou: dragoste! Să se afle aici originea acestui sentiment înalt? Şi în acest caz, nu înseamnă că iniţial dragostea nu a fost deloc „gândită" pentru convieţuirea sexelor, ci pentru ceva complet diferit?

Naşterea dragostei

Există o poveste foarte populară printre biologi, aceea a apariţiei iubirii printre oameni. Seamănă cu versiunea antropologului american Helen Fisher, din cartea sa publicată în 1992, The Anatomy of Love („Anatomia iubirii").

Iată povestea: Acum aproximativ patru milioane de ani, maimuţele, sau cel puţin unele maimuţe, au părăsit pădurea. Forţe geologice extraordinare au creat marele rift est-african şi ca urmare a apărut Valea Marelui Rift. În timp ce strămoşii cimpanzeilor, maimuţelor bonobo şi gorilelor din zilele noastre se mulţumeau cu păduri din ce în ce mai restrânse, strămoşii omului râvneau la savană. Aici, în spaţiul deschis, totul era diferit. Strămoşii noştri au renunţat la mersul în patru labe şi la căţărat şi au început să se sprijine doar pe picioarele din spate. Acest lucru prezenta anumite avantaje pentru cei care

trebuiau să vadă departe, în zare, pe deasupra vegetației. Pentru femei însă, acest lucru a constituit un dezavantaj. În pădure, ele își transportau copiii comod în spinare. Dar cum să transporți acum, sprijinindu-te doar pe două picioare, bețe, pietre și un copil în același timp? Pe scurt: în savană, femeia era suprasolicitată. Și de aceea ea s-a reorientat în alegerea partenerului. Chiar dacă femelele strămoșilor noștri aveau o pasiune pentru masculii plini de testosteron, mult mai folositori s-au dovedit atunci bărbații blajini și sociabili, deci cei care erau de fapt mai puțin masculini. Femeia a devenit monogamă. Și atunci a apărut probabil cel mai ciudat fenomen din univers: circuitul iubirii în creierul uman. Acesta s-a revărsat pe căi întunecate din spiritul feminin în cel masculin. Sau, după cum spune Helen Fisher: „Atunci când ideea de cuplu a căpătat un sens decisiv pentru femei, acest lucru le-a fost folositor și bărbaților. Un bărbat ar fi întâmpinat probleme mari dacă ar fi trebuit să apere și să aibă grijă de mai multe femei. Și astfel, cu timpul, selecția naturală i-a favorizat pe cei care aveau o înclinație genetică spre formarea unei perechi–, astfel dezvoltându-se și chimia creierului uman în privința relațiilor”.[59]

Dacă doriți, puteți să dați crezare acestei legende – poate fi desemnată drept mitul biologic al apariției iubirii. Ea reprezintă chiar o problemă de credință, deoarece nu există mărturii din acele vremuri care să ateste că este adevărată. De aceea putem la fel de bine să ne îndoim de veridicitatea acestei anecdote despre Eva care trage din greu și Adam, gata oricând să o ajute.

Ceea ce este greu de înțeles la acest parcurs romantic formulat cu un scop atât de clar este avantajul lui Adam. Helen Fisher scrie că formarea cuplului i-a fost de folos bărbatului. În loc să aibă un harem, el avea acum o singură femeie de apărat. Dar cine poate afirma în numele lui Darwin că, în urmă cu patru milioane de ani, strămoșii noștri aveau harem, precum gorilele, și nu trăiau în societăți deschise, ca rudele noastre mult mai apropiate, bonobo? Și nu ar fi putut să aibă grijă toți bărbații împreună de toate femeile la un loc, așa cum fac aproape toate maimuțele? Bărbatul ca „protector” și „sursă de hrană” pentru o singură femeie pare mai degrabă o idee pur creștinească, nicidecum biologică.

Schimbarea produsă la nivelul creierului reprezintă însă un element și mai obscur la acest mit. După părerea lui Helen Fisher, evoluția i-a favorizat „pe

aceia care aveau o înclinaţie genetică pentru formarea unei perechi” – astfel dezvoltându-se şi chimia creierului uman în ceea ce priveşte ataşamentul. Ne pierdem aici în aburii alchimiei. Putem însă renunţa liniştiţi la ideea că o psihologie atât de fragilă şi un comportament social atât de complex precum dragostea ar fi putut să existe în moştenirea noastră ca înclinaţie genetică. Singurul lucru care ar fi putut să existe cu adevărat ar fi fost hormonii din relaţia mamă (respectiv părinţi) – copil. Cu toate acestea, chimia creierului nu s-a dezvoltat abia cu patru milioane de ani în urmă, ci după toate aparenţele, cu mult timp înainte, ea existând de altfel la toate maimuţele. Hormonii datează, de fapt, de mult mai mult timp decât dragostea dintre sexe.

Această constatare l-a condus în 1970 pe austriacul Irenäus Eibl-Eibesfeldt la următoarea idee. Nu s-ar putea întâmpla ca dragostea să nu fi fost iniţial concepută pentru bărbat şi femeie? După părerea lui Eibl-Eibesfeldt dragostea izvorăşte din relaţia dintre mamă şi puiul ei. Ea reprezintă o consecinţă a îngrijirii puilor, şi nu a sexualităţii: „Instinctul sexual este rareori folosit ca mijloc de stabilire a unei legături, dar la noi, oamenii, joacă un rol important în această privinţă. Chiar dacă este unul dintre cele mai vechi instincte, el nu a dus la dezvoltarea unor legături individualizate de durată, cu unele excepţii rare. Dragostea nu îşi are rădăcinile în sexualitate, dar se serveşte de ea pentru întărirea legăturii”.[60]

Atunci când Eibl-Eibesfeldt scria despre aceste lucruri, el îl avea în vedere pe mentorul său, Konrad Lorenz, care explica iubirea ca fiind o consecinţă a comportamentului social agresiv. Eibl-Eibesfeldt are însă o viziune mai puţin zoologică despre oameni. El este un umanist sensibil, ceea ce nu se poate spune despre Lorenz. Cu toate acestea, modelul lui Eibl-Eibesfeldt nu s-a impus. Modelul Fisher, din contră, a triumfat. La prima vedere, totul pare pe cât de plauzibil, pe atât de logic. Doar la prima vedere însă. Pentru că natura nu urmează legile logicii umane, unde lucrurile decurg unele din altele, pas cu pas: sexualitate, îndrăgostire, dragoste. Faptul că într-o poveste totul ne pare perfect raţional nu înseamnă că ea trebuie să fie şi adevărată, doar din acest motiv. Pentru că natura nu are un plan rafinat, care să ducă de la plăcere la dragoste. Mai degrabă avem de-a face cu o construcţie umană rafinată, alcătuită retrospectiv din necesitatea de a face ordine în haosul naturii şi din cultură. În sprijinul ideii lui Eibl-Eibesfeldt vine faptul că relaţia dintre mamă şi puiul ei este cea mai puternică din regnul animal, cel puţin la vieţuitoarele

care îşi cresc puii. Lupta plină de sacrificii a unei leoaice pentru a-şi apăra puii este proverbială, iar leoaicele nu reprezintă o excepţie. Dacă plasăm apariţia iubirii în săptămânile dinainte de naşterea puilor, devine simplu de explicat de ce legătura dintre mamă şi odrasla ei este şi în cazul oamenilor mult mai stabilă şi demnă de încredere decât cea dintre bărbat şi femeie.

Într-un mod asemănător descrie şi psihoterapeutul german Michael Mary dragostea dintre mamă şi copil drept punct de origine al iubirii: „Mama (sau persoana cea mai apropiată) reprezintă pentru copil locul primordial, în care el se simte protejat. Odată cu mama apare şi cea mai cuprinzătoare experienţă de ataşament uman din câte ne putem imagina. Experienţa unui ataşament intim, prin apropierea simultan psihică, emoţională şi fizică. Prin această experienţă timpurie şi decisivă, legătura intimă devine forma de relaţie ce-ţi oferă maximum de ataşament. De aceea nu ne miră faptul că oamenii caută apoi, pe tot parcursul vieţii, o legătură intimă comparabilă, care, pe lângă aspectele psihice, să le cuprindă şi pe cele fizice şi emoţionale: relaţia intimă cu partenerul”.[61]

După toate aparenţele, grija maternă – la unele specii grija părintească – reprezintă izvorul iubirii. Cine îşi creşte puii cu mult devotament trebuie să poată presimţi dorinţele şi nevoile odraslelor sale. Această capacitate a fost remarcată la numeroase animale. Şi din grija faţă de pui s-a ajuns şi la protejarea exemplarelor rănite sau vulnerabile aparţinând aceleiaşi specii, şi de aici s-a produs trecerea la relaţiile dintre adulţii care nu sunt înrudiţi între ei. Pentru Stanley Greenspan de la Universitatea George Washington, expert în psihologie infantilă, şi colaboratorul său, filosoful Stuart Shanker de la Universitatea York, în relaţia dintre mamă şi pui s-ar afla chiar leagănul dezvoltării limbii şi culturii. În fascinanta lor carte The First Idea („Prima idee”) ei descriu originea culturii umane ca provenind din limbajul corporal nemijlocit dintre mamă şi pui.

Indiferent cum s-ar fi desfăşurat acest proces, este de presupus că, la un moment dat, sensibilitatea şi delicateţea emoţională a relaţiei dintre mamă şi pui s-a extins în mod evident şi la alţi membri ai grupului. Nu ştim sigur dacă extinderea ariei iubirii de la mamă-pui la femelă-mascul a fost şi necesară. Cu siguranţă că la oameni a simplificat procesul de creştere a copiilor. Dar şi fără dragostea durabilă dintre bărbat şi femeie ar fi existat cu siguranţă alte

posibilităţi. De exemplu, îngrijirea copiilor de către mătuşi şi străbătuşi; un comportament social pe care nu îl întâlnim doar la maimuţe, ci şi la elefanţi, reni şi la familiile burgheze din secolul al XIX-lea.

Aşadar, singura afirmaţie pe care o putem face este aceea că dragostea dintre parteneri nu le-a pricinuit strămoşilor noştri vreo tulburare mintală atât de puternică încât să conducă la dispariţia speciei. Este evident faptul că oamenii din Epoca Pietrei care au iubit nu au avut parte de dezavantaje care să le pună viaţa în pericol.

Ar fi, deci, posibil ca dragostea dintre sexe să fie o derivaţie a relaţiei mamă-pui sau, în funcţie de stilul de îngrijire a puilor, a relaţiei părinţi-pui. O eventuală dovadă în acest sens ar putea fi faptul că există şi alte derivaţii, cum ar fi dragostea dintre fraţi, diverse rude şi, în mod deosebit, dragostea faţă de prieteni. În privinţa sentimentelor noastre, este complet lipsit de sens să presupunem că rudele ne sunt în mod obligatoriu mai apropiate. Dacă Hamilton ar fi avut dreptate cu teoria lui despre gene, ar fi trebuit ca noi să avem o legătură strânsă şi indestructibilă nu doar cu fraţii, ci şi cu verii şi verişoarele noastre. Ceea ce se şi întâmplă în unele familii, dar, cel mai adesea, din punct de vedere emoţional, rudele nu joacă un rol important în viaţa noastră. În schimb, căutăm prieteni pe care uneori îi iubim chiar mai mult decât pe fraţii noştri. Înrudirea nu este, aşadar, condiţia apropierii sufleteşti, chiar dacă genele noastre, conform teoriei lui Hamilton, ar trebui să ne influenţeze altfel.

Regula conform căreia „toată puterea aparţine genelor” nu este, aşadar, valabilă pretutindeni şi în orice condiţii. Oamenii sunt capabili să îndrăgească alţi oameni care, din punct de vedere genetic, nici nu le sunt apropiaţi, dacă aceştia le stimulează pozitiv sentimentele şi gândurile, le insuflă încredere şi le oferă un sprijin în viaţă, oricare ar fi acesta. Eu presupun că nevoia de ataşament şi apropiere provine din legătura dintre părinţi şi copii. În acelaşi timp sau mai târziu, această nevoie îşi va căuta un corespondent în alte relaţii. Aici – şi nu în ordinul de reproducere dictat de gene – rezidă moştenirea noastră biologică privind iubirea.

Triunghiuri romantice

Bazilica San Marco din Veneţia este un edificiu renumit. Construită în stil bizantin în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea, are cinci cupole măreţe ce se înalţă deasupra fostului Palat al Dogilor şi peste 500 de coloane antice din marmură, porfir, jasp, serpentin şi alabastru, ce decorează faţada şi interiorul. Numeroasele mozaicuri pe fundal auriu sunt însă cu adevărat spectaculoase. De aceea lăcaşul de cult este cunoscut şi sub numele de „Bazilica de Aur”. An de an, aceasta atrage sute de mii de turişti.

În anul 1978 au venit aici doi oaspeţi de seamă: biologii evoluţionişti americani Richard Lewontin şi Stephen Jay Gould. Admirând numeroasele bolţi susţinute de coloane, cei doi au luat foc. Dar nu bolţile în sine le-au trezit interesul, ci spaţiul dintre acestea. Acolo unde se întâlnesc două arce, între ele apare un triunghi cu baza în sus, care se numeşte ecoanson, în engleză spandrel. Din punct de vedere arhitectonic, ecoansoanele sunt produse adiacente neintenţionate, necesare tipului de construcţie cu boltă. În bazilica San Marco sunt bogat ornamentate cu mozaicuri.

Privindu-le, Gould şi Lewontin au avut o revelaţie: în arhitectură există elemente care nu sunt realizate intenţionat, dar cu toate acestea nu pot fi evitate. Nu se poate întâmpla acelaşi lucru şi în biologie? Nu era aceasta cheia care explică de ce există în natură o varietate absolut incredibilă de forme? O genă transportă o informaţie necesară, cum ar fi bolta, şi, în treacăt, livrează şi un ecoanson sau mai multe odată cu această informaţie. Cei doi biologi au creat astfel un nou termen de specialitate. Conform teoriei lui Gould şi Lewontin, abilităţile şi caracteristicele biologice care nu sunt necesare supravieţuirii se numesc „spandrile”. Lewontin şi Gould nu s-au mulţumit să aplice acest termen doar organelor inutile sau decorurilor pur ornamentale din natură, ci le-au transferat şi asupra oamenilor. Exemplul lor cel mai important a fost religiozitatea. Este foarte greu să vezi un avantaj evoluţionist în faptul că cineva crede în Dumnezeu. Dar, de la un anumit grad de inteligenţă şi sensibilitate în sus, oamenii au fost cu siguranţă capabili de performanţe de care probabil nu aveau nevoie. Astfel au produs din plin „spandrile” ce prezentau unele adaptări. Se poate presupune, de pildă, că frica

de moarte şi conştientizarea faptului că suntem muritori au apărut ca urmare a capacităţii de autoreflecţie. Această capacitate de autoreflecţie ar putea să fie la rândul ei o spandrilă, care a luat naştere dintr-o capacitate necesară supravieţuirii: aceea a inteligenţei sociale în convieţuirea tribală. Ceea ce înseamnă că, dat fiind că strămoşii noştri înţelegeau atât de multe lucruri, ei au ajuns să înţeleagă într-o zi şi faptul că sunt muritori. Iar acest sentiment neplăcut trebuia combătut. Cum? Prin religie. Cu alte cuvinte: credinţa care a înălţat bazilica San Marco şi numeroasele ei ecoansoane este ea însăşi un ecoanson.

Lewontin şi Gould nu şi-au aplicat teoria (din câte ştiu eu) şi în dragoste. Dar dacă este adevărat că dragostea izvorăşte din relaţia dintre mamă şi pui, atunci orice altă utilizare a ei nu ar fi decât o „spandrilă”. Sensibilitatea şi inteligenţa îi vor fi făcut pe oameni să-şi extindă aria de acţiune şi în afara familiei. Conform relatărilor lui Jane Goodall, predispoziţii există deja la cimpanzei şi alte maimuţe antropoide: animalele obişnuiesc să aibă relaţii individuale. Capacitatea de a iubi se extinde şi la alţi membri ai grupului, la „prieteni” şi la sexul opus.

Dacă acest lucru ar fi adevărat, atunci dragostea dintre bărbat şi femeie ar fi doar un „deşeu logic”al relaţiei mamă-pui în comunităţile familiale şi tribale inteligente şi sensibile. Legătura mamă-pui este cheia de boltă, dragostea dintre bărbat şi femeie fiind triunghiul. În acest sens, capacitatea noastră de a iubi sexul opus ar fi, de fapt, rezultatul unei adaptări care nu a fost absolut necesară. În sens genetic-evoluţionist, dragostea dintre parteneri rămâne de o inutilitate nevinovată. Căci între femeie şi bărbat merge şi fără dragoste!

Faptul că dragostea ar fi o „spandrilă”, la fel ca religia, ar explica de ce amândouă sunt atât de des asociate. Dragostea pentru Dumnezeu, Iisus, Fecioara Maria, pentru o credinţă, un adevăr unic – nu există disciplină care să pretindă atâta angajament şi dragoste ca religia creştină. Nici în islamism lucrurile nu stau altfel. Religia, la fel ca dragostea, acoperă din punct de vedere psihologic aceeaşi nevoie de fericire, confirmare, orientare, încredere, descărcare sufletească şi protecţie; necesităţi care l-au năpădit pe om în momentul în care a reuşit performanţa de a se gândi la sine şi la locul nesigur pe care îl ocupă în această lume.

Dragostea dintre parteneri odată apărută s-a dovedit a fi o importantă

suprafaţă de proiecţie pentru nevoia de siguranţă şi stabilitate interioară. Cei care iubesc, indiferent că este vorba de prieteni, fraţi, partenerul de viaţă, caută activităţi comune. Sentimentele împărtăşite reprezintă protecţie. E foarte probabil ca această siguranţă dorită şi oferită de activităţile comune să se fi dezvoltat ea însăşi la un moment dat, într-un motor al evoluţiei. Cu cât se amplifica sensibilitatea şi cu cât îşi extindea zona de acţiune, cu atât mai impresionant şi mai diferenţiat devenea comportamentul social. Nici o fiinţă nu dispune de atât de multe surse de empatie şi dragoste precum omul.

Oricum este lipsit de sens să polemizezi, întrebându-te dacă dragostea sexuală este biologică sau culturală, căci nu ştii unde se produce tranziţia. Cultura este continuarea biologiei cu mijloace proprii, dar mijloacele în sine au de fapt o origine biologică. Problema este, aşadar, doar una de perspectivă: bubuitul unei tobe este produs de tobă sau de toboşar?

Din punct de vedere biologic, este greşit doar dacă priveşti dragostea ca pe un vicleşug al naturii, în vederea obţinerii unor urmaşi optimi, cum se spune. Pentru că putem avea copii frumoşi şi dacă nu sunt făcuţi din dragoste. Unii îndrăgostiţi nu se simt niciodată împliniţi sexual. Iar unii au parte de sex extraordinar cu persoane pe care nu le iubesc. Poate că oamenii caută uneori cel mai bun material genetic. Dar, în esenţă, căutăm mai des un partener cu care să avem hobby-uri comune, ne dorim să practicăm aceleaşi sporturi, să avem aceleaşi preferinţe muzicale, să ne placă aceleaşi filme sau emisiuni TV, aceleaşi moduri de relaxare în concedii şi aceleaşi restaurante – şi toate acestea nu au nici o valoare din punct de vedere biologic-evoluţionist. Dragostea dintre bărbat şi femeie este mai mult decât suma părţilor. Ea este o măsură independentă, fără vreo funcţie biologică evidentă, o „spandrilă”, un arc de boltă ornamental, de o complexitate şi de o frumuseţe care să ne taie respiraţia.

Tratată din punct de vedere biologic-evoluţionist, dragostea nu este un sentiment ordonat, ci „haotic”. Şi acest haos, după cum vom vedea, nu este biologic-evoluţionist. Iar faptul că în limbajul de zi cu zi folosim cuvântul „dragoste” atât pentru îndrăgostire, cât şi pentru dragostea de lungă durată (uneori chiar şi pentru apetitul sexual), transformă această problemă într-una extrem de spinoasă şi haotică, deoarece fiecare în parte poate exista şi fără celelalte! Dorinţa, îndrăgostirea sau dragostea nu depind una de alta. Ele se

pot suprapune într-o relaţie cu un om pe care îl iubim – dar acest lucru nu se întâmplă mereu şi nici pe o perioadă lungă!

Chiar şi în ceea ce priveşte hormonii, apetitul sexual, îndrăgostirea şi relaţia sunt trei lucruri complet diferite. Din punct de vedere al chimiei, îşi sunt atât de străine ca nişte cunoştinţe întâmplătoare. Dar tocmai acest aspect ne determină să ne punem câteva întrebări fundamentale despre cum sunt ele conectate: emoţiile şi chimia, sentimentele şi ideile. Cu alte cuvinte: Cum ia naştere în creier, din chimie apare în creier ceva atât de complex precum ideea de dragoste?

46 Darwin: Originea speciilor (1992), p. 565

47 Schopenhauer în Buchholz (2007), p. 143

48 Desmond/Moore (2005), p. 653

49 Smith (2004), p. 25

50 Darwin: Originea omului (1992), p. 700

51 Darwin: Originea omului (1992), p. 691

52 Darwin: Originea omului (1992), p. 699

53 Buss (2004), p. 175

54 Buss (2004), p. 179

55 Ghiselin (1974), p. 17

56 Goodall (1991), p. 225

57 Korsgaard în de Waal (2008), p. 119

58 Fisher în Meier/Neumann (2001), p. 104

59 Eibl-Eibesfeldt (1970), p. 148

60 Mary (2008), p. 129

61 Fisher în Meier/Neumann (2001), p. 82

7. O IDEE COMPLICATĂ

DE CE DRAGOSTEA NU ESTE EMOȚIE

Un sentiment nu garantează nimic, un sentiment nu poate nici să înșele. Un sentiment nu are o existență în afara psihicului, care îl simte. Este un eveniment, nu un lucru. Își are rădăcinile în sine însuși. De aceea poate fi efemer, ca un fluture de noapte, sau etern, ca un zeu.

KARL JASPERS

Dorinţă sexuală, îndrăgostire, dragoste

Dragostea nu este totul în viaţă, dar fără dragoste nu e nimic. Pentru că aproape nimic altceva nu este mai important pentru noi decât dragostea. Ea reprezintă centrul universului nostru, sentimentul care ne motivează faptele şi le conferă un sens; dragostea determină comportamentul nostru social, ne stimulează şi ne încurajează, dar tot ea ne face să fim geloşi, să urâm şi să ne distrugem. Peste două miliarde de căutări înregistrează pe Google cuvântul love şi peste o sută de milioane conţin cuvintele liebe şi amour. Sute de mii de cărţi şi filme nu vorbesc despre nimic altceva decât despre dragostea dintre bărbat şi femeie. Pentru dragoste, sau iubire, nu s-au impus limite. Poți iubi munca, patria, pe bunul Dumnezeu, mașina, pe cei apropiați, poți iubi animalul de companie, anumite melodii, vara sau iarna. Dacă ne luăm după

nume, filosoful iubeşte înţelepciunea, filologul limbile, filatelistul timbrele şi Filip caii. Există chiar şi un post de televiziune plin de dragoste: We love to entertain you, spune un promo. Iar politicienii îşi conving alegătorii că fac totul „din dragoste pentru ţară”.

Cu acest cuvânt, „dragoste”, fiecare poate să facă ce vrea. Încă dinainte de invazia americană a cuvântului, era deja inflaţie în ceea ce priveşte folosirea lui. În societăţile occidentale se vorbeşte astăzi atât de mult despre dragoste, cum nu s-a mai întâmplat niciodată până acum în istoria omenirii. Dragostea faţă de animale, faţă de aproapele nostru, faţă de Dumnezeu, dragostea pentru anumite obiecte şi dragostea dintre bărbat şi femeie, pentru toate acestea se foloseşte acelaşi termen. Cu dragostea sexuală însă, dragostea pentru animale, dragostea faţă de Dumnezeu, dragostea pentru aproapele nostru şi dragostea pentru obiecte nu au în comun decât intensitatea legăturii. O problemă la fel de serioasă o constituie şi faptul că diversele stări ale relaţiei intense dintre bărbaţi şi femei devin prin „dragoste” un mare tot: libidoul (dorinţa sexuală), îndrăgostirea, „dragostea adevărată” şi parteneriatul. Avem cuvântul „dragoste” pentru a exprima ansamblul, dar şi elemente ale lui. Această contopire ciudată, după cum vom vedea, este o moştenire înşelătoare a romantismului. Nici în alte limbi vest-europene nu se întâmplă altfel. În limba engleză, de pildă, a te îndrăgosti se spune: to fall in love.

Pentru a înţelege dragostea – să o înţelegem raţional – trebuie să deosebim între ele diversele sentimente. Căci au puţine lucruri în comun în afara etichetei ce le-a fost pusă, aceea de: „dragoste”. O încercare violentă de a le separa aparţine antropologului Helen Fisher, despre care am discutat în capitolul precedent. Cele trei componente ale dragostei sunt la ea: dorinţa sexuală, atracţia şi ataşamentul. Rămâne însă de văzut dacă aceşti trei termeni explică în vreun fel dragostea. Este interesantă ipoteza lui Fisher conform căreia „«dragostea» reprezintă trei sisteme fundamentale din creier, diferite unele de altele, dar corelate din punct de vedere emoţional. Fiecare sistem de sentimente este însoţit de o constelaţie specifică de corelative neuronale, care sunt denumite în mod obişnuit sisteme ale creierului sau circuite ale creierului. Fiecăruia îi este subordonat un repertoriu deosebit de comportamente. Şi fiecare s-a dezvoltat pentru a controla un aspect specific al reproducerii la păsări şi la mamifere”.[62]

Despre faptul că, după toate probabilitățile, dragostea nu își are originile în sexualitate, am discutat deja în detaliu. Reproducerea joacă aici în mod clar un rol secundar. Bineînțeles însă că „dorința sexuală” ar putea fi descrisă ca un sistem emoțional la nivelul creierului. Ar fi posibil și pentru ceea ce Fisher numește „atracție”, iar eu „îndrăgostire” în ceea ce privește oamenii. „Atașamentul”, așa cum îl vede Fisher, se referă în cazul oamenilor la „parteneriat”. Dar unde mai este atunci „dragostea” propriu-zisă? Este ea, de fapt, suma acestor trei elemente la un loc? Sau – așa cum bănuiesc eu – este totuși altceva? Ceva ce îi scapă printre degete lui Fisher, pentru că nu se lasă explicat ca un sistem emoțional cu o chimie corespunzătoare în creier? (Așa cum în patria mea adoptivă, Luxemburg, nu se spune „Te iubesc!”, ci Ech hunn deck gär sau Ech si frou mat dir, adică „Îmi ești drag”, respectiv „Sunt bucuros când sunt cu tine”.)

Să începem cu explicarea așa-numitei dorințe sexuale (Lust). Deja ne lovim de un obstacol dificil. Chiar dacă există nenumărați autori de ghiduri practice care pot oricând să ne explice „ce forță ne împinge unii spre alții” sau „cum să înțelegem pasiunea”, în realitate, știm foarte puțin despre aceste lucruri. Nici un cercetător în domeniul neuroștiinței și nici un biochimist nu pot să spună clar și concis cum apare dorința sexuală. După cum se știe, interacțiunea dintre receptorii, hormonii și mesagerii din creier încă suscită multe enigme. Dacă lucrurile ar fi fost atât de clare, după cum afirmă unele cărți, atunci industria ar fi pus de mult timp pe piață un mijloc universal care să determine instantaneu o stare de excitație sexuală. Totuși, oricât de intens se cercetează în laboratoarele lumii, nu am reușit până acum să obținem decât rezultate parțiale. Formula dorinței sexuale nu a fost încă descoperită. Cunoaștem ingredientele, dar nu și rețeta. Acest fapt nu este deloc surprinzător, chiar și la o privire mai de aproape. La apariția dorinței sexuale participă mai multe simțuri. Un om ni se poate părea atrăgător pentru că arată bine, pentru că are un mers elegant și suplu, pentru că are o voce plăcută, pentru că parfumul lui ni se pare seducător. Dar și din alte motive complet diferite. Spre exemplu, pentru că deține puterea, este renumit sau admirat de mulți alții. În orice caz, sunt active mai multe zone ale creierului complet diferite, care preiau și prelucrează impulsurile. În plus, în privința dorinței, pe lângă atracție, trebuie să ținem cont și de context. Nivelul hormonilor și atenția acordată sexului opus nu sunt întotdeauna la fel.

Ceea ce știm cu siguranță este că hipotalamusul joacă aici un rol important. După cum am menționat deja, la femei, apetitul sexual este controlat de nucleus ventromedialis, iar la bărbați, de nucleus praeopticus medialis. Noile cercetări realizate cu ajutorul unor procedee pe bază de imagini sugerează că cele două nuclee ar avea de-a face cu sentimentul pe care îl avem când ne îndrăgostim. Din punct de vedere biochimic, între instinct și îndrăgostire există o legătură – care trebuie savurată cu precauție. Pentru că, în viață, în afara tomografului, cele două merg adesea separat. Chiar dacă atunci când te îndrăgostești adesea apare și libidoul, nu înseamnă că reciproca ar fi întotdeauna valabilă. Altfel, consumatorii de pornografie ar fi tot timpul îndrăgostiți.

Cel de-al doilea lucru pe care îl știm este: că atunci când întâlnim o persoană care corespunde așteptărilor noastre din punct de vedere sexual, crește secreția de dopamină. Urmările sunt vizibile. Cu o concentrație crescută de dopamină în sânge, crește atenția pentru „scopul” vizat. Crește și ritmul cardiac, apare o stare de neliniște și avem senzația că „ne ia cu fierbințeală”. Dar în nici un caz nu trebuie să tragem acum concluzia că dopamina ar fi „scânteia inițială moleculară” care „trezește dorința sexuală în creierul nostru”.[63] Dorința sexuală din creier este trezită cu ajutorul psihicului, la vederea unei persoane care ne stimulează din punct de vedere sexual. Dopamina este doar slujitorul credincios care ne transformă sentimentele în excitație chimică și dă semnalul pentru toți ceilalți mesageri. Cei mai importanți dintre aceștia sunt testosteronul, la bărbat, și estrogenul, la femeie, care declanșează o serie întreagă de procese în organismul nostru, sensibilizează senzorii de contact, stimulează căile nervoase și au grijă ca prin monoxidul de azot să furnizeze o cantitate crescută de sânge în penis, respectiv clitoris.

Numeroși cercetători își îndreaptă astăzi atenția cu precădere asupra cercetării mirosurilor sexuale. Simțul nostru olfactiv este plin de mistere. Pe de o parte, în comparație cu alte simțuri, pare să fie incredibil de simplu și de nedezvoltat; pe de altă parte însă, are o putere uimitoare asupra psihicului nostru. Un cuvânt magic în acest context îl constituie feromonii, momeli sexuale a căror importanță este cercetată cu mare atenție în lumea insectelor. Și oamenii emană feromoni, cum ar fi androsteronul, un produs rezultat din metabolizarea testosteronului, care intră în compoziția transpirației bărbaților.

Unele studii par să dovedească faptul că femeile sunt sensibile la această momeală, dar numai dacă „doza” nu este prea puternică.

Cele mai spectaculoase descoperiri din ultimii ani au fost făcute de fiziologul german Hanns Hatt de la Universitatea Ruhr din Bochum. Hatt a cercetat nasul omenesc după toate regulile artei. El a caracterizat receptorii olfactivi, decriptând în același timp genele lor. Astfel a descoperit că oamenii nu pot mirosi doar cu nasul, ci și cu pielea. Hatt a dat cea mai mare lovitură atunci când a descoperit molecula momelii cu care ovulele atrag sperma intenționat. Bourgeonalul are un miros seducător: miroase a lăcrămioare! Și, în mod evident, el este la fel de atractiv pentru spermă ca și pentru îndrăgostiți.

Ingredientele biochimice ale dorinței sexuale sunt, așadar, foarte diferite. Mai întâi este vorba de psihicul nostru absolut individual, care este stimulat prin excitații senzoriale specifice. Sub acțiunea acestora, hipotalamusul aprinde vraja sexuală. Trimite mesagerul dopamină și, într-o cantitate mai mică, și serotonină pentru a elibera testosteron și estrogen. Deși sunt în joc numeroase incertitudini și doar câteva insuficiente reacții secundare chimice care au fost cercetate, după părerea lui Helen Fisher, acest proces poate fi descris drept un „sistem emoțional în creier”. Această conexiune generală ne este cunoscută și în linii mari.

Urmează o etapă mai complicată, cum era de așteptat, când se ajunge la „îndrăgostire”. Propoziția „Totul este chimie!” poate fi corectă în măsura în care orice reacție a corpului meu se manifestă la nivel biochimic, chiar și îndrăgostirea. Însă chiar dacă totul este chimie, chimia nu este totul. De cine mă îndrăgostesc eu, iată ceva ce un biochimist nu poate să înțeleagă și cu atât mai puțin să prezică.

Dacă ne îndrăgostim, această stare durează în mod normal mai mult timp decât dorința sexuală, care trece și reapare, pe când perioada cât suntem îndrăgostiți durează de regulă câteva săptămâni sau luni. Dacă suntem îndrăgostiți, vedem lumea cu alți ochi – ceea ce nu se întâmplă cu dorința sexuală. Ni se modifică percepția, modul de a gândi, senzațiile trupești. Comportamentul nostru se modifică în întregime, atât față de ceilalți, cât și față de noi înșine. Facem lucruri pe care nu le-am fi făcut în alte condiții și ne simțim, în funcție de succesul pe care îl avem la persoana iubită, fie incredibil, fie îngrozitor.

Pentru a atinge o astfel de stare fascinantă, trebuie să acţioneze nişte forţe puternice. Și, într-adevăr, îndrăgostirea trece direct prin creier. Cortexul cingular, o zonă a creierului care are de-a face cu atenţia, şi sistemul mezolimbic, care reprezintă centrul recompensei, sunt puternic implicate în acest proces. Și mesagerii indispensabili îşi fac treaba. Dacă vedem o persoană care ne atrage, organismul nostru trimite imediat hormonul feniletilamină în circuitul sangvin. Cu toate acestea, nu feniletilamina ne face să considerăm persoana respectivă ca fiind atractivă, ci psihicul nostru. Pe cine considerăm mai mult sau mai puțin atractiv ne spune subconștientul și probabil și un pic din conștiența noastră. Hormonii reprezintă doar executanţii care determină excitaţia corespunzătoare – sau uneori necorespunzătoare – din corpul nostru. Voi reveni cu detalii asupra acestui subiect.

Feniletilamina primește sprijin de la noradrenalină, pentru agitaţie, și de la dopamină, pentru euforie. Nivelul ei creşte, iar nivelul serotoninei scade, ceea ce duce la un anumit grad de iresponsabilitate. La aceasta se adaugă o doză corespunzătoare de narcotice produse de propriul organism, cum ar fi endorfina și cortizolul. Acest cocktail creşte nivelul de energie, gradul de atenţie concentrată asupra celui care face obiectul interesului nostru și o bună dispoziţie ameţitoare.

Îndrăgostirea este o stare frumoasă, poate cea mai frumoasă din lume – cel puțin pentru îndrăgostiții norocoși. Cu toate acestea, nu este clar de ce există. Cum am văzut deja, Helen Fisher este pe o cale greșită când afirmă că „atracţia s-a dezvoltat mai ales pentru a da posibilitatea indivizilor să aleagă între diferiţi parteneri sexuali potenţiali, obţinând energie pentru a se împerechea și pentru a-i stimula să-şi concentreze atenţia asupra unui individ superior din punct de vedere genetic”. Nu te împerechezi însă din principiu cu indivizi superiori genetic și nici nu este nevoie să fii îndrăgostit pentru a te putea reproduce. Ambele explicaţii sunt la fel de puțin credibile ca și amestecul dintre ele.

Dacă Helen Fisher ar avea dreptate, atunci acest sistem de sortare datorat îndrăgostirii s-ar întâlni peste tot în lumea fiinţelor sociale, și nu doar la oameni. Despre aşa ceva însă nu poate fi vorba. În plus, să te îndrăgosteşti înseamnă să îţi dorești să fii împreună cu persoana cea mai interesantă pentru

tine, și nu cu partenerul care oferă cel mai bun material genetic. Și nu este tot timpul la fel. Te poți îndrăgosti de o femeie sau de un bărbat infertil. Și de ce întâlnim și la vârste înaintate sistemul de sortare datorat probabil îndrăgostirii când genetic nu mai este nimic de sortat?

Îndrăgostirea nu servește alegerii genetice. După părerea mea, capacitatea de a ne îndrăgosti este mai degrabă cea mai mare și mai frumoasă enigmă a evoluției. Întrucât această stare solicită din partea organismului un efort imens și nu protejează nici psihicul, este un lucru natural ca ea să nu poată dura o eternitate. Să fii îndrăgostit timp de trei ani reprezintă un maximum de sentimente, media fiind între trei și douăsprezece luni. Conform statisticilor internaționale, despărțirea unui cuplu are loc în medie după aproximativ patru ani de parteneriat. Fluturii din stomac se transformă din nou în omizi. Dacă îndrăgostitul vedea înainte doar zâmbetul persoanei iubite, acum remarcă și lipsa dinților.

Dorința sexuală și îndrăgostirea pot fi descrise destul de ușor. Dar cum arată totuși cea de-a treia stare, dragostea? În teoria evoluției și în biologie, ea joacă doar un rol secundar. Foști biologi dau din umeri sau ridică din sprâncene dacă trebuie să vorbească despre dragoste. Strict vorbind, termenul nici nu este definit din punct de vedere biologic, ci doar stadiul numit „atașament”. Ce spun totuși cercetătorii în domeniul neuroștiinței și biochimiștii dragostei? Este dragostea un circuit în creier, o stare care poate fi descrisă neurochimic? Poate fi dragostea explicată hormonal, la fel ca dorința sexuală și îndrăgostirea?

Dacă îi credem pe specialiștii de tot felul, atunci acest lucru este posibil. Și explicația este surprinzător de simplă. Cuvântul magic este oxitocină.

Lecția șoarecilor de prerie

Șoarecii de prerie sunt mici, maro și neînsemnați. Există sute de milioane de șoareci în regiunile ierboase din Vestul Mijlociu al Statelor Unite ale

Americii. Ascunşi toată ziua în galeriile lor subterane, ei nu au curajul să iasă la suprafaţă decât noaptea. Se hrănesc şi cu seminţe din lanurile de cereale, dar cu măsură. De fapt, şoarecii de prerie nu se prea fac remarcaţi în general.

Şi totuşi, de zece ani, Microtus ochrogaster este o adevărată vedetă printre cercetătorii într-ale dragostei. După toate aparenţele, şoricelul maroniu are o proprietate rară: este fidel! Şoarecii de prerie trăiesc monogam, rămânând împreună toată viaţa. Cei doi părinţi îşi cresc împreună puii. Şi astfel micuţa rozătoare devine un model al moralei sexuale catolice. Prima întâlnire sexuală dintre mascul şi femelă conduce imediat la o legătură monogamă pe perioada întregii vieţi. În prima noapte petrecută împreună, şoarecii ajung într-o stare de nebunie biochimică şi se împerechează de peste douăzeci de ori. Îşi construiesc împreună un cuib, se ghemuiesc să doarmă unul lângă celălalt şi rămân mereu împreună. De acum înainte doar moartea îi va mai putea despărţi.

Acesta nu este un comportament tipic pentru şoareci. Ceea ce pentru şoarecii de prerie este ceva normal pentru rudele lor apropiate, şoarecii de câmp (Microtus pennsylvanicus), este complet străin. Deşi la exterior sunt aproape identici, şoarecele de câmp este un Don Juan fără relaţii solide: se împerechează cu oricine, după cum îi place.

De unde vine această diferenţă? Ce îi determină pe şoricei să fie fideli, respectiv infideli? Această întrebare şi-a pus-o şi un grup de cercetători americani conduşi de Thomas Insel, directorul Centrului de Cercetare a Primatelor din cadrul Universităţii Emory din Atlanta. Şi răspunsul a fost uimitor de simplu. Secretul constă doar în doi hormoni: oxitocina şi vasopresina. Oricât de mult s-ar asemăna cei doi şoricei ca înfăţişare, creierul lor funcţionează total diferit. Şoarecii de prerie dispun de mulţi receptori pentru ambii hormoni, şoarecii de câmp, din contră, au foarte puţini. Consecinţele sunt dramatice. Când şoarecii de prerie se împreunează, masculul este cuprins de beţia oxitocinei, iar organismul femelei este inundat de vasopresina cu efect asemănător. Şoarecii de câmp, în schimb, aproape că nu sunt atinşi de puterea acestor hormoni.

Şi pentru a ajunge la fondul problemei, Insel şi colegii săi au făcut un experiment: au manipulat chimia creierului. Cercetătorii au izolat la şoarecii de prerie gena care produce receptorul pentru vasopresină şi au introdus-o în

lobul frontal al șoarecelui de câmp mascul. Și într-adevăr: primind vasopresină, șoarecii de câmp s-au transformat în niște ființe fidele. Exact invers s-a întâmplat cu șoarecii de prerie, unde Insel și colegii lui au distrus fericirea mai multor cupluri. După ce le-au fost injectați inhibitori de oxitocină și vasopresină, fidelitatea a dispărut complet, șoarecii căpătând un „comportament de copulație fără discriminare”, la fel ca rudele lor.

O descoperire uimitoare – dar ce învățăm noi de aici în privința dragostei la oameni? O mulțime de lucruri, dacă ne luăm după cărțile unor jurnaliști pasionați de domeniul științific. Despre descoperirea „hormonilor fidelității” s-a discutat foarte mult. Autorul german Bas Kast merge chiar mai departe, pentru el oxitocina fiind chiar „hormonul iubirii”. Materia care stă la baza legăturii monogane dintre șoarecii de prerie trebuie să fie indicată și pentru dragostea dintre oameni.

Să fie oare adevărat? De fapt, oamenii dispun atât de oxitocină, cât și de vasopresină. Acestea au fost descoperite cu mult timp în urmă, la începutul secolului XX, dar în legătură cu digestia și echilibrul fluidelor din organismul uman. Dacă aruncăm o privire în istoria evoluției, vom observa foarte repede că mai ales oxitocina este cunoscută de foarte mult timp. Micuța moleculă ce constă din nouă aminoacizi se găsește chiar și la râme. Se formează în hipotalamus și de aici pleacă spre hipofiza posterioară. Acțiunea ei este comparabilă cu cea a opiumului: atât stimulativă și excitantă, cât și calmantă.

Faptul că receptorii oxitocinei au o influență majoră în ceea ce privește dorința și capacitatea oamenilor de-a se atașa este un lucru aproape sigur. Psihologul Seth Pollack de la Universitatea de Stat din Monterey, California, a arătat că nivelul oxitocinei este mai scăzut la copiii orfani decât la cei care au legături strânse cu părinții. Oxitocina este, așadar, un fel de adeziv pe termen lung. La mame declanșează durerile facerii, asigură lactația și intensifică relația cu copilul. În cazul cuplurilor se pare că ar putea să intervină de la primele experiențe sexuale în vederea unei relații de lungă durată.

Așa pare să fie. La o privire mai atentă însă, observăm că nu este totul chiar atât de clar cum ni s-a părut inițial. Incontestabil rămâne faptul că oxitocina și vasopresina își exercită acțiunea amețitoare și asupra oamenilor. În timpul actului sexual, bărbații produc cantități enorme de vasopresină și oxitocină,

iar femeile produc în mod special oxitocină. Cu cât secretăm o cantitate mai mare de astfel de hormoni, cu atât mai puternică este starea de ameţeală. Şi contracţiile musculare violente din penis, uter şi vagin din timpul orgasmului reprezintă tot o consecinţă a oxitocinei. Cu toate acestea nu devenim astfel şoareci de prerie. Nu întâmplător autorii studiului au ţinut să sublinieze că descoperirile lor nu pot fi aplicate la oameni. Receptorii oxitocinei şi ai vasopresinei din creierul nostru sunt de fapt complet altfel structuraţi decât la şoarecii de prerie.

Rolul oxitocinei în ceea ce priveşte comportamentul uman este foarte clar doar în privinţa stimulării sexuale. De zeci de ani, crescătorii îşi injectează animalele cu hormoni, pentru a le motiva sexual. Găinile şi porumbeii sunt gata de împerechere în doar câteva minute, dacă li se administrează oxitocină. Şi oamenii mulţumiţi de relaţiile lor sexuale secretă oxitocină la simpla vedere a partenerului. Relaţiile bazate pe sex au de fapt o strânsă legătură cu oxitocina. Aşa cum furnizarea crescută de oxitocină îi intensifică unei mame care alăptează relaţia cu sugarul ei, tot astfel acest hormon creşte atracţia corporală faţă de partenerul dorit.

Dar să fie acesta motivul pentru care ne îndrăgostim sau chiar iubim? În urma numeroaselor cercetări s-a constatat că organismul nostru produce oxitocină doar dacă cineva ne îmbrăţişează, ne mângâie sau ne masează. Acest hormon nu produce, aşadar, doar excitaţie, ci şi mulţumire şi sentimentul de-a fi protejat. Din punct de vedere fiziologic, aici rezidă cea mai importantă diferenţă dintre sex şi autosatisfacere. În timp ce producţia de oxitocină şi vasopresină rămâne foarte scăzută la cel care îşi produce singur plăcere, în cazul unei partide reuşite de sex, ea durează chiar şi după ce are loc orgasmul: ne simţim bine! Un sentiment care, ca orice lucru frumos, ne determină să ni-l dorim întruna, să devenim dependenţi (de sex) şi bolnavi de gelozie.

Oxitocina şi vasopresina ne fac, deci, să fim fericiţi ca un şoarece de prerie. Dar există o diferenţă substanţială: nu ne fac fideli! Oxitocina este un „hormon al stării de bine” şi probabil şi un „hormon de relaţie”. Dar ea nu este şi un „hormon al fidelităţii” sau un „hormon al iubirii”. Dacă ar fi fost vorba de un hormon al dragostei, atunci şoarecii de prerie ar fi trăit împerechindu-se continuu. Chiar şi cei mai vehemenţi biochimişti se retrag

îngroziți în fața unei astfel de interpretări scurtcircuitate.

Pentru a înrăutăți situația, Gerald Hecker, genetician la Institutul Zoologic al Universității din Berna, a distrus în anul 2006 frumoasa aparență a programului genetic de fidelitate. Heckel a cercetat 25 de specii de șoarece, care duceau cu toții o viață libertină, cu excepția celor de prerie. Și a ajuns la un rezultat uimitor. Receptorii de oxitocină și vasopresină ai șoarecilor de prerie nu constituie excepția, ci regula. Din punct de vedere genetic, toți șoarecii sunt programați la fidelitate, cu excepția a două specii, dintre care una este cea a șoarecilor de câmp. Dar nici unii nu se comportă ca atare! Dacă totul ar depinde doar de gena responsabilă pentru receptorii de hormoni, atunci ar trebui să existe 23 de specii de șoareci fideli și doar două specii libertine. În schimb, există– în ciuda genei – 24 de specii de șoareci libertini și doar o specie fidelă. Și chiar și credinciosul șoarece de prerie, care rămâne alături de partenerul său toată viața, mai calcă strâmb din când în când.

Ceea ce îl face pe șoarece mai uman îl face pe om mai puțin determinat chimic decât ar vrea să admită mulți jurnaliști și oameni de știință. Ar fi inutil să mai cercetăm codul nostru genetic în privința fidelității sau infidelității. Deoarece, dacă Heckel are dreptate, atunci nici măcar la șoareci nu există o legătură strânsă între programul genetic și comportamentul social. El este chiar mult mai sigur „că monogamia la mamifere a apărut independent de modificarea ușoară a acestei gene unice: simpla programare genetică a unui comportament atât de important și de complex precum cel de împerechere este foarte puțin probabilă”.[64]

A face o legătură între producerea de oxitocină din timpul actului sexual şi oxitocina ca adeziv pentru o relație de lungă durată nu ține. Bineînțeles că dragostea are legătură cu oxitocina, nimeni nu poate contrazice această afirmație. Dar ea este precum praful de curry pentru mâncarea indiană. Fără acest condiment, preparatul culinar și-ar pierde gustul specific. Dar simpla referință la ingredientul „curry” nu explică suficient rețeta și gustul unui preparat indian.

De ce ar fi așa? Primul motiv este acela că atașamentul nu înseamnă neapărat dragoste. Dacă apreciem foarte mult pe cineva şi vrem să avem o legătură cu acea persoană, nu înseamnă că o iubim, cel puțin nu la modul romantic sau dramatic. Pentru Helen Fisher, care nu are trecută dragostea în sistemul ei, ci

doar „ataşamentul”, oxitocina şi vasopresina sunt pe deplin suficiente pentru ca perechea să rămână unită. „Acest sistem emoţional s-a dezvoltat pentru a motiva indivizii să dezvolte moduri pozitive de comportament social şi / sau să menţină destul de mult timp legăturile de rudenie pentru a-şi îndeplini îndatoririle părinteşti specifice.”[65]

Nu trebuie să ne gândim prea mult ce ne motivează în secret şi ce ar trebui să conducă acest proces. Şi în acest caz este suficient să subliniem încă o dată că pentru „îndatoririle părinteşti specifice” la oameni nu este necesară dragostea şi nici nu trebuie inclus vreun bărbat în ecuaţie. Dovezile în acest sens le găsim la maimuţele antropoide, dar şi în istorie şi în prezentul omenirii. Familia burgheză nu este norma noastră evoluţionistă, ci un model printre multe altele, iar viitorul ei, după cum vom afla mai târziu, nu sună bine.

Ataşamentul şi iubirea nu reprezintă acelaşi lucru, ceea ce îi determină pe susţinătorii modelului Fisher – eu îi voi numi în continuare oxitocinişti – să îşi atingă greu scopul. Diferenţa se vede imediat ce privim mai atent aşteptările îndrăgostiţilor. Pentru cei mai mulţi dintre ei, „ataşamentul” este cel mult un sentiment adiacent şi nu este deloc sigur că ar reprezenta cel mai important punct al dragostei între partenerii sexuali.

Cel de-al doilea motiv pentru care producţia noastră de oxitocină nu poate să furnizeze încă „dragoste” este însă mult mai important. Dacă noi producem oxitocină şi vasopresină în timpul actului sexual, când suntem mângâiaţi sau îmbrăţişaţi sau când vedem persoana iubită, aceasta înseamnă că avem de-a face cu o excitaţie biochimică. Până aici totul este clar. Dar această excitaţie nu este definită, nu are nume. Noi trebuie să o interpretăm folosind cuvinte. Ne spunem: „Am făcut o pasiune” sau mai des: „Cred că m-am îndrăgostit”. Sau: „Am impresia că o iubesc la nebunie”. Sau: „Când zâmbeşte aşa îl iubesc şi mai mult”.

În momentul în care ne interpretăm emoţiile, ne plasăm într-o relaţie. Ne analizăm şi găsim termeni: slăbiciune, îndrăgostire, iubire. Dar aici se întâmplă lucruri pe care oxitocinştii nu le pot explica prin ecuaţia „secreţie de hormoni = sentiment”. Spre exemplu, dacă spun: „Am vrut s-o iubesc, dar acum ştiu că nu s-a nimerit”, înseamnă că oxitocina şi vasopresina s-au înşelat? Nu, deoarece ele nu gândesc şi nici nu ne pot citi gândurile. Ele nu caută un partener şi nici nu hotărăsc în locul nostru dacă şi cât timp rămânem

alături de cineva. Pe scurt: ele reprezintă doar condimentul, şi nu felul de mâncare.

Secreţia de oxitocină poate să mă împingă spre o anumită persoană. Dar dacă raţiunea îmi spune că nu putem avea o relaţie, atunci eu voi înceta să mă simt atras. Îmi voi repeta de câte ori va fi necesar că o astfel de legătură nu poate exista, până când hormonii mei se vor linişti. Pe de altă parte, rămânem împreună cu o persoană chiar dacă nu avem parte de nişte orgasme ameţitoare, iar secreţiile de hormoni sunt moderate. Şi tot noi putem hotărî să nu avem anumite relaţii chiar dacă hormonii noştri o iau razna. De la şoarecii de prerie şi până la comportamentul complicat al oamenilor care iubesc este un drum lung.

Oxitocina şi vasopresina sunt două pietre de temelie în privinţa excitaţiilor provocate de dragoste. Dar bineînţeles că sunt departe de a realiza o stare atât de complexă cum este cea pe care noi o numim „dragoste”. Dragostea nu este un cocktail hormonal şi nici nu există un „hormon al iubirii”. Dar atunci, ce statut are dragostea? Dacă nu este un circuit în creier – ce reprezintă această dragoste, care este mai mult decât dorinţă sexuală, îndrăgostire sau ataşament? Dragostea, care din punct de vedere emoţional pare să pretindă atât de mult de la noi, este sau nu emoţie?

Emoţii şi sentimente

Lupul agresiv şi provocator se întâlneşte cu girafa sensibilă şi iubitoare. „Mă iubeşti?” o întreabă lupul. „Nu, nu cred”, răspunde ezitant girafa. „Cum, nu mă iubeşti?” se îngrozeşte lupul. „Acum, nu”, zice girafa cu un oftat, „dar poate că lucrurile se vor schimba. Mai întreabă-mă peste cinci minute!”

Anecdota îi aparţine lui Marshall Rosenberg. Psihologul a devenit faimos ca autor al conceptului de „comunicare non-violentă”. A explicat-o de nenumărate ori folosindu-se de astfel de fabule. În contextul nostru este vorba însă despre altceva. Şi anume despre diferenţa dintre emoţie şi sentiment.

Dacă dragostea ar fi o emoție, așa cum mulți oameni ar presupune automat, atunci răspunsul girafei nu ar fi atât de caraghios, ba chiar ar fi normal. Emoțiile apar și dispar și se modifică la intervale scurte. Microbistul care urmărește meciul de fotbal al echipei favorite poate trece de la agonie la extaz în doar câteva clipe. Într-un montagnes russes, groaza și beția vitezei se împletesc. Și cel care s-a uitat înfometat la o pizza este probabil, peste zece minute, sătul până-n gât.

Conform originii sale latine, termenul „emoție” vine de la ex motio, ceea ce înseamnă că ceva se întâmplă printr-o mișcare sau sub acțiunea unui stimul. Emoțiile există dintotdeauna. Le avem în comun cu multe animale. Leii obosesc, șopârlelor le este frig, crapilor le este foame și broaștele își doresc să facă sex. Toate acestea sunt excitații. Emoțiile apar în cerebel și în mezencefal. Fără emoții nu am putea să ne orientăm. Am îngheța sau am muri de foame, nu am avea energie vitală și nici un interes. Emoțiile sunt acolo, nu le putem controla, cel mult evităm să le manifestăm în public. Și deseori nu reușim acest lucru decât cu un efort considerabil. Și ceea ce este cel mai important în contextul nostru: emoțiile nu pot fi amăgite! Cel căruia îi este foame suferă dacă nu găsește nimic de mâncare, iar cel care este obosit se enervează dacă nu poate dormi. Dar nici foamea și nici oboseala nu se lasă amăgite; doar că nu sunt satisfăcute. În ceea ce privește dragostea, după cum știm noi, lucrurile stau cu totul altfel. Și motivul pentru care se întâmplă acest lucru este foarte simplu: dragostea nu este o emoție, ci ceva mult mai complicat: un sentiment!

Ce este un sentiment? Unul dintre cei mai buni cunoscători în materie este renumitul cercetător portughez în domeniul neuroștiinței Antonio Damasio, de la University of Southern California, Los Angeles. El a scris despre definiția creierului: „În rezumat se poate stabili că sentimentul se compune în urma unui proces de evaluare spirituală, care poate să fie simplu sau complex, și reacțiile de dispoziție la acest proces”.[66] Pe limba noastră: sentimentele apar atunci când emoțiile dau naștere la reprezentări. Acest lucru le transformă în ceva extrem de complex, astfel încât se sustrag cercetării în domeniul creierului. Dacă descriem emoțiile prin secrețiile de hormoni și neurotransmițători, sentimentele pot fi în cel mai bun caz circumscrise. Dacă un pacient aflat la RMN ascultă în timpul acesta o melodie frumoasă, atunci anumite regiuni ale creierului vor fi mai puternic irigate cu sânge. Acest fapt

este măsurabil, iar cel care monitorizează va observa o imagine corespunzătoare. Dar ce calitate sentimentală este legată de melodia respectivă – acest lucru rămâne cunoscut doar pacientului. Cu cât mai complexe sunt sentimentele, cu atât mai puțin pot fi explicate cu ajutorul chimiei.

Sentimentele sunt, așadar, mai mult decât emoții și nu reprezintă o simplă „stare mentală". Gelozia, tristețea și dorul de casă nu pot fi evidențiate de nici un RMN. Helen Fisher face o greșeală presupunând că dragostea poate fi trasată pe circuitele din creier. Ceea ce poate fi descris și explicat ușor când vine vorba de „dorința sexuală" nu funcționează și în ceea ce privește sentimentul „dragoste". Dacă dragostea ar fi fost doar o „stare mentală", atunci s-ar fi modificat la intervale de câteva minute în funcție de anumite circumstanțe, la fel ca în răspunsul girafei din povestea lui Rosenberg.

Emoțiile dispar în zbor, sentimentele sunt mai consecvente și mai durabile. Și, așa cum am mai spus, ele sunt legate de reprezentări. Nu trebuie să îmi închipui ceva de mâncare pentru a mi se face foame și nu trebuie să mă gândesc la un pat ca să fiu obosit. Dacă sufăr, mă gândesc la persoana care mă face să mă simt astfel: mi-o imaginez. La fel se întâmplă și atunci când este vorba de gelozie sau invidie: mă gândesc la persoana din cauza căreia sunt gelos sau la cea pe care o invidiez. Și dragostea are nevoie de un obiect al ei. Dacă iubesc, atunci iubesc pe cineva. Proiectez ceva asupra persoanei respective. Dorințele, speranțele și așteptările mele au un reprezentant și un scop.

Tocmai în acest lucru constă diferența dintre sentimente– cum este dragostea – și dispoziții. Dragostea nu depinde prea mult de dispoziție, lucrurile nu se petrec ca în povestea cu girafa lui Rosenberg. Dispozițiile sunt imagini efemere, jumătate emoție, jumătate sentiment. Cu emoțiile împart lipsa unui reprezentant sau a unei închipuiri concrete. Cu sentimentele se aseamănă prin durata lor mai îndelungată. Pot fi euforic zile întregi. Și uneori sunt deprimat un timp îndelungat. În toată această perioadă, viața mi se pare gri. Câteodată îmi dau seama ce anume a declanșat dispoziția respectivă, dar nu întotdeauna. Și atunci sunt uimit de starea mea surprinzător de bună sau de rea.

Dacă ne imaginăm dispoziția ca pe o ființă hermafrodită, atunci am putea spune că: în ceea ce privește emoția, centrul de greutate se află la nivelul

corpului (frig, foame, oboseală, dorinţă sexuală etc.). În privinţa sentimentelor, este vorba în primul rând de un conţinut spiritual. Bineînţeles că sentimentele sunt însoţite şi de puternice stări de excitaţie ale organismului, dar reprezentările care sunt declanşate de acestea sunt adesea foarte complicate. Emoţiile se lasă evaluate destul de uşor. Îngheţ sau transpir. Îmi place mâncarea sau nu. Dorul de casă însă nu poate fi atât de uşor evaluat, calmul de asemenea. Pur şi simplu, în interiorul sentimentului nu există un „Da” sau un „Nu” care să se modifice repede.

Oamenii sunt foarte asemănători în ceea ce priveşte emoţiile lor. În privinţa sentimentelor însă, ei diferă destul de mult. Iar în ceea ce priveşte gândurile, diferenţa este clară. Se pare că pe drumul lung de la afect până la gândul inteligent se află o libertate enormă. Sentimentele se emancipează de la simpla stimulare a emoţiei. Şi, pornind de la sentimente, gândurile se plimbă prin lume independent. Până aici, totul e bine. Dar, în mod uimitor, cei mai mulţi oameni sunt constanţi în sentimentele şi gândurile lor. Ne petrecem mai mult timp simţind şi gândindu-ne la aceleaşi lucruri decât la ceva nou. „Sentimentele sunt adevăraţii locuitori ai vieţii oamenilor”, declara la un moment dat regizorul Alexander Kluge. Dar în mod evident ei sunt nişte companioni destul de conservatori. Pentru că fiinţa umană se schimbă puţin de-a lungul timpului.

Un motiv ar putea fi acela că ne gândim foarte rar la sentimentele noastre. De ce le avem, de ce simţim anumite lucruri, cum le simţim. În această privinţă, omul de rând îşi tratează sentimentele la fel ca pe bani: despre sentimente nu se discută, le ai sau nu le ai. Mania reporterilor de a adresa de fiecare dată aceeaşi întrebare „Cum v-aţi simţit când...” confirmă această constatare. Dacă am vorbi în mod normal despre sentimentele noastre, nu am mai fi atât de curioşi în legătură cu răspunsurile la astfel de întrebări. Dar nu se întâmplă aşa, ci sentimentele reprezintă, pare-se, ultimul domeniu neexplorat care ne interesează la oameni. După ce le aflăm, nu mai continuăm: nu mai avem noutăţi de aflat.

Sentimentele reprezintă adezivul care ne ţine laolaltă. Ele hotărăsc ce ne interesează şi ce ne afectează. Fără sentimente, totul ne-ar fi indiferent. Chiar şi cel mai incitant gând nu ar însemna nimic fără excitaţia care îl însoţeşte. Dacă nu am avea sentimente, viaţa ar fi lipsită de valoare. O existenţă precum

cea a insensibilului Mr. Spock de pe naveta spaţială Enterprise nu pare să reprezinte un deziderat pentru nimeni: nu am mai conta nici pentru noi înşine.

Dintre cele mai captivante sentimente fac parte dorinţele noastre. Ajunşi în acest punct, trebuie să revenim la dragoste. Nici un om nu trăieşte fără să aibă dorinţe, şi printre ele se numără, probabil, o dorinţă anume: aceea de a iubi şi de a fi iubit. Această dorinţă are cu siguranţă un impuls emoţional. Nevoia noastră de apropiere, de protecţie, de afecţiune, de stimulare este puternic emoţională. După cum am spus însă deja, dragostea nu este o emoţie, ci un sentiment aflat în strânsă legătură cu un întreg catalog de reprezentări. Dar cum se ajunge de la simpla nevoie emoţională la complexa reprezentare a dragostei? Există vreo legătură care să le unească? Puntea dintre dorinţă şi comportament a fost denumită instinct în regnul animal. Să fie la fel şi în cazul dragostei dintre oameni? Să fie ea un instinct?

Este dragostea un instinct?

Părintele teoriei moderne a instinctului este americanul William James (1842–1910), din Chocorua, New Hampshire. În calitate de profesor la Harvard, el nu a fost interesat doar de filosofie, ci şi de psihologie. La sfârşitul secolului al XIX-lea specialitatea aceasta se afla încă în fază incipientă. Biologul Wilhelm Wundt tocmai înfiinţase primul institut de psihologie experimentală şi pusese acea cvasiştiinţă despre experienţele oamenilor în rândul ştiinţelor naturii. Ceea ce înainte era o „învăţătură despre trăirile sufleteşti” devenise acum o disciplină ştiinţifică.

În anul 1890, James a publicat Principiile psihologiei, o lucrare de peste o mie de pagini. Primul punct al cărţii era că tot ce ţine de psihic din ceea ce experimentează omul de-a lungul vieţii nu ar trebui să fie nimic altceva decât o consecinţă a excitaţiilor corporale. Aşa cum oxitociniştii din ziua de azi explică dragostea printr-o excitaţie biochimică, la fel a procedat şi James: a redus toate sentimentele noastre la corporalitate. Atât emoţiile, cât şi sentimentele noastre nu erau pentru el nimic altceva decât transformări

suferite de corp, pe care noi le percepem. Altfel spus, aceasta ar însemna: nu plângem pentru că suntem trişti, ci suntem trişti pentru că plângem. Nu simţim excitaţia organismului nostru pentru că vedem o persoană care ne fascinează, ci suntem fascinaţi deoarece organismul nostru produce excitaţia.

Când cercetătorii care efectuează studii despre hormoni şi jurnaliştii ştiinţifici din zilele noastre reduc dragostea la „formule" biochimice, ei continuă tradiţia lui James. Şi totuşi, deşi a trăit acum mai bine de o sută de ani, genialul psiholog i-a devansat pe mulţi biochimişti şi psihologi evoluţionişti din ziua de astăzi. Fiindcă la primul punct al lui James se adaugă, bineînţeles, şi un al doilea. Chiar dacă ar fi să fie aşa, respectiv corpul să dicteze regulile jocului în ceea ce priveşte senzaţiile noastre, ordinele nu sunt întotdeauna clare. În viaţa reală, spune James, suntem influenţaţi de multe instincte – într-o anumită măsură contradictorii. Putem fi excitaţi din punct de vedere sexual, dar în acelaşi timp suntem timizi. Uneori suntem curioşi, dar totodată temători. Simţim compasiune pentru cineva care alunecă şi cade, dar nu ne putem reţine un zâmbet. Senzaţiile pot fi diferite, la fel ca şi instinctele noastre. Şi ceea ce îşi are originea în nervii noştri sub forma unor emoţii diferite se plimbă fantomatic prin capul nostru sub forma unui „sentiment amestecat".

O psihologie care cercetează stimulii senzoriali şi senzaţiile nu îl poate explica pe om în totalitate. De la excitaţia ce poate fi explicată ştiinţific până la comportamentul complex este un drum lung – prea lung pentru psihologia empirică, aşa cum o concepea James. Pentru el, omul este probabil singurul animal care se întreţine cu sine însuşi. Zi de zi, oră de oră, minut după minut, eul comentează, subminând indicaţiile precise ale instinctelor. Acolo unde emoţiile şi reprezentările se amestecă într-un sălbatic foc de artificii, unde schemele reacţiilor şi stimulilor se modifică în urma experienţei, iar instinctele se suprapun, psihologia ca ştiinţă a naturii îşi atinge limitele, este de părere James. Căci pentru ce nu există legi clare nici nu ar trebui să se facă.

Instinctele sunt impulsuri pe care nu le putem controla. Ne conduc prin viaţă având un scop sigur – sigur însă doar din punct de vedere biologic. În plan social şi cultural, ele necesită sprijin şi îndreptare. Trebuie să învăţ să îmi stăpânesc agresivitatea, trebuie să învăţ să îmi controlez poftele şi să îmi

reprim angoasele. Între instinctele mele și comportamentul meu există universuri întregi. Ceea ce este frumos și liniștitor la dragoste este faptul că ea reprezintă mult mai mult decât un instinct. Este o necesitate și o colecție de reprezentări. Este înnăscută, dar hrănită și impregnată de experiență.

De aceea, o „pulsiune a dragostei” nu există decât în fantezia oamenilor de știință ambițioși, precum Helen Fisher. Încercarea ei perseverentă de a demonstra așa-numita „pulsiune a dragostei” cu ajutorul computerului nu conduce spre adevăr, ci spre Absurdistan. Fisher a investigat patruzeci de oameni cu ajutorul unui „barometru al dragostei” la RMN. Ea le-a arătat participanților fotografii cu persoanele iubite și în același timp a măsurat fluxurile la nivelul creierului. După cum afirmă Fisher, tomograful livra „imagini absolut minunate ale «creierului îndrăgostit»”. Spectatorul lucid va constata doar că nu se întâmplă nimic altceva decât un flux sangvin mai mare la nivelul sistemului mezolimbic. Mirosul mâncării noastre favorite sau o muzică pe care o agreăm în mod deosebit dau naștere acelorași reacții.

Să încerci să demonstrezi „dragostea” cu ajutorul unei imagini pe calculator este ca și cum ai vrea să explici lumina folosind întrerupătorul electric. Procesul efectiv al dragostei se desfășoară pe mai multe niveluri: o anumită persoană exercită asupra mea o puternică influență senzorială (și nu neapărat exclusiv sexuală). Aproape automat, eu voi resimți o emoție. În etapa următoare constat că mi se întâmplă ceva – se înfiripă o senzație. Nu reacționez doar la semnalele pe care le emite cealaltă persoană, ci încerc să înțeleg care sunt motivele care îmi produc reacțiile respective. Îndrăgostirea trebuie tratată ca atare și dragostea la fel. Într-o a treia etapă mă transfer în mod conștient atât de mult în cealaltă persoană încât pot să îi percep dorințele și necesitățile – adopt un comportament reflectat.

Acest proces nu se întâmplă doar o singură dată, atunci când te îndrăgostești prima oară. Se întâmplă zi de zi în relațiile noastre de dragoste – în orice caz, când ar trebui să fie vorba de dragoste. Suntem copleșiți de prezența celeilalte persoane, și asta se întâmplă întotdeauna, chiar dacă nu la fel ca prima dată. Ne modificăm comportamentul în funcție de al celuilalt, chiar dacă doar într-o anumită măsură. Și îl urmăm pe celălalt atât de departe cât considerăm că este bine pentru noi. Toate trei împreună – emoție, senzație, comportament – trezesc în noi ceea ce numim dragoste. Atâta timp cât unul dintre cele trei

elemente lipseşte ni se pare că dragostea noastră este neîmplinită sau incompletă.

Pentru a înţelege dragostea trebuie să pătrundem din domeniul biochimiei, prin teoria instinctului, în cultura şi psihicul uman. Căci ceea ce i-a animat pe strămoşii noştri, atunci când întâlneau o persoană fascinantă în urmă cu două sau patru milioane de ani – nu este exact acelaşi lucru cu ceea ce înţelegem noi acum, în cercul nostru cultural, prin „dragoste”. Emoţiile noastre sunt străvechi, dar reprezentările nu. Ca să înţelegem efectiv dragostea, nu trebuie să o percepem doar ca pe o stare de excitaţie corporală, ci ca pe ceva complet diferit: ca pe o atitudine plină de exigenţă faţă de alte persoane şi faţă de noi înşine. Pentru că noi – spre deosebire de cimpanzei – ştim că iubim şi ne comportăm cu bună ştiinţă ca nişte îndrăgostiţi.

Supraestimăm persoana pe care o iubim şi pe noi înşine şi pornim împreună într-un film de aventuri, ştiind exact cât de implicaţi suntem. Şi iluzia pe care o păstrăm în mod voit este că dragostea există totuşi – ca şi cum ar fi ceva real, palpabil, un lucru pe care poţi să îl câştigi şi să îl pierzi; ceva care pluteşte în spaţiu, ca un abur, iar prin el păşesc îndrăgostiţii.

Despre dragoste şi mese

Limbajul nostru este ciudat. Nu este nici foarte logic, nici foarte ordonat. Şi totuşi, fiecare filosof care a vrut să îl ordoneze pentru a se apropia de adevăr a eşuat. Dintr-un motiv simplu: conform originii sale, limbajul este mai puţin un mijloc de recunoaştere, cât unul de înţelegere.

Să ne gândim la o propoziţie de genul: „Ea vine din dragoste şi din Luxembourg”. Din punct de vedere gramatical este corectă, în câmpul semantic se petrece însă ceva curios. Englezul Gilbert Ryle (1900–1976) a considerat că scopul vieţii sale este să pătrundă misterul acestei curiozităţi. Urmând exemplul idolului său Ludwig Wittgenstein, studentul de la Oxford a învăţat că o „limbă ideală”, fără sensuri duble şi ambiguităţi, nu este posibilă.

În loc să dezvolte o limbă utopică fără greşeli, Ryle a încercat să găsească reguli inteligente pentru folosirea limbii, aşa cum este ea.

Ryle a scris o singură carte cu adevărat importantă: The Concept of Mind („Conceptul de minte”). În anul 1949, când a apărut cartea, a făcut senzaţie. Cu entuziasm şi numeroase exemple, Ryle a explicat că spiritul uman nu are o existenţă independentă, ci este strâns legat de indicaţiile biologice din corpul şi din creierul nostru. Bineînţeles că această idee nu era nouă. Aristotel, materialiştii din perioada Iluminismului, mulţi filosofi din secolul al XIX-lea şi, nu în ultimul rând, William James observaseră şi ei acelaşi lucru. Revoluţionar la această constatare a fost însă că poziţia respectivă a fost asumată de un filosof al limbajului, care venea din tradiţia complet opusă– căutând să înţeleagă lumea logic, şi nu biologic.

Întrucât în anii 1940 şi 1950, cercetarea în domeniul neuroştiinţei abia ajunsese la stadiul în care să măsoare cele mai simple impulsuri electrice din creier, Ryle şi-a pus speranţa în studiile asupra comportamentului. Dar i-a fost destul de repede clar că procesele de la nivelul creierului reprezintă ceva complet diferit faţă de conceptele cu care oamenii îşi descriu stările de spirit. Cuvântul „spirit” există de mai bine de două mii de ani. În mod evident, nu a fost inventat pentru a fi sinonim cu o stare din creier. Aceeaşi dilemă se remarcă şi în privinţa sufletului, conştiinţei, atenţiei şi aşa mai departe. Toate aceste cuvinte nu se potriveau precum cheia în broască la procesele electrofiziologice din creier. Erau ca nişte diligenţe pe un aeroport.

Ryle nu a obosit să extragă din limbaj ceea ce nu se potrivea şi ceea ce el numea „erori categoriale”. Peste tot la nivelul limbajului pândeşte non-sensul: astfel, noi spunem că pe stadion aleargă o echipă, când în realitate nu echipa aleargă, ci fiecare jucător în parte. Pentru Ryle, aceasta este o eroare categorială clasică, pentru că echipele nu pot să alerge, ele reprezintă o categorie complet diferită faţă de jucători. După părerea lui Ryle, la fel se întâmplă în cazul neconcordanţei dintre stările creierului şi conceptele spiritului. Ceva anume reprezintă echipa şi altceva jucătorii. A căuta „spiritul” în creier are tot atât de puţin sens ca a căuta o echipă în afara jucătorilor de pe teren.

În ceea ce priveşte dragostea, rezultă de aici două consecinţe. În primul rând: nu există „dragoste” în creier, ci doar biochimie. Şi în al doilea rând, trebuie

să ne ferim să clasificăm procesele noastre emoţionale şi spirituale cu ajutorul unui substantiv precum „dragoste”. După părerea lui Ryle, acest lucru este de neconceput. Căci ar duce la o concluzie cel puţin ciudată: există dragoste aşa cum există mese, de exemplu.

Ce trebuie să reţinem din aceste două concluzii? În primul rând, Ryle are întru totul dreptate. A fost deja vorba în detaliu despre dificultatea de a extrage „dragostea romantică” din biochimia sistemului mezolimbic din mezencefal. Iar oxitocina nu este nici ea un „hormon al iubirii”. Cine este de acord cu asta nu mai înţelege nimic din complexitatea dragostei care sclipeşte în nenumărate culori. Ceea ce înţelegem noi prin „dragoste” este ceva mult mai cuprinzător decât orice explicaţie biochimică.

Şi totuşi, ce se întâmplă cu cea de-a doua consecinţă? Este greşit să discutăm despre dragoste sau chiar să scriem o carte despre aşa ceva (ceea ce Ryle sigur nu ar fi făcut)? Obiecţia mea ar fi că în realitate se întâmplă chiar invers. Dacă dragostea ar fi fost un lucru clar şi evident, ca un creion sau un copac, nu erau necesare reflecţii atât de lungi pe marginea subiectului. Însă „dragostea” este, după cum ar spune Ryle însuşi, un substantiv, care, ca multe altele, sortează realitatea după modul obişnuit de operare a limbii, desemnând printr-un termen un concept greu de definit. Faptul că dragostea nu corespunde unui obiect empiric detectabil şi nici unei stări la nivelul creierului nu reprezintă un motiv ca să nu discutăm despre ea. Din contră: tocmai acest lucru ne determină să căutăm explicaţii, chiar dacă acestea nu se pun în slujba unei realităţi ştiinţifice verificabile.

A vorbi despre dragoste produce – în cel mai bun caz – plauzibilitate psihologică: simţim că ne referim la acelaşi lucru şi se înţelege. Nu-i puţin lucru. În schimb, poziţia inversă, care dacă ar putea ar pedepsi folosirea cuvântului, repetă doar eroarea lui Wittgenstein, când acesta a fost de părere că limba ar fi un instrument al adevărului, şi nu al comunicării sociale. Influenţa oscilaţiilor psihice, a stărilor şi intenţiilor noastre atunci când ne alegem cuvintele este mult mai importantă decât vrea Ryle să admită dintr-un punct de vedere accentuat antipsihologic. Chiar dacă dragostea nu este un obiect din lumea reală: îndrăgostiţii văd în „dragostea” lor un film pe care ei îl realizează împreună. Şi atunci când iubim, pe teren aleargă întotdeauna o echipă, şi nu fiecare jucător în parte.

Pentru a înțelege dragostea nu trebuie, așadar, să înțelegem doar o senzație, ci o lume de reprezentări, cu legi clar definite, dar și nedefinite. Emoțiile, ca de exemplu foamea, le ai „la tine”. Știm imediat cu exactitate ceea ce simțim. Dacă ne este frig, nu avem nici o îndoială, dacă suntem obosiți, remarcăm la fel de ușor. Sentimentele însă nu le ai „la tine” – trebuie să le interpretezi. Și dragostea este un astfel de sentiment interpretat, este o interpretare pe care o numim „dragoste”. Nu ne este întotdeauna ușor să spunem ce se întâmplă cu noi atunci când simțim ceva pentru cineva. Multe sentimente sunt însoțite de reprezentări atât de difuze, încât nu ne dăm seama exact cum să le interpretăm. Astfel, se poate întâmpla ca o perioadă destul de îndelungată să nu fim siguri dacă iubim pe cineva. Suntem atenți la ce se întâmplă înăuntrul nostru și ne întrebăm dacă sentimentul nostru corespunde pe deplin aceluia pe care ni-l închipuim a fi dragostea.

Sentimente precum dragostea dau culoare vieții noastre, dar ce culoare anume, noi stabilim, noi alegem, chiar dacă nu întotdeauna de bunăvoie. De la William James am învățat că, în ceea ce privește sentimentele noastre, nu le avem, ci le interpretăm. De la Gilbert Ryle știm că, în spatele substantivelor pe care le folosim în acest scop, nu sunt fapte, ci reprezentări. După cum se vede, latura emoțională a dragostei este în general supraapreciată. Și, în mod evident, această supraevaluare ține tot de dragoste. Iluzia că suntem la dispoziția unei emoții reprezintă de fapt o parte din dragostea noastră. Dar în realitate nu suntem într-o măsură chiar atât de mare la dispoziția dragostei pe cât ne place s-o spunem.

Dacă este însă adevărat că dragostea nu este pur și simplu o emoție, ci ceva creat de noi înșine, cum arată atunci instrucțiunile de folosire? După ce reguli funcționează ea, dragostea, în mintea noastră? Ce produce ea în noi și de ce? Și ce facem cu noi înșine când iubim?

Putem să răspundem la această întrebare din două perspective diferite, o dată din punct de vedere psihologic și apoi sociologic. Dar fiindcă dragostea nu se desfășoară de regulă pe o insulă pustie, ea este un concept atât personal, cât și social.

Să începem cu planul personal.

62 Rauland (2007), p. 112

63 Fisher în Meier/Neumann (2001), p. 83

64 Fisher în Meier/Neumann (2001), p. 83

65 Damasio (1994), p. 193

66 Sartre (1997), p. 271

8. EU & MEZENCEFALUL MEU

POT SĂ IUBESC PE CINE VREAU EU?

Dragostea printre ființele culturale

Cultura este continuarea biologiei cu metode atât de diferite încât nu mai putem să le reducem la „strategii” fără a fi nevoiți să considerăm că omenirea este „degenerată”. Analizarea unui trecut aflat la patru milioane de ani depărtare nu explică omul și comportamentul lui din zilele noastre. Este ca și cum am fi miopi și am privi la distanță.

Nu există nici o scurtătură spre adevărata natură a omului. Ceea ce se aduce drept explicație nu creează noi fapte, ci noi speculații. „Bărbații” și „femeile” psihologiei evoluționiste sunt dificil de găsit în formă pură. Cei mai mulți oameni nu corespund clișeelor biologice.

În Germania ultimilor patruzeci de ani, posibilitățile de a avea o viață sexuală au crescut vertiginos, iar numărul copiilor a scăzut. Un astfel de proces poate fi înțeles doar dacă omul este privit ca o „ființă culturală”. Trebuie, deci, să revenim la acest concept pe care antropologul Arnold Gehlen (1904–1976) l-a pus în circulație la începutul anilor 1950. Să fii o ființă culturală înseamnă foarte multe lucruri: ființele culturale nu se întâlnesc niciodată în viață cu genele lor, nici cu emoțiile sau cu sentimentele lor, nici măcar cu gândurile lor. Ele întâlnesc însă alte ființe culturale. Ființele culturale se denumesc spunându-și „Eu”. Aceasta înseamnă că astfel de oameni au o atitudine (difuză și permanent schimbătoare) față de ei înșiși și de ceilalți. Pot să își manifeste clar sentimentele sau să le ascundă, pot să dezamăgească pe cineva

și să mintă. Pot să inventeze, să se amăgească pe ei înșiși și pot cunoaște incertitudinea. Ei nu joacă un singur rol social, ci mai multe și diferite. Pot avea interese contradictorii și pot nutri sentimente conflictuale. Și toate aceste lucruri ne atrag față de unele persoane sau ne îndepărtează de ele.

Dragostea printre ființele culturale înseamnă că dorința sexuală, îndrăgostirea și dragostea nu sunt doar o chestiune ce ține de sistemul mezolimbic din mezencefal. Ele țin și de felul în care ne raportăm la noi înșine. Noi reacționăm la alte persoane și ne simțim bucuroși și împliniți atunci când emoționăm, fascinăm sau îi facem fericiți pe alții. Interesele noastre nu sunt ca niște șabloane genetic egoiste, ci jucăm cu partenerii noștri (sexuali sau nu) un joc social, oglindindu-ne mereu în privirea celuilalt. Bila de biliard a radiației noastre lovește prin ricoșeu. Toată viața noastră, sexualitatea, relațiile și aversiunile noastre, imaginea pe care o avem despre noi înșine și sentimentul că valorăm ceva sunt modelate astfel, „prin ricoșeu”.

Oamenii sunt o specie mult mai interesantă decât vor să ne facă să credem psihologii evoluționiști. Nu orice femeie caută doar o cămară plină și nu orice bărbat își dorește cu ardoare să se împerecheze cu orice femeie fertilă de pe stradă și apoi să fugă repede la o bancă de spermă pentru a lăsa ce i-a mai rămas din sămânță. Mulți bărbați și multe femei preferă parteneri care nu au o înfățișare perfectă, indiferent dacă o fac din preferințe individuale sau pur și simplu din dragoste!

Partea frumoasă a vieții este că nu ne putem baza pe instincte nici în ceea ce ne privește pe noi și nici în privința altora. Cu alte cuvinte: rareori știm cu exactitate ce vrea persoana pe care o iubim. Și este bine că se întâmplă astfel. Cât de plictisitoare ar fi fost viața dacă am fi putut aprecia tot timpul instinctiv persoana care ne stă alături! În schimb, suntem obligați să jucăm mereu un joc fără sfârșit: jocul interpretărilor.

Să luăm, de exemplu, sexualitatea. Un cerb impozant pare să reprezinte un ideal pentru ciută. Instinctul îi spune cu siguranță că pentru ea va fi bine dacă el va fi cel cu care se va împerechea. La oameni este însă mai complicat. O femeie frumoasă poate să ni se pară atractivă, la fel ca și un bărbat cu constituție atletică. Dar dacă zâmbetul nu ne convinge, iar prima propoziție pe care o spune este pe lângă subiect, interesul nostru scade imediat. Important este și faptul că genele considerate bune nu dezvăluie nimic despre

cum suntem „la pat”, cum stăm cu empatia sexuală, creativitatea și fantezia erotică, senzualitatea și conștiința de sine. Deseori avem parte și de surprize. Există bărbați delicați și sensibili, dar cu fețe dure și sprâncene stufoase, și există bărbați slabi și cu pieptul îngust care sunt niște adevărați macho. Și cu siguranță nu orice femeie frumoasă se comportă conform așteptărilor în pat.

Mai important decât calitățile noastre sexuale apreciate întotdeauna subiectiv este însă altceva: în mod normal, sexul servește destul de rar la reproducere, dar nu este destinat nici satisfacerii exclusive a instinctelor. Oxitociniștii consideră că în pat, pe lângă dorința sexuală, important este și atașamentul, să fii tandru și să știi să îți alinți partenerul. Ei trec astfel complet cu vederea un aspect pentru care nu există nici un hormon, doar cel mult o excitație generală nespecifică la nivelul sistemului mezolimbic: nevoia de confirmare!

Sexul este un areal vast al psihologiei complexe. Și imaginea noastră reflectată de persoana iubită este extrem de importantă. Pentru aproape toți oamenii este în mod clar excitant să excite sau să fie considerați excitanți – o calitate specifică omului, care sfrânciocului cenușiu sau broaștei gladiator îi este probabil străină. Sexul nu este doar o stare de excitație personală, ci și o confirmare prin ricoșeu. Dacă eu mă consider pe mine masculin, aceasta nu ține doar de nivelul hormonilor mei. Cel puțin la fel de importante sunt reacțiile, considerația și cuvintele celorlalți.

Dacă avem parte de sex, noi jucăm biliard în măsura în care de la celălalt ricoșează o imagine cu noi înșine. Ceea ce face din sexul cu un partener o experiență mult mai captivantă și mai plăcută decât orice formă de autosatisfacere este acest joc al empatiei. Ne transferăm în persoana iubită și astfel ajungem din nou la noi înșine. Faptul că ne place apetitul sexual al celuilalt nu este altruism pur, nu este un serviciu dezinteresat, ci este mulțumire psihică prin ricoșeu – cel puțin atunci când este vorba de un act sexual împlinit, și nu doar de un joc la o singură poartă.

Sexul între oameni cunoaște nenumărate manifestări, în fața cărora psihologii evoluționiști ar trebui să roșească. Indiferent ce s-ar crede despre om, nu putem să nu recunoaștem: el este animalul cu cea mai interesantă sexualitate. Motivele se regăsesc exclusiv în cultura lui; în schimb, ce se întâmplă pe stânca pavianului este plictisitor de moarte. Oamenii își înscenează comportamentul sexual, pe roluri, după toate regulile artei. Ei joacă roluri,

dar se și joacă cu rolurile lor. Fanteziile erotice de dominare nu se potrivesc în nici un concept al psihologilor evoluționiști, nici un fetișism nu își are locul acolo. Iar sexul oral îi deranjează pe evoluționiști și la maimuțele antropoide. Sexualitatea la om cunoaște numeroase devieri de la normă, fără nici un sens din punct de vedere biologic. Doar câteva biserici mai sunt de partea evoluționiștilor împotriva culturii descătușate. Și totuși, nu doar în statele puternic industrializate și presupus degenerate, ci aproape peste tot în lume, în țările dezvoltate, în deșert, la cercul polar sau în pădurile tropicale, norma presupus biologică nu este o normă.

Cea mai bună explicație ar putea fi aceea că ne aflăm în situația de a ne juca cu propriul nostru psihic. Omul este o ființă admirabil de tolerantă în privința reprezentărilor și foarte talentată, folosindu-și cu plăcere talentele. Diferența dintre I, fluxul conștiinței, și me, sinele nostru, pe care William James a stabilit-o acum mai bine de o sută de ani, a însemnat doar începutul încercării de a aresta jucătorii implicați din creier. Sigmund Freud a diferențiat trei instanțe la începutul anilor 1920: das Es (sinele), das Ich (eul) și das Über-Ich (supraeul). Impulsul inconștient întunecat este „sinele”, corespondentul fluxului conștiinței la James. „Supraeul” este caricatura cu aere de guvernantă a sinelui marcat social. După părerea lui Freud, între acestea pendulează „eul”, un slujitor neajutorat al celor doi stăpâni severi. Deși Freud nu a fost nici mândru, nici satisfăcut de modelul său, cele trei instanțe au făcut istorie. Mii de psihanaliști le-au vânat și le-au vârât cu forța în capetele oamenilor. În schimb, cercetările asupra creierului efectuate în zilele noastre deosebesc șapte până la nouă „stări ale eului”, care se completează în simțirea și în gândirea noastră, se împletesc, se încrucișează și se eclipsează. Dintr-un joc în doi, cum era la James, s-a ajuns astăzi la un joc pe calculator, cu numeroși jucători.

Când facem sex, sunt excitate stări complet diferite ale eului. Eul meu corporal va fi atât de puternic aprovizionat cu hormoni, încât eul meu ca subiect al experienței va găsi că situația este extrem de excitantă. Eul meu autobiografic se bucură mult de faptul că eu împart chiar în acel moment patul sau căpița de fân cu o persoană fascinantă și experimentez acel act sexual; în timp ce eul meu moral intervine semnalizându-mi că ceea ce fac este greșit, pentru că eu sau cealaltă persoană sau amândoi avem deja alte relații.

Astfel sau într-un mod similar putem să rulăm procese psihice în timpul sexului, fără să exagerăm schema cu stările eului. Deoarece chiar dacă astăzi știm destul de vag ce zonă a creierului poate fi pusă în legătură cu un anumit tip al eului– nu putem să nu ne gândim că Gilbert Ryle se răsucește în mormânt de indignare. Chiar și eul nostru corporal, eul ca subiect al experienței, eul autobiografic și eul moral rămân diligențe pe aeroport.

Ce-ar trebui subliniat în acest moment: să faci sex și în același timp să conștientizezi că faci sex nu reprezintă același lucru! A te afla într-o anumită situație și a fi în același timp un observator al situației respective, în aceasta constă atractivitatea unei experiențe sexuale. Că atunci când faci sex „îți pierzi capul” este valabil doar într-o anumită măsură. Gândurile noastre nu trebuie să ne distragă atenția sau să ne pună obstacole – dar nu trebuie nici să dispară complet. O stare de amețeală provocată de alcool este considerată adesea pozitivă atâta timp cât rămânem conștienți de tot ce ne înconjoară; o beție în care ne pierdem capul și discernământul nu mai este benefică din nici un punct de vedere.

Jocul de ansamblu al impresiilor și perspectivelor dă savoare sexualității noastre – sau dimpotrivă. Ceea ce îi incită la adulter pe bărbați și pe femei nu are nimic de-a face cu căutarea genelor optime, nici cu vreun imbold nestăpânit de reproducere. Este vorba pur și simplu de căutarea unei imagini noi, proaspete, cu noi înșine, o imagine mai captivantă, mai seducătoare și mai atractivă decât aceea pe care ne-o oferă partenerul de viață, după ani întregi petrecuți în cea mai mare intimitate. Așa cum oamenii se bucură mai mult de complimentele nemeritate sau cel puțin îndoielnice decât de cele meritate – tot așa privirea străină, necunoscută, ne flatează mai mult decât cea pe care o știm și în care avem încredere. Cu cât psihologia relației, cu rolurile ei calculate și imaginile stabilite, este mai lipsită de complexitate, cu cât percepția pe care o avem unul despre celălalt într-o relație este mai puțin sclipitoare, cu atât mai mult crește riscul de adulter. Probabilitatea înfăptuirii depinde doar de morala personală și socială, de pretenții și de prilej.

Importanța instinctului pur în privința comportamentului nostru sexual este, așadar, ușor supraapreciată. De fapt, orice instinct sexual declanșează dorința, dar nu orice dorință urmează schema dictată de instinct. Dorința sexuală are propriile nevoi și interese. Ar trebui să ne gândim de ce dorim să facem

anumite lucruri doar cu un anumit partener, lucruri pe care la alţii le considerăm neplăcute, stupide sau chiar respingătoare. Cu siguranţă şi aceasta este o problemă legată de miros şi de chimie. Dar este şi o chestiune care ţine de tensiunea spirituală şi senzuală între doi oameni. Imaginea de sine reflectată pozitiv este un elixir important al vieţii, iar autoafirmarea în dorinţa sexuală şi în privirea celuilalt este aroma lui râvnită. Ceea ce este valabil pentru sexualitate este valabil şi în iubire: ceea ce ne interesează zi de zi este imaginea pe care o are despre noi o persoană deosebită.

Imaginea mea în ochii celuilalt

Tânărul profesor de liceu din Le Havre era interesat de film şi de jazz. Colegii îl evitau pentru că îl considerau arogant. Lui îi era indiferent. Dar faptul că editurile refuzau să-i publice lucrările îl rănea foarte tare. Elevii îl apreciau însă în mod deosebit pe profesorul de doar 1,56 m înălţime, cu ochelari groşi, şi marea lui pasiune, cu ajutorul căreia îi ajuta să înţeleagă mai bine filosofia.

Jean-Paul Sartre avea treizeci şi unu de ani, în 1936, când i s-a publicat Transcendenţa egoului într-o revistă de specialitate. Înainte de asta îl studiase pe Sigmund Freud şi importanţa subconştientului în viaţa noastră. De la filosofii contemporani Henri Bergson, Edmund Husserl şi Martin Heidegger învăţase să înţeleagă senzualitatea şi gândirea. Toţi trei puseseră percepţia în centrul gândirii. Putem înţelege realitatea doar dacă înţelegem ce este ea pentru noi. Modul în care percepem senzual lumea decide felul în care gândim. Şi în funcţie de cum gândim ni se înfăţişează lumea.

Lui Sartre lumea i s-a înfăţişat tristă. Gimnaziul din Le Havre era un loc care nu avea nimic de oferit unui om ca el. Se simţea singur şi străin şi cei mai mulţi oameni din jurul lui îl dezgustau. Starea lui s-a înrăutăţit după ce a încercat mescalina. A devenit depresiv, a început să aibă atacuri de panică şi accese de nebunie. Aceasta era starea lui de spirit pe când lucra febril la eseul despre ego. Distanţa pe care o resimţea faţă de mediul atât de detestat din Le

Havre îl motiva să descopere cum ajunge omul să se cunoască şi cum îşi formează reprezentările despre sine însuşi. În Schiță despre teoria emoţiilor a dezbătut ideea lui William James potrivit căreia sentimentele nu sunt altceva decât expresia excitaţiilor noastre nervoase.

Sartre avea o părere complet diferită. I-a reproşat lui James că este inadmisibil să reduci psihicul doar la fizic. Iar lui Charles Scott Sherrington, care la începutul secolului XX a oferit detalii importante despre electrofiziologia creierului, Sartre i-a adresat întrebarea: „Poate o excitaţie fiziologică, oricare ar fi ea, să dea o explicaţie pentru caracterul organizat al sentimentului?”[67] Pentru Sartre, problema era clară: acest lucru nu este posibil! Un sentiment este mai mult decât suma excitaţiilor corporale din mezencefal.

Aceeaşi obiecţie poate fi adusă şi oxitociniştilor din zilele noastre. În Transcendența egoului Sartre demonstrează că noi nu avem niciodată de-a face cu excitaţii corporale în stare pură, ci întotdeauna cu emoţii şi sentimente cunoscute. Spre exemplu, ca să-mi fie dor de casă, trebuie să ştiu că îmi este dor de casă şi de asemenea trebuie să ştiu ce este dorul de casă. Altfel, nu aş simţi decât o melancolie confuză.

Gândirea conştientă interpretează excitaţiile noastre corporale şi le dă o formă. Supărător este faptul că pentru a putea vorbi despre un sentiment, trebuie să reflectez la acest lucru. Şi asta înseamnă că trebuie să mă distanţez de sentimentul meu. Astfel, sentimentele noastre şi interpretările lor nu sunt niciodată identice. Conştiinţa noastră determină cine şi cum sunt eu, adică în ce fel mă interpretez pe mine însumi. Ceea ce noi considerăm a fi eul nostru este o invenţie a reflecţiei noastre asupra noastră. Deoarece un eu preconştient nu ne este accesibil. Cu Sartre spunem şi noi: „Eul nu este proprietarul conştiinţei, ci obiectul acesteia”. De aici Sartre a tras concluzia că omul se inventează în permanenţă pe sine. Eul este o minge în interpretarea sinelui nostru şi „pentru conştiinţă, nimic nu este mai sigur decât eul altora”.[68]

Tocmai această incertitudine îl face pe om liber, după părerea lui Sartre. Dar nu ar fi cazul să spunem că, în acelaşi timp, tot ea este cea care nu îl lasă să fie liber? Căci dacă eu, prin natura mea, nu însemn nimic, atunci sunt dependent de părerea celorlalţi. Doar în comparaţie cu ceilalţi pot să descopăr

şi să recunosc ceea ce sunt. Dacă am fi fost singuri pe această lume, atunci probabil nu ar mai fi existat nici un eu. Căci cine şi cum sunt eu ştiu doar dacă aflu cine şi cum nu sunt eu.

Sinele nostru şi sentimentul valorii de sine se hrănesc din autoconfirmare. Trăsăturile pe care ni le atribuim, punctele forte şi slăbiciunile, reprezentările despre atractivitate, şarm, influenţa noastră se datorează unui joc de şah social cu mediul înconjurător. Şi nici un om nu poate scăpa de asta, pentru că oricine face comparaţii. Îi observăm pe ceilalţi şi observăm în acelaşi timp cum am fost noi observaţi. Cel care l-a inspirat pe Sartre, Edmund Husserl, numeşte acest proces complicat „empatie retrasă”: compasiune trimisă înapoi asupra noastră. Aici capacitatea omului atinge culmi ameţitoare, unice în regnul animal: pot să înţeleg că tu înţelegi că eu te-am înţeles.

Ştim cine suntem noi deosebindu-ne de ceilalţi. Talentele, capacităţile şi calităţile noastre ne devin enervante pentru că observăm că alţii nu le au decât într-o mică măsură sau chiar deloc. Acelaşi lucru este valabil şi pentru slăbiciunile noastre. Oamenii reacţionează faţă de noi altfel decât reacţionează faţă de alţii. Din toate aceste reacţii, noi ne formăm o imagine proprie despre noi, imaginea de sine. Nu este nimic altceva decât reflexia filtrată de multe ori a imaginii pe care ceilalţi o au despre noi. În această privinţă, dispunem de un oarecare spaţiu de libertate prin aceea că acordăm o importanţă diferită diverselor judecăţi. Imaginea pe care o au persoanele apropiate, cei din jur, este pentru noi mai importantă decât cea pe care şi-o formează persoanele străine. Dar nu întotdeauna. Cel care în general este interesat mai mult să-i impresioneze pe necunoscuţi sau pe cei care nu-i sunt apropiaţi decât pe prieteni şi rude, acela are însă în mod cert o problemă serioasă cu imaginea de sine: aparenţa înlocuieşte fiinţa.

În general ne recunoaştem în cel sau în cea care credem noi că am fi. Şi cel sau cea drept care ne considerăm depinde de ce cred ceilalţi despre noi, de ce consideră ei că am fi. Tocmai de aceea, disprețul este sentimentul pe care îl suportăm cel mai puțin. Respectul celorlalţi este o sursă importantă a aprecierii de sine. Un alt punct important pentru mulţi oameni (dacă nu cumva pentru toți) este atractivitatea lor sexuală. „Privirea asta neutră...!”, se plângea de curând o veche cunoştinţă care suferă că, ajunsă la o anumită vârstă, mulţi bărbaţi nu o mai percep din punct de vedere sexual.

Imaginea noastră reflectată în ochii celorlalţi este ceea ce ne dă contur. Şi cea mai importantă dintre toate imaginile este aceea reflectată în privirea persoanei pe care o apreciem cel mai mult – persoana iubită şi care ne iubeşte.

Braţele tale ţin ceea ce sunt eu

a sta întins, lângă tine

stau întins lângă tine. braţele tale

mă ţin. braţele tale

ţin mai mult decât ceea ce sunt eu.

braţele tale ţin ce sunt eu

când stau întins lângă tine,

şi braţele tale mă ţin.

Ernst Jandl

„A vorbi sau a scrie despre dragoste ar trebui să fie apanajul poeţilor şi al îndrăgostiţilor, cei care de altfel sunt cuprinşi de ea. Când ştiinţa o ia în primire, din dragoste nu mai rămâne nimic în afară de instincte, reflexe şi tipuri de comportament aparent posibile sau care pot fi învăţate, de date biologice, de reacţii psihologice sau fiziologice măsurabile, care aparţin toate fenomenului dragoste, dar pe care nu îl pot cuprinde.”[69] Aceste cuvinte ale psihanalistului Fritz Riemann, care a scris şi el o carte complet lipsită de poezie despre dragoste, nu ar trebui să rămână neauzite. Dacă intenţia acestei

cărţi ar fi să nu reducem dragostea la instincte, reflexe şi rezultate măsurabile, atunci în acest moment ar trebui să ia cuvântul un mare poet şi un îndrăgostit.

Versurile de mai sus aparţinând poetului austriac Ernst Jandl (1925–2000) reprezintă una dintre cele mai frumoase şi în acelaşi timp veridice poezii de dragoste moderne. La fel ca Sartre, şi Jandl a fost profesor de liceu şi a suferit de depresie. Şi într-un anumit fel, poezia aceasta reprezintă transcendenţa egoului său. Două verbe, a sta întins şi a ţine, i-au fost de ajuns pentru a crea o atmosferă de apropiere sufletească şi intimitate. Faptul că este ţinut în braţe de către celălalt îi conferă importanţă celui care este ţinut: „Braţele tale ţin ce sunt eu când stau întins lângă tine, şi braţele tale mă ţin”.

Îndrăgostiţii îşi conferă unul altuia importanţă prin importanţa pe care o au unul pentru celălalt. Din momentul în care părinţii noştri ne creează primul sentiment perceput instinctiv al valorii de sine, ne va fi întotdeauna dor de el. Modul în care „trăim” afecţiunea părinţilor ne va marca toată viaţa: dorinţele de intimitate şi protecţie, încredere şi stabilitate, nevoile personale de apropiere şi distanţă.

Printre caracteristicile tipice tuturor maimuţelor (inclusiv omului) se numără şi cea conform căreia sentimentul pe care cineva îl are faţă de noi poate trezi în noi acelaşi sentiment sau unul asemănător. În acest caz, psihologii şi biologii vorbesc de o „contaminare” emoţională. Prima experienţă de dragoste, pe care o avem în fragedă pruncie, se bazează pe un asemenea tip de contaminare: un zâmbet care ne determină şi pe noi să zâmbim. La un nivel mai înalt al conştienţei, care se întâlneşte la toate maimuţele antropoide, ne străduim să producem un astfel de efect al contaminării: zâmbim pentru a primi, la rândul noastru, zâmbete. La un al treilea nivel, încercăm să simţim ceea ce simte celălalt şi îi evaluăm starea emoţională şi intenţiile. Pe la vârsta de doi ani, începem să apreciem cui vrem să zâmbim şi cui nu.

Pentru a ne putea transpune în alte persoane, trebuie să avem sentimentul că putem să le citim sentimentele. În anul 1992, un grup de cercetători conduşi de neurofiziologul Giacomo Rizzolatti a făcut o descoperire inovatoare. În testele efectuate pe macaci, cercetătorii au descoperit aşa-numiţii neuroni-oglindă. O maimuţă primea în mod regulat o nucă, după care trebuia să se întindă. Într-un al doilea experiment, maimuţa avea voie doar să privească din spatele unui geam cum un om face acelaşi lucru în locul ei. În mod

spectaculos, maimuța a manifestat aceeași reacție în creier de ambele dăți. De aici rezultă clar că ea s-a transpus aproape integral în acțiunea desfășurată de om. Celulele nervoase care i-au dat posibilitatea să facă acest lucru au primit denumirea științifică de neuroni-oglindă.

De la neuronii-oglindă până la Ernst Jandl nu este cale foarte lungă. Capacitatea de a se transpune le-a fost probabil foarte utilă strămoșilor noștri. În mod sigur nu i-a condus spre extincție. Cine poate să interpreteze stările emoționale ale celorlalți membri ai familiei sau tribului, să le evalueze și să reacționeze rapid în consecință, nu are cum să iasă în pierdere. Compasiunea a stimulat dezvoltarea sensibilității de la senzual la spiritual. De la un om care consideră că ne iubește ne așteptăm atât la o înțelegere intuitivă, cât și la o implicare intenționată, deci conștientă. Și ambele stimulează odată cu importanța acordată celuilalt propria noastră importanță.

Capacitatea de a empatiza și așteptarea de a primi simpatie și empatie din partea celuilalt sunt pietrele de temelie ale dragostei. Dacă ar fi să dăm crezare unor psihologi, aceasta ar reprezenta liantul. De fapt, este vorba doar de o premisă, și nu de dragoste în sine.

A iubi pe cineva și a dori să trăiești într-o relație cu el nu înseamnă neapărat unul și același lucru. Și în numeroasele forme ale dragostei, posibilitățile sunt multiple: nevoia de atașament negativ spre exemplu sau dorința masochistă legată de speranțe ireale de atașament. Un caz care a devenit din ce în ce mai frecvent în societatea noastră este acela al oamenilor care consideră că nu pot să iubească dacă se implică prea mult în viața partenerului. Ei se tem că, astfel, persoana iubită își va pierde farmecul și strălucirea. Și câți îndrăgostiți nefericiți refuză să facă parte dintr-un grup care acceptă oameni așa ca ei? Se îndrăgostesc în permanență de o persoană intangibilă și îi disprețuiesc inevitabil pe toți cei care îi doresc cu adevărat. Vom reveni pentru a clarifica dacă în astfel de situații este vorba de un joc sau de anumite tulburări.

Un alt doilea punct se referă la întrebarea dacă noi căutăm în dragoste exclusiv compasiunea și atașamentul partenerului. Și aici avem prilejul să criticăm multe cărți despre dragoste. Încrederea, empatia și armonia sunt dramatic supraapreciate. Semnificativ este faptul că nu căutăm întotdeauna persoana cea mai drăguță sau mai bună pentru a o iubi. Uneori ne îndrăgostim chiar de oameni cu un comportament îndoielnic și putem să-i

iubim extrem de mult timp. În mod evident motivaţiile noastre psihice, emoţionale şi sexuale în ceea ce priveşte dragostea nu se află întotdeauna în armonie. Dar spre ce tind ele, de fapt?

Hărţile iubirii

S-o spunem de la bun început: foarte puţine femei sunt măritate cu prinţul din poveste şi foarte puţini bărbaţi sunt însuraţi cu prinţesa. Şi adesea nici măcar nu suntem împreună cu partenerul pe care ni-l dorim. Puţine cupluri consideră că partenerul cu care au ales să îşi petreacă tot restul vieţii este cu adevărat extraordinar. Cei doi reuşesc să se înţeleagă, dar aceasta cu siguranţă nu este dragoste, ci cel mult amintirea a ceea ce visau; cu alte cuvinte: parteneriat!

Viaţa nu este un concert la cerere, iar alegerea este limitată. Când eram la şcoală, filosofam cu un prieten şi ne întrebam cum poţi să găseşti exact persoana potrivită în viaţa ta. Cum ai s-o recunoşti? Sau mai mult: ai să poţi într-adevăr să o recunoşti? În mintea noastră ne închipuiam că ar trebui să existe cel puţin una anume. Şi probabil doar una. Unde era ea? Trăia în Uruguay, în Ucraina sau în Uzbekistan? Oare aveam să o întâlnim? Dar dacă ea, partenera ideală de viaţă, trăise deja în Viena în secolul al XIX-lea şi murise cu nouăzeci de ani în urmă?

Eram băieţi înzestraţi cu multă fantezie şi şansele noastre în faţa sexului opus ni se păreau destul de slabe, astfel încât eram convinşi că aveam de urmat drumuri lungi şi întortocheate în viaţă. Drumul prietenului meu a dus către Ludwigshafen, iar al meu către Luxembourg. În prezent, şansa de a-ţi găsi dragostea este, slavă Domnului, mai mare decât în trecut. Şi cele mai lungi drumuri nu trebuie neapărat să crească probabilitatea de a te potrivi cu partenerul ales.

Dar pe cine am căutat şi am găsit, de fapt? Cum ne-am dat seama că am găsit într-adevăr persoana potrivită? Şi cum şi-a dat ea seama că ne potriveam atât

de bine? Eram liberi când le-am întâlnit pe cele cu care voiam să ne căsătorim? Eram liberi să ne îndrăgostim? Și ce ne-a făcut să ne aprindem? Ce a pătruns în întunericul „schemei de recunoaștere a prăzii” care nu era doar sexuală, ci și metafizică?

Trebuie precizat că: psihologia libertății voinței la îndrăgostiți nu este cercetată în detaliu. Ceea ce nu este de mirare. Nici testele, nici scanările creierului nu descifrează acest proces și este bine că se întâmplă astfel. Trebuie, deci, să o luăm pe un alt drum. Dacă este adevărat că atât nevoia noastră de dragoste, cât și capacitatea de a iubi sunt determinate de experiențele din copilărie, atunci alegerea partenerului de dragoste trebuie să aibă multe în comun cu părinții și poate, într-o măsură mai mică, și cu frații și chiar cu alte persoane de referință din perioada respectivă.

Sigmund Freud recunoscuse deja cu mult timp în urmă importanța extraordinară a relației copil–părinți în privința dorințelor noastre ulterioare. Însă el s-a înșelat destul de mult considerând că dragostea și-ar avea originea în sexualitate. Pentru a susține această teorie, Freud a trebuit să sexualizeze copilul într-un mod exagerat. Urmările acestei colecții de presupuse complexe de invidie și angoasă sunt cunoscute pentru psihanaliză. Discipolii și adepții lui Freud și-au dat multă osteneală pentru a tăia din nou nodul gordian al influențelor de tot felul, inclusiv sexuale, care și-au pus amprenta asupra omului încă din prima copilărie.

Copilul își creează o lume a lui din discuțiile avute cu persoanele cele mai apropiate. Și în același timp își lărgește câmpul preferințelor, necesităților, angoaselor, în ceea ce privește o dragoste viitoare. Dar când și în ce mod se formează reprezentările acestea?

Cel care a pus cele mai îndrăznețe diagnostice în acest sens este John Money, despre care am mai discutat în Capitolul 5. După părerea lui, modelul pentru schema noastră emoțională de „recunoaștere a prăzii” se conturează între cinci și opt ani. În această perioadă se conturează mozaicul tuturor caracteristicilor pe care le vom căuta mai târziu la partenerul de viață. În acest fel ne desenăm o hartă a iubirii (lovemap), un plan de orientare pentru dragoste, mai târziu. Dar amprentarea sexuală nu este încă gata la vârsta de opt ani, ea se termină abia în perioada pubertății, în funcție de indicațiile din harta iubirii.

Atunci când Money a folosit sintagma „hartă a iubirii” pentru prima dată în 1980, era convins că a găsit astfel formula pentru „știința sexului, diferența dintre sexe și relația de cuplu”.[70] Fostul apostol al liberii alegeri a sexului trecuse între timp în tabăra biologilor, adăugând câteva cugetări privind transcendența egoului. Conform celor afirmate de Money, cei care se iubesc își proiectează unul asupra celuilalt imagini ideale. Exact cele marcate în copilărie pe harta iubirii. Cu alte cuvinte: dacă suntem de părere că iubim pe cineva, cedăm unei iluzii țesute de noi înșine. Nu iubim o altă persoană, ci doar propria noastră proiecție. Nu este de mirare atunci că, după un timp, vraja se risipește. Căci nici un om nu poate menține la nesfârșit ceea ce promite o proiecție.

Din punct de vedere biologic, aceasta ar însemna că libertatea voinței, atunci când ne îndrăgostim, nu prea are valoare. Căci, dacă este adevărat că ne hotărâm încă din copilărie, atunci nu am mai avea cum să alegem la maturitate. Ceea ce ne apare drept haosul normal al psihicului nostru, al capriciilor noastre și al nevoilor și sentimentelor noastre contradictorii ar fi în realitate doar muncă de orientare după indicațiile de pe axa dragostei. Și ceea ce noi considerăm a fi libertatea alegerii este de fapt doar o căutare a voinței noastre, stabilite instinctiv cu mult timp în urmă.

Pentru un om de știință, acestea sunt vești bune pentru că, în acest fel, mecanismul îndrăgostirii ar putea fi calculat într-o oarecare măsură. Harta iubirii ar fi mareșalul care conduce în bătălie trupele de feniletilamină și oxitocină atunci când noi întâlnim un obiect corespunzător. Pentru ca hărțile să fie cu adevărat convingătoare, Money nu a rezistat tentației de a explica toate aceste preferințe drept fixări „erotice” petrecute în copilărie. În acest punct, s-a apropiat periculos de mult de Freud.

Ce ar trebui să reținem din toate aceste afirmații? Faptul că nevoile și criteriile noastre cu privire la dragoste ne sunt impregnate în copilărie este probabil adevărat. Faptul că ele apar abia la vârsta de cinci ani rămâne mai degrabă o speculație. Hărțile iubirii nu pot fi nici măsurate, nici dovedite, aceasta este în natura lucrurilor. Căci preferințele dragostei noastre pot fi de natură complet diferită și de o cu totul altă complexitate. Unii oameni rămân toată viața fixați pe un anumit tip – cu ochii căprui și părul închis la culoare sau blonzi cu ochi albaștri. Alții, dimpotrivă, nu au nici o schemă în ceea ce

privește aspectul fizic. Unii oameni care au „acel ceva” îi lasă pe mulţi complet indiferenţi. Multe persoane caută la partener anumite trăsături de caracter care le sunt pe plac sau care le inspiră încredere. Alţii, dimpotrivă, nu au nici o continuitate în alegerea partenerului.

Dacă pentru mine este importantă o anumită culoare de păr, un miros, o statură, o trăsătură de caracter sau un tip de comportament, acest lucru mi se trage cu siguranţă din copilărie. Dar este necesar ca ele să ne fi preocupat din punct de vedere erotic? Nu este mai degrabă adevărat că mai întâi le-am evaluat simbolic, drept bune sau rele, atractive sau respingătoare? Ceea ce aflăm noi în copilărie ar trebui mai degrabă să fie de ordin general. Punem pe anumite trăsături, caracteristici şi tipuri de comportament eticheta de negativ sau pozitiv? Un părinte dominant poate fi perceput pozitiv atâta timp cât dominaţia nu se manifestă agresiv la adresa copilului; dar poate reprezenta un chin dacă vine însoţită de violenţă şi subjugare. Motivele care stau la baza aprecierilor noastre pot fi mai mult sau mai puţin evidente, dar pot fi şi ascunse. Căci până şi copiii pot iubi şi urî în acelaşi timp. Pot să aibă sentimente ambivalente. Şi toate acestea lasă urme adânci în sufletele noastre.

O emoţie erotică nemijlocită nu poate fi pusă decât rareori în legătură cu experienţele din copilărie. Mai probabil ar fi ca experienţa pe care am înmagazinat-o drept „bună” sau „rea” să se reflecte mai târziu în erotism şi în preferinţele cu privire la alegerea partenerului de viaţă. O experienţă preerotică este, deci, codată din nou mai târziu într-una erotică. Aşa s-ar putea întâmpla la pubertate şi adesea chiar şi mai târziu, în diferitele experienţe sexuale prin care ne descoperim. Astfel putem să ne dăm seama că uneori trăsăturile şi comportamentele care ne stimulează erotic la cineva discreditează pe respectiva persoană în privinţa parteneriatului. Reciproca este valabilă. Companionul ideal nu este decât arareori partenerul potrivit de pat şi oricum nu pe termen lung.

Hărţile noastre au, aşadar, adesea o topografie destul de enervantă. Şi probabil că nici nu ajung vreodată să fie complete. Cum de se întâmplă atât de des ca femei tinere să prefere în mod clar bărbaţii mai în vârstă şi apoi, după ce depăşesc patruzeci de ani, îşi îndreaptă atenţia asupra celor mai tineri? Ce spune aici harta iubirii? În cel mai bun caz semnalizează o slăbiciune relativă la bărbaţi sau tipologii masculine care diferă în diversele

faze ale vieții. După cum se vede, hărțile iubirii sunt foarte variabile, și câte un deal sau o vale apar și după ce ajungem la vârsta maturității.

Hărțile iubirii nu prezintă, așadar, stabilitatea unui cod genetic riguros. Ele nu prescriu dezvoltarea comportamentului nostru în dragoste, așa cum o fac genele în ceea ce privește creșterea. Prin urmare nu putem proiecta reprezentări stabile și imobile asupra persoanei iubite, după cum presupune Money.

Faptul că experiențele din copilărie își pun amprenta asupra comportamentului nostru față de partener, mai alesîn plan erotic, este de necontestat. Multe elemente contribuie în acest sens: rolul pe care îl are copilul în familie și atențiape care o primește; sau rolurile părinților în funcție de sexul pe care îl au și pe care copilul le copiază. Cine crește într-o familie în care nu există certuri va avea probleme mai târziu să-și impună un punct de vedere. Cine crește într-o familie plină de temperament are cele mai mari șanse să devină la fel de impulsiv și își va căuta și un partener pe măsură, altfel se va plictisi repede. Cine este educat să fie întotdeauna amabil și politicos își va interioriza sentimentele, iar mai târziu îi va fi greu să le scoată la iveală. Cine este crescut într-o familie cu mult umor va accepta cu dificultate lipsa de umor a partenerului, și așa mai departe.

Nu căutăm întotdeauna un partener care să semene cât mai mult cu mama sau cu tata. Uneori căutăm exact opusul, dar rareori cu succes. Căci partenerii care sunt complet diferiți față de tiparul stabilit acasă rămân în anumite privințe niște străini pentru noi. Din punct de vedere erotic, lucrul acesta poate părea atractiv, dar pe termen lung devine problematic.

Aproape automat, avem tendința de a pune peste ani în scenă piesa trăită în propria familie. Ne bazăm pe modelul pe care îl cunoaștem și jucăm în permanență aceleași roluri, aproape instinctiv. Nici o limită nu este impusă fanteziei psihicului nostru. Cine este marcat de lipsa dragostei în copilărie își va căuta de cele mai multe ori un partener care, cel mai probabil, îl va dezamăgi în așteptările sale. Astfel ne confirmăm nouă înșine că nu merităm să fim iubiți.

Cel mai uimitor aspect este că de fapt confirmarea modelului pare să fie pentru noi mai importantă decât fericirea mult râvnită. Și un sentiment

negativ, cum ar fi acela că nu merităm să fim iubiți, aparține tot identității noastre. Și persistența acestei identități este de cele mai multe ori mai puternică decât orice dorință de schimbare. Este foarte clar că există mai mulți oameni care cred că vor să se schimbe decât cei care vor cu adevărat să se schimbe. Pe lângă faptul că cercetătorii neurofiziologi consideră că nu putem schimba mai mult de 20% din caracterul nostru, odată ajunși la maturitate, persistența identității noastre este cea care face ca îndrăgitele cărți care oferă sfaturi în dragoste să fie în general atât de ineficiente. Nu ne putem îndrepta în direcția potrivită și să ne schimbăm peste noapte doar pentru că am primit câteva sfaturi inteligente.

Să ne consolăm însă cu gândul că o operație estetică asupra psihicului nostru este rareori necesară, mult mai rar decât ne închipuim adesea. Chiar dacă aparent facem mereu alegeri greșite, până la urmă se dovedește că partenerul ales nu este de cele mai multe ori chiar atât de nepotrivit. În orice caz nu atât de nepotrivit încât să nu avem nimic de învățat din asta. Și probabil că partenerul ideal pentru noi nici măcar nu există. Chinurile la care ne supunem căutând partenerul ideal ne aduc în mod cert mai multă suferință și singurătate decât câțiva parteneri „falși” pe care îi putem schimba oricând.

Motivația acestei căutări adesea lipsite de succes este ușor de aflat: oamenii care ne colorează existența sunt adesea cel mai puțin potriviți pentru un parteneriat intim și de lungă durată. Iar cei cu care ne potrivim cel mai bine se estompează cu timpul într-o nuanță plăcută de gri. Această afirmație nu este în nici un caz o lege a naturii. Și multe relații fericite demonstrează că potrivirea și culoarea sunt compatibile. Cu toate acestea, înstrăinarea și plictisul reprezintă pantele pe care o relație poate oricând să alunece. De aici putem să tragem concluzia că dorința noastră de iubire nu vizează în primul rând înțelegere, protecție și o legătură afectivă, așa cum se afirmă adesea. Cel puțin în aceeași măsură tânjim și după o anumită neliniște. Căci noi avem de fapt două așteptări de la partenerul de viață – cel puțin în societatea puternic individualizată din zilele noastre – „Înțelege-mă!” și „Fă-mi viața interesantă!”

Foarte puțini oameni se îndrăgostesc de o persoană doar pentru că se simt înțeleși. Dacă ar fi așa, iar comportamentul nostru erotic și cel din cadrul parteneriatului s-ar forma din copilărie, atunci am căuta mai târziu în

dragostea sexuală cele două funcţii centrale îndeplinite de părinţii noştri: legătura şi imboldul. Părinţii nu ne oferă doar protecţie, de cele mai multe ori ei ne fac viaţa interesantă. În acest sens relaţionarea şi stimularea sunt membre cu drepturi egale ale dorinţelor noastre. Şi de asemenea sunt prezente în dragostea concepută ca o legătură pe termen lung – contrar tuturor celor care afirmă altceva. Toate năzuinţele noastre romantice se îndreaptă în această direcţie.

Ideea de a oferi îndrăgostirii o durată nelimitată şi de a păstra neliniştea sub termenul „dragoste” este romantică. Uneori aceasta nu ne reuşeşte prea bine – o relaţie de dragoste fără această idee romantică poate fi considerată o legătură, dar cu siguranţă nu este dragoste sexuală. Nu încrederea ne determină să schimbăm radical ceea ce simţim, gândim şi facem, ci emoţia şi imboldul. Nici atunci când ne îndrăgostim nu merge fără un astfel de impuls puternic. Căci cine se gândeşte de la primul flirt la şosetele murdare din traiul zilnic pe care îl va împărţi plin de încredere cu celălalt?

Poduri ameţitoare

Podul Capilano este cel mai lung pod suspendat din lume – cel puţin dintre cele pietonale. Cablurile de oţel se întind pe o distanţă de 136 metri deasupra râului Capilano, la nord de oraşul canadian Vancouver. Opt sute de mii de vizitatori vin în fiecare an în parcul naţional să admire priveliştea asupra maiestuoşilor brazi Douglas. Atracţia o reprezintă însă podul. Vizitatorii se leagănă şi se clatină pe puntea îngustă de lemn, la 70 de metri deasupra abisului.

Podul Capilano nu este tocmai un loc pentru cei slabi de inimă. Se poate însă întâmpla ca o persoană să-şi dăruiască inima alteia tocmai aici. În anul 1974, câţiva bărbaţi tineri au fost nevoiţi să treacă pe lângă o tânără fermecătoare, atunci când se pregăteau să străbată podul. Aceasta i-a întrebat dacă nu vor să participe la un experiment ştiinţific. Fiecare dintre ei trebuia să se ducă exact până la mijlocul podului şi să se lase pătruns de natură. Apoi trebuia să îşi

exprime impresia în mod artistic într-o scurtă povestire sau într-un desen. Când revenea, fiecare dintre ei primea numărul de telefon al tinerei, în cazul în care ar fi dorit să afle ceva despre rezultatul studiului. Jumătate dintre participanţii la această probă au revenit mai devreme sau mai târziu cu un telefon.

Ideea acestui experiment le-a venit unor tineri oameni de ştiinţă din Toronto, şi anume Donald Dutton şi Arthur Aron. Dutton tocmai primise un post pe o perioadă limitată la Universitatea British Columbia din Vancouver, unde se ocupa cu studiul sentimentelor. Testul podului i-a făcut pe Dutton şi Aron celebri peste noapte. Dar cu impresiile peisagistice, aşa cum li s-a comunicat turiştilor, experimentul nu avea nimic de-a face. Singurul lucru care îi interesa pe cei doi psihologi era răspunsul la întrebarea: câţi bărbaţi vor reveni mai târziu cu un telefon?

Ipoteza lor era simplă şi clară: deoarece mersul pe un pod suspendat care se leagănă ameţitor îi tulbură pe bărbaţi, reacţia emoţională vizavi de tânăra drăguţă va fi deosebită şi, de aceea, interesul lor faţă de femeia respectivă va fi ridicat.

În cadrul unui al doilea experiment, Dutton şi Aron au dus-o pe aceeaşi tânără în apropierea unui pod de lemn obişnuit şi au repetat experimentul. Şi ce să vezi? Nici măcar 15% dintre bărbaţi nu au sunat-o pe frumoasa tânără.

Şi a mai fost ceva care a ieşit în evidenţă: poveştile scrise pe podul suspendat conţineau în mod clar mai multe elemente erotice decât poveştile de pe podul normal de lemn. Ce s-a întâmplat? Dacă Dutton şi Aron aveau dreptate, bărbaţii îşi convertiseră emoţia resimţită pe pod în emoţie suscitată de frumoasa domnişoară. Cu cât mai puternic se zdruncina podul, cu atât mai interesaţi sexual erau bărbaţii.

Donald Dutton este astăzi profesor de psihologie criminalistică la Universitatea British Columbia, iar Arthur Aron predă psihologia la Universitatea Stony Brook din New York. Din renumitul lor experiment ei au tras două concluzii, una teoretică şi alta practică. Teoretic, este interesant că emoţiile noastre sunt adeseori atât de nehotărâte încât nu le putem interpreta corect. Să ai o emoţie şi să o interpretezi corect sunt două lucruri complet diferite. Doar astfel se poate întâmpla ca sentimente precum frica sau

neliniștea să fie considerate într-un final excitaţii sexuale. Dutton şi Aron au explicat procesul de pe pod drept „atribuire greşită”. Traducând aceste cuvinte, în mod evident, bărbaţii se înţeleseseră greşit pe ei înşişi.

Că o emoţie corporală şi interpretarea ei psihică sunt două lucruri diferite este o idee afirmată în 1962 de psihologul american Stanley Schachter. Profesorul de la Universitatea Michigan din Chicago are o slăbiciune pentru numeroasele ciudăţenii ale comportamentului uman. În lucrarea sa de doctorat, el îşi pusese întrebarea: ce se întâmplă în psihicul apostolilor Apocalipsei, când îşi dau seama că profeţiile lor nu s-au împlinit? Pe Schachter îl preocupa marea problemă generală: cum ne închipuim noi lumea? Şi cum ajungem la tulburări sau defecte precum anorexia, ipohondria, lăcomia, avariţia sau dependenţa de nicotină?

După părerea lui Schachter, toate aceste procese au ceva în comun cu „atribuirile greşite” deoarece nu există o emoţie pentru anorexie sau avariţie. Comportamentul şi emoţia care se dezvoltă nu corespund. În mod foarte evident, ceva este deviat sau convertit, şi anume prin efortul de interpretare a psihicului nostru. Teoria pe care Schachter a oferit-o în acest sens se numeşte „Teoria celor doi factori ai emoţiei” (Two Factor Theory of Emotion). Şi ideea ei de bază este destul de simplă: toate sentimentele noastre se compun din doi factori – pe de o parte, dintr-o excitaţie corporală sau o stimulare, şipe de altă parte, dintr-o interpretare corespunzătoare (sau mai puţin corespunzătoare).

Cu alte cuvinte, aceasta ar însemna că avem întotdeauna sentimentele pe care le interpretăm! Aceeaşi idee a fost menţionată şi mai devreme, când am spus, în capitolul precedent, că sentimentele apar atunci când emoţiile creează reprezentări. Căci reprezentările sunt un rezultat al funcţiilor superioare ale creierului nostru, care interpretează o emoţie şi o extind. Şi Gilbert Ryle ar adăuga: aşa este, dar pentru cele mai multe sentimente ne lipsesc cuvintele! De aceea apelăm la termenii generali. Şi odată ce i-am folosit, ajungem să credem că ceea ce simţim le corespunde într-adevăr.

Copiii se bucură atunci când adulţii le dau explicaţii clare în legătură cu ceea ce simt. Lumea redevine ordonată. Iar adulţii se simt şi ei de cele mai multe ori liniştiţi când sentimente difuze şi incomode par să fie explicabile printr-o definiţie plauzibilă. Cu un „complex de inferioritate” clar diagnosticat, ne

simțim la o adică mai bine decât experimentând sentimente de neputinţă faţă de ceilalți – chiar dacă, în realitate, nici „complexul de inferioritate” nu reprezintă o explicație științifică.

Experimentul lui Dutton și Aron de pe podul suspendat pare să confirme acest mecanism. Într-o situație de agitație puternică sentimentele se lasă convertite și se manifestă în alt plan. Învățăm din această poveste că interesul pur sexual și îndrăgostirea depind de context într-o măsură foarte mare. Probabilitatea să ne îndrăgostim la un concert rock, la un curs de dans, la o serbare de Crăciun, la carnavalul din Köln sau chiar pe un aventuros pod suspendat este incomparabil mai mare decât aceea de a ne îndrăgosti la cumpărături, într-un supermarket.

Astăzi, experimentul cu podul este doar unul dintre sutele care au fost efectuate pe tema emoției și a atribuirii greșite. Studii ulterioare au demonstrat că astfel de experimente reușesc cu atât mai bine, cu cât suntem mai atenți la chimia corporală. Un corp foarte agitat după un drum istovitor cu bicicleta sau după un semimaraton are nevoie în medie de 70 de minute până să își revină la nivelul normal. Momentul cel mai potrivit pentru o atribuire greșită este la 10–15 minute după efort. Corpul este încă agitat, dar psihicul nu mai face în mod stringent legătura cu stimulul – efortul sportiv. Domnișoara atractivă de la capătul cursei va avea parte de toată atenția.

Situații ieșite din comun favorizează sentimente ieșite din comun. Și sentimentul de a trăi ceva ieșit din comun poate ridica o emoție la un asemenea nivel încât să ne determine să ne îndrăgostim. Asta înseamnă că trebuie să se întâmple așa întotdeauna. Există cupluri care s-au cunoscut în cele mai banale situații. Și nu în orice situație excitantă trebuie neapărat să ne îndrăgostim. Persoanele care nu ne-au fost simpatice înainte de traversarea podului nu ne-au devenit nici după aceea mai atractive. Ba chiar din contră: emoțiile negative se intensifică în situațiile excitante. Așa se face că mulți oameni vor fi dezamăgiți când partenerul cunoscut într-o vacanță fascinantă își pierde vraja odată ajuns acasă. Ceea ce este deosebit și ieșit din comun dispare, or tocmai acel stimul contează pentru menținerea iubirii. Nu putem continua să iubim pe cineva pe care nu îl considerăm „deosebit”. Și pe cel pe care îl iubim îl considerăm „deosebit”. Da, dragostea în sine ne apare ca fiind „ceva deosebit”, altfel nu ne-am referi la ea drept „dragostea noastră”. Fără

sentimentul unui lucru deosebit nu poate continua nimic.

Dragostea, un lucru deosebit

„Cinci mari săruturi au existat din 1642 î.Hr., de când descoperirea întâmplătoare a lui Paul şi Delilah Korns s-a răspândit în lumea occidentală. (Înainte de asta, cuplurile îşi încrucişau degetele mari.) Iar cuantificarea exactă a săruturilor este un demers extrem de dificil, care a dat naştere la numeroase controverse, fiindcă, deşi toată lumea este de acord cu formula pasiune înmulţit cu castitate înmulţit cu intensitate înmulţit cu durată, nimeni nu poate hotărî cât ar trebui să cântărească fiecare dintre aceste elemente. Dar indiferent după ce sistem ne ghidăm, asupra celor cinci săruturi domneşte un acord general, şi anume că toate merită nota maximă. Şi acum acesta le-a depăşit pe toate”.[71]

Să lăsăm deoparte faptul că biologii şi antropologii consideră că sărutul îşi are originea în hrănirea gură-la-gură de pe vremea când eram primate. Nu exista încă hrană de bebeluşi, şi îmbucătura bine mestecată era transmisă fără ocol. Povestea sărutului descoperită întâmplător în iudaism, pe care o citim în extraordinarul roman al lui William Goldman The Princess Bride („Prinţesa mireasă”), este în orice caz mai frumoasă. Iar despre ceea ce simţim când ne sărutăm cu persoana iubită, nu spunem că ar fi doar o reminiscenţă din faza orală. Pentru restul problemei există un pasaj pe Wikipedia, care abia dacă se diferenţiază de tonul povestirii lui Goldman: „În cultura occidentală, sărutul este folosit cel mai mult pentru exprimarea dragostei sau a atracţiei (sexuale). În mod normal, sunt implicate două persoane care se sărută reciproc pe buze sau pe alte părţi ale corpului. Atunci când un sărut este expresia atracţiei, senzaţia corporală este foarte importantă. Săruturile din dragoste sunt adesea lungi şi intense (de pildă, sărutul cu limba). Buzele sunt prevăzute cu multe terminaţii nervoase, prin care, în timpul sărutului, este implicat în mod deosebit simţul tactil. În plus, prin apropierea din timpul sărutului, sunt transmişi mulţi feromoni. Şi astfel, un sărut poate creşte apetitul sexual”.

Ideea deosebită din povestea lui Goldman nu se referă însă la sărutări, ci la superlativele sale. Căci la ce bun cel mai fantastic sărut al tuturor timpurilor, conform formulei pasiune înmulţit cu castitate înmulţit cu intensitate înmulţit cu durată, când fiecare sărut între îndrăgostiţi este considerat a fi ceva cu totul deosebit.

Sentimentul că trăieşti ceva deosebit este inseparabil legat de dragoste. Dacă este adevărat că orice dragoste sexuală este în mare parte reprezentarea de sine în privirea partenerului, acel ceva deosebit este cu atât mai justificat. Îl simţim pe cel de lângă noi ca fiind „deosebit” şi numai pentru faptul că noi înşine ne „deosebim”. Deoarece chiar şi numai privirea unei persoane deosebite ne face şi pe noi deosebiţi. Astfel, dragostea noastră este întotdeauna o dragoste importantă – în orice caz atâta timp cât noi simţim aşa şi credem în ea.

Mecanismul nu este greu de descris. Tot ceea ce este deosebit ajunge în viaţa noastră prin intermediul sentimentelor. Raţionamentele logice şi activităţile de rutină nu sunt capabile de aşa ceva. Prin sentimentele noastre însă, percepem lumea cu fascinaţie, melancolie, curiozitate, stranietate, nebunie, entuziasm şi aşa mai departe. Sentimentele dau calitate, valoare şi importanţă vieţii noastre. Dragostea este însă cea care ne dă sentimentul că avem un sentiment deosebit. Cu alte cuvinte: tema iubirii este ceva cu totul deosebit prin ea însăşi.

Înăuntrul nostru suntem foarte implicaţi în ceea ce simţim. Şi un sentiment atât de puternic precum dragostea ne induce un alt sentiment, cel al unei implicări interioare maxime. Prin celălalt ajungem să ne simţim importanţi într-un mod cu totul special. Şi din dorinţa de a fi speciali, declanşată de sentimentul meu „deosebit”, ia naştere conceptul nostru personal despre dragoste. Îndrăgostiţii îşi construiesc o realitate comună. Şi fiecare pereche de îndrăgostiţi îşi creează astfel propriul univers. Lucruri care înainte nu contau capătă acum importanţă, ceva banal devine interesant. Ne deschidem extrem de mult, incredibil chiar şi pentru noi, chiar dacă mai târziu ne vom închide încet la loc. În filmul Annie Hall, personajul interpretat de Woody Allen spune la un moment dat: „Tot ce mi-a mai rămas de la femeile mele sunt cărţile acestea, Tolstoi şi Kafka”. Autori care, după părerea lui, nu l-ar fi preocupat niciodată. Restaurantul preferat însă, care înainte fusese atât de

important, atât de frumos şi de romantic, devine după despărţire ceva de evitat – nu vom regăsi acolo nimic din romantismul trăit. Şi un proaspăt îndrăgostit care îşi duce noua iubită la restaurantul preferat unde mergea şi cu fosta devine pe drept suspect.

Cheia constă în faptul că toţi îndrăgostiţii consideră că dragostea lor este unică, deşi ei ştiu foarte bine că nu sunt unicii cărora li se întâmplă aşa ceva. Oricât de mult ar diferi relaţiile de dragoste între ele, se aseamănă foarte mult prin tipare şi ritualuri. O dragoste fără afirmaţia repetată „Te iubesc!" este foarte rară, la fel şi o dragoste fără atenţii, fără posesivităţi mai mici sau mai mari, fără cadouri şi fără ritualuri. Cu cât considerăm că dragostea noastră este mai deosebită, cu atât mai mult se aseamănă ea cu celelalte. Doar acei îndrăgostiţi care spun că dragostea lor ar fi ca a tuturor reprezintă de fapt ceva deosebit.

Îndrăgostiţii proslăvesc un sentiment ce ne înalţă. Probabil că tocmai de aceea presupunerea lui John Money nu este lipsită de temei, şi anume că imaginea pe care ne-o facem despre ceilalţi este o proiecţie realizată după schema hărţii iubirii. Doar că schema nu este nici pe departe atât de schematică cum bănuieşte Money. Cu siguranţă însă ne îndrăgostim de o reprezentare. „Un îndrăgostit îşi iubeşte partenerul aşa cum îl vede el." Nimic nu mai poate fi adăugat acestei afirmaţii inteligente a filosofului Max Horkheimer.[72] Imaginea pe care ne-o facem despre partener este atât de mult trecută prin filtrul dragostei încât persoana iubită nu mai încape într-o schemă de evaluare „normală". Aceasta este marca ei inconfundabilă. În cuvintele sociologului Niklas Luhmann: „Sprijinul extern este înlăturat, tensiunile interne se intensifică. Stabilitatea trebuie să fie acum garantată de resursele personale".[73]

În procesul de ritualizare a comportamentului nostru noi căutăm să creăm acea căldură pe care am avut-o (sau care ne-a lipsit) acasă, când eram copii. Universul unui copil este impregnat de percepţii şi experienţe ritualizate şi magice. Ceea ce adulţilor li se pare logic şi comprehensibil este evaluat de copii simbolic, drept adevărat sau fals. Ei urmează cărări despre care trebuie să presupună că sunt bune, deşi nu le cunosc. Şi conferă lucrurilor o aură şi o valoare specială chiar dacă ştiu că „obiectiv" acest lucru nu li se cuvine. Iepuraşul sau căţeluşul de pluş rămân obiecte însufleţite, pe care copilul le

iubește cu toate că știe deja de la vârsta de patru ani că jucăriile nu au viață și nici nu simt ceva.

O calitate a relațiilor noastre de dragoste este că avem posibilitatea să conferim o anumită valoare unor lucruri fără ca raţiunea noastră critică să distrugă vraja. Cafeaua pe care o savurăm cu atâta plăcere în doi, dimineaţa pe balcon, are o anumită semnificaţie pe care nu ar avea-o niciodată dacă celălalt nu ne-ar fi alături. Valorile fac parte dintre cele mai preţioase posesii ale omului. A le construi spontan și intenționat este imposibil, la fel și să le obţii copiindu-le sau gândindu-te la ele. Pentru a realiza valoare, trebuie să confer o emoție pozitivă reprezentărilor mele. Dar ca să faci o reprezentare dintr-o emoție este mult mai ușor decât să faci o emoție dintr-o reprezentare. Faptul că un prieten ne povestește despre fericirea pe care o simte când călărește sau când face scufundări nu ne poate transforma în călăreți sau scafandri fericiţi, oricât ne-am dori acest lucru.

Aproape toate valorile ne sunt imprimate în copilărie și cine nu și-a putut crea valori în acea perioadă nu o va mai putea face probabil nici de-a lungul vieţii – în orice caz nu pentru mult timp. Însufleţirea pozitivă a lucrurilor, intereselor și modurilor de comportament poate fi imprimată doar timpuriu sau – cel puțin pe termen scurt – prin dragoste. Îmi amintesc bine cum, atunci când aveam cam doisprezece ani, am realizat că din păcate nu mă mai pot bucura de venirea Crăciunului așa cum o făceam cu câțiva ani înainte. Tot ceea ce înainte mi se părea captivant și plin de valoare devenise de-acum banal. Mama mi-a dat dreptate: sentimentele mele pentru sărbătoarea Crăciunului nu vor mai reveni, la fel ca multe alte sentimente puternice din copilărie. Dar, ca să mă împace, a adăugat că va exista o compensație când voi fi adult: dragostea!

În mod regretabil, celor mai mulţi îndrăgostiţi li se întâmplă ceea ce mie mi s-a întâmplat în privința Crăciunului atunci când eram copil. Vraja pe care au proiectat-o se risipește cu timpul. Și ceea ce înainte era „sfânt” devine la un moment dat rutină. Pierderea este dramatică, după cum bine se știe. Miliarde de oameni au trecut prin asta. Afluxul de „consilieri” în acest domeniu există doar de câteva decenii, și aceștia ne încredințează tot felul de trucuri, pentru a putea ieși din spirala descendentă. Dacă totul ar funcţiona după cum spun ei, atunci destrămarea treptată a vrăjii și dispariția realității comune nu ar fi nici

urmarea scăderii feniletilaminei din sânge, nici un imperativ al raţiunii critice, care îşi revine după o perioadă de fericită obnubilare. Dragostea de lungă durată se învaţă, aşa sună promisiunea. Aşa să fie?

Înainte de a trata acest subiect în capitolul următor aş vrea să mai reiau o dată, pe scurt, ideea că oamenii sunt fiinţe cu emoţii animalice complet normale. Talentul nostru de a avea reprezentări complexe transformă multe dintre emoţiile noastre în sentimente difuze, exaltate, deprimante, strălucitoare. Aceste sentimente nu corespund emoţiilor noastreîn raport de unu la unu. Pentru aceasta există două motive. În primul rând: aşa cum a demonstrat Schachter, noi nu avem pur şi simplu emoţii, ci le interpretăm până când este posibilă transformarea sau „atribuirea greşită”. În al doilea rând, limba impune graniţe în procesul de clarificare a sentimentelor. După cum bine a afirmat Ryle, noi facem substantive comune din emoţii efemere. De aceea vorbim despre dragoste ca despre un obiect tangibil, cum ar fi o masă, şi nu un construct efemer al puterii imaginaţiei noastre.

Ceea ce ne eliberează din biologia noastră, din emoţiile noastre animalice, din instincte şi chimie este interpretarea de sine de care suntem capabili. O treaptă mai sus se află conceptul de sine, care stabileşte cum ne interpretăm pe noi înşine şi pe ceilalţi. Identitatea noastră conştientă nu este aceeaşi cu identitatea noastră biologică, şi acest decalaj creează foarte mult spaţiu de manifestare – şi pentru dragoste. Persoana pe care o iubim are mai mult de-a face cu casa noastră părintească decât cu concurenţa la frumuseţe biologică. Doar în perioada pubertăţii, când recunoaşterea de sine şi conceptul de sine nu s-au consolidat, atractivitatea cea mai mare cu putinţă joacă, la o adică, un rol important.

Pasiunile noastre ţin de experienţa şi invenţia – într-o măsură esenţială, o invenţie din copilăria noastră, la fel ca aproape tot ce este legat de marile noastre sentimente. Persoana pe care o dorim din punct de vedere sexual are în mare măsură ceva de-a face cu instinctele noastre, persoana de care ne îndrăgostim, cu părinţii şi experienţele copilăriei, în sfârşit, persoana pe care o iubim are în mare măsură de-a face cu conceptul de sine.

În acelaşi mod se afirmă şi voinţa noastră. Dorinţa sexuală nu prea ţine de voinţa noastră; nu alegem persoana care ne excită. În ceea ce priveşte persoana de care ne îndrăgostim – aici nu suntem chiar total neimplicaţi, în

orice caz nu la maturitate, când avem o anumită experienţă de viaţă. Deoarece noi suntem cei care permitem o apropiere de o anumită persoană şi avem posibilitatea să spunem „da” sau „nu”, indiferent de harta iubirii. Dragostea este până la un anumit punct o chestiune de voinţă.

Întrebarea este doar: unde se situează acest punct?

67 Sartre (1997), p. 85 și 90

68 Riemann (2008), p. 13

69 Money (1980), Titel

70 Goldman (2004), p. 75

71 Horkheimer în Buchholz, (2007), p. 222

72 Luhmann (1999), p. 198

73 Lauster (2008), p. 198

9. LUCRUL CU DESTINUL

A IUBI ESTE O ARTĂ?

Erich Fromm, un director municipal şi arta de-a iubi

Corsica, vara anului 1981: aveam şaisprezece ani şi eram pentru prima dată în sud, într-un hotel micuţ, undeva prin Macchia. Ca orice adolescent, sufeream şi eu din cauza unei iubiri neîmpărtăşite. Nivelul hormonilor mei atinsese cote nebănuite; mirosul ierburilor sălbatice din jurul hotelului mă înnebunea. Şi cel mai rău, eram în concediu cu mama. În mod cert, omul nepotrivit la locul nepotrivit.

Mama trecea prin criza vârstei de mijloc. Atunci abia o descoperise. Pe plaja din Calvi se simţea bătrână pentru prima dată. Dar ceilalţi oaspeţi ai hotelului nu ne dădeau pace, mai ales un cantor grăsuţ din Porz şi un director chel dintr-o reşedinţă de judeţ din Sauerland care mai avea puţin până la pensionare, aflat în vacanţă împreună cu soţia sa, Hildegard. În timpul mesei de seară, directorul îl impresiona pe cantor cu numeroasele sale cunoştinţe din domeniul administrativ. Ziua însă, stătea în şezlong şi citea Erich Fromm, Arta de a iubi. Între timp se comporta ca un voaior şi îi ţinea prelegeri mamei mele despre înalta şcoală a flirtului inteligent. Mama era feministă şi nu era de acord cu aşa ceva. Nu părea impresionată. Directorul era de părere că a flirta inteligent înseamnă „să nu treci direct la subiect”. Cu ocheadele sale de pe plajă ajungea mai repede la subiect decât atunci când vorbea.

Am dat vina pe Erich Fromm pentru toată situaţia aceasta mizerabilă. Fromm, în limba germană, înseamnă „cucernic”, „pios”, aşa că până şi numele lui îmi

amintea de biserică şi de prezervative. În poza de pe copertă, autorul semăna foarte bine cu directorul, ba aveau chiar şi acelaşi prenume. Mulţi ani am considerat că această carte îi învaţă doar pe domnii mai în vârstă să flirteze. Nici mamei mele nu-i plăcea, o considera „ezoterică”. Probabil că tocmai din această cauză a şi devenit atât de populară. Arta de a iubi este cartea de nonficţiune despre dragoste care s-a bucurat de cel mai mare succes din toate timpurile. Cinci milioane de exemplare au fost vândute în toată lumea. Dar nu este o carte ezoterică şi nu te învaţă nici să flirtezi. Atunci ce este? Ce vrea să ne spună Erich Fromm?

Erich Pinchas Fromm, născut în 1900 ca fiu al unui negustor din Frankfurt am Main, provenea dintr-o familie iudaică foarte religioasă. Încă din adolescenţă, băiatul urâţel a fost atras de mistica iudaică. În oraş a intrat în cercurile tinerilor intelectuali evrei, precum Siegfried Kracauer, Leo Löwenthal şi Martin Buber. După examenul de bacalaureat, Fromm a studiat dreptul la Heidelberg. Influenţat de prieteni noi, începe să viseze la o sinteză „iudaică” a socialismului, misticii şi umanismului. După absolvirea studiilor în 1922, descoperă şi psihanaliza lui Sigmund Freud, o provocare fascinantă şi complet nouă.

Fromm este în căutarea marelui proiect capabil să reunească lumea dezbinată a anilor 1920 sub o umbrelă umanistă. În acelaşi timp îşi începe studiile de psihanaliză la München şi Berlin. În anul 1926 se căsătoreşte cu psihiatrul Frieda Reichmann, psihiatru, de aceeaşi vârstă cu el, şi deschide un cabinet de psihanaliză în Berlin. Karl Marx şi Sigmund Freud devin pentru el mai importanţi decât credinţele teologice pe care le avusese înainte. Noul scop al lui Fromm este o sociopsihologie analitică. Devine unul dintre întemeietorii Institutului Psihanalitic din Frankfurt, adăpostit în spaţiile renumitului Institut de Cercetare Socială. Ţine prelegeri la Frankfurt şi practică psihoterapia la Berlin. În 1932 se desparte de Frieda Reichmann şi doi ani mai târziu se refugiază în SUA de teama naziştilor.

Reuşeşte să se acomodeze la New York surprinzător de bine, spre deosebire de alţi intelectuali germani. Începe să practice psihanaliza şi ţine prelegeri în calitate de profesor invitat la Universitatea Columbia. La Institutul de Cercetare Socială, care se mutase de asemenea la New York, se produce în 1938 ruptura. Theodor W. Adorno, care era cu trei ani mai tânăr decât Fromm

şi o stea în plină ascensiune pe firmamentul institutului, reuşeşte să-l îndepărteze pe rivalul său. Adorno nu l-a considerat niciodată pe Fromm vreun geniu. Acum vede în el doar un filosof popular naiv.

După terminarea războiului, cei mai mulţi membri ai institutului se întorc în Germania. Fromm rămâne în SUA, devine cetăţean american şi ţine prelegeri în Vermont şi la Yale. Într-o succesiune rapidă, îşi aşterne ideile pe hârtie. Scrie cărţi despre naţional-socialism şi etică, precum şi despre psihanaliză şi religie. Începe să îl preocupe din nou teologia. În anul 1944 se căsătorise cu o fotografă profund religioasă, Henny Gurland, care se refugiase într-o călătorie dramatică alături de Walter Benjamin din Germania. O consecinţă a acestei călătorii extenuante a fost o artrită reumatică. Din cauza bolii lui Henny, Fromm se mută în Mexic în anul 1949. Devine profesor de psihanaliză în Ciudad de México.

Henny moare în 1952, iar Fromm se dedică unei lucrări despre capitalism, pe care îl descrie ca pe un abces, un sistem care îmbolnăveşte. Ura lui Fromm îl determină să se înscrie în Partidul Socialist din SUA. Surprinzător de repede, îşi găseşte o nouă tovarăşă de viaţă. La un an după moartea lui Henny, se căsătoreşte cu Annis Freeman, o americancă atrăgătoare, cu doi ani mai tânără decât el. Cei doi se stabilesc la Cuernavaca, într-o casă proiectată de Fromm însuşi, cu o grădină mare într-un cartier locuit de celebrităţi. Proaspătul îndrăgostit se ocupă cu budismul zen şi scrie cartea de mare succes Arta de a iubi.

Cea mai mare parte din cartea lui subţirică este o critică la adresa gândirii economice. Capitalismul, în opinia lui, îl face pe om superficial şi rău. Cu două sute de ani în urmă, filosoful francez Jean-Jacques Rousseau scrisese Discursul asupra originii şi fundamentelor inegalităţii dintre oameni în care susţinea părerea conform căreia omul este bun, dar civilizaţia îl strică. Influenţa lui Rousseau a fost copleşitoare. El este părintele tuturor „teoriilor despre mutilări psihice”. Astfel de teoreticieni pornesc de la ideea că, din cauza condiţiilor sociale, omul nu poate trăi în concordanţă cu adevărata lui natură. În consecinţă, ei caută omul „liber” şi „adevărat” din spatele constrângerilor economice şi sociale. De la păcatul originar al creştinismului, continuând cu Rousseau şi romantismul german până la Friedrich Nietzsche, Sigmund Freud, Theodor W. Adorno şi Erich Fromm, este o linie directă.

Adorno şi-a numit celebra culegere de idei şi notiţe Minima Moralia, cu subtitlul „Reflecţii dintr-o viaţă rănită”.

Erich Fromm şi Theodor W. Adorno nu au fost prieteni, dar s-au inspirat în teoriile lor din aceleaşi izvoare: marxismul şi psihanaliza. În cele din urmă cad de acord, considerând că omul este mutilat de societatea actuală. Omul nu este liber atâta timp cât economia sau morala îl împiedică să se dezvolte. În „Teoria critică”, marxismul şi psihanaliza se întâlnesc. Rădăcina tuturor relelor se află în capitalism. Capitalismul reprimă omul, iar astfel se produc toate deformările sociale posibile. Cu alte cuvinte, omul nu este liber din punct de vedere psihic pentru că el nu este liber din punct de vedere economic. Pretutindeni domnesc prejudecăţile şi mecanismele represiunii.

Partea frumoasă a acestor teorii este aceea că filosoful se poate percepe pe el însuşi în afara situaţiilor descrise. Cine şi-a dat seama de prostia celorlalţi se poate simţi mult mai deştept şi mai luminat. Acest efect minunat reprezintă unul dintre secretele succesului „Teoriei critice”. În anii 1960, aceasta a devenit un soi de religie a intelectualilor. Cultul lor consta în analizarea vieţii greşite pe care o duceau cei mai mulţi dintre oameni. Dacă Adorno avea dreptate, atunci nu avea cum să existe „o viaţă adevărată în falsitate”, adică nu putea să existe viaţă fericită în capitalism. Dar a existat totuşi posibilitatea de a recunoaşte viaţa falsă a celorlalţi. Formula pentru viitor consta în înfrângerea „sistemului” care domneşte în economie şi în politică. După părerea lui Karl Marx, fiinţa domină conştiinţa. Şi cel care vindecă „fiinţa”, raporturile sociale, acela tratează totodată şi conştiinţa omului. Luptătorii politici de la 1968 s-au înţeles în această privinţă drept revoluţionari şi terapeuţi.

Acelaşi gând se întâlneşte şi la Erich Fromm. Dorinţa nefirească de a avea a consumatorului capitalist ar trebui să fie tratată în favoarea unei existenţe unice, adevărate şi dezirabile. În timp ce Adorno s-a îndepărtat cu timpul de psihanaliza lui Freud, Fromm a rămas consecvent criticii capitalismului. Omul deschis şi sensibil ar trebui să se elibereze de nevoile lumeşti. Doar astfel se transformă din consumator în îndrăgostit. Căci o atitudine plină de iubire faţă de lume ar fi exact opusul aviditătii: îndrăgostitul nu vrea să aibă nimic, el respectă ceea ce este şi oferă în loc să adune.

Erich Fromm a murit în 1980, în Muralto, un orăşel de lângă Lago Maggiore.

Ajunsese un om înstărit. Pe lângă domiciliul său din Tessin, mai avea şi un penthouse pe Riverside Drive, în New York. A rămas până la sfârşit angajat în lupta pentru pace şi pentru socialismul umanist. În orice caz, ideea de a abandona nevoile materiale, pe care o întâlnim în cărţile sale, nu a fost niciodată valabilă şi pentru el. Și tot atât de inexplicabilă este şi condamnarea dorinţei de posesie. De ce este atât de rău să îţi doreşti să ai ceva? Dar este, într-adevăr, ceva rău? Nu este oare şi „existenţa" optimă ceva ce vreau să am? Există o alternativă la poftele noastre, la dorinţele noastre? Nu cumva fiecare om vrea de fapt să aibă ceva, chiar dacă uneori este vorba doar de liniște sau de pace sufletească?

Ideea că putem trăi fără să ne dorim să obţinem, să acumulăm este apanajul oamenilor cu bunăstare. Fără să bănuiască, Fromm a scris o carte care a anticipat spiritul anilor 1970 şi 1980. Feministelor le-a plăcut critica la adresa mentalităţii masculine de prădător a capitalismului; ecologiştii au fost cuceriţi de imaginea unei vieți curate, opuse mizeriei industrializării; ezotericilor l-a plăcut spiritualitatea în reprezentarea unei vieți cât mai lipsite de pretenţii. Arta de a iubi a lui Erich Fromm a fost biblia unei societăţi avute, care voia neapărat să-şi câştige „fiinţa".

Iar în acest sens, urmaşii lui Fromm îi continuă şi astăzi munca. El este părintele acelor ghiduri psihologice care pândesc cu sutele în librării, o grămadă de momeli care atrag oameni din toată lumea aflaţi în căutarea unor răspunsuri, a fericirii spirituale şi sexuale, a mulţumirii şi a eliberării.

Dragoste dezinteresată?

Desigur că nu i se poate imputa lui Fromm ceea ce se întâmplă astăzi pe piaţa de carte. Și nici nu-i putem contesta bunele intenţii, când a deschis drumul pentru o sumedenie de cărţi stupide, care se înghesuie pe rafturile librăriilor.

Peter Lauster, psihologul din Köln, de exemplu, a vândut mai mult de un milion de exemplare din cartea sa Die Liebe: Psychologie eines Phänomens

(„Dragostea. Psihologia unui fenomen”). În anii 1980 și 1990, el s-a bucurat de un succes fantastic, la fel ca John Gray și soții Pease în zilele noastre. Și, la fel ca aceștia, Lauster a preferat să se adreseze femeilor în cărțile sale. Ce este destinat sexului frumos pleacă mai repede din librării, deoarece femeile sunt în mod evident foarte „senzitive”. Senzitivitatea este cuvântul magic, iar „fluxului” ei nu trebuie să-i stea nimic în cale, nici măcar fidelitatea sau căsnicia. Cine rămâne ancorat în spatele barierelor căsniciei, cine consideră fidelitatea drept un bun mai important decât senzitivitatea, acela are un psihic „morbid” și „atrofiat”.

Ceea ce se ascunde după masca drăgălășeniei ezoterice este, de fapt, o formulă a terorii. În primul rând, trebuie să menționăm că a trăi întotdeauna „aici și acum”, după cum le cere Lauster cititorilor săi, trece complet pe lângă realitatea vieții noastre de zi cu zi și a celei profesionale. Doar Buddha, antisocialii și milionarii își pot permite așa ceva. Pentru toți ceilalți, această cale de eliberare este o suprasolicitare și un blestem. Căci dacă privim astfel lucrurile, noi toți trăim în permanență pe lângă noi înșine. La aceasta se adaugă și aroganța acestei teorii – de a fi în loc de a avea –, ce consideră că aproape toți oamenii din lumea occidentală sunt atrofiați și au un psihic bolnav. La fel ca în „Teoria critică” a lui Adorno, cele mai multe dintre nevoile noastre naturale sunt nevoi false, iar reacțiile noastre emoționale sunt reacții false.

Succesul acestei blânde terori este destul de cunoscut. La fel și consecințele sale nefaste în nenumăratele dezbateri dintre cuplurile care se ceartă. Cine se simte neînțeles își va căuta refugiu în „adevăratul său eu”, care nu este recunoscut pe deplin de partener. Nu stresul la locul de muncă, stres pe care trebuie să îl suporte și partenerul seara când ajungem acasă, nu povara numeroaselor sarcini pe care le avem de îndeplinit și la care ne gândim până adormim cu greu, nu sentimentele mai mult sau mai puțin puternice de invidie, defavorizare și gelozie sunt vinovate de problemele dintr-o relație – ei bine, nu, înstrăinarea „adevăratului eu” este de vină. Acest „adevărat eu” este nucleul care trebuie să mă păstreze intact în interior pentru a mă ajuta să pot fi fericit atunci când ceilalți m-ar împiedica.

Cine a învățat de la William James că nu putem reduce comportamentul la simple instincte, cine a văzut la Stanley Schachter că noi nu „avem”

sentimente, ci doar interpretări ale acestora, şi cine a aflat din domeniul cercetării pe creier că eul nostru este scindat în numeroase şi diverse stări ale eului, acela nu va putea dobândi nimic de la „adevăratul eu”. Pentru ceilalţi însă, „adevăratul eu” este Dumnezeul ezoteric al unei lumi fără Dumnezeu: creator şi invizibil, dar care poate fi descoperit prin meditaţie şi cufundare în adâncul propriei fiinţe. Este adevărat şi incontestabil. Şi mai presus de orice: este un motiv extraordinar de bun pentru a da vina pe ceilalţi. Căci dacă „adevăratul eu” este întotdeauna bun, de vină vor fi mereu cei din jur şi condiţiile că eu nu am reuşit să realizez nimic în viaţa mea.

Cartea lui Lauster despre dragoste este, înainte de toate, asocială. Peste tot în societate pândeşte răul, la fel cum se întâmpla mai demult la Rousseau. Capitalismul instigă în permanenţă la noi şi noi achiziţii şi promovează false valori. Bărbaţii, mai ales, urmează aceste cerinţe fără să stea pe gânduri şi preferă să aibă decât să fie ceva anume. Şi ceea ce îşi doresc ei cel mai mult este să aibă parte de sex. Lauster a trecut toate aceste nevoi naturale în categoria rătăcirilor. Dar şi mai rău este faptul că parodiază femeile, promovându-le cu toată seriozitatea drept oameni mai buni. Drept pedeapsă, le revine pe bună dreptate rolul de a-i „trata” pe bărbaţi.

Nu ar fi cazul să ne ocupăm mai în amănunt de această idee lipsită de sens, dacă nu ar exista îndoiala că a produs deja pagube imense în gândirea multor cititori. Iar numărul persoanelor care consideră că femeile ar fi oameni mai buni creşte rapid în societatea noastră. Bolile bărbaţilor ar consta în obsesia analitică, în refularea problemelor sufleteşti şi în dependenţa de sex. Prea multe de vindecat pentru femei şi terapeuţi.

Partea urâtă a acestei afirmaţii devine vizibilă dacă răsturnăm această caricatură a bărbatului. Atunci iese la iveală faptul că femeile sunt probabil mult mai puţin analitice, mai puternice sufleteşte şi mai puţin dornice de sex. La o simplă privire aruncată spre viaţa femeilor constatăm că cele trei teze sunt doar minciuni. Ca să nu mai vorbim de evaluările obscure ale acestei psihologii de ceainărie: de ce ar reprezenta spiritul analitic ceva rău? De ce trebuie să îmi doresc în permanenţă să caut ceva atât de plictisitor precum echilibrul sufletesc? Şi ce este atât de rău în faptul că îmi doresc adesea să fac sex?

Interesant la aforismele de doi bani ale lui Lauster este îndemnul pe care ni-l

transmit. După toate aparențele, Lauster pare să cunoască perfect ceea ce altcineva poate doar să intuiască vag. Modelul lui ar trebui căutat în îndrăgitele autocolante din anii 1970, de pe care niște bărbați cu capul pătrat declarau: „Dragostea este...” În cartea lui Lauster capitolele se intitulează: „Dragostea este dăruire”; „Dragostea este meditație”; „Dragostea este descoperire de sine”. Așa ceva nu sună descriptiv, mai degrabă prescriptiv. Cum s-a ajuns de la „erorile categoriale” ale lui Gilbert Ryle la aceste definiții nici nu merită să discutăm.

Să fie dragostea, într-adevăr, meditație? Atunci meditația ar fi și ea dragoste? Și vrea cineva să aibă parte de o dragoste à la Lauster? După părerea lui Lauster „dragostea este privirea liniștită, recunoașterea calmă, autosuficientă, care se dezvoltă fără lăcomie și se împlinește fără dorințe. Este greu să explici importanța acestor gânduri unui om orientat spre consum, care este lacom și frustrat pentru că el nu și-a aflat până acum rolul în această lume”.[74]

Să încercăm, spre exemplu, să pătrundem sensul deplin al acestei afirmații, deși pare extrem de dificil. Să pornim de la premisa că Lauster are acces la o înțelepciune mai profundă, care celor mai mulți le rămâne ascunsă de-a lungul întregii vieți. Și să acceptăm și aroganța din spatele măștii binevoitoare, aroganță care arată cum peste 90% dintre oameni sunt niște ființe triste, dependente de consum și, prin urmare, fără valoare sufletească. Să ne concentrăm, așadar, doar pe teza principală, cum că dragostea ar fi „privirea liniștită”.

Ce femeie sau ce bărbat și-ar dori să fie privit „liniștit” în cadrul relației sau al căsniciei? Și cine visează la o „împlinire fără dorință”, așadar la o plăcere lipsită de interes? Dacă dragostea este lipsită de acest condiment, cui i-ar mai fi pe plac să iubească? Este dragostea sexuală fără dorință altceva decât încercarea de a te îmbăta cu bere fără alcool?

Nechezolul pe care Lauster ni-l servește drept „dragoste” nu are deloc gust de cafea. Este o descoperire complet nouă și destul de fadă. Mie mi se pare că sunt puțini cei care își doresc o astfel de relație pufoasă, care să nu zgârie. Lauster a inventat o dragoste care încearcă să rezolve toate contradicțiile și inconsecvențele actului de a iubi. Dintr-un sentiment haotic, ea trebuie să devină un sentiment perfect ordonat: un sentiment bun și mai ales unul care nu poate fi dezamăgit.

În realitate însă, haosul face parte din dragoste, așa cum alcoolul n-are voie să lipsească din bere. De fapt, noi căutăm în dragoste apropiere și distanță, înțelegere intuitivă și spațiu de retragere, blândețe și tărie, putere și slăbiciune, sfințenie și păcat, vânători și bărbați de casă. Și uneori nu le luăm pe rând una după alta, ci pe toate deodată, greu de descâlcit.

Cine are niște pretenții atât de mari în privința dragostei, acela nu își caută doar un partener care vrea ce este mai bun pentru ceilalți. Nu ne dorim lângă noi un preot, un terapeut sau un doctor de suflete – ci vrem un partener de care ne putem apropia în orice privință. Și vrem să fim doriți în aceeași măsură în care îl dorim și noi pe partenerul nostru. Fiind animale sociale, nu ne putem retrage în noi înșine ca într-o peșteră sigură. Privirea celuilalt și a celorlalți este importantă pentru noi, așa suntem construiți. Orice părere despre noi înșine se raportează la privirile pe care ni le aruncă ceilalți, după cum ne-a arătat Sartre. Nimeni nu se poate elibera din această strânsoare. De aceea nu trebuie să năzuim spre o asemenea stare de „libertate interioară”. Eu, unul, nu mă pot găsi pe mine însumi. Ce fel de „sine” ar putea fi acesta? Autosuficiența reprezintă începutul prostiei.

Conceptele despre dragostea dezinteresată sunt prezumțioase. Acest lucru este valabil atât pentru versiunea creștină a acestui gând, cât și pentru cea psihoterapeutică. Cea din urmă este mai cunoscută în spațiul lingvistic anglo-american drept unconditional love (dragoste necondiționată). Principiul ei inchizitorial, cum că dragostea ar însemna a împărtăși și nu a cere, este unilateral. La fel și ideea inumană cum că orice ceartă între îndrăgostiți ar fi determinată de o falsă dragoste de sine. O astfel de dragoste dezinteresată nu este doar nerealistă și complexată, ci trece pur și simplu pe lângă sensul întregii povești. Ideea principală a dragostei este aceea că întotdeauna este vorba și de fericirea noastră. Ar mai fi de remarcat că unii psihoterapeuți predică dragostea dezinteresată, însă doar câțiva dintre ei, chiar foarte puțini, ar vrea să fie iubiți dezinteresat. O persoană care ne iubește dezinteresat se anulează pe sine însuși și în același timp și valoarea propriei iubiri.

Mitul despre dragostea dezinteresată este deseori însoțit de o a doua cerință: mitul unei comuniuni obligatorii. Și acesta este chiar unul dintre cele mai persistente mituri în ceea ce privește dragostea. Îndrăgostiții trebuie să se gândească bine ce anume vor să împărtășească unul cu altul, atât din punct de

vedere al spaţiului, cât şi din punct de vedere psihic. Spaţiile intime în care partenerul nu are acces nu sunt nişte bariere, de regulă, ele fac chiar foarte bine – altfel nu ar mai fi atât de necesare pentru atât de mulţi oameni. A iubi pe cineva nu înseamnă să vrei să fii lângă el în absolut orice situaţie sau să împarţi cu el orice gând sau simţământ. Căci dacă este adevărat că dragostea înseamnă apropiere, atunci înseamnă că în acelaşi timp este nevoie şi de distanţă, ca să ne putem apropia. Depăşirea distanţei nu este un rău necesar, ci o componentă importantă a iubirii înseşi. Psihoterapeutul german Michael Mary nu oboseşte niciodată să sublinieze în cărţile sale importanţa enormă a distanţei, deoarece „oamenii sunt dependenţi de separare la fel de mult cum îşi doresc să aibă o relaţie unită”.[75] Dragostea îl eliberează pe om din cuşca propriului psihic, îmbogăţindu-l cu o percepţie străină deosebit de importantă, care îi lărgeşte considerabil perspectiva asupra lumii şi asupra propriei persoane. Iar dacă acest lucru este adevărat, înseamnă totodată că fără înstrăinare nu se poate. Dacă suntem sinceri cu noi înşine, trebuie să recunoaştem că totala contopire nu este altceva decât o iluzie frumoasă. Căci însăşi asigurarea permanentă a comuniunii, pe care îndrăgostiţii o practică cu atâta plăcere, nu se dezvoltă din siguranţa unui trai comun şi nici din experienţa comună. Căci altfel, confirmarea experienţei comune ar fi atât inutilă, cât şi lipsită de sens.

Reguli pentru fericirea în dragoste?

După cum am mai spus, dragostea nu vine fără ca noi să facem ceva pentru asta. Şi nici nu funcţionează dacă nu facem nimic. Şi este bine că se întâmplă aşa. Căci nu suntem cu totul la voia întâmplării când vine vorba de dragoste. Deşi dragostea nu cade din cer şi nici nu poate fi anulată cu ajutorul unei vrăji, ea duce totuşi la exagerări confuze. La fel ca Erich Fromm, şi psihanalistul Fritz Riemann accentuează faptul că „dragostea nu este o stare, ci un fapt”.[76] Sună bine şi este clar, dar este cu siguranţă fals.

Dacă dragostea ar fi doar un fapt, şi nu o stare, atunci în mod evident orice dragoste ar putea fi salvată prin acţiuni şi intervenţii. Dar oricine are ceva

experienţă în domeniu ştie că acest lucru nu este posibil. Cu siguranţă poţi să faci ceva pentru dragostea ta. Poţi face mult bine, dar şi mult rău. Însă în mod cert nu poţi să faci totul, nici în privinţa propriilor sentimente, nici pentru a le reînvia pe cele ale persoanei iubite.

Tocmai faptul că nu putem controla şi manipula totul deschide atâtea uşi promisiunilor din ghidurile atotştiutoare. Dacă relaţia sau căsnicia nu mai merge bine, devenim nepoliticoşi între noi, cinici, plictisitori, nervoşi şi neatenţi. Cărţile pline de sfaturi pe această temă ne explică „secretul" căsniciei fericite cu ajutorul unui truc extraordinar: „Fiţi amabili şi atenţi unul faţă de celălalt!" Foarte înţelept. Dacă ni s-ar părea uşor să fim atenţi şi amabili cu partenerul de viaţă, atunci starea de criză a relaţiei nu ar mai exista.

O relaţie nu se termină pentru că suntem noi neatenţi, ci devenim neatenţi pentru că vrem să încheiem acea relaţie. Nu orice căsnicie poate fi salvată. Iar cu ajutorul sfaturilor de acest gen este puţin probabil să fi fost salvată vreuna. Comportamentul nostru se modifică extrem de rar datorită unor sfaturi inteligente – şi în orice caz nu pentru mult timp.

Formulele de dragoste nu au întotdeauna la bază dorinţe pioase şi imperative copleşitoare, ca la Peter Lauster. De câteva decenii, cercetătorii americani şi nu numai ei studiază şoaptele şi ritualurile îndrăgostiţilor şi le urmăresc ca şi cum ar fi vorba de comportamentul de împerechere al unei specii necunoscute de amfibie sau de structura organizaţională a unui muşuroi de furnici. Iar regulile extrase de aici se citesc ca nişte instrucţiuni pentru funcţionarea unui motor Diesel. Unul dintre cei mai importanţi reprezentanţi ai acestei bresle este psihologul John Mordechai Gottman, de la Universitatea din Washington. E suficient să citim prezentarea de pe Wikipedia a acestui autor pentru a ne da seama despre ce este vorba: „Dr. Gottman a dezvoltat o metodă cu ajutorul căreia se poate prevedea cu o probabilitate de 90% ce cupluri de proaspăt căsătoriţi vor rămâne împreună şi care se vor despărţi după o perioadă cuprinsă între patru şi şase ani. Metoda mai poate prevedea cu o probabilitate de 81% câte căsnicii vor rezista între şapte şi nouă ani".

Cine vrea să cunoască această metodă trebuie să cumpere cartea lui Gottman, The Seven Principles for Making Marriage Works (Cele 7 principii psiho-afective ale cuplurilor fericite). În librării mai sunt şi altele, toate promiţând

relaţii minunate şi iubiri perfecte. În privinţa unei căsnicii reuşite trebuie să fie vorba de un secret destul de evident, dacă atât de multe cărţi vor să ni-l dezvăluie. Uimitor este doar faptul că numărul căsniciilor reuşite nu vrea deloc să crească.

Jurnalistul ştiinţific Bas Kast din Germania, care este gata să vadă în studiile lui Gottman informaţii ştiinţifice exacte, extrage din aceste şapte secrete cinci „formule ale dragostei”. După părerea lui, într-o relaţie de dragoste fericită trebuie să se regăsească următorii factori: dăruire, sentimentul de a fi tu însuţi, acceptare, iluzii pozitive şi agitaţie în viaţa de zi cu zi. Nimeni nu poate contesta faptul că toate acestea duc la o relaţie frumoasă. Dar nici nu putem fi de acord cu presupunerea că şi reciproca este valabilă, respectiv că dragostea este sigură datorită acestor cinci factori. Căci fără îndoială eu pot să împart aceste lucruri şi cu cei mai buni prieteni ai mei, fără să fie vorba de dragoste sexuală. Acestea reprezintă de fapt bazele unei legături intime de parteneriat, dar cu siguranţă ele nu sunt şi nişte „formule” ale dragostei.

Mai bine şlefuite din punct de vedere psihologic şi sociologic sunt „cele cinci strategii ale dragostei pragmatice” aparţinându-i jurnalistului Christian Schuldt, enunţate în cartea Der Code des Herzens („Codul inimii”). Aceste strategii sunt următoarele: „Rămâneţi cu picioarele pe pământ”, deoarece idealizările reprezintă o garanţie pentru dezamăgiri; „Atenţie la fuziune”, deoarece ideea unei fuziuni totale a inimilor este foarte seducătoare şi deosebit de periculoasă într-o relaţie; „Gestionaţi conflictele”, deoarece îndrăgostiţii se ceartă foarte des în stările lor paranoide de supraveghere permanentă; „Fiţi calculaţi în privinţa sentimentelor”, întrucât rutina este cel mai mare duşman al romantismului, iar dacă aceasta s-a instalat, se impun măsuri de resuscitare a pasiunii; „Romantism în oglinda retrovizoare: văd ceva ce nu văd”, aceasta însemnând că observarea propriilor sentimente romantice în vederea unei aprecieri mai bune nu poate dăuna.

Toate cele cinci strategii sunt corecte şi inteligente. Iar partea lor bună este că ele nu se consideră nici reţete perfecte pentru succesul absolut. Nu se bazează nici pe experimente realizate în universităţile din Statele Unite ale Americii, ci pe lectură sociologică şi raţionament. Punctul de pornire îl reprezintă ideea că înţelegerea celuilalt este un act de voinţă, şi nu o problemă de tehnică.

Prea puţini oameni sunt cu adevărat incapabili să înţeleagă gândurile şi

sentimentele partenerului. Atât pentru traiul în comun, cât şi pentru dragoste, este mai important dacă partenerul este dispus să facă asta. Căci îndrăgostiţii iubesc, ce-i drept, iluzia unui interes comun. Dar această iluzie se bazează pe comuniunea aşteptărilor, care nu sunt niciodată complet identice.

Există şi unele idei bune, acest lucru este clar, despre cum pot fi aplanate anumite conflicte dintr-o relaţie sau căsnicie. Însă nici una dintre aceste idei nu reprezintă o formulă, un panaceu sau o garanţie pentru păstrarea afecţiunii şi interesului timp îndelungat. Fascinaţia noastră faţă de o persoană nu dispare doar pentru că o tratăm greşit la un moment dat sau din cauză că persoana respectivă face ceva greşit în cadrul relaţiei. Ea dispare odată cu presupusul acord dintre noi, iar trăsături de caracter care la prima vedere păruseră incitante se dovedesc în timp a fi mai străine de firea noastră şi chiar mai enervante decât ne-am închipuit la început.

Dacă ne îndrăgostim, şi această dragoste este împărtăşită, ne creăm o iluzie măreaţă: considerăm că aproape totul la celălalt este desăvârşit. Această iluzie este pusă la încercare de-a lungul timpului din ce în ce mai mult de necesităţile noastre. Uneori rămâne mai mult din fascinaţia iniţială, câteodată însă foarte puţin sau absolut nimic. Iluzia de la început se hrăneşte tocmai din faptul că îndrăgostiţii nu se cunosc. Conform celor spuse de Michael Mary: „Tocmai faptul că îşi sunt atât de străini creează premisele unui acord deplin. Tocmai din cauză că cele mai multe aspecte ale personalităţii lor le sunt necunoscute, ei pot avea impresia că se înţeleg perfect. Şi, ca să nu distrugă impresia înţelegerii depline, partenerii de dragoste se concentrează doar pe comunicarea lucrurilor care îi unesc. Schimbă atingeri şi priviri gingaşe, săruturi şi recurg la sexualitate, îşi povestesc istorii din viaţa lor, se ascultă unul pe celălalt cu multă răbdare, visează la un viitor împreună, îşi jură dragoste eternă. Ei comunică ceva ce poate primi răspuns şi evită ceea ce poate fi refuzat”.[77]

Descrierea lui Mary despre cum se formează o iluzie este foarte convingătoare. Deşi ar putea să existe unele îndoieli cu privire la marea comuniune care ar exista de la bun început. Nu ne incită uneori doar faptul că celălalt este diferit? Ne îndrăgostim adesea de persoane cu care pare că ne potrivim într-un mod magic. Dar la fel de des ne îndrăgostim şi de persoane care ne fascinează pentru că ni se pare că au nişte însuşiri extraordinare, pe

care noi nu le avem. Dacă este adevărat că nu căutăm doar siguranţă şi ataşament, ci şi ceva nou şi incitant, atunci necunoscutul şi curiozitatea reprezintă în dragoste nişte ingrediente la fel de importante ca şi siguranţa şi comuniunea. Complet indispensabilă este înţelegerea oarbă doar într-o singură chestiune: dacă şi celălalt are sentimente de o intensitate comparabilă cu a noastră. Dacă avem îndoieli în această privinţă, atunci ceea ce am simţit la început se va preschimba într-o mare deziluzie sau poate chiar într-o tragedie.

Dacă sentimentele într-o relaţie sau într-o căsnicie încep să scadă în intensitate, acesta nu este un proces neobişnuit. Pur şi simplu începem să ne cunoaştem mai bine. Şi ceea ce ne-a fascinat la început poate să ne placă toată viaţa, dar nu neapărat. Îi cerem partenerului „să se schimbe”; ceea ce nu le pretindem niciodată celor mai buni prieteni. Şi începi să te întrebi ce poţi face pentru ca totul să meargă din nou bine. În această situaţie, avem tendinţa să apelăm la numeroasele ghiduri despre succesul în dragoste, căutând sfaturi preţioase.

De fapt, este vorba de ceva extrem de simplu: legăturile de dragoste nu se uzează doar pentru că facem „greşeli” sau pentru că ne-am făcut iluzii la început, ci pentru că unele lucruri în viaţă se pot schimba. Una dintre cele mai importante premise ale unei relaţii de dragoste reuşite o reprezintă valorile comune sau asemănătoare. Nu trebuie să alegi acelaşi partid, dar o părere politică total opusă nu este în favoarea unei relaţii. Dacă unul iubeşte spiritul, şi celălalt banii, este bine doar în anumite limite. Dacă unul se relaxează practicând un sport, iar celălalt în faţa televizorului, atunci ceva lipseşte. Şi dacă, în concediu, unul preferă vacanţele aventuroase cu ture de căţărat, iar celălalt preferă să stea două săptămâni întins la soare pe plajă, atunci şansele de a rămâne împreună timp îndelungat sunt foarte mici. La aceste lucruri importante se adaugă multe alte amănunte. Cum reaprindem scânteia în viaţa de zi cu zi? Există o mulţime de ritualuri mărunte care ajută dragostea să se menţină. Spre exemplu, şi nu în ultimul rând, ritualul prin care îndrăgostiţii îşi povestesc mereu într-o manieră nouă şi cu multă plăcere ce au simţit când s-au întâlnit prima dată.

Farmecul valorilor constă în accesul exclusiv la ceva deosebit. Astfel lucrurile capătă valoare. Iar ritualurile stau în slujba valorilor. Ele celebrează

şi fac astfel cunoscute lucruri care altfel sunt amintite doar în treacăt. Capacitatea de a ritualiza evenimentele frumoase este un indicator interesant al unei relaţii. Dacă în cadrul relaţiei nu mai există ritualuri sau după un timp nu apar altele noi, urmează cu siguranţă să se întâmple ceva rău. Acelaşi disc vechi cu muzica preferată de acum mai bine de zece ani a alesei inimii tale nu o mai incită la fel ca înainte. Şi, astfel, cultul iubirii se prăfuieşte.

Într-o astfel de situaţie, ghidul ne încurajează să ne schimbăm. Trebuie să ne surprindem partenerul şi să ne lăsăm conduşi un pic de creativitate. Dacă suntem solicitaţi atât în viaţa de familie, cât şi la serviciu, atunci acest sfat este mai uşor de spus decât de urmat. Deoarece a-ţi surprinde partenerul care te ştie de o eternitate sau care nu are chef de surprize reprezintă mai degrabă un risc decât o şansă. Şi cel mai târziu după cea de-a cincea surpriză dintr-o lună, probabil că în loc să-ţi inciţi partenerul, mai degrabă reuşeşti să-l enervezi.

Cine pune mâna pe o asemenea carte şi citeşte toate acele sfaturi nu îşi va schimba viaţa şi nici relaţia – cel puţin nu pentru mult timp. Reuşita unei relaţii de dragoste este foarte rar o chestiune care să ţină de nişte sfaturi bune. Probabil că acest lucru nu este frumos, dar putem să stăm liniştiţi: miile de sfaturi absolut sigure în privinţa carierei n-au făcut pe nimeni şef. Nenumăratele îndrumări pentru a ajunge milionar nu au ridicat nivelul de trai din ţara noastră. Şi putem să avem îndoieli şi în privinţa faptului că, citind cărţi pline de sfaturi inteligente, vom scăpa într-adevăr de kilogramele în plus.

Motivul insuccesului după terminarea cărţii este foarte simplu. Probabil că cei mai mulţi oameni cred că vor să se schimbe – dar sunt foarte puţini cei care vor cu adevărat să se schimbe. Statornicia sentimentului nostru de sine poate fi cu greu depăşită. Căci cine se schimbă cu adevărat pune sub semnul întrebării ceea ce este cel mai important pentru el: identitatea sa. Şi nu prea există o criză suficient de dramatică încât să tragem concluzii pe termen lung. De ce ar fi altfel în ceea ce priveşte dragostea? Posibilităţile psihicului nostru sunt atât de reduse faţă de simţul realităţii, deşi în visele noastre se extind la nesfârşit. Nu putem aştepta nici de la partener şi nici de la noi înşine să se schimbe ceva radical. Şi tocmai de aceea terapia de cuplu, în forma ei cea mai nouă şi mai populară, ne conduce spre tiranie în loc să ne ducă în paradis.

Dragostea de sine ca reţetă patentată

Terapia de cuplu este o disciplină la mare modă în acest moment. „Orice căsnicie merită să fie salvată”, ne ameninţă zeci de broşuri şi articole de ziar. Din ce în ce mai multe cupluri se duc la consilieri maritali. Dar fiindcă succesul a rămas limitat, consilierea s-a schimbat. Acum câţiva ani, scopul terapiei de cuplu consta în salvarea parteneriatului. Intenţia terapeuţilor era de a stabiliza „legătura” celor doi. Dacă se reuşea acest lucru, scopul era atins. Partenerii se purtau mai frumos unul cu celălalt şi se înţelegeau mai bine; la scurt timp după aceea, se despărţeau ca doi prieteni, în deplină înţelegere.

Problema terapiei de cuplu old school era că parteneriatul nu este de fapt scopul unei relaţii de dragoste; în orice caz, nu în ziua de astăzi şi nu la persoanele tinere. Terapia de cuplu modern a înţeles acest lucru. Alte timpuri, alte aşteptări. Cine voia înainte să îşi salveze căsnicia vrea astăzi mult mai mult: vrea să-şi salveze „dragostea”. Nu este suficient doar să eviţi conflictele.

Întemeietorul acestei şcoli de tip nou este David Schnarch. În calitate de director al centrului Marriage & Family Health din Evergreen, Colorado, el este în acest moment unul dintre cei mai de succes psihoterapeuţi. Passionate Marriage („Casnicie pasională”) este titlul cărţii sale publicate în 1997. Scopul ei este ambiţios. Specializat în terapia de cuplu, Schnarch nu vrea să rezolve probleme, ci să păstreze dragostea. El caută reguli pentru menţinerea acestei stări care poate să dispară atât de uşor. Şi a găsit o soluţie simplă: „Iubeşte-te pe tine însuţi, relaxează-te în sinea ta şi nu aştepta fericirea de la alţii”.

Cu aceste imbolduri, el nimereşte în plin spiritul societăţii occidentale puternic individualizate. Şi apoi propune patru reguli care trebuie să îl ajute pe îndrăgostit să-şi câştige autonomia absolută, salvându-şi în acest fel dragostea. Schnarch este autorul acelei idei care sună în felul următor: „Iubeşte-te pe tine însuţi şi nu mai contează cu cine te căsătoreşti!”

Ca terapeut şi psiholog modern, Schnarch şi-a găsit un fundament în cercetările neurofiziologice. Punctul său de plecare îl reprezintă cele trei „circuite din creier” ale lui Helen Fisher, despre care am discutat deja în amănunt: dorinţă sexuală, îndrăgostire şi ataşament. Realizarea deosebită a lui Schnarch constă în dezvoltarea acestor trei stări într-un „al patrulea instinct fundamental al nevoii umane de sexualitate: instinctul uman de a se dezvolta şi de a-şi păstra un «sine». Acest instinct exercită adesea un control mai puternic asupra nevoilor sexuale decât dorinţa, îndrăgostirea şi ataşamentul. El este adezivul care ne ţine unul lângă altul pe termen lung, chiar şi după ce nu mai există ciclul format din dorinţă, îndrăgostire şi ataşament”.[78]

Prezentarea lui Schnarch este amuzantă. Căci tot ceea ce filosofii, psihologii şi biologii au încercat din motive temeinice să separe cu multă grijă se amestecă aici într-un mod haotic. Dar progresul în ştiinţă nu urmează un traseu ascendent, ci suferă mereu devieri. Este de necontestat faptul că sexualitatea este un instinct. Faptul că îndrăgostirea ar reprezenta tot un instinct este însă discutabil. Iar faptul că impulsul de a-ţi crea un „sine” este tot un instinct este o afirmaţie hazardată. Deoarece o problemă atât de complexă precum procesul individualizării nu este în nici un caz o chestiune bazată pe instincte – aproape animalice. Dar Schnarch consideră în mod evident că este o idee bună să denumim „instinct” formarea „sinelui” nostru. Sună ca un fundament biologic al următoarelor descoperiri psihologice. Chiar dacă nu vom găsi niciodată acel „circuit” din creier care ne-ar determina să ne creăm un „sine”.

Pentru a demonstra acest instinct de sine, Schnarch porneşte într-o explorare aventuroasă în savana paleolitică şi plasează naşterea instinctului, destul de exact, în anul 1600000î.Hr. Atunci, în creierul nostru s-a imprimat impulsul de a avea un sine, ceea ce înseamnă în mod evident că înainte de aceasta oamenii nu au avut sine. Şi deoarece, într-un mod destul de ciudat, Helen Fisher îşi vede ancorate toate cele trei circuite ale sale în sexualitate, Schnarch îşi ancorează şi el instinctul de sine tot în sexualitate. Până şi Sigmund Freud, maestrul sexualizării generale, s-ar oripila.

Dar probabil că nu trebuie să luăm prea în serios toate acestea pentru a pătrunde în practică. Întrebarea hotărâtoare este însă: în ce măsură este

presupusul nostru instinct de „sine” adezivul care menţine relaţia?

Răspunsul lui David Schnarch are patru părţi bazate pe reguli. Prima dintre aceste reguli este: cine vrea să ajungă la o relaţie de dragoste fericită trebuie să aibă un sentiment de sine solid şi să îl protejeze. „Printr-un sentiment de sine solid se înţelege sinele interiorizat al unui om, a cărui stabilitate nu depinde de ceea ce gândesc ceilalţi despre el. Cei mai mulţi oameni sunt dependenţi de un sentiment de sine reflectat, care necesită acceptarea, confirmarea şi bunăvoinţa celorlalţi”.[79] Un sine solid este în mare măsură autonom.

Dacă înainte domnea o ignoranţă înfricoşătoare în biologie, astăzi guvernează ignoranţa în psihologie şi filosofie. Propoziţia „Cei mai mulţi oameni sunt dependenţi de un sentiment de sine reflectat” în cei din jur este falsă. Toţi oamenii sunt dependenţi de un sentiment de sine reflectat în cei din jur, după cum ne-a demonstrat Sartre şi o confirmă oricând orice psiholog. Cel care nu îşi observă sentimentul de sine reflectat în cei din jur are o problemă gravă. Căci rezultatul nu este un „sentiment de sine solid”, ci un autism patologic.

Aşadar, Schnarch este şi el un teoretician al distrugerii, la fel ca Erich Fromm sau Peter Lauster, înaintea lui. Cei mai mulţi oameni nu sunt desăvârşiţi, ba într-o oarecare măsură sunt chiar incompetenţi. Dar scopul este, ca de obicei, să tindem spre perfecţiune şi simplitate.

În acest context nu ne poate surprinde nici cea de-a doua regulă, respectiv că „o persoană îşi controlează singură angoasele şi îşi atenuează singură durerile”.[80] Aceasta este o pretenţie frumoasă şi sună tentant să îţi doreşti să poţi face aşa ceva. Şi totuşi. Cine ar reuşi asta nu ar fi doar un îndrăgostit fantastic, ci şi un supraom şi un monstru. Dacă ne putem controla angoasele, acestea nu ne mai pot afecta în nici un fel. Iar cel care îşi atenuează singur durerile ar trebui să se întrebe dacă mai aparţine speciei Homo sapiens.

Cheia acestor reguli este de fapt alta: un om atât de autonom pe cât şi-l doreşte Schnarch nu ar mai avea nevoie să fie iubit! Şi dacă nu mai simţim nevoia, nu mai avem nici motorul care pune totul în mişcare. Omul ideal al lui Schnarch este o fiinţă pe deplin autosuficientă, şi de aceea, bineînţeles, complet antipatică. Cel mai bun îndrăgostit ar fi tocmai cel căruia dragostea i-ar fi de fapt indiferentă.

Nici în calitate de iubit sau iubită, persoana respectivă nu ar fi de fapt dezirabilă. Căci un om imperfect nu poate rămâne mult timp lângă un partener perfect. În astfel de condiţii, un om normal nici nu ar putea măcar să aprecieze corespunzător calităţile partenerului. Sau s-ar simţi, probabil pe bună dreptate, destul de prost şi ar prefera să plece pe motiv de nepotrivire de caracter. Cine îşi doreşte un om perfect lângă el? Putem suferi din cauza slăbiciunilor partenerului – dar îl vom iubi în continuare, tocmai datorită lor.

Următoarele două reguli ale lui Schnarch sunt mai inofensive şi mai realiste. Nu trebuie să reacţionăm exagerat faţă de partener şi nici să preluăm sentimente neplăcute din cadrul legăturii pentru a ne dezvolta. Acest lucru este corect şi înţelept. Şi de asemenea foarte liniştitor, căci pentru astfel de maxime, slavă Domnului, nu sunt necesare calităţi supraomeneşti şi nici vreun „instinct” de sine.

Pentru reabilitarea terapiei de cuplu à la Schnarch este oricum prea târziu. În comparaţie cu terapeuţii din Evergreen, Erich Fromm şi Peter Lauster sunt nişte visători inofensivi. Bineînţeles că nu este nimic rău dacă un îndrăgostit se apreciază pe sine şi nu are aşteptări extraordinare de la relaţia sa de dragoste sau de la partener. Dar pretenţia de a fi independent din punct de vedere psihic de judecata celorlalţi este eronată şi chiar periculoasă. Un astfel de mesaj transformă autismul în ideal şi nu se opreşte aici. El face chiar şi dintr-un om normal, cu o dragoste de sine mai puţin pronunţată, un caz ce necesită terapie. Şi pentru a spune lucrurilor pe nume: nu este simplu să ai parte de o dragoste împlinită, iar o asemenea pretenţie reprezintă de cele mai multe ori o suprasolicitare. Dar a te iubi pe tine însuţi poate fi chiar şi mai dificil. Cine nu poate face acest lucru din cauza experienţelor avute în copilărie aproape sigur că nu va învăţa niciodată. Cel mult, va învăţa să se descurce cu mai puţină dragoste de sine. Psihoterapia nu este o artă precum alchimia, care să poată transforma jalnica pilitură de fier în aur solid. Cel care vă promite aşa ceva vrea cu siguranţă doar să vă păcălească.

Arta de-a iubi

Nu există formule pentru o relaţie de dragoste reuşită. Există doar strategii de evitare a suferinţei în cadrul parteneriatului. Şi mai sunt şi câteva idei bune de a transforma plăcerea într-o dragoste ceva mai fiabilă. Nu este mare lucru, dar cu siguranţă este mai mult decât nimic.

Motivul pentru care toate celelalte idei inteligente sunt atât de puţin folositoare constă în faptul că sentimentele şi comportamentul nu pot fi schimbate de pe o zi pe alta. Impulsurile noastre vitale, adezivul care ne ţine uniţi provin din mezencefalul animalic şi nu din regiunile raţionale ale encefalului. Sentimentele se lasă însă şi mai greu modificate decât părerile raţionale. Şi, în cele din urmă, pentru o relaţie de dragoste este nevoie întotdeauna de doi. Să fii conştient de propria valoare, să fii amabil şi înţelegător, acestea reprezintă nişte calităţi frumoase. Dar uneori nu ne ajută foarte mult şi adesea nu sunt de ajuns.

Într-o astfel de situaţie nu sunt de mare ajutor nici numeroasele sfaturi pentru un parteneriat fericit. Pentru că dragostea şi parteneriatul sunt două lucruri diferite, iar acest aspect este deja bine ancorat în mintea celor din generaţiile tinere sau de vârstă mijlocie. Distanţa dintre parteneriat şi iubire este la fel ca aceea între mulţumire şi fericire. Pentru parteneriat, dozele regulate de oxitocină şi vasopresină reprezintă jumătate din chirie. Dar în ceea ce priveşte dragostea, dopamina şi adrenalina sunt obligatorii. Dacă pentru a fi parteneri trebuie doar să ne potrivim, pentru dragoste este nevoie de opoziţie, eterogenitate şi fricţiune. Într-o relaţie de dragoste de lungă durată avem nevoie de experienţe incitante şi de un partener ca garant al variaţiei. Dar totodată vrem şi ca uneori să experimentăm aceleaşi lucruri şi avem nevoie de partener ca garant al stabilităţii emoţionale.

Bineînţeles că Erich Fromm nu se înşela când spunea că dragostea nu este pur şi simplu destin, ci şi muncă. Dar el nu avea de unde să ştie că va declanşa o avalanşă ce va aduce terapia sinelui în centrul terapiei de cuplu. Seducătorul cuvânt „artă” trebuia să ridice îndrăgostiţii la rangul de artişti; terapeuţii i-au transformat însă în invalizi. Încărcată cu tot balastul teoriei freudiene despre deteriorare, nevoia naturală a omului de recunoaştere, popularitate şi confirmare în dragoste a fost declarată drept deformare şi imperfecţiune. De fapt, dragostea nu apare doar datorită faptului că noi suntem capabili de compasiune, ci şi din aşteptarea de a primi simpatia şi compasiunea unei alte

persoane. Pornind de la această premisă, sunt posibile multe concepte ale dragostei: relații cu drepturi egale și relații fără drepturi egale, relații echilibrate și relații încordate, relații pătimașe și relații relativ liniștite. Nimic din toate acestea nu este fals, imatur, condamnabil ori jalnic în sine – sau în orice caz, nu atâta timp cât nici unul dintre parteneri nu suferă din această cauză.

Cea mai mare amenințare pentru o iubire este însă teroarea idealului. Idealul amenință relațiile noastre reale clasându-le ca mediocre sau chiar inferioare. În plus, desăvârșirea nu este un lucru de dorit. Și bineînțeles că rețetele care pretind că dragostea noastră va fi desăvârșită nu valorează de fapt absolut nimic. O persoană care citește în permanență dorințele de pe buzele partenerului nu se poate dezvolta. Cum ar putea să facă acest lucru? Orice dezvoltare presupune un interes propriu. Dezvoltarea doar prin acceptarea celuilalt este imposibilă.

Dragostea este un lucru atât de frumos încât nu trebuie suprasolicitată în permanență. Și nici măcar nu trebuie să încercăm să salvăm orice căsnicie. Cât de cumplit trebuie să fie să trăiești alături de o persoană pe care nu o iubești, când poate există un alt om lângă care viața ar fi mai frumoasă și mai împlinită. Limita răspunderii față de celălalt este responsabilitatea pentru noi înșine. Atâta egoism este necesar. Căci cine și-ar dori să nu fie părăsit doar datorită unui simț al răspunderii?

Nu știu ce concluzii a tras marele Don Juan din Sauerland după lecturarea cărții lui Fromm. S-o fi eliberat directorul municipal de lumea materialistă a capitalismului? O fi învățat să iubească fără dorințe? O fi scăpat de voaiorismul lui? Sau o fi înțeles că pretenția ca o persoană să-și îndrepte așteptările doar spre sine, și nu spre partener, trebuie să fie o exagerare? Poate o fi observat de asemenea că orice carte despre dragoste este de fiecare dată doar o reacție adaptată vremurilor în care a fost scrisă. Să fi înțeles că dragostea și rețetele pentru a o cuceri și menține sunt o chestiune efemeră, și nu atemporală? Și că nici un îndrăgostit nu trăiește într-o sferă mai presus de societate, de unde „eul adevărat” îl cheamă peste mări și țări, în căsuța celor șapte pitici? Și că, de fapt, codul personal al relației sale va fi întotdeauna influențat de societatea în care trăiește...?

74 Mary (2008), p. 139

75 Riemann (2008), p. 13

76 Mary (2008), p. 115

77 Schnarch în Willi/Limacher (2007), p. 189

78 Schnarch în Willi/Limacher (2007), p. 190

79 Schnarch în Willi/Limacher (2007), p. 191

80 Foucault (1986), p. 13

10. O IMPROBABILITATE ABSOLUT NORMALĂ

CE ARE DRAGOSTEA DE-A FACE CU AȘTEPTĂRILE

Puțini oameni s-ar îndrăgosti dacă nu ar fi auzit despre acest lucru.

LA ROCHEFOUCAULD

Dragostea ca invenție

A fost filosof, istoric al medicinei și sociolog. Și a mai fost și un mare îndrăgostit. Viața sa a fost pătimașă, sălbatică și tragică. Michel Foucault se naște în 1926 la Poitiers, în Franța, fiind al doilea copil al lui Paul Foucault, profesor de anatomie și chirurg. Este un elev excelent, dar colegii îl evită. La colegiul iezuit sever, el este un outsider, un copil pe care nu îl interesează decât cărțile. Nu își împarte umorul ciudat decât cu el însuși. Foucault este diferit de ceilalți, foarte diferit. Tatăl lui ar fi dorit ca el să devină medic, dar fiul este ferm hotărât să îi dezamăgească această așteptare. În loc de medicină, studiază la Paris filosofia și psihologia. După finalizarea studiilor, în anul 1951, călătorește în Suedia, Polonia și Germania. La vârsta de douăzeci și opt de ani își publică prima carte, Boala mentală și psihologia. Foucault este interesat de eșecuri, de extreme și de patologic – de oameni care nu corespund normei, așa ca el, și de stări cu care societatea burgheză

are şi a avut mari dificultăţi. Ca docent în psihologie la Universitatea Clermont-Ferrand, el scrie în anul 1961 o teză de doctorat monumentală, de aproape o mie de pagini: Istoria nebuniei în epoca clasică.

Bazându-se pe numeroase izvoare şi texte, Foucault tratează subiectul nebuniei de-a lungul timpului şi diversele moduri în care aceasta a fost evaluată. În timp ce Stanley Schachter îşi prezenta, la Chicago, teoria psihologică a celor doi factori privind sentimentele, tânărul francez formulează la Clermont-Ferrand un model de teorie a celor doi factori pentru sociologie. Conform acesteia, o boală psihică nu este ceva ce există nemijlocit, ci ceva ce este evaluat de societate astfel, şi anume drept boală psihică. Fenomenul şi evaluarea sa reprezintă, aşadar, două lucruri diferite. Bolile psihice, aşa cum este şi „nebunia”, sunt atribuite oamenilor cu tulburări de comportament, în funcţie de obiceiurile şi cunoştinţele epocii respective. Acestea nu sunt realităţi, ci atribuiri.

Mediul academic din Franţa reacţionează la această lucrare prin tăcere. Dar ambiţia lui Foucault persistă. În următoarea sa lucrare, face un pas mai departe. De data aceasta, nu abordează o temă abstractă, ci cercetează exemplele după care lumea a fost şi este clasificată încă din perioada Iluminismului. Doar 30 de studenţi de la Clermont-Ferrand asistă la prelegere şi cei mai mulţi dintre ei doar pentru că au nevoie de un certificat de participare ca să poată profesa ulterior ca îngrijitori sau asistente medicale. Şi totuşi, când apare cartea pe piaţă în 1966, este considerată senzaţională. Cuvintele şi lucrurile provoacă revoltă. În privinţa ştiinţei şi a cunoştinţelor, nimeni nu mai privise lucrurile astfel până atunci.

Punctul de vedere neortodox al lui Foucault asupra „construcţiei” de cunoştinţe şi adevăr îl transformă într-o adevărată stea pe firmamentul filosofiei franceze. Universitatea Clermont-Ferrand îl trimite totuşi în deşert, mai exact în Tunisia. În timp ce, la Paris, revoltele studenţilor tulbură ordinea, Foucault trăieşte pe un deal lângă mare, într-un hotel mic, cu obloane albastre, şi scrie un tratat despre metoda sa ştiinţifică. Revine la Paris abia la sfârşitul anului 1968 şi se angajează în mişcarea studenţească. Universitatea Vincennes, un spaţiu academic experimental nou înfiinţat al francezilor de stânga, îi oferă un post. Poziţia sa este radicală, aproape nebunească. De la catedră, vorbeşte cu emfază despre „duşmanii poporului”

şi despre „tribunale populare”, apără masacrele comise de Revoluţia Franceză şi se entuziasmează pentru Revoluţia Culturală a lui Mao. Doar cu multă străduinţă reuşesc protectorii săi influenţi să îl ajute să aibă în continuare o profesie şi o carieră ordonată. În anul 1970, Foucault preia catedra nou definită chiar de el de „Istorie a sistemelor de gândire”, la prestigiosul Collège de France.

Viziunea lui Foucault despre om şi lume se află exact la polul opus faţă de psihologia evoluţionistă, care apare în aceeaşi perioadă la Berkeley şi Oxford. În calitatea sa de cercetător al sistemelor de gândire, pentru Foucault nu există fundamente sigure, ci doar încercări de ordonare ale spiritului uman. Termenii folosiţi în acest sens sunt „ştiinţă”, „adevăr” şi „putere”. La fel ca Sartre, şi Foucault vede în om o fiinţă fără proprietăţi naturale, un animal care nu a fost descoperit încă. El duce mai degrabă o viaţă în care îşi interpretează în permanenţă lumea. Instanţele chemate să interpreteze după reguli stabilite de ele hotărăsc cum evaluează societatea un anumit lucru şi cum văd oamenii lumea. Tributar acestei viziuni Foucault începe să cerceteze domeniul sexualităţii, la începutul anilor 1970.

Dacă în filosofia franceză a secolului XX, Sartre este Faust, atunci Foucault este Mefisto – spiritul care neagă în permanenţă ceea ce alţii iau drept sigur. Un dandy suplu, cu chelie, purtând mereu pulover pe gât, un agent provocateur al scenei. Afacerile şi iubirile sale homosexuale ocupă prima pagină a ziarelor şi îi influenţează viaţa. La începutul anilor 1970 se dedică aproape în întregime lucrării sale monumentale, în mai multe volume, Istoria sexualităţii.

Scopul lui Foucault este să descopere cum influenţează societatea reprezentările noastre în ceea ce priveşte sexualitatea şi conştiinţa noastră de sine în privinţa plăcerii sexuale şi a eroticii. În acest scop, el se întoarce la originile concepţiei creştine asupra lumii. Spre deosebire de aproape toţi ceilalţi istorici, Foucault nu vede creştinismul ca pe o putere autoritară, care îngrădeşte sexualitatea oamenilor prin legi şi interdicţii. Foucault vede morala sexuală a creştinismului timpuriu ca pe o modalitate nouă de „autoformare” şi ca pe un manual pentru noi „tehnici de viaţă”. Confesiunile cărnii devine mai târziu, din punct de vedere cronologic, ultima parte din lucrarea sa în patru volume, dar care nu va fi publicată. În anul 1976 apare Voinţa de a cunoaşte,

un fel de introducere care explică programul seriei şi cuprinde cercetarea sexualităţii umane sub influenţa structurilor dominante. Cum putea să se dezvolte din inventarea unei noi imagini creştine a omului o formă nouă de experienţă umană? Căci nu experienţa este cea care determină invenţia. După părerea lui Foucault, situaţia este chiar pe dos: conceptul social dă formă experienţei noastre. Suntem ceea ce credem că suntem. Iar ceea ce credem că suntem depinde în mare măsură de societatea în care trăim.

Voinţa de a cunoaşte alcătuieşte primul volum. În loc să se ducă mai departe în prezent, aşa cum era de presupus, surprinzător Foucault se întoarce în volumul următor înapoi la creştinism. Practicarea plăcerilor şi Preocuparea de sine cercetează comportamentul sexual la grecii antici. Cum au îmbinat grecii în Antichitate sexualitatea şi morala? Şi cum şi-au creat reprezentările şi regulile de bună purtare cu intimitatea lor?

Atunci când efectua ultima corectură a ambelor volume, Foucault avea dureri cumplite şi era total epuizat, slăbit de ceea ce el numea „o gripă mizerabilă”. La începutul verii anului 1984, când a fost publicată lucrarea, era deja în spital. Suferea de SIDA şi a murit pe 25 iunie.

Ce a realizat Foucault din punct de vedere ştiinţific? De fapt, el a prezentat o viziune complet nouă asupra lucrurilor. A cercetat regulile de joc ale societăţii, „jocurile adevărului”, după cum le-a denumit chiar el. Ceea ce eu consider că este bun şi corect, frumos şi rezonabil nu găsesc în adâncul fiinţei mele. Preiau aceste reprezentări din exterior. Societatea îmi face o ofertă de sensuri, din care eu pot alege, mai mult sau mai puţin. Dar nici criteriile după care aleg nu le-am inventat eu, ci le-am preluat.

Jocurile adevărului din cadrul societăţii nu influenţează doar judecata oamenilor, ci merg mult mai departe, hotărând în locul lor şi ceea ce trebuie să simtă. Orice proiect de sine şi orice sentiment al unui om se compun din proiectele celorlalţi şi sentimentele implicite. Şi întrebările pe care le-a ridicat Foucault au fost : „În baza căror jocuri ale adevărului se oferă omul să gândească pentru propriul sine dacă se percepe ca fiind nebun, dacă se consideră bolnav, dacă se judecă şi se pedepseşte ca şi cum ar fi un criminal?” Şi într-un final: „În baza căror jocuri ale adevărului s-a cunoscut şi recunoscut fiinţa umană ca fiind plină de dorinţe?”[81]

Foucault a scris foarte mult pe tema sexualității, dar foarte puțin despre dragoste. Întrebările sale sunt însă valabile și în ceea ce privește dragostea: în baza căror jocuri ale adevărului se percepe omul ca ființă care iubește și este iubită? Abordarea poate fi asemănătoare: dacă este adevărat că societatea produce singură toate lucrurile despre care discută, atunci dragostea este un concept social. „Dragostea în sine" nu există. Ceea ce se înțelege prin dragoste, așa cum este ea percepută, evaluată, delimitată și pusă în relație cu alte aspecte, ar fi un produs al proceselor de atribuire.

Dintr-o astfel de perspectivă, dragostea ar trebui văzută ca un efect social. Și am avea de-a face exact cu opusul afirmației lui David Buss despre psihologia evoluționistă, și anume: „Oamenii de orice cultură, din toată lumea descoperă gânduri, sentimente și fapte de dragoste – de la zuluși, în regiunile mai sudice ale Africii, și până la eschimoși, în întinderile nemărginite de zăpadă din Alaska". Și acest „fenomen al dragostei" este pretutindeni structurat asemănător – dacă ne gândim la cântecele de dragoste, la îndrăgostiții care fug de acasă, la poeziile, precum și la „observațiile etnografice privind legăturile romantice".[82]

Pentru a aprecia corect dimensiunea socială a dragostei și a reprezentărilor noastre despre dragoste trebuie să ne mișcăm, așadar, între două poziții ireconciliabile. Care să fie punctul de vedere corect? Este dragostea la fel pretutindeni și întotdeauna? Sau mai degrabă este doar un efect efemer al unui „joc al adevărului" depinzând de societate? Dacă opinia lui David Buss ar fi cea corectă, atunci toți oamenii s-ar iubi la fel în orice moment. Doar regulile privind întâlnirile amoroase, căsătoria și căsnicia ar fi diferite din punct de vedere cultural. Dacă situația s-ar prezenta conform filosofului Foucault, atunci nu ar mai exista iubire, ci doar diverse concepte sociale în acest sens.

Ajunși în acest punct, mă văd nevoit să întreb: dragostea romantică este o parte a naturii noastre sau a culturii? Este experiență acumulată de-a lungul timpului sau invenție trecătoare?

Iubirea și Occidentul

Foarte rar s-a întâmplat să încerce cineva să scrie o istorie a reprezentărilor noastre despre dragoste. Unul dintre puţinele exemple în acest sens este cartea autorului elveţian Denis Rougemont, apărută în anul 1938, Iubirea şi Occidentul. Titlul este pe cât de frumos, pe atât de impunător. Şi pentru că până în ziua de astăzi nu a apărut şi o carte care să se intituleze Iubirea şi Orientul, rămânem destul de îngrădiţi în acest teritoriu. Autorul acestei cărţi este astăzi uitat, dar în urmă cu cincizeci de ani era celebru. Încă din tinereţe, Rougemont, fiul unui pastor din partea franceză a Elveţiei, a scris un amplu şi ambiţios opus magnum. Conform declaraţiei sale, acest lucru l-a costat „o oră şi întreaga viaţă”.[83] Toată tinereţea şi-a pus întrebarea cum este oare dragostea în tradiţia occidentală. Timp de doi ani a făcut însemnări şi a citit tot ce se putea pe această temă.

Rezultatul a fost un amestec destul de curios între ştiinţa literaturii şi istoria mentalităţilor. Cu trei decenii înaintea lui Foucault, Rougemont nu vede „construcţiile” dragostei, ci tratează miturile, textele şi legendele occidentale cu asemenea seriozitate de parcă ar fi vorba de declaraţii atemporale despre om în general, despre bărbat şi femeie şi despre dragoste. Cuvintele „iubire”, „căsnicie”, „libertate” şi „fidelitate” au fost folosite astfel încât să se refere în permanenţă la aceleaşi lucruri, de la 1200 şi până astăzi. După părerea lui Rougemont, Evul Mediu se ocupă în mod constant de unul şi acelaşi conflict, respectiv cel dintre pasiune şi căsnicie. Ce este oare mai important şi mai corect: dragostea pasională sau căsnicia cumpătată?

Pentru Rougemont, dragostea înseamnă experienţă, şi nu descoperire. Şi totuşi sintagma „dragoste curtenească”, pe care el a folosit-o de mai multe ori, datează în realitate din anul 1883, aparţinându-i romanistului Gaston Paris. Un concept rigid, obligatoriu despre cum trebuia să iubească un cavaler sau un trubadur nu există. Mulţi oameni îşi închipuie că în Evul Mediu dragostea era exact aşa cum apare în cântecele trubadurilor sau în poezia de la curte. Căci aproape tot ce ştim despre amor în acea perioadă am aflat din astfel de texte. Pe scurt: ştim astăzi mult mai multe lucruri despre dragoste în acele vremuri din literatura medievală decât din viaţa reală.

Pentru a scrie o carte despre amorul medieval trebuie, aşadar, să fii ori extrem de tânăr, ori de neclintit în hotărârile tale, ori amândouă la un loc. În ciuda

numeroaselor sale lecturi, Rougemont a înţeles despre Evul Mediu cam la fel de multe precum Desmond Morris despre Epoca Pietrei. Deşi nici măcar literatura care a ajuns până la noi nu redă o imagine unitară. Un motiv important în acest sens ar fi acela că poeţii din Evul Mediu îşi dezvoltau ideile de dragoste în cadrul unor poezii cu forme destul de rigide. Dacă ne exprimăm dragostea într-un sonet, într-un chanson de geste sau într-un poem alegoric, centrul de greutate va fi de fiecare dată în altă parte. Iar între sublimele concepte de dragoste ale poeziei curteneşti şi farsele obscene din iarmaroace sunt ani-lumină. „Nici un om nu trăia pe vremea aceea ca eroii din romanele dedicate regelui Arthur, care nu visau nimic altceva decât să atingă idealul curtenesc prin poezie şi luptă cavalerească. Poeţii au descris o lume de poveste”[84], conform germanistului Joachim Bumke. Şi „ce înseamnă dragostea curtenească pare să fie astăzi mai puţin sigur decât cu sute de ani în urmă”.[85]

Probabil că, în Evul Mediu, dragostea nu era mai puţin diversă, contradictorie, variabilă sau dependentă de educaţie decât în zilele noastre. Era plăcere sexuală, dorinţă şi pasiune, precum şi virtute sau „artă”. Începând cu poetul roman Ovidiu, care a scris prima „Artă a iubirii” (Ars amatoria) cu două mii de ani înaintea lui Erich Fromm, cultul dragostei şi serviciile gratuite oferite pur şi simplu din dragoste sunt puse ba la acelaşi nivel, ba mai presus de poftele trupeşti. Să juri ceva şi în acelaşi timp să îţi doreşti altceva nu reprezenta cu siguranţă un fapt necunoscut oamenilor din Antichitate sau din Evul Mediu, la fel cum nu este nici pentru cei din ziua de astăzi.

Dragostea medievală nu a existat. Ea este doar o invenţie a posterităţii. Istoria este scrisă întotdeauna în prezent, privind înapoi spre trecut. Privind în urmă, tindem să considerăm evenimentele din perioadele precedente drept etape preliminare. Din acest punct de vedere, societatea medievală a fost o societate feudală rigidă, în care dragostea romantică era slăvită cu timiditate, ca ideal, dar, spre deosebire de zilele noastre, nu putea fi experimentată astfel. Norbert Elias, sociolog evreu născut în Germania, este cel care a contribuit decisiv, în anul 1939, la ancorarea acestei idei în mintea multor oameni de ştiinţă. În lucrarea sa în două volume Procesul civilizării el descrie istoria culturii occidentale ca pe o evoluţie superioară continuă. Imoralitatea devine virtute, iar constrângerea, libertate. Şi din obligaţiile sociale de dragoste se dezvoltă mai întâi idealul şi mai târziu practica iubirii romantice şi libere.

Această opinie larg răspândită până în ziua de astăzi nu este nici complet greșită, nici pe deplin adevărată. Este plauzibilă atâta timp cât suntem siguri că libertatea și posibilitatea alegerii în țările occidentale a tot crescut din Evul Mediu până azi. Acest lucru este valabil și în privința dragostei. Acolo unde, înainte, diferențele sociale insurmontabile și regulile rigide de comportament îi îngrădeau pe oameni, societatea este astăzi relativ mai permisivă. Și, de asemenea, regulile privind această piață a dragostei au devenit mai liberale. Ceea ce este fals în povestea procesului civilizării este acceptarea că acest proces ar fi fost continuu. Elias își terminase lucrarea într-o perioadă în care societatea părea stabilă, dar imediat după aceea au început cel de-al Doilea Război Mondial și Holocaustul. Barbariile inimaginabile care au fost posibile la un nivel atât de înalt al civilizației ne-au arătat că teza despre dezvoltarea ascendentă și continuă a Occidentului este o minciună.

Chiar și Elias a avut un punct de vedere destul de global în privința vieții medievale. Viața nobililor, care reprezentau doar o minoritate, era mult mai bine descrisă decât viața țăranilor, despre care abia dacă avem câteva dovezi scrise. Cine descrie viața medievală se referă, la fel ca Elias, în mare parte doar la viața de la curtea regelui, așadar doar la elite. De aceea ne putem îndoi că ceea ce slăveau trubadurii reprezenta într-adevăr o etapă preliminară a iubirii romantice. Deoarece scopul cântecelor lor nu era nici uniunea spirituală, nici cea trupească cu domnița adorată. Supraaprecierea celuilalt într-o imagine ideală ne apare astăzi drept romantică. Și totuși o întâlnim și la Sappho, Euripide și Ovidiu, deci și la vechii greci și romani. Supraaprecierea nu a fost o invenție a Evului Mediu.

Cu toate acestea povestea lui Elias despre afirmarea progresivă a iubirii romantice a devenit un fapt științific, general acceptat. Filosoful italian Umberto Galimberti, de la Universitatea Ca'Foscari din Veneția, continuă în aceeași direcție atunci când scrie: „Societățile tradiționale, pe care noi le-am depășit cu ajutorul tehnicii, lăsau puțin spațiu alegerii partenerului unic și căutării acestuia în funcție de propria identitate. În afară de câteva grupuri cunoscute și elite care își permiteau luxul realizării de sine, dragostea pecetluia mai puțin relația dintre doi indivizi; ea servea în primul rând unirii a două familii sau clanuri, care astfel își sporeau siguranța economică și forța de muncă necesară întreprinderii familiale, își asigurau avutul prin urmași și, dacă era vorba și de categorii privilegiate, își consolidau averea și

prestigiul”.[86] Problema este că democrația din Atena și apoi cea din Roma fac parte din „societățile tradiționale”, dar cu toate acestea acolo au existat, după cum se presupune, mai multe căsătorii din dragoste decât în societatea burgheză și mic-burgheză a secolului al XIX-lea. În loc să vedem o linie ascendentă, avem de-a face mai degrabă cu mișcări ondulatorii.

Ceea ce înțelegem noi astăzi prin dragoste romantică nu s-a format treptat. Această eroare trebuie combătută. Și tocmai pentru că nu a existat o dezvoltare ascendentă continuă avem noi astăzi ocazia să ne întrebăm ce trebuie să fi fost de fapt dragostea romantică. Cât din ceea ce înțelegeau prin „dragoste” oamenii din timpurile străvechi este identic cu ceea ce ne imaginăm noi astăzi în această privință? Cât de mare este contribuția sentimentelor supratemporale? Și cât de mari sunt diferențele istorice și culturale?

Subiecţi vătămaţi

Pentru a răspunde la aceste întrebări, trebuie să ne fie clar mai întâi ce a fost de fapt dragostea romantică în tradiția Occidentului. Căci așa cum psihologii evoluționiști au găsit originea dragostei romantice în savana africană, și filosofii și oamenii de știință au un mit romantic al creației.

Această poveste, spusă de exemplu de sociologul Günter Dux, din Freiburg, sună în felul următor: a existat odată un timp în care subiectul trăia în concordanță cu natura. Această perioadă nu este datată cu exactitate, ea ar putea fi plasată undeva la începutul epocii burgheze. Subiectul trăia din ceea ce producea cu mâinile lui și nu își punea întrebări complicate. Nu îl preocupa locul pe care el îl are în această lume, astfel de lucruri i se păreau firești. Apoi însă a început perioada burgheză bazată pe industrie și piața modernă a muncii. Viața a devenit complicată. Și deodată nimic nu mai era firesc: legătura cu natura, relația cu sexul opus și, nu în ultimul rând, raportarea la propria persoană. Conform celor spuse de Dux: „Subiectul și-a pierdut propria lume”.[87]

Acolo unde înainte totul se îmbina natural, domneau acum nesiguranța și haosul. „Din cauza pierderii lumii, subiectul intră într-o criză a sensului. Aceasta constă în faptul că el nu mai găsește nici un indiciu pentru a-și înțelege stilul de viață în lumea existentă. Orientarea sensului unei acțiuni după natură este de la sine înțeleasă. Și cu atât mai gravă este pierderea posibilității de a stabili un sens în lumea socială.”[88] Trebuie să explicăm un pic această afirmație: nici natura, nici ceilalți oameni nu oferă subiectului un sprijin în viață. Într-o astfel de situație, subiectul este invadat de sentimente romantice. Devine conștient de prăpastia adâncă ce îi scindează viața. Pe de o parte, subiectul își dorește încă un sens unitar al vieții, un suport solid. Pe de altă parte însă, el a devenit între timp suficient de inteligent încât să realizeze că nu mai poate găsi nicăieri acest sprijin. Prin urmare, subiectul transferă căutarea absolutului din lumea exterioară în lumea interioară. Subiectul se interiorizează într-un mod riscant. Își construiește o lume complexă a sufletului său, din sentimente absolute, care nu au mare lucru în comun cu viața de zi cu zi. După cum afirmă Dux: „Schisma logicii, a celei tradiționale și absolutiste și a celei relațional-funcționale, lasă subiectul să se prăbușească în hiatul dintre lipsa de sens și aspirația absolută după un sens”.[89]

Și totuși, pentru a se contopi cu universul, subiectul își îndreaptă dorul spre unirea sexuală. Prin contopirea sexelor renaște acea legătură cu natura, care a fost demult distrusă. În acest sens, dragostea devine un „experiment universal”, după cum afirma romanticul german Friedrich Schlegel. Dacă viața nu mai are nici o semnificație supranaturală – dragostea ne aduce înapoi această semnificație. Acesta este miezul iubirii romantice.

Ce este de reținut din această poveste? Bineînțeles că în primul rând ne deranjează folosirea cuvântului „subiect”. Cine este, el de fapt? „Subiectul” este o invenție a secolului al XVIII-lea. El a zărit lumina zilei când filosofii au considerat că preferă să discute despre „subiecți” decât despre oameni reali. Subiectul a devenit termenul care îl desemna pe omul interior, despovărat de tot ceea ce în realitate îl face greoi, complicat și greu de înțeles. Era vorba de omul „esențial”, în locul celui real.

Asta ar fi, deci, ideea. Consecințele ei sunt însă derutante. În cazul istoriei noastre privind apariția iubirii romantice, ele sunt chiar foarte derutante. Căci termenul „subiect” sugerează oarecum faptul că ar fi vorba de una și aceeași

ființă care în lumea tradițională trăia în uniune cu natura, iar peste o sută de ani constata că această legătură cu natura este distrusă. De fapt, lucrurile nu stau chiar așa. Deoarece între experiența unuia și experiența celuilalt se află generații întregi. Prăpastia aceasta resimțită dintre lumea sănătoasă și lumea distrusă nu a existat, așadar, pentru oamenii reali. Aceștia au trăit ori într-o lume, ori în cealaltă.

Cine vorbește și astăzi încă de „subiecți", ne demonstrează cât de atașat este de un jargon învechit, crescut și lăsat moștenire în turnurile de fildeș ale universităților. Astfel nu face decât să contribuie la antipatia resimțită de o mulțime de oameni vizavi de afectarea și stângăcia stilistică a științelor spiritului. Dar și mai urâtă este ceața în care se învăluie cel care ne vorbește despre „subiect", povestitorul. Ceva mai multă distanță față de textele poeților și filosofilor romantici ar fi aici salutară. Intelectualii burghezi din Germania din perioada cuprinsă între 1790 și 1830, pe care noi îi numim astăzi „romantici", au reprezentat de fapt o minoritate neînsemnată. Nici măcar în țările vecine nu au existat astfel de idei despre „romantism" și nici „romantici" comparabili. Poeții și gânditorii francezi și britanici din perioada respectivă au suferit și ei din cauza industrializării. Dar astfel de idei de fuziune universală au rămas departe de ei.

„Subiecții" despre care vorbește Dux sunt, așadar, doar o mână de oameni cu o fantezie mai puțin obișnuită. Atunci când în orășelul Jena, din landul german Turingia, filosoful Johann Gottlieb Fichte, frații Schlegel sau poetul Novalis fantazau în legătură cu lumea tradițională și desăvârșita contopire cu natura, nu prea știau despre ce vorbesc. Nu exista pe atunci o istoriografie modernă. Și ceea ce se credea despre „înainte" erau doar zvonuri. Astfel aveau cu toții libertatea de mișcare necesară pentru a descoperi lumea completă, nescindată din vechime, punând-o în opoziție cu propria lume.

De fapt oamenii nu trăiau, de exemplu în Antichitate, în deplină armonie cu natura. Istoria omenirii nu se desfășoară pe un traseu continuu ascendent. Grecii și romanii antici au fost mult mai avansați decât cei din Evul Mediu și se simțeau mult mai liberi în univers decât creștinii de mai târziu. Zeii lor erau doar figuri simbolice, iar faptele acestora constituiau povești pentru copii, mai mult sau mai puțin credibile. Pietatea desăvârșită se întâlnea rar și de o contopire cu natura nu prea poate fi vorba. Filosofia lui Platon și

Aristotel, tragediile lui Euripide, Sofocle sau Eschil ne învaţă fără echivoc că nu există nici un sprijin, nicăieri. Pe de altă parte, nici la sfârşitul secolului al XVII-lea oamenii nu trăiau marile tensiuni şi drame romantice precum Novalis, Schlegel şi compania.

Dragostea romantică a fost, aşadar, mai puţin un fenomen al lumii reale, cât o fantezie literară. Cu toate acestea, ea a făcut o carieră remarcabilă. Adversarul puternic, de la care flacăra dragostei romantice s-a aprins pentru un timp îndelungat, nu a fost lumea golită de sens, ci morala sexuală severă a epocii burgheze. Poetul romantic englez Percy Bysshe Shelley ne spunea cu regret sincer, în anul 1813: „Nici măcar contactul dintre sexe nu s-a eliberat de despotismul ordinii existente. Legea îşi arogă dreptul să domine pornirile pasionale de nestăvilit, să încătuşeze cele mai clare raţionamente şi, prin apel la voinţă, să subjuge impulsurile spontane ale naturii noastre. Dragostea urmează inevitabil percepţia frumuseţii. Constrânsă, ea se ofileşte: libertatea este făptura ei efectivă... Bărbatul şi femeia trebuie să rămână uniţi atâta timp cât se iubesc: orice lege care forţează fie şi doar pentru o secundă traiul împreună după ce s-a stins afecţiunea ar fi doar tiranie insuportabilă şi toleranţă nevrednică”.[90]

Această „tiranie insuportabilă şi toleranţă nevrednică” reprezintă o regulă în toate statele occidentale la începutul secolului al XIX-lea. Şi ea rămâne valabilă încă mult timp şi în secolul XX şi este şi astăzi de actualitate în multe societăţi. Cu atât mai excitantă a devenit descrierea iubirii pasionale în romane. Deşi cei mai mulţi autori erau bărbaţi, publicul era format aproape în totalitate din femei. Mult mai mult decât în viaţă, dragostea romantică a fost cultivată în literatura pentru femei, unde şi-a păstrat poziţia până în ziua de astăzi. De aici ea a ajuns în mintea cititoarelor şi a influenţat puternic imaginarul erotic al acestora, iar până la urmă a prins rădăcini. Dintr-o idee frumoasă a apărut cu timpul apelul la o morală sexuală mai libertină. Iar disciplina obligatorie „dragoste” s-a transformat în dreptul de-a hotărî.

Dacă aşa stau lucrurile, atunci dragostea romantică nu a apărut cu patru milioane de ani în urmă în savană şi nici în jurul anului 1790, la Jena. Ea a apărut în romanele din perioada Iluminismului britanic şi apoi şi-a continuat periplul de succes prin toată Europa. Dragostea romantică reprezintă o revoltă împotriva convenţiei. Restul sunt doar poveşti romantice despre apariţia

romantismului: suferința din savană, pierderea lumii în Turingia.

Trebuie să fim întotdeauna precauţi cu istoriile povestite în sens invers şi cu interpretările istorice, indiferent cum au ajuns în mintea noastră. Ține de istoriografia din secolul al XIX-lea să vedem întotdeauna culturile precedente ca etape preliminare pentru cea din zilele noastre. Astfel, de cele mai multe ori, culturile acestea sunt tratate reducţionist, iar întrebări atemporale, cum ar fi aceea despre dragoste, sunt deformate.

Rezumând ceea ce ni se pare probabil, putem spune: dragostea romantică este un dor care prinde contur în secolul al XVIII-lea. Ea se opune restricţiilor unei pieţe a mariajului, care nu ține cont de sentimente. Un roman pretenţios, plin de suferinţă, precum cel scris de Goethe în anul 1774, Suferinţele tânărului Werther, a făcut istorie. Câţiva gânditori germani din secolul al XVIII-lea consideră dragostea drept ultima şi cea mai înaltă instituţie care dă sens vieţii. În spatele tuturor acestor lucruri se află un mare contrast: pe de o parte, posibilităţile de dezvoltare ale burgheziei vizavi de nobilime au crescut puternic. Pe de altă parte, burghezii au rămas încorsetaţi într-un sistem social şi religios rigid. Viața de salon a marii burghezii înflorește ca un loc de reuniune a sexelor. Dar convenţiile severe lasă loc dorinţelor doar în literatură. Toate acestea au destul de puțin de-a face cu „subiectul”, mai degrabă cu posibilitatea care lipsește, anume aceea de a face mai mult decât a vorbi despre dragoste. Și totuși, chiar în fanteziile lor literare, autorii romantici şi-au transformat foarte rar domniţele visurilor lor în partenere cu care să împartă experienţe reale. De o contopire reală a sufletelor, conform idealului de astăzi, nu prea era vorba.

Nu în ultimul rând, trebuie să le mulțumim psihanaliștilor pentru faptul că au avut o influenţă atât de puternică asupra reprezentării noastre cu privire la iubirea romantică. Lui Freud îi plăcea ideea romanticilor din perioada timpurie, şi anume că nevoia de dragoste provine dintr-o experienţă ratată. Ce a însemnat pierderea lumii pentru romantici a devenit la Freud pierderea intimităţii în prima parte a copilăriei. Adevărata problemă a fost deja prezentată în amănunt. Fără îndoială că pierderea legăturii mamă-copil (sau părinţi-copil) contribuie la dorinţa de a stabili mai târziu o nouă relaţie asemănătoare – prin dragostea sexuală. Nefastă a fost în schimb ideea lui Freud de a declara această dorinţă patologică. În acest mod, fantezia

dăunătoare a romanticilor s-a transformat în fantasmele dăunătoare ale psihanaliștilor. Și ceea ce din punct de vedere psihic este un proces complet normal apare drept defect al libidoului nostru: fiind narcisişti, tindem să ne supraapreciem. Și prin „sublimare” îl ridicăm – în acelaşi scop – şi pe cel pe care îl iubim.

Literatura psihanalitică a secolului XX este plină de teorii care pun semnul egalității între înstrăinarea romantică de natură şi înstrăinarea copilului de mamă. În ambele cazuri, este vorba despre o pierdere a naturii. Mediul natural se anulează, iar „eul” devine conştient de singurătatea sa în lume. Am vorbit deja despre faptul că presupusa pierdere a naturii nu a fost o experiență generală. Și de fapt, cine poate afirma că trecerea de la legătura dintre copil şi părinți la cea de cuplu trebuie să fie neapărat o problemă inevitabilă, şi nu doar un proces complet normal?

Nevoia de dragoste a oamenilor nu este dăunătoare. Ea reprezintă atitudinea normală de aşteptare a unei maimuțe antropoide, a cărei inteligență şi sensibilitate îi dau capacitatea de a reînvia mai târziu şi în altă formă elemente importante ale legăturii ei din copilăria timpurie. În schema lor, psihanaliştii repetă greşeala favorită a celor mai multe teorii evoluționiste biologice, care consideră că, dacă ceva există pe lume, înseamnă că trebuie să aibă o funcție. Exprimat în termeni psihanalitici, acest lucru înseamnă că trebuie să compenseze ceva.

Eu însă bănuiesc că dragostea dintre sexe nu compensează nimic, ci continuă ceva cu alte mijloace. Un copil se emoționează la gândul că se apropie Crăciunul. În perioada pubertății, în locul lui Moş Crăciun ne emoționăm când ne gândim la un coleg sau la o colegă. Din punct de vedere biologic, pubertății i se potriveşte un nou spațiu din viața noastră. Referințe importante dispar sau se diminuează şi se adaugă topografii noi. Odată cu schimbarea mediului se intensifică şi ceea ce nu apare „de la sine” stabilit. Ceea ce este de la sine înțeles scade şi creşte ceea ce nu este de la sine înțeles. Acest lucru irită şi incită. Unii intelectuali de la sfârşitul secolului al XVIII-lea se vedeau ca martori ai unei schimbări radicale şi ai unei epoci de anvergură şi îşi proiectau o reprezentare personală patetică despre „dragostea romantică”. Și în zilele noastre mai vorbim despre aşa ceva. Dar cei mai mulți îndrăgostiți romantici din timpul nostru nu au nevoie de sentimentul unei pierderi epocale

a lumii, cum nu aveau nevoie de el nici cititoarele de romane de dragoste din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea.

Aceleaşi emoţii, alte gânduri

Cum arată după toate acestea răspunsul la întrebarea: este dragostea un sentiment identic în toate timpurile sau diferă de la o perioadă la alta? În domeniul excitaţiei corporale, răspunsul este simplu. Emoţiile noastre sunt vechi de sute de mii de ani, altele poate chiar de milioane. Acest lucru este important cel puţin pentru apetitul nostru sexual. De asemenea, mesagerii precum dopamina, feniletilamina şi endorfina trebuie să fi fost la fel de-a lungul timpului şi în toate culturile.

În continuare însă problema devine mai spinoasă. După cum a arătat Stanley Schachter, nu avem pur şi simplu sentimente, ci le interpretăm. Modelele pentru această interpretare sunt însă fără îndoială diferite. Înainte să fi existat ideea dragostei romantice, oamenii se simţeau cu siguranţă emoţionaţi sau tulburaţi, dar nu se percepeau ca pe nişte îndrăgostiţi romantici– termenul nu avea încă nici un conţinut. Citatul ce conţine mottoul acestui capitol are un sâmbure de adevăr, chiar dacă pare o uşoară exagerare: „Puţini oameni s-ar îndrăgosti dacă nu ar fi auzit despre acest lucru”– în orice caz, nu s-ar îndrăgosti „romantic”. Un indiciu în acest sens l-ar putea reprezenta faptul că în Renaştere şi în perioada Barocului se vorbea doar sporadic despre dragoste. Societăţi precum a noastră, care vorbesc aproape neîncetat despre iubire, eliberează în acelaşi timp o cerere incredibilă şi un consum absolut insaţiabil de romantism.

Ceea ce simţim noi când suntem cuprinşi de pasiune este vechi de când lumea, nu însă şi ceea ce gândim. Până aici totul este cu siguranţă corect şi nu trebuie să considerăm dragostea doar ca pe o experienţă, ci şi ca pe o invenţie. Astfel, ea se supune regulilor jocului despre adevăr, ştiinţă şi putere. Cu alte cuvinte: există idei de dragoste, idealuri de dragoste şi posibilităţi de a iubi mai mult sau mai puţin limitate. Toate trei depind de societatea în care

trăim.

Reprezentările concrete ale dragostei romantice nu sunt niciodată aceleaşi, ci diferă de la epocă la epocă şi de la cultură la cultură. Şi chiar şi în interiorul unei culturi există numeroase diferenţe care ţin de anumite grupuri şi de influenţele determinante pentru identitatea noastră. Artiştii şi boemii secolului XX au avut aşteptări mai mari de la romantism decât micii burghezi. Cel puţin şi-au dorit mai mult. Reprezentările romantice ale unui manechin rebel precum Uschi Obermaier şi ale unei actriţe cuminţi precum Uschi Glas nu au fost probabil complet identice la sfârşitul anului 1960. În acest sens avem mari îndoieli cu privire la afirmaţiile etnologilor americani William Jankowiak, de la Universitatea din Nevada, Las Vegas, şi Edward Fischer, de la Universitatea Vanderbilt, Nashville, care au explicat dragostea ca pe un „sentiment universal". Universale sunt cu siguranţă emoţiile intense, pasiunile care idealizează obiectul dragostei şi care nu ne lasă sa ne gândim decât la persoana iubită. Probabil că nici Foucault nu ar fi negat acest lucru. Puternicele sentimente care ne intoxică nu fac ca dragostea noastră să fie identică şi „romantică".

Un sentiment dezordonat, aşa cum este dragostea, nu constă doar din emoţii, ci mai ales din reprezentări. Iar aceste reprezentări, la rândul lor, determină aşteptările mele. Dacă dragostea ar fi doar o emoţie, atunci partenerul nu ar putea face nimic greşit în cadrul relaţiei de dragoste. Important ar fi doar că eu îmi trăiesc beţia. Şi dragostea ar fi un joc de fotbal la o singură poartă. Când de fapt dragostea este un joc la două porţi, o cooperare şi coexistenţă complicată de reprezentări care se intersectează în mod diferit. Ceea ce eu aştept de la partenerul pe care îl iubesc este ca el să îmi înţeleagă reprezentările. Şi deosebit de frumos ar fi dacă am împărtăşi multe dintre ele (dacă nu chiar pe toate). Aceasta reprezintă cea mai mică dintre aşteptările mele. Şi fără aşteptări nu se întâmplă absolut nimic în dragoste. Afirmaţia pastorului Dietrich Bonhoeffer, luptător în cadrul mişcării de rezistenţă, care proclamă că „Dragostea nu vrea nimic de la celălalt, ci vrea totul pentru celălalt" este foarte frumoasă, dar falsă. Aşteptările fac parte indisolubil din dragoste.

Dragostea unui specialist în domeniul administrativ

Cine se simte iubit se simte apreciat. Se simte deosebit în măsura în care este deosebit pentru celălalt. Una dintre cele mai importante așteptări în iubire este: „Fă-mă să mă simt deosebit!” Bineînțeles că această așteptare nu poate fi formulată astfel. Și este bine că se întâmplă așa, căci în dragoste nu trebuie să spunem chiar totul. Farmecul acela de a reprezenta ceva deosebit pentru celălalt ar dispărea rapid. Nici măcar nouă înșine nu ne vine să ne spunem că vrem să fim iubiți pentru a ne simți apreciați.

Problema aceasta, că ne dorim să fim considerați deosebiți, este de fapt una modernă. Cu cât știm mai multe despre lume și cu cât avem mai mulți termeni de comparație, cu atât devine mai greu să ne simțim deosebiți. Nu suntem nici cei mai isteți, nici cei mai frumoși, nici cei mai drăguți, nici cei mai talentați, nici cei mai de succes, nici cei mai glumeți și așa mai departe. Ceea ce ne-am dori să fim vedem în permanență la alții, care sunt „mai buni” decât noi. Printre calitățile care ne fac deosebiți se numără preferințele noastre muzicale, stilul vestimentar, decorul locuinței. Dar aceste lucruri se întâlnesc la alte mii, poate chiar milioane de persoane. Mi se pare că mi se potrivește felul în care mi-am decorat sufrageria, iar CD-urile mă reprezintă și ele. Dar, din păcate, aceste lucruri sunt valabile și pentru multe alte persoane care îmi sunt complet străine sau pe care, eventual, nici măcar nu le pot suferi.

Un obstacol deosebit în calea sentimentului unicității îl constituie profesia. Foarte puțini oameni au o meserie deosebită sau una care să îi reprezinte. Majoritatea au o viață profesională care nu le permite să se simtă deosebiți. Pentru un artist trebuie să fie ușor, dar probabil că nu și pentru un angajat în domeniul administrativ. Nu ar fi atunci logic să bănuim că un astfel de angajat are mai multă nevoie să fie considerat deosebit în afara meseriei sale? Dar mai bine să întrebăm chiar un specialist în domeniul administrativ.

Niklas Luhmann, născut în anul 1927 în Lüneburg, era de profesie jurist, iar din anul 1953 a lucrat la tribunalul administrativ superior din Lüneburg și la cel din Hanovra. Se pare însă că activitatea aceasta nu-l mulțumea. În timpul

liber citea aparent aleatoriu tot felul de lucrări din domeniul său de specialitate şi îşi lua notiţe şi întocmea fişe de lectură. La vârsta de treizeci şi trei de ani cere şi primeşte o bursă la Universitatea Harvard din Boston. Fiind un student avansat în ştiinţele administrative, asistă la cursurile renumitului sociolog american Talcott Parsons. Se întoarce în Germania cu un bagaj impresionant de cunoştinţe în domeniu, util mai ales pentru noul său loc de muncă, el fiind acum referent la Facultatea de Ştiinţe Administrative din Speyer. Printr-o întâmplare fericită, micuţa lui scriere Funktionen und Folgen formaler Organisation („Funcţiile şi urmările organizaţiei formale") ajunge în mâinile lui Helmut Schelsky, unul dintre cei mai influenţi sociologi din Germania. Acesta îl convinge cu greu pe Luhmann să vină la Universitatea din Münster, unde îşi ia rapid doctoratul şi devine cadru universitar. În anul 1968, Luhmann este profesor de sociologie la nou înfiinţata Universitate Bielefeld. Astăzi, la cincisprezece ani de la moartea lui, în 1998, el trece, alături de Foucault, drept unul dintre cei mai importanţi sociologi ai secolului XX.

Asemănările şi deosebirile dintre Foucault şi Luhmann sunt remarcabile. O diferenţă de vârstă de doar un an îi desparte pe titanul sociologiei franceze de omologul său german. Amândoi au dispus de o conştiinţă de sine uimitoare vizavi de predecesorii lor. Şi bineînţeles că au refuzat să se cunoască sau să facă vreo referire unul la altul.

La fel ca Foucault, şi Luhmann este extrem de sceptic în ceea ce priveşte formele convenţionale în care au fost descrise istoria şi societatea. Foucault combate ideea că istoria culturii occidentale ar fi urmat continuu un traseu ascendent. În timp ce Luhmann este deranjat de ideea că există societatea, şi nu mai multe societăţi parţiale în locul acesteia. Sociologia lui Foucault este o sociologie a discontinuităţii. Sociologia lui Luhmann este o sociologie a sistemelor sociale parţiale independente. Un adevăr absolut există aici la fel de puţin ca o morală independentă. Foucault este de părere că adevărul şi morala reprezintă ceea ce instanţele decizionale ale puterii definesc drept adevăr şi morală. Luhmann este de părere că adevărul şi morala sunt mărimi funcţionale în interiorul unui sistem social, uneori importante, alteori nu. Pentru ştiinţă, de exemplu, adevărul este important; nu însă şi pentru economie, artă sau domeniul administrativ.

În cartea sa Liebe als Passion („Dragostea ca pasiune”) Luhmann descrie dragostea ca pe o mărime funcţională într-un sistem social – sistemul „intimităţii”. Acest punct de vedere este surprinzător în primul rând deoarece profesorul lui Luhmann, Talcott Parsons, împărţise, ce-i drept, societatea în sisteme funcţionale individuale independente, dar intimitatea nu se numărase niciodată printre ele. Teoria sistemelor elaborată de Luhmann a prelucrat însă şi sentimentele. Chiar la prima sa prelegere din semestrul de iarnă din 1968 / 1969, Luhmann a vorbit despre dragoste. Momentul a fost bine ales. Comuna 1 din Berlin, acea grupare de tineri revoltaţi care propunea traiul în comun ca alternativă la modelul familiei mic-bugheze, tocmai încerca şi studia forme noi de intimitate. Mişcarea hippie şi love and peace luau amploare. Specialistul în administraţie, la costum şi cravată, şi-a depăşit însă contemporanii. A părut să intuiască din 1968 ce moştenire va declanşa într-adevăr o revoluţie şi ce speranţe vor fi curând distruse. Dar ce avea de spus Luhmann despre dragoste?

Luhmann porneşte şi el de la ideea că un îndrăgostit trebuie să se simtă deosebit – ca individ. Cu cât societatea este mai complicată, cu atât mai greu poţi realiza aşa ceva. Zece ani de muncă în administraţie par să îi fi confirmat lui Luhmann că sistemele sociale nu sunt potrivite pentru individualitate. Omul individual se împarte în ziua de azi între diverse domenii parţiale: este tată sau mamă, soţ sau soţie, are o meserie, practică un sport, este membru într-o comunitate pe internet, este vecin, plătitor de impozite. Dar în aceste condiţii doar cu greu îşi poate forma o identitate unitară. Acolo unde partea socială se destramă, se năruie şi psihicul. Iar consecinţa este o dorinţă din ce în ce mai puternică de a fi iubit, deoarece într-o „societate cu relaţii mai ales impersonale a devenit dificil să afli punctul în care te descoperi tu însuţi ca unitate sau poţi acţiona ca unitate... Ceea ce căutăm noi prin dragoste, ceea ce căutăm în relaţia intimă trebuie să fie de fapt în primul rând validarea reprezentării de sine”.[91] Cu alte cuvinte: confirmarea de sine.

Acest punct a fost deja atins în Capitolele 8 şi 9: dragostea în societatea modernă este oglinda privilegiată în care individul se regăseşte ca întreg. Îndrăgostitul se angajează faţă de partener, care „crede în unitatea de fiinţă şi aparenţă sau cel puţin face din acest lucru obiectul propriei sale reprezentări de sine, în care trebuie să creadă bineînţeles şi celălalt”.[92] Dar cum funcţionează totuşi acest joc ciudat al reprezentării de sine reciproce? Poate

funcţiona pe o durată îndelungată? Și dacă da – atunci care sunt regulile jocului?

Aşteptările aşteptării

Pentru Luhmann, dragostea în societatea modernă nu este doar un joc, ci un cod – un joc după reguli consacrate.

„Conceptul de sine” – sau „tehnica sinelui”, după cum ar spune Foucault – al omului individual este rezultatul unui schimb comunicativ. Putem să îl realizăm dacă vorbim, citim, ascultăm, privim, descoperim, cugetăm și așa mai departe. Cuvântul „comunicare” este un termen-cheie în teoria lui Luhmann. Dar cum comunică îndrăgostiții între ei? Ce este tipic în comunicarea iubirii?

Săruturile, îmbrățișările sau cuvintele nu reprezintă esența comunicării în sistemul „intimității”. În teoria lui Luhmann, acestea sunt cel mult forme de comunicare. Esența o reprezintă așteptările. Ele formează scheletul relației de iubire și reprezintă tema ei efectivă. Dar cum ne împărtășim așteptările? Și ce rezultă de aici? Cu alte cuvinte: cum realizăm comunicarea în vederea schimbului de așteptări, astfel încât să ia naștere un sistem al „intimității” care să fie destul de stabil și demn de încredere – un proces pe care noi îl numim dragoste?

În primul rând prin faptul că așteptările pe care îndrăgostitul le are de la persoana iubită sunt de așteptat. Dacă avem o relație de dragoste, nu așteptăm în primul rând de la partener să obțină câștiguri, să formuleze legi, să realizeze opere de artă sau să țină slujbe religioase. Așteptăm atenție, afecțiune și înțelegere. Și contăm pe faptul că și partenerul așteaptă același lucru din partea noastră. Mai contăm apoi pe faptul că celălalt știe ce așteptări avem și le evaluează corect. Acestea sunt regulile jocului.

Relațiile intime formează, așadar, un sistem social bazat pe așteptări. Mai exact: din așteptări pe care în mare măsură le anticipăm și de aceea ele sunt

deja consacrate – chiar și din coduri. Ceea ce înțelegem noi astăzi prin dragoste este mai puțin un sentiment decât un cod. Un cod foarte burghez de altfel, despre care Luhmann presupune că a fost inventat spre sfârșitul secolului al XVIII-lea în romane. Citându-l pe Luhmann: „În acest sens, dragostea nu este un sentiment, ci un cod de comunicare după ale cărui reguli sentimentele pot fi exprimate, simulate, negate și pot fi stabilite toate consecințele care apar dacă se realizează comunicarea corespunzătoare”.[93]

Dacă acest lucru este adevărat, atunci propoziția „Te iubesc!” nu este o exprimare a sentimentelor, cum ar fi afirmația „Mă dor dinții”, ci se referă la un întreg sistem de promisiuni și așteptări. Cel care dă asigurări în dragoste promite că va avea acest sentiment mult timp și că va avea grijă de persoana iubită. El este, deci, pregătit să se comporte ca un îndrăgostit, cu tot ceea ce implică acest lucru în ochii celuilalt.

Îndrăgostiții comunică prin așteptări. Dar așa cum știe oricine, acest proces al acordurilor este foarte precar. Și este extrem de vulnerabil în ceea ce privește dezamăgirile. Deoarece așteptările pot fi foarte ușor dezamăgite. Eu pot ușor să mă înșel în privința așteptărilor mele legate de așteptările pe care le are partenerul de la mine. Așteptările așteptate de mine stabilizează relația, dar ele nu sunt în nici un caz stabile. Tocmai cel mai fragil dintre toate codurile – și acesta este un paradox al dragostei – trebuie să asigure cel mai înalt nivel de stabilitate.

Dragostea este dificilă și din cauza faptului că îndrăgostitul își transfigurează în permanență partenerul. Imaginea pe care ne-o facem despre cel de lângă noi este atât de mult transformată de dragoste încât persoana iubită nu mai poate fi privită „normal”. Aceasta este calitatea distinctivă a iubirii: o persoană îndrăgostită vede doar zâmbetul partenerului, nu și cariile acestuia. În stilul său sobru inimitabil, Luhmann constată: „Diferența exterioară este înlăturată, tensiunile interne se intensifică, acum stabilitatea trebuie să fie asigurată din resurse personale”.[94]

Pe cât de stabile sunt regulile dragostei, experiențele însoțite de evanescență și fragilitate transformă dragostea într-o formă de comunicare foarte rară și de aceea improbabilă. Conform acestei idei, dragostea este o improbabilitate foarte normală, aceea „de a-ți găsi fericirea proprie în fericirea partenerului”.[95]

Eu sunt conștient de improbabilitatea dragostei mele și tocmai acest lucru o face să fie deosebit de prețioasă. Dragostea este în permanență amenințată tocmai pentru că eu sunt conștient de problema „păstrării improbabilității”.[96] Dacă îmi fac griji pentru partenerul meu, acest lucru se întâmplă „din dragoste” față de el. Din dragoste fac lucruri pe care altfel nu le-aș fi făcut niciodată. Merg la cinematograf să văd filme pe care eu singur nu le-aș vedea niciodată și ascult vrăjit idei care, dacă erau ale altor persoane, nu m-ar fi interesat niciodată. Fac toate aceste lucruri pentru persoana pe care o iubesc și pentru dragostea noastră. Și așa cum Gilbert Ryle ar putea să jure, dragostea este pentru îndrăgostiți ca un copil sau un animal de companie: ceva de care trebuie să ai grijă și pentru care îți faci griji în permanență.

Paradoxul acestei povești este că dragostea poate fi deformată, la fel cum se întâmplă cu copiii sau cu animalele. Cu cât îmi asigur mai mult dragostea contra tuturor riscurilor, cu atât mai mare este pericolul de a pierde acea tensiune de care dragostea are mare nevoie. În universul ideatic al lui Luhmann, acest lucru este exprimat astfel: cu cât îndrăgostitul poate fi mai sigur de împlinirea așteptărilor sale cu privire la stabilitate, cu atât mai lipsită de tensiune devine relația– într-un sens bun, dar nu numai. Îndeplinirea perfectă a așteptărilor este un lucru pozitiv, dar nu și excitant, căci este eliminată acea senzație de improbabilitate care ne stimulează. Ideea romantică a iubirii ca unitate a sentimentului, a dorinței sexuale și a virtuții reprezintă o suprasolicitare, după părerea lui Luhmann. De aceea este mare lucru dacă găsim măcar un sens în lumea celuilalt – chiar dacă este vorba doar de ceva temporar.

Până aici ar fi contribuția lui Luhmann la teoria dragostei. Avantajele punctului său de vedere sunt evidente: doar cine înțelege sensul și regulile jocului așteptărilor așteptate reușește să înțeleagă despre ce este vorba în cadrul unei relații de dragoste: despre stabilizare interioară, care nu ar exista fără dragoste. Dar teoria lui Luhmann are și câteva puncte slabe. Acestea se referă la ceea ce scapă tacit printre „ochiurile” teoriei sistemelor. Propoziția „Dragostea nu este un sentiment” poate fi scrisă doar dacă de la bun început nu ne interesează calitatea psihică a dimensiunii sentimentelor. Pentru un sociolog este legitimă această perspectivă destul de limitată. Dar ea nu face complet dreptate fenomenului dragostei. Interesant este și faptul că la Luhmann nu întâlnim raporturi de dragoste unilaterale, nici o dragoste

nefericită, nici un dor neîmplinit. Relațiile de dragoste la el sunt întotdeauna împărtășite conform așteptărilor. Pe scurt: pentru sociolog există doar relații stabile, căsnicii și parteneriate solide. Căci doar ele alcătuiesc un „sistem” social interesant, denumit „intimitate”.

Și totuși, dragostea este și sentiment. După cum am arătat deja, ea nu este o emoție în sensul unei excitații fiziologice evidente. Dar ea este interpretarea plină de reprezentări a unei stări de excitație. De la această interpretare la așteptarea pe care o avem față de celălalt este un pas mare. Țăranul din Evul Mediu care se excita la vederea unei domnișoare nu avea probabil intenția de a găsi un „sens” în dragostea lui. Și Luhmann admite că în cazul nostru este vorba de o așteptare modernă. Dar, chiar în modernism, această așteptare nu este de la sine înțeleasă. Probabil că cea mai mare parte a senzațiilor de dragoste nu găsește un corespondent empatic. Prin urmare, aceste senzații nu alcătuiesc un sistem reciproc stabilizat al intimității. Asta înseamnă că nu ar exista? Și nu ar avea nici o importanță sociologică? De pildă, s-ar putea stabili dacă numărul sentimentelor de dragoste neîmpărtășite dintr-o societate este în creștere sau în scădere?

Propoziția „Te iubesc!” reprezintă în mod clar mai mult decât o exprimare a sentimentelor. Din acest punct de vedere, Luhmann are fără îndoială dreptate. Dar dragostea este totuși un sentiment. Iar noțiunea de dragoste la Luhmann amestecă fără scrupule o serie întreagă de stări diferite de conștiință. Dragostea și îndrăgostirea nu se deosebesc, deși această diferență nu este relevantă doar din punct de vedere biologic, ci și sociologic. Să simți fiori când te gândești la cineva nu înseamnă neapărat că vrei să te vezi confirmat de privirea celuilalt. În caz contrar, dragostea unui adolescent pentru o vedetă ar fi absurdă și nu ar mai reprezenta un exercițiu sec pentru dragostea pe care o va întâlni mai târziu. Și nici nevoia de sex care ține adesea de îndrăgostire nu izvorăște neapărat din necesitatea de-a avea o experiență totală. Ceea ce pentru unii este foarte important în domeniul sexualității, pentru ceilalți este de evitat. În loc să își vadă identitatea confirmată de către celălalt, îndrăgostitul va simți, dimpotrivă, dorința de a juca un rol; prin urmare, vom avea de-a face cu o șaradă în acest joc al dorinței sexuale.

Concluzii

Ce am înţeles noi pe parcursul acestui capitol? Reprezentările noastre de dragoste nu reprezintă o problemă biochimică, ci una socială. Aceleaşi excitaţii conduc în societăţi diferite la interpretări diferite. „Dragostea romantică”, ce domină imaginea noastră de dragoste în raport cu sexele, este un model de dragoste ca multe altele. Caracteristica sa cea mai importantă este ideea fuziunii dintre sex şi dragoste, care, cu toate acestea, abia dacă a putut fi trăită. Această idee îşi află precursorii în diverse perioade şi culturi. Probabil însă că de-a lungul istoriei nu a existat nimic absolut identic cu imaginea romantică despre dragoste din bogata noastră lume occidentală. Urmarea este un „concept de sine” destul de nou al îndrăgostitului, însoţit de nişte „tehnici de sine” la fel de noi. Sau, cu alte cuvinte: nu ne interpretăm doar excitaţiile în mod diferit, ci ne şi comportăm diferit. Şi anume atât faţă de noi înşine, cât şi faţă de partenerul pe care îl iubim. Cea mai importantă modificare ar trebui să fie în privinţa atitudinii faţă de aşteptări. Noi nu vrem doar să unim sexul şi dragostea, vrem mult mai mult: intensitate şi durată. Aşteptările noastre au crescut foarte mult. Şi deoarece ştim că au crescut şi aşteptările partenerului, ridicăm pretenţiile şi în ceea ce ne priveşte. Şi totuşi, cu cât cresc mai mult aşteptările, inclusiv ale noastre, cu atât mai greu pot fi ele satisfăcute. Riscul constă în aceea că nici un partener nu se va putea ridica la înălţimea pretenţiilor noastre şi nici nu va fi capabil să ne mulţumească pe deplin. Din acest decalaj dintre a vrea să iubeşti şi a nu mai putea să iubeşti şi să fii fericit pe termen lung se dezvoltă tema centrală a timpului nostru. După toate aparenţele, iubim dragostea mai mult decât ne iubim partenerul…

81 Buss (2004), p. 175

82 Rougemont (2007), p. 11

83 Bumke (1986), p. 381

84 Bumke (1986), p. 504

85 Galimberti (2007), p. 11

86 Dux (1994), p. 462

87 Dux (1994), p. 463

88 Dux (1994), p. 465

89 Shelley (1985), p. 497

90 Luhmann (1999), p. 208

91 Luhmann (1999), p. 209

92 Luhmann (1999), p. 23

93 Luhmann (1999), p. 198

94 Luhmann (1999), p. 174

95 Luhmann (1999), p. 212

96 Galimberti (2007), p. 15

DRAGOSTEA ASTĂZI

11. ÎNDRĂGOSTIT DE DRAGOSTE?

DE CE CĂUTĂM TOT MAI MULTĂ DRAGOSTE ȘI GĂSIM TOT MAI PUȚINĂ

Arta de a trăi căsătorit definește o relație care este dual în forma sa, universală în valoare și specifică în intensitatea și în forța sa.

MICHEL FOUCAULT

Căsniciile sunt puse la cale în ceruri și se desfac pe scaunul mașinii.

NIKLAS LUHMANN

Dragostea ca autorealizare

Când bunicii mei s-au căsătorit, nu au avut de ales. Tații lor lucrau la gară. S-au înțeles între ei. Între Mariechen și Willi era o diferență de cinci ani. Numai bine. Au fost împreună peste cincizeci de ani, deși nu s-au potrivit niciodată. Bunicii mei nu s-au ales unul pe celălalt. De altfel, nu au ales nimic ei înșiși:

iubirea, profesia, oraşul în care trăiau, medicul, credinţa, stilul de viaţă, operatorul de telefonie, comunitatea şi nici măcar terapeuţii. Locurile şi obiceiurile erau aceleaşi, pretenţiile erau mici. Din patru în patru ani, bunicii mei bifau câte o cruce pe buletinul de vot, cu o pauză între 1933 şi 1949. Au cunoscut Germania şi Austria şi singura mare călătorie a bunicului meu a fost în timpul războiului. Nu a fost întrebat dacă voia să plece în Polonia.

Când s-au căsătorit, părinţii mei au putut să aleagă. Aveau experienţă de viaţă, dar puţină. S-au căsătorit de tineri, mama avea douăzeci şi doi de ani. Se întâmpla la sfârşitul anilor 1950. Tatăl meu nu a fost nevoit să facă armata, fiindcă în mod excepţional aceasta nu exista. În schimb a avut posibilitatea să studieze şi a devenit designer, domeniu foarte nou în Germania. După război, ţara a început să se redreseze şi a devenit din ce în ce mai bogată. Au venit anii 1960, şi Oswalt Kolle a luminat republica cu filmele lui care făceau educaţie sexuală. Lumea s-a schimbat, au început să existe opţiuni şi alegeri. Părinţii mei au călătorit prin Europa Occidentală până în Maroc, au fost în Coreea de Sud şi Vietnam. Au căutat un stil de viaţă alternativ şi s-au desprins de valorile părinţilor lor. Au renunţat la biserică, şi-au cumpărat o casă în suburbii, au ajuns la vârsta crizei de mijloc, au primit o antenă de satelit pentru un al treilea program de televiziune şi o telecomandă.

Când eu mi-am dat bacalaureatul, în Germania apăruseră primele videorecordere. Era în 1984. Telefoanele încă aveau fir şi aparţineau poştei. Ţara era din ce în ce mai bogată. Exista însă o adevărată inflaţie de ucenici şi o lipsă a perspectivelor profesionale chiar şi pentru cei cu studii superioare. Am putut să-mi aleg universitatea la care să studiez şi în scurt timp aveam la alegere şi zece programe de televiziune. După 1990, puteam călători încotro voiam, chiar şi în Est. A trebuit să învăţ să folosesc computerul. Îmi puteam alege iubita, profesia, medicul, credinţa, stilul de viaţă, operatorul de telefonie, comunitatea şi, dacă aş fi vrut, terapeutul. Eram liber. Mi-au apărut primele fire de păr alb. Factorul de protecţie al loţiunii solare s-a înzecit, catastrofa schimbărilor climatice a devenit o evidenţă. În ziare şi cărţi ni se spune că nu mai poate fi oprit crahul economic. La televizor ni se povesteşte despre suprapopulare, migraţie şi războaiele pentru resursele naturale. În universul vieţii noastre reale însă nu se vede nimic din toate astea. Oamenii aspiră mereu spre mai mult: maximum de dragoste şi sex, de fericire, de sănătate. Vor să ajungă „cineva”, să fie în formă şi să nu îmbătrânească

niciodată.

Nu suntem eroii unor biografii normale, ca bunicii noştri, vieţile noastre sunt bazate pe opţiuni, sunt adevărate „biografii construite”. Alegem dintr-un sortiment din ce în ce mai mare de stiluri de viaţă şi trebuie să optăm. Suntem forţaţi să ne realizăm, fiindcă fără această „autorealizare”, după toate aparenţele, nu suntem nimic. Şi această autorealizare nu înseamnă nimic altceva decât capacitatea de a alege dintre căile posibile. Cine nu poate alege nu se poate realiza. Însă cine este nevoit să se realizeze nu se poate dispensa de alegere. Iar şansa extraordinară de „a fi tu însuţi” devine totodată o sumbră ameninţare. Ce se întâmplă dacă nu reuşesc?

Şi în dragoste avem astăzi aşteptări cât mai mari – pentru că merităm. În relaţiile noastre suntem, probabil, mereu în căutarea stabilităţii sociale. Însă şi mai mult suntem în căutarea unei căi ideale de autorealizare – prin dragoste, în accepţiunea romantică a termenului.

Ideea de a considera fantoma trecătoare a îndrăgostirii ca reprezentând iubirea şi de a-i da un chip etern într-un portret pe care ni-l zugrăvim singuri aparţine romantismului. Această reprezentare nu este nouă. Ea exista probabil, într-o formă asemănătoare, la vechii greci, precum şi în Renaştere şi – cel puţin ca idee – şi în iubirea curtenească a Evului Mediu. Această idee, după cum am arătat, nu a fost permanent prezentă, iar bunicii noştri rareori erau conştienţi de ea. Fără îndoială însă, ea reprezintă astăzi o idee larg răspândită în statele civilizate din lumea occidentală şi în multe alte ţări. În plus, este unică tocmai prin caracterul său de masă. În lumea imaginară a timpurilor străvechi, tot ce se dorea a fi romantic nu era în nici un caz gândit pentru popor. Romantismul nu reprezenta în nici un caz o speranţă a muritorilor de rând. Era imaginaţia artistică a păturilor superioare, o pasiune a privilegiaţilor.

Astăzi, dimpotrivă, romantismul este o dorinţă omniprezentă. Cel care vorbeşte despre iubirea fizică, acela vorbeşte, indiferent de categoria socială, despre pasiune şi înţelegere, despre emoţie şi protecţie. Pentru simplul motiv că el constată lipsurile partenerului său. Societatea noastră dispune nu doar de o civilizaţie fără precedent din punct de vedere istoric şi de un nivel de educaţie de asemenea unic în felul său. Ea pune pe tapet şi chestiunea fără precedent a dreptului la fericire şi la opţiune. Şi în acest sens, învinge

obstacolele spaţiale şi temporale cu ajutorul maşinilor, trenurilor, avioanelor, internetului şi telefonului mobil.

Chiar şi atunci când bunăstarea nu este egal împărţită, iar prăpastia dintre sărăcie şi bogăţie devine tot mai adâncă şi când vorbim despre o „catastrofă culturală” în ceea ce priveşte categoriile sociale inferioare ale societăţii noastre, chiar şi atunci este aproape omniprezentă chestiunea dreptului la fericire, la dragoste. Această năzuinţă poate fi şi astăzi trăită diferit. În metropolele sclipitoare ale culturii de tip Sex and the City, ea este probabil cu totul altfel decât în regiunile agricole din Frizia şi Bavaria, cu problemele lor de genul Fermier, caut nevastă. Însă omniprezenţa dreptului la fericire în dragoste nu se pune în discuţie.

În această năzuinţă a maselor împărtăşită în comun nu mai e loc de răzvrătire. Iubirea romantică nu mai este astăzi subversivă şi nu mai reprezintă un atac la adresa convenţiilor. Dimpotrivă, ea este o confirmare a acestora. În secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea iubirea romantică era adesea revoluţionară, ea punând pasiunea deasupra claselor. Nu ordinea socială, ci pornirea pătimaşă a sentimentelor era cea care trebuia să decidă asupra iubirii. Altfel au stat, în schimb, lucrurile în cazul neoromantismului mişcării din 1968. În acest caz nu s-a pus în discuţie antagonismul de clasă, ci mai degrabă convenţionalismul sexual mic-burghez, care a fost abordat în mod revoluţionar. Faptul că astăzi astfel de provocări nu mai sunt posibile întrucât ele nu mai sunt percepute ca fiind subversive este un semn bun. Dreptul de a lua în dragoste decizii legate de propriul suflet şi de propriul trup este în prezent larg acceptat. Ceea ce au exprimat reprezentanţii romantismului în literatură şi neoromanticii în happening are astăzi un loc bine stabilit în viaţa reală.

Vrem să ne trăim dragostea. Şi această trăire din plin a dragostei noastre este în mare măsură un scop în sine. Relaţiile moderne favorizează dragostea mai mult decât în cazul generaţiilor trecute – un „experiment universal” în sensul romanticului Friedrich Schlegel şi mult mai radical decât şi l-ar fi putut imagina acesta vreodată.

Este autorealizarea un lucru rău?

Aprecierile cu privire la acest nou tip de relaţii de dragoste sunt foarte împărţite. Ceea ce pentru unii este triumful libertăţii, treapta cea mai înaltă a unei „individualizări” pozitive, pentru alţii este o oroare. Filosoful italian conservator Umberto Galimberti, de pildă, se declară not amused. El constată că în dreptul la autorealizare prin dragoste există o doză de autocompătimire şi abuz: „Spaţiul în care eul se poate desfăşura fără vreo îngrădire a devenit scena unui individualism radical, unde atât bărbaţii, cât şi femeile îşi caută în celălalt propriul eu. În cadrul relaţiilor nu ajung propriu-zis să creeze o legătură cu celălalt, cât mai curând să-şi dezvolte şi să-şi desăvârşească sinele. Un soi de autocompătimire care nu-şi mai poate găsi reflectarea într-o societate în care identitatea fiecăruia este stabilită în funcţie de aptitudinile şi de funcţionalitatea sa în cadrul sistemului. Pornind de la acest straniu joc de echipă, în zilele noastre dragostea este mai indispensabilă, dar şi mai imposibilă ca niciodată până acum pentru propria autorealizare: în relaţiile de dragoste nu căutăm să-l aflăm pe celălalt, ci căutăm autorealizarea prin celălalt… Tu devine un mijloc pentru eu”.[97] Terapia pe care Galimberti o propune împotriva acestui cult al sinelui este o autopurificare religioasă. Cu o siguranţă de sine lausteriană, el decretează: „Dorinţa este transcendenţă”[98].

Dar nu numai conservatorii şi religioşii se confruntă cu noua formă de dragoste a indivizilor în căutarea maximei autorealizări. Filosoful american Harry Frankfurt, de la Universitatea Princeton, de pildă, resimte aceeaşi neplăcere ca şi Galimberti. Şi Frankfurt îşi doreşte o dragoste lipsită de egoism, de egocentrism şi de intenţii care să vizeze interesul personal. Definiţia sa pentru „dragoste” este exclusivistă: „Dragostea este înainte de toate grija dezinteresată pentru existenţa persoanei iubite, pentru ceea ce este bine pentru ea. Cel care iubeşte vrea ca fiinţa iubită să înflorească şi să rămână neschimbată, şi nu pentru a urmări în acest fel un alt scop… Pentru cel care iubeşte, starea în care se află fiinţa iubită este importantă doar în sine, indiferent de modul în care interacţionează cu alte aspecte.”[99]

O dragoste aşa cum o defineşte Frankfurt există probabil doar între părinţi şi copii. Însă chiar şi profesorul de la Princeton se întreabă dacă acest prototip al

dragostei este valabil şi între cele două sexe. Prin urmare, avansează următoarea idee năstrușnică. Dacă definiția dată de el dragostei nu este valabilă în cazul bărbatului şi femeii, atunci ceea ce se întâmplă romantic în relaţiile dintre un bărbat şi o femeie nu este tocmai dragoste: „În primul rând, relaţiile care sunt în esenţă romantice sau sexuale nu oferă, în concepţia mea, o paradigmă foarte autentică sau lămuritoare a dragostei. Relaţiile de acest fel sunt de regulă corelate cu o serie de elemente extrem de derutante, care nu ţin de esenţa dragostei ca mod de manifestare a unei preocupări dezinteresate; ele sunt mai degrabă atât de încurcate, încât este aproape imposibil să-ți dai seama ce se întâmplă exact acolo”.[100]

Și astfel problema a fost, firește, înlăturată! Când cineva găsește „derutant” ceea se întâmplă între un bărbat şi o femeie, acest lucru este interpretat pur şi simplu ca nefăcând parte din „firescul esenţial al dragostei”. În realitate însă, acest „firesc esenţial” este doar o clasificare personală a domnului Frankfurt. Faptul că în dragoste trebuie să existe realmente „identitate între sacrificiu şi propriul interes” este o idee nostimă, aproape înrudită cu idealul romantismului timpuriu. Însă în viaţa reală există nenumărate cazuri de pasiuni arzătoare care nu cunosc această identitate. Şi nu este tocmai adevărat faptul că „aparenţa unui conflict între urmărirea propriilor interese şi sacrificarea altruistă a intereselor celuilalt dispare imediat cum înţelegem că ceea ce serveşte interesele celui iubit nu este altceva decât abnegaţia sa”.[101]

Nu trebuie să fii adeptul îngrozitoarei teorii a egoismului a lui Michael Ghiselin („Zgârie un altruist şi o să vezi sângerând un ipocrit”) pentru a ajunge la concluzia că identitatea dintre abnegaţie şi propriul interes propovăduită de Frankfurt nu poate constitui nici un caz de normalitate şi nici o stare permanentă în relaţiile de dragoste. În unele momente, se poate întâmpla – însă, cu siguranţă nu zi de zi şi în orice circumstanţe. Problema reală a unor relaţii de dragoste între sexe constă, dimpotrivă, tocmai în faptul că starea de tensiune dintre propriul interes şi abnegaţie nu poate fi suspendată, ci trebuie suportată. Și probabil tocmai acest lucru generează tensiunea dragostei.

Multe decizii în relaţiile moderne de dragoste separă permanent propriul interes de abnegaţie. Un du-te vino în locul unei contopiri constante. Romantismul modern nu mai este o contopire necondiţionată şi trainică a

propriilor interese cu ale celuilalt, ci este aventura neîntreruptă a (re)comunicării.

Situația nu pare ușor de acceptat. Și probabil acesta este motivul pentru care criticii ideii de autorealizare interesată prin dragoste exagerează de obicei. Ei creează un personaj aparent puternic atunci când consideră că omul modern caută în dragoste sensul tuturor lucrurilor. Galimberti, de pildă, scrie: „Ca o contrapondere la o realitate socială în care nimănui nu-i este permis să fie el însuși, fiindcă fiecare trebuie să fie așa cum vrea aparatul administrativ, iar viața este percepută ca înstrăinată, dragostea trebuie să devină singurul refugiu al sensului”.[102]

Nimic nu susține această constatare potrivit căreia căutăm în dragoste sensul tuturor lucrurilor. Cum se face că în ziua de azi „nimănui nu-i este permis să fie el însuși”? Oare chiar așa stau lucrurile? Era cumva mai bine înainte? A putut bunicul meu să fie el însuși în perioada Imperiului German, a Republicii de la Weimar sau a celui de-al Treilea Reich mai mult decât sunt eu astăzi? Asta sună la fel de fals ca și reprezentarea romanticilor (și a sociologilor romantici de astăzi) potrivit căreia, în societățile tradiționaliste, viața încă se desfășura după rânduială. Cine este, de altfel, „aparatul administrativ” care stabilește viețile oamenilor? Asemenea cuvinte se folosesc probabil pentru a caracteriza stalinismul, însă nu viața noastră în lumea occidentală a anului 2013. Și în sfârșit: care dintre noi își percepe astăzi viața drept „înstrăinată”? O astfel de idee este susținută poate de un critic ideologic foarte conservator, în tradiția lui Erich Fromm și Theodor W. Adorno. Faptul că astăzi oamenii s-ar percepe ca înstrăinați este una dintre cele mai îndărătnice reminiscențe ale sociologiei dominate de o viziune stângistă asupra relațiilor de muncă din lumea de azi. Însă cine poate suferi după o pierdere care s-a petrecut cu decenii, dacă nu chiar secole, înainte de nașterea sa? Punctul de referință al unui om pentru ceea ce el percepe ca pierdut sau câștigat îl constituie întotdeauna propria biografie, și nu trecutul îndepărtat. Cu siguranță, oamenii suferă atunci când valorile pe care s-au sprijinit în copilărie au dispărut ori au fost suspendate. „Înstrăinarea” ar trebui apoi să producă și cu totul alte efecte. Ar trebuie să suferim că ne-a îndepărtat de natură în loc să ne bucurăm de încălzirea centrală. Ar trebui să evităm tehnica și să ne dorim să putem trăi ca țăranii săraci. Oricât de tare ne-ar cuprinde dorul romantic după natură, ne mulțumim în general cu rămășițele

de natură din oraşe; aproape nimeni nu vrea cu adevărat să se întoarcă în epoca de dinaintea „înstrăinării”.

Ceea ce vrea probabil să spună Galimberti în stilul său destul de greoi este că procesul „individualizării” nu le-a adus oamenilor nimic bun. Individualizarea este un lucru minunat atâta timp cât astăzi ne bucurăm de o libertate aproape fără precedent. Nici o generaţie până acum nu se preocupa atât de mult de propria stare psihică şi sufletească. Însă, firește, aceeași individualizare presupune şi pericolul egocentrismului, izolării şi neadaptării la viaţa socială. Nu este de mirare că mulţi sociologi văd în individualizarea oamenilor civilizaţi şi prosperi de astăzi nu doar o şansă, ci şi un risc pentru relaţiile noastre de dragoste. Căsătoriile, se spune, sunt încheiate în scopul autorealizării şi sunt desfăcute tot în scopul autorealizării. Individualizarea este principalul lor motiv şi obstacolul lor cel mai important. Îl căutăm pe celălalt pentru a fi noi înşine şi ne despărţim pentru a rămâne noi înşine. Acest diagnostic nu este complet fals. Însă nici nu este în totalitate corect. Fiindcă jocul aşteptărilor şi al aşteptării aşteptărilor în relaţiile din ziua de astăzi este mult mai complicat. El devine mai uşor de înţeles abia atunci când corelăm conceptul de individualizare cu un alt concept: cel de „covalenţă”.

Covalenţa

Teza sociologică a individualizării necondiţionate consideră viaţa noastră prin prisma a doi factori: câştigarea unui surplus de libertate şi pierderea orientării. Valorile sub ale căror auspicii ne-am născut noi sau părinţii noştri au devenit discutabile. Credinţa religioasă şi-a pierdut importanţa, la fel şi concepţia politică asupra lumii. Ca cetăţeni europeni sau chiar universali, ne simţim acasă (într-o anumită măsură) oriunde, însă nicăieri cu adevărat mai bine. Nu mai alegem între ideologii, ci între sisteme de operare. Trebuie să trăim cu asta când apostolii moralei ne ţin predici despre pierderea valorilor – a celor conservatoare. Probabil din când în când ne liniştim cu faptul că oricum suntem mai buni decât tânăra generaţie. Încă avem mai multă disciplină, cel puţin uneori. Şi nutrim un sentiment de responsabilitate pentru

pace şi dreptate în lume, cel puţin teoretic.

Cu siguranţă nu ne simţim toţi la fel. Probabil nu suntem înstrăinaţi, însă destul de des ne simţim derutaţi. Nu ştim ce trebuie să facem nici pentru celălalt, nici pentru noi înşine. Lucrurile nu stau altfel nici în relaţiilor noastre de dragoste: „Ce înseamnă familia, căsătoria, paternitatea, sexualitatea, erotismul, dragostea, ba chiar ce ar trebui să fie şi ce ar putea fi nu mai poate fi presupus, întrebat, enunţat, dimpotrivă, variază, eventual de la individ la individ, de la relaţie la relaţie, din punct de vedere al conţinutului, al limitelor, al normelor, al moralei, al posibilităţilor, şi trebuie explicat, discutat, dezbătut, stabilit în toate detaliile lui cum, ce, de ce, de ce nu”[103], scrie sociologul Ulrich Beck.

Chiar dacă este fals că astăzi căutăm în dragoste sensul tuturor lucrurilor, acesta este în orice caz greu de găsit. Şi dacă individualizarea ar fi singurul lucru care ne pune în mişcare, atunci această aflare a sensului ar fi realmente absolut imposibilă. Cu viclenie şi inteligenţă, sociologul Karl-Otto Hondrich din Frankfurt, decedat în 2007, a contrazis categoric teoria lui Beck cu privire la individualizarea radicală. Desigur, spune Hondrich, individualizarea este ceea ce ne pune în mişcare. În acelaşi timp însă, căutăm în urmă ceva care să se opună acestei individualizări deseori derutante şi să cheme la ordine. Întrucât nu există nici un termen specific, Hondrich a numit această tendinţă „covalenţă”.

Ne imaginăm astfel o relaţie modernă. Ambii parteneri caută în relaţia lor acelaşi lucru: mulţumire, confirmare, emoţie şi înţelegere. Cum ar spune Luhmann, asta înseamnă că oamenii îşi pot găsi propria fericire în fericirea celuilalt. Ca toate cuplurile, ei provin din familii diferite şi au deja un istoric al relaţiilor diferit. Dar familiile nu trebuie să fie chiar atât de diferite. Şi nici istoricul relaţiilor lor nu trebuie să fi fost complet diferit. Nu trebuie să pornim de la premisa că unul a crescut în Senegal şi celălalt în Leipzig. Poate fi suficient dacă ne gândim la doi tineri de condiţie medie, dintr-un oraş german de mărime medie, precum Solingen, Bielefeld, Kaiserslautern, Erfurt sau Oberhausen.

La începutul iubirii lor, faptul că s-au îndrăgostit a şters toate diferenţele. Mai târziu însă, după o jumătate de an, privirea devine mai critică. Dacă se mută împreună, conflictele se înmulţesc. Bărbatul îşi aruncă hainele în dulap,

femeia le împăturește. O mică discuție pe această temă va demonstra fără echivoc că nimic nu se va schimba în acest sens, în nici un caz pe termen lung. Deoarece diferențele îl deranjează doar pe cel ordonat, nu și pe cel dezordonat. Pentru cel ordonat este vorba despre o problemă comună, deci despre o problemă de relație. Pentru cel dezordonat, este o problemă personală a partenerului său: despre filistinism, constrângere și intoleranță.

Privind superficial, este vorba aici despre o capcană a individualizării. Fiecare ar vrea să vadă organizată viața în comun după propriile reguli și nu ar vrea să-și reducă pretențiile. Se ajunge la un compromis. De pildă: fiecare continuă să procedeze cum dorește cu hainele sale, însă fiecare va avea propriul său dulap. Pentru susținătorii teoriei radicale a individualizării, este un triumf. Fiecare se ocupă „de lucrurile sale”. Iar consecința este divizarea și consumul.

Un observator atent, precum Hans-Otto Hondrich, vede însă aici exact contrariul. Învoiala de a nu mai avea discuții cu privire la haine nu este o decizie individuală, ci este un compromis comun. Acest compromis este făcut nu în numele fiecărui partener, ci în numele relației. Iar pe viitor trebuie respectat. Relația permite, ce-i drept, cuplului o doză de individualitate, dar în același timp definește regulile jocului. Exemplul despre felul în care umblăm cu îmbrăcămintea a fost atât de important pentru sociologul francez Jean-Claude Kaufmann, încât i-a dedicat o carte întreagă: La Trame conjugale. Analyse du couple par son Linge („Trama conjugală. Analiza cuplului prin prisma rufelor de fiecare zi”, 1992).

Lecția desprinsă din exemplul cu hainele nu se rezumă doar la asta. Ea nu demonstrează doar că individualizarea într-o relație de cuplu merge aproape întotdeauna mână în mână cu „colectivizarea”, ci de asemenea că ambii parteneri aduc cu ei într-o relație un fond considerabil de deprinderi și lucruri de la sine înțelese. Iar acestea depășesc problema mototolirii sau împăturirii hainelor.

Și totuși de unde vin aceste teze prin care se susține că omul modern este lipsit de sprijin, nesigur și fără obligații? De unde ne luăm siguranța cu care nu doar ne apărăm deprinderile, dar și considerăm că ele sunt „corecte”? Saltul înainte în dragoste se produce, după cum se spune, dintr-un turn de observație neasigurat. Însă cu toată prețioasa lipsă de orientare, un turn de

observaţie rămâne în general relativ stabil: originea noastră. Valorile ce ne sunt transmise în copilărie în casa părintească sunt de o statornicie impresionantă. Deşi în adolescenţă există o vehementă opoziţie faţă de universul de valori al părinţilor, încetul cu încetul acestea revin aproape întotdeauna. Firește, nu cumpărăm o vitrină ca a părinţilor, ci un raft de la Ikea, însă acesta este doar un ambalaj modern al celuilalt.

Enorma statornicie care ne-a fost indusă încă de când sugeam la sânul mamei este, prin urmare, atât de puternică încât, ca adult, cu greu mai ajungem la alte valori. Cu vârsta, convingerile pot deveni mai largi, însă valorile rămân aceleași. În situaţii conflictuale cu partenerul, vechile valori ies la iveală. La fel se întâmplă şi în relaţiile cu copiii: de ce le repetăm copiilor noştri exact vorbele tâmpite pe care le-am urât întotdeauna când le spuneau părinţii noştri? Cu cât îmbătrânim, cu atât ne răzvrătim mai puţin împotriva laturii noastre conservatoare; acea latură care se bazează pe ceea ce este arhicunoscut.

Autorealizarea nu constă doar într-o individualizare fără scrupule, ci are în acelaşi timp o dimensiune conservatoare. În analiza sociologică a prezentului nostru, acest aspect este adesea puternic subestimat. Membrii generaţiei 1968, care nu vor să se lipsească de acţiunile lor eroice din tinereţea tumultuoasă, nu se comportă altfel decât taţii lor reacţionari, care îşi apără cu îndărătnicie propria tinereţe. Iar foştii yuppie, acum în jur de patruzeci de ani, nu acceptă, în ciuda pierderilor ca urmare a căderii cursului valutar şi a crizei financiare, că viaţa este altceva decât un joc al cheltuielilor şi câştigurilor. Cu cât suntem mai puţin dispuşi să învăţăm ceva în plus, cu atât devine pentru noi mai importantă covalenţa. Cum poate fi astăzi prost ceea ce cândva era bun?

De latura conservatoare ţin lucrurile care ne sunt familiare şi convenţionale. Ceea ce nu am putut alege noi înşine, de pildă rădăcinile şi mediul. Şi ceea ce a însemnat prima alegere: prima imagine de sine ca tânăr adult. Ele sunt plasa de siguranţă a acrobaţilor moderni ai dragostei. Şi totuşi, în timp ce problemele de cuplu datorate individualizării sunt bine cercetate, problemele născute din covalenţă rămân deseori în umbră şi sunt subestimate. Este foarte posibil ca ele să fie mult mai rele decât orice aşa-numită individualizare. Fiindcă ideile noi se lasă relativizate de partener; covalenţele, în schimb, nu. Ele există ca un text ilizibil pe „fişa dragostei noastre” şi decid, ce-i drept, nu

asupra alegerii partenerului, ci asupra pretenţiilor şi exigenţelor pe termen lung. Şi cu cât ne-am simţit mai neconvenţionali în tinereţe, cu atât mai puternic se manifestă mai târziu covalenţa.

Căutarea dragostei

Individualizarea şi covalenţa sunt polii autorealizării noastre în accepţiunea modernă, chiar şi în dragoste. În sociologie se duce de douăzeci de ani o luptă oarecum absurdă în jurul importanţei uneia sau a celeilalte. Sociologii de stânga de după 1968 se bucură de individualizare; conservatorii, dimpotrivă, ridică în slăvi covalenţa. Ceea ce pentru unii înseamnă libertate a pasiunii şi formă de viaţă, pentru alţii este o ameninţare la adresa căsniciei şi a familiei. Privind mai atent însă, această luptă este absolut bizară. Fiindcă nici individualizarea nu se face vinovată de rata actuală a divorţurilor, nici covalenţa nu oferă unei relaţii sprijinul necesar. Cel care se adaptează cât mai individual posibil etapelor vieţii sale nu va fi incapabil să înceapă o relaţie de durată. Iar cel care, în perioadele de criză, se gândeşte la originile sale, nu-şi salvează în acest fel căsătoria. Aşa cum am presupus mai devreme, covalenţa este, în cazul în care există îndoieli, o otravă chiar mai periculoasă pentru modelul nostru de căsnicie tradiţională. Numai în timpurile în care aproape toţi burghezii proveneau din familii similare, când catolicii se căsătoreau doar cu catolici, iar ţăranii doar cu femei de la ţară, doar atunci covalenţa era ceva ce ne unea. Astăzi, în schimb, covalenţa nu mai este în nici un fel o garanţie. Mai degrabă contribuie la reînlocuirea foarte rapidă a noului univers de valori al cuplului cu cel vechi, al familiei de origine.

Numărul menajelor formate dintr-o singură persoană în Germania Federală a crescut accentuat în ultimii treizeci de ani. Rata divorţurilor a explodat încă din anii 1970–1980. Cam din 1990, în Germania, una din trei căsătorii se destramă, iar în oraşele mari chiar una din două. Şi de decenii dorinţa de perpetuare a germanilor lasă mult de dorit pentru stat. Şi totuşi, cauza pentru toate acestea stă, într-adevăr, în aşteptările noastre exagerate în privinţa dragostei? În dorinţa de a ne îneca adevărata fire în mierea romantismului? În

căutarea sensului vieții în lumânări, gătit, prezervativ și dormitor?

Potrivit unui sondaj al revistei Spiegel, numărul din aprilie 2008, citat în Capitolul 3, doar 63% dintre femei și 69% dintre bărbați au afirmat că: „Sensul vieții stă în primul rând într-un parteneriat fericit și armonios” – prin urmare, aproape două treimi din populația adultă a Germaniei. Ceva mai mulți s-au pronunțat în favoarea afirmației potrivit căreia sensul vieții constă „în a avea prieteni buni”, și anume 73% dintre femei și 66% dintre bărbați.

Pe acest fundal, teoria despre refugierea individului lipsit de adăpost în castelul ideal al dragostei își pierde oarecum strălucirea. Care este cauza pentru care totuși o treime dintre germanii adulți nu par să împărtășească această nostalgie?

Sunt posibile mai multe răspunsuri. Ar putea fi faptul că mulți oameni din Germania nici măcar nu mai cred că ar putea găsi sensul vieții într-un parteneriat împlinit. Poate că pentru mulți există și astăzi o ofertă mai bună decât iubirea în ceea ce privește aflarea sensului vieții. Sau poate că nevoia germanilor de-a afla sensul vieții este în general supraapreciată. Răspunsul la această întrebare s-ar putea lega de o altă întrebare: „De ce sunteți singur(ă)?”, voia să știe Spiegel. Doar o treime dintre femeile și bărbații chestionați s-au gândit că sunt „prea exigenți”. Și tot abia o treime își explicau existența solitară prin „dorința de independență”. Alte motive erau „experiențele neplăcute” la femei și „timiditatea” la bărbați.

Persoanele singure care nici măcar nu caută iubirea ar trebui să fie foarte rare. În realitate însă, în special în marile orașe, multe persoane singure nu-și mai asumă nici o relație. Teama de a nu fi părăsit este mai puternică decât presupusul câștig. Această atitudine nu se limitează numai la dragoste. Din anii 1970, pretențiile pe care le au tinerii de la viață au crescut constant. Acolo unde există prosperitate, nici pretențiile de a profita de ea nu întârzie să apară, atât material, cât și la nivel ideatic. Banul nu aduce numai bunuri de consum, el crește și posibilitățile de a-ți alege cum vrei să trăiești. Reversul medaliei este nemulțumirea. Cu cât oferta este mai amplă, cu atât șansele de eșec sunt mai mari. Consumerismul societății noastre este mai degrabă o cultură bazată pe „Nu” decât pe „Da”. Fiindcă individualitatea mea nu este determinată doar de ceea ce aleg, ci și de ceea ce resping. Mic-burghezul anilor 1950 și 1960 îi ironiza pe proletari și pe străini. Omul modern din clasa

de mijloc însă se situează deja într-un raport de delimitare față de lume, fie și numai prin simpla alegere a melodiei preferate. Lucrurile după care eu mă definesc se uzează într-un ritm care ne taie respirația. Fiecare alegere lasă în așteptare o nouă alegere. Și nu este valabilă doar maxima „Cât trăiești înveți”, ci și „Cât trăiești ești veșnic nemulțumit”.

De aceea nu este de mirare că ideea dragostei romantice în zilele noastre face ca pretențiile să fie mai mari decât posibilitățile. Motivul principal de nemulțumire îl constituie propriile posibilități. Dacă piața dragostei în țările occidentale este cea mai mare din câte au existat vreodată, șansele personale pe această piață nu sunt nelimitate. Pentru mulți, alegerea posibililor parteneri de dragoste este și astăzi foarte restrânsă. Cel a cărui înfățișare este sub medie, cel care nu dispune de prea mult șarm și are o profesie considerată plictisitoare, de cele mai multe ori nu-și poate căuta oriunde partenerul ideal. Faptul că pentru oamenii care sunt considerați atractivi posibilitățile sunt astăzi mai mari decât erau cândva, pentru cei considerați neatractivi nu reprezintă o șansă, ci un blestem. Fiindcă piața este într-adevăr deschisă, variată și liberă – însă nu și corectă.

Pentru persoanele singure care pun dorința de independență mai presus de relația de cuplu, punctul de plecare se situează adesea într-o etapă a vieții în care cariera era mai importantă decât angajarea într-o relație. Din păcate, nu rareori, în acest fel se pierde momentul potrivit. Orașele mari din lumea occidentală sunt pline în primul rând de femei care și-au construit o carieră în detrimentul unei familii, fără ca viața lor să fi fost programată dinainte pentru renunțare. Perioadele lungi fără implicare într-o relație duc însă la dezobișnuire, respectiv la împăcarea cu situația actuală. Orice impuls ar trebui acum să vină de la cel visat. Însă de cele mai multe ori prințul din povești, de care ar fi nevoie pentru a o trezi cu un sărut pe frumoasa adormită, nu are nici o dorință s-o facă. Și nici prințesa din povești, în situația inversă.

Nu este de mirare în această situație faptul că, din anii 1980, conceptul de persoană singură a fost mereu reconsiderat când ca swinging singles, când, în cele din urmă, ca quirkyalones– „ciudații singuri”. Adevăratul romantism, potrivit tezei autoarei americane Sasha Cagen, nu stă în relațiile care îți distrug nervii, ci în dorul neîmplinit. A duce dorul cuiva este mai romantic decât a iubi – în acest punct își dau mâna în semn de împăcare romantismul

timpuriu, cu dorurile sale neîmplinite din literatură, şi romantismul târziu, cu serialele sale de televiziune americane. Autorul berlinez Christian Schuldt a prezentat foarte bine acest fenomen al existenţei fericite a persoanelor singure cu ajutorul serialelor de televiziune Ally McBeal şi Totul despre sex. Romanticele independente, ahtiate după cumpărături, încearcă într-adevăr permanent sexul fără iubire, însă în cele din urmă tânjesc, asemenea lui Carrie & Co., după „Mr. Big", prinţul din poveşti. Performanţa deosebită a acestor seriale, potrivit lui Schuldt, stă în plasarea femeii singure în postura vedetei. Deoarece cele mai multe femei singure sunt financiar mai bine situate decât tovarăşii lor masculini de destin. Concluzia evidentă: femeile singure sunt prea exigente, bărbaţii singuri, prea plictisitori şi mărginiţi.

Potrivit teoriei lui Schuldt, în perioada în care fenomenul New Economy a intrat în regres, serialele care aveau ca protagonişti persoane singure şi-au pierdut fulgerător din puterea de seducţie. Proiectul de viaţă „bogat, excitat şi nostalgic" nu mai este convingător. Astăzi, la câţiva ani de la cartea lui Schuldt, se adaugă criza financiară. Starurile de televiziune ale viitorului nu mai sunt, ce-i drept, acei yuppie bolnavi de dragoste, ci săracii norocoşi, beneficiarii romantici ai sistemului de reformare a pieţei muncii. Persoana singură ca ideal născut din nevoie şi-a încheiat rolul.

Persoane singure însă vor continua, firește, să existe. Situaţiile de viaţă nu se lasă schimbate precum serialele de televiziune. Probabilitatea de a fi fericit o perioadă îndelungată cu unul şi acelaşi partener s-a redus constant. Cel puţin să fii singur din când în când este o aşteptare absolut normală, atât în prezent, cât şi în viitor.

O formă de viaţă posibilă şi adesea practicată este în acest sens „monogamia secvenţială". Antropologul Helen Fisher, care şi-ar dori să regăsească în aceasta modelul de viaţă originar al strămoşilor noştri din savană, se poate bucura: dacă relaţia durează trei, patru ani, copiii au trecut de ce era mai greu. Şi dacă nu există copii naturali, sunt acolo „copiii spirituali", dorinţele, ideile şi utopiile comune. Ele se uzează într-un ritm biologic de trei-patru ani, sub influenţa factorilor genetici. Prin urmare nu este de mirare, crede Helen Fisher, că astăzi ne întoarcem la monogamia secvenţială.

După cum am arătat, această reprezentare nu este probabil mai mult decât o fantezie a antropologilor. Fiindcă nu există nici un indiciu care să susţină

ideea că strămoşii noştri au trăit vreodată după modelul monogamiei secvenţiale. Mai probabil exista o uniune de grupuri, o familie formată din mătuşi, fraţi şi surori. Pare, de altfel, posibil să ne întoarcem într-adevăr acolo. De acest aspect ne vom ocupa însă din nou în capitolul despre familie.

Numărul relaţiilor la care trebuie să se aştepte în medie un tânăr este mult mai mare decât în cazul generaţiei bunicilor săi. Nu este însă sigur dacă va fi cu mult mai mare decât în cazul generaţiei părinţilor săi. Graficul nu este obligatoriu ascendent. Iar finalul la care ne putem aştepta nu este neapărat aversiunea colectivă faţă de implicarea într-o relaţie de durată şi în incapacitatea de a avea o relaţie de cuplu. Potrivit studiilor actuale, în Germania, vârsta începerii vieţii sexuale active la tineri se menţine constantă de treizeci de ani; ea coboară numai în mediile sociale defavorizate. Nici numărul partenerilor sexuali la tineri nu a mai crescut, în medie, din 1970. Chiar dacă sexualitatea nu este un reper sigur, nu este obligatoriu să ne aşteptăm ca tânăra noastră generaţie să fie mai puţin capabilă să se implice într-o relaţie de durată decât suntem noi.

Se pare că nu există nici o cale care să ocolească atitudinea exigentă. Pretenţiile şi dorinţele pe care le ridicăm faţă de partenerul nostru cu greu mai pot fi stăvilite. Şi cu siguranţă ştim de mult că şi celălalt are pretenţii mari de la noi – cu toate complexele de inferioritate pe care acest lucru le declanşează. Faptul că tocmai generaţia tânără impune pretenţii imense partenerului de cuplu nu pare să se datoreze numai posibilităţilor de a alege oferite de piaţa dragostei. Atenţia pe care o acordăm copiilor noştri, din ce în ce mai puţini, impune un standard ridicat al acestora în căutarea ulterioară a unui partener. Cu cât mi se acordă mai multă atenţie atunci când sunt copil, cu atât o să-mi doresc probabil un partener care să mă înţeleagă. Fişa mea privind dragostea nu mai cuprinde doar trăsături, ci şi, înainte de toate, modele comportamentale. Ele stabilesc criteriile aprecierilor mele viitoare. Căutarea de tip capitalist a unui randament maxim al iubirii nu-şi găseşte, din punctul meu de vedere, corespondentul în gene, ci în psihologia evoluţionistă.

Fără îndoială, modelul nostru de căutare a iubirii are o structură paradoxală. Căutăm sentimentul cel mai puternic pentru noi înşine cu ajutorul altuia. Egoismul nostru se îmbracă în veşmântul altruist al unui „cuplu”. Ne încredinţăm nouă înşine o misiune pentru a evolua. Individualitatea şi dorinţa

noastră de atașament se intersectează într-un bizar exercițiu de echilibristică. Iar covalența formează plasa de siguranță. Când relațiile amoroase eșuează, ne redescoperim familia și prietenii.

Toate acestea nu pun la îndoială faptul că există cu siguranță o preocupare „autentică" pentru celălalt, precum și un sentiment „autentic" de compasiune. Cine ar vrea să considere un sentiment ca fiind fals doar pentru că acesta, chiar și indirect, justifică un interes mai mare? Cel care își găsește fericirea în celălalt își regăsește și grijile în ale celuilalt. „A fi aici" pentru altcineva este o nevoie primară a omului, cu rădăcini foarte vechi. În opinia cercetătorului american Robert Weiss, specialist în psihologia singurătății la Universitatea din Boston, Massachusetts, lipsa de compasiune de care dăm dovadă este mai mare decât lipsa de compasiune pe care ne-o arată ceilalți. Și cine nu poate oferi compasiune nu poate nici iubi – iar această sentință nu este nouă. Nu vrem doar să avem ceva de primit în dragostea noastră, ci și ceva de dăruit – „sufletul" nostru?

Religia iubirii

„Mulți vorbesc despre iubire și despre familie așa cum se vorbea în secolele precedente despre Dumnezeu. Dorința de mântuire și de afecțiune, vorbăria fără rost pe această temă, realitatea falsă a textelor șlagărelor în cotloanele ascunse ale dorinței – toate astea au un iz de religiozitate cotidiană, de speranță în lumea de dincolo, în lumea pământească."[104] Au trecut aproape douăzeci de ani de când sociologul Ulrich Beck și soția sa, Elisabeth, au aprins cu scrierea lor polemică Das ganz normale Chaos der Liebe („Haosul normal al dragostei", 1990) o vâlvătaie de idei, speculații și analize despre dragostea modernă. De trei decenii, Ulrich Beck continuă să provoace sociologia germană și nu numai. Ca profesor la Universitatea din München și la London School of Economics and Political Science, este un vizionar și un copil teribil într-o singură persoană. Din punct de vedere politic, el a schimbat în repetate rânduri pozițiile în cadrul stângii, la început fiind mai radical și mai puțin dispus la compromisuri decât toți ceilalți, pentru ca în

scurt timp, din poziţia de critic cumpătat, să se manifeste ezitant şi dispus la compromisuri. Teza despre individualizarea radicală îşi are în Beck nu numai apărătorul cel mai de frunte, ea pare într-un fel programul său personal de viaţă. Indiferent la ce se gândeşte un sociolog german actual– Beck a trecut deja şi pe acolo. Rolul său este cel al unui deschizător de drumuri modern în privinţa „lipsei de sens”. Şi, fără discuţie, este un remarcabil stilist.

Cartea lui Beck este o lectură apocaliptică: oamenii caută dragostea, însă nu-i mai pot face faţă. Pentru sociologi, Ally McBeal are următoarea semnificaţie: „Dragostea devine ca niciodată până acum deopotrivă o necesitate şi o imposibilitate. Splendoarea, forţa simbolică, puterea de seducţie şi de izbăvire a dragostei cresc pe măsură ce ea devine imposibilă. În spatele cifrelor cu privire la divorţuri şi la recăsătorire, al înfumurării oamenilor care îşi caută eul în celălalt se ascunde această lege stranie. În dorinţa disperată de mântuire cu care ei se aruncă unii asupra altora”.[105] Omul zilelor noastre este un vânător şi un colecţionar în căutare de sex şi dragoste, de beţie a simţurilor şi de mulţumire. Toate acestea pătrund astăzi „şi umplu golul acolo unde, după planul divin cu privire la societăţile anterioare, ar fi trebuit să se afle Dumnezeu, naţiunea, clasa, politica, familia. Eu şi iar eu şi, ca sprijin în îndeplinirea obligaţiilor, tu. Şi dacă nu tu, atunci tu”.[106]

Este posibil însă ca această căutare să nu se raporteze chiar atât de mult la un alt om? Până la urmă, căutăm într-adevăr un partener care să ni se potrivească, putem şi ne dorim să găsim în final absolutul? În acest caz, dragostea ar deveni în zilele noastre în mare măsură un scop în sine. Fiindcă orice îndrăgostit din zilele noastre a cunoscut în oarecare măsură decepţia care se află de la început în joc: când în filme, la final, îndrăgostiţii se găsesc, totul devine plictisitor. Nu mai merge la deal, ci la vale.

În acest sens vorbeşte Ulrich Beck despre iubire ca religie. Mai exact ca „religie după religie”, despre „fundamentalismul după înfrângerea aceluiaşi” şi despre un „loc de cult al societăţii care se învârte în jurul dezvoltării de sine”. Iubim, ne căsătorim şi tânjim după dragoste. Dorinţa noastră spirituală şi fizică se axează pe aceasta din urmă, cea mai importantă dintre toate. Încontinuu metaforele pline de promisiuni din cântece şi din publicitate ne aprind fantezia, ne stârnesc foamea de mântuire în îmbrăţişarea cu celălalt şi în contopirea erotică.

Avea Beck dreptate şi continuă să aibă şi douăzeci de ani mai târziu? Trebuie să o percepem pe Ally McBeal ca pe o căutătoare a lui Dumnezeu într-o lume păcătoasă? Ca pe Sfânta Tereza a magazinelor de încălţăminte? Faptul că astăzi dragostea preia funcţiile care cândva reveneau religiei este într-adevăr de necontestat. Şi în religie omul trebuie să se poată descoperi ca un întreg. Şi Dumnezeul creştin îl acceptă pe fiecare aşa cum este, în măsura în care crede numai în el. Legătura intimă îi conferă omului echilibru. Iar locul pe care omul se vedea aşezat îi era stabilit de Dumnezeu, aşa cum astăzi dragostea edifică portul în care corabia numită comuniune să poată ancora. Prin urmare, şi-a pierdut oare religia în lumea occidentală din semnificaţie fiindcă oamenii au găsit una nouă în dragoste? Sau iubirea ca înlocuitor suprasolicitat umple golul pe care l-a lăsat în noi apusul evlaviei?

Întâi de toate, pentru prima dată fuziunea dintre fantezia amoroasă şi cea religioasă chiar nu pare a fi o greşeală. Probabil fiindcă nevoia de dragoste şi cea de religie se situează foarte aproape una de cealaltă din punct de vedere al istoriei evoluţiei umane. Pentru biologia umană, atât una, cât şi cealaltă sunt la fel de superflue: dragostea trupească şi credinţa religioasă. Faptul că există totuşi nostalgia după ele pare a fi în ambele cazuri un produs secundar al sensibilităţii noastre. Ambele încearcă să umple golul profund pe care l-a creat întrebarea cu privire la sensul vieţii, imediat ce omul a ajuns în situaţia de a şi-o adresa. Religiozitatea şi dragostea trupească sunt acele chei de boltă ale inteligenţei noastre emoţionale şi sociale. Şi mai surprinzător decât contopirea lor în lumea modernă este faptul că în istoria umanităţii ele au fost deseori separate. Deoarece credinţa în tradiţia religiilor monoteiste le îngloba deja pe amândouă: dragostea şi ura, înfrăţirea şi delimitarea, tămâia şi focul, ramura de salcie şi sabia. Liniştitor în toate acestea este faptul că deşi religia creştină şi-a pierdut în civilizaţiile creştine monopolul adevărului, în aceeaşi măsură ea a devenit astăzi mai iubitoare de pace. Ceea ce pare valoros de păstrat de la ea este morala ei socială bazată pe acte de caritate şi aplecarea spre iubirea aproapelui.

Dragostea şi religia se întâlnesc în revendicarea totalităţii. În ambele cazuri este vorba despre un întreg: omul întreg şi universul său propriu. Pentru raţiunea umană, înţelegerea persoanei, a vieţii şi a universului său în totalitate nu este posibilă. Întregurile nu pot fi definite, ci pot fi doar trăite ca evidenţă. Mai clar: întregul trebuie umplut. Din această cauză, orice reprezentare a

iubirii este întotdeauna prea mică, la fel ca orice reprezentare a lui Dumnezeu sau orice reprezentare a morții. După spusele profesorului german Wolfgang Iser, specialist în antropologie literară, asta înseamnă: „Trăim, dar nu știm ce este aceea că trăim. Dacă încercăm să aflăm ce înseamnă că trăim, suntem împinși să inventăm sensul unor lucruri despre care nu avem știință. Așadar, crearea permanentă de imagini și dezminţirea totodată a pretenţiilor la explicații și chiar la adevăr este singura poziție pe care ne-o permite dilema în care ne aflăm”.[107]

Orice am crede că știm despre iubire este de fapt o reprezentare care nu are un loc real în afara fanteziei noastre. Și tocmai asta o face un spațiu aparent ideal de experimentare și experimentare de sine. Dragostea nu poate fi contrazisă, ea poate fi doar decepționată. Formăm o unitate, fără a fi una, și ne topim fără a ne contopi. Și vedem „o mulțime de posibilități acolo unde alții observă doar pernițe de grăsime, părul rar și incapacitatea (grăitoare) de exprimare”.[108]

Genul de iubire paradise now! face din ea într-adevăr o urmașă a religiei în societate. Acolo unde o relație cu Dumnezeu în interpretare catolică nu poate fi desfăcută (sau dacă da, doar o singură dată), dragostea instituie astăzi relații care se desfac mereu unilateral. Când raiul visat se transformă în iad, în zilele noastre avem voie să desfacem legătura.

Elementele comune dintre religie și dragoste se încheie aici. Dragostea poate oferi consolare, poate conferi acceptare, poate hrăni speranțele și poate da sens – ea rămâne însă restrânsă la cei doi indivizi îndrăgostiți. În schimb, religiile dau un sens social, un repertoriu comportamental pentru mulți, o morală a raporturilor dintre indivizi în societate. Dragostea dintre sexe ca religie de rezervă este însă asocială și exclusivă. Ea se încheie în cel mai bun caz cu niște copii. În această uniune, nimeni (cel mai adesea) nu este al treilea: „Noi împotriva restului lumii!” Buncărul atomic într-o lume neprimitoare are loc doar pentru doi: important este că ne avem pe noi – și poate și un Mon Chérie…

97 Galimberti (2007), p. 87

98 Frankfurt (2005), p. 47

99 Frankfurt (2005), p. 48

100 Frankfurt (2005), p. 67

101 Galimberti (2007), p. 13

102 Beck (2005), p. 13

103 Beck (2005), p. 21

104 Beck (2005), p. 9

105 Beck (2005), p. 21

106 Iser în Mayer/Johnson (1975), p. 60

107 Beck (2005), p. 22

108 Ortega y Gasset, p. 12

12. DRAGOSTE DE CUMPĂRAT

ROMANTISMUL CA OBIECT DE CONSUM

Aș vrea să amintesc faptul că nenumărate așa-numite visuri utopice s-au împlinit, doar că aceste visuri, odată împlinite, lasă impresia că au pierdut ce era mai bun în ele.

THEODOR W. ADORNO

Este sexul murdar? Da, dacă e făcut cum scrie la carte.

WOODY ALLEN

Altfel decât ceilalţi

„Femeia care spune că este ca toate celelalte – aceea este altfel!” Această frază scrisă de Oscar Wilde la sfârşitul secolului al XIX-lea, la porţile modernismului, este valabilă, firește, și pentru bărbaţi. Ceea ce diferențiază secolul XX de timpurile de odinioară este următoarea întrebare: „Dar cine vrea să fie ca toţi ceilalţi?”

Scriitorul irlandez a trăit înainte de era propagandei. Însă el a descoperit în saloanele englezești ale epocii victoriene acea scânteie mistică, determinantă pentru imaginea de sine a burgheziei mai întâi, iar apoi a aproape tuturor păturilor sociale din lumea occidentală (și între timp nu numai de acolo): deosebirea de ceilalți. A fi diferit la nivel individual ni se pare astăzi atât de firesc încât nici măcar nu ne mai surprinde cât de nou este acest cuvânt și cât de nouă este utilizarea sa. Încă din anul 1930, filosoful spaniol José Ortega y Gasset vedea în cartea sa Revolta maselor omul pe cale de a se transforma într-un animal de turmă izomorf: câteva elite individuale și o mare masă cenușie. Snobismul intelectual din spatele acestei viziuni a fost între timp contrazis. Nimeni nu mai vrea să aparțină marii mase, nimeni nu mai este un om mediocru. Aproape toate păturile populației sunt străbătute de o revoltă împotriva spiritului gregar. Și ceea ce era valabil în epoca lui Ortega y Gasset este valabil și azi: masele sunt mereu ceilalți.

Omul obișnuit „care are îndrăzneala să pledeze pentru dreptul la mediocritate, pe care îl și impune”[109] nu mai există astăzi. Potrivit conștiinței noastre de sine, toți suntem individuali. Această individualitate nu este o invenție a filosofilor, ci a propagandei, și nu are nici cincizeci de ani. De mult timp, oamenii își tot doresc să fie bogați și frumoși, însă individuali vor să fie abia de câteva decenii. O viață individuală? Bunicul meu încă nu auzise de ea.

Individualitatea este un cuvânt magic. De la ceașca de cafea cu numele noastru imprimat pe ea, până la accesul „personalizat” la internet – fără acest cuvânt nimeni nu mai îndrăznește să vândă ceva altcuiva. A fi individual face parte din comerțul modern, la fel cum face parte și formula de adresare „mult stimat” din scrisori. Individual este minimum din ceea ce vrem să fim și din felul în care am vrea să ne vedem. Iar dorința de a fi altfel decât ceilalți ne face pe toți egali.

În acest fel, pretenția de individualizare este totodată cel mai mare dușman al acesteia. În modă și în nenumărate tendințe vrem să ne deosebim și în același timp să ne aliniem standardelor. Și ceea ce eu consider drept particularitățile mele, gustul meu și stilul meu există cu miile sau cu milioanele. Mirosul transpirației mele mă poate face diferit de alții, parfumul care mi se potrivește, nu. Și atât de individual cum arăt dezbrăcat nu mă face nici o îmbrăcăminte.

Aspirația spre individualitate înseamnă, deci, în mult mai mare măsură a părea decât a fi. Ceea ce pentru unii „individualiști” este o povară, pe cei mai mulți cumpărători de produse individuale îi preocupă doar în mică măsură. Pentru ei, senzația că și-au ales produsele liber și independent face ca articolele respective să devină personalizate. Ceea ce este al meu devine deja de neconfundat prin faptul că îmi aparține mie, și nu unei alte persoane. Iar, în realitate, cei mai mulți oameni oricum nu și-ar dori să fie complet altfel decât ceilalți. Cui îi place să iasă prea mult în evidență în mediul său, în grupul său de egali sau în anturajul său? Nu ne dorim să fim atât de liberi încât să nu mai aparținem grupului în care ne simțim protejați. Acceptarea pe care o experimentăm în acel grup este cel mai adesea indispensabilă pentru identitatea noastră. Un tânăr colecționar de timbre sau crescător de pești exotici este astăzi mai nonconformist decât un rapper. Un tânăr care își refuză în zilele noastre o tendință vestimentară în favoarea unui amestec de stiluri imprevizibil are un comportament convențional. Iar un adult care este complet altfel decât toate tiparele acceptate pentru un bancher, un dentist, un șofer, un preot, un muncitor în construcții sau un star rock este considerat de obicei stupid.

Delimitarea de ceilalți, fie ea doar aparentă, creează iluzia că suntem „individuali”. Mentalitatea noastră și sistemul nostru economic se împletesc atât de bine încât este greu să le mai separăm. Ne dorim cele mai mari beneficii pentru individualitatea noastră, cu costuri cât mai reduse posibil. Iar economia ne stimulează permanent în acest sens. Dacă zgârcenia ar fi de bonton, am renunța la televizorul sau calculatorul mult lăudat. Însă iluzia că economisim mai mult cumpărând ne incită: ne dorim un paradox fabulos și ne individualizăm prin soneria telefonului mobil.

Sociologul american Albert Hirschman a surprins acest aspect atunci când a inversat celebrul enunț din constituția SUA: „aspirația noastră la fericire” (pursuit of happiness) a devenit „fericirea de a aspira către ceva” (happiness of pursuit). Nu cerem mulțumire, ci obținem mulțumire prin dorință. Jean Paul Sartre, care și-a formulat acum șaptezeci de ani profesiunea de credință potrivit căreia omul trebuie să se reinventeze în permanență, nici nu bănuia cât de mare trecere va avea cândva în viitor cu această cerință. Mai importantă decât găsirea fericirii – pe cât posibil pe termen lung – este permanenta căutare. Nemulțumirea veșnic reaprinsă face parte, inseparabil,

din capitalismul modern. Cetăţenii plictisiţi sunt slabi consumatori. Şi nici un mijloc economic nu mai poate ignora nevoia de veşnică stimulare şi reimpulsionare a dorinţei. Nu mulţumirea şi fericirea asigură funcţionarea sistemului economic şi solidarizarea socială finanţată de acesta, ci nemulţumirea şi neliniştea.

Identităţile apar prin copiere. Această înţelepciune nu este deloc o descoperire a minunatei pieţe noi a mărfurilor. Întotdeauna a fost aşa. Copiii se străduiesc să-i imite pe adulţii asemenea cărora îşi doresc să fie. Nici adulţii nu fac altfel. Fiecare om procedează la fel, iar diferenţa o face nu faptul că imităm, ci doar ce imităm. Într-o societate care ne stimulează permanent dorinţele, nu copiem doar rolul şi concepţiile despre lume (Weltanschauung), ci fiecare chestiune minoră de stil va fi rezolvată prin copiere şi prin imitare. Suntem asediaţi de oferte, imagini, pachete all-inclusive sau all-exclusive, de scenarii de viaţă şi de o atmosferă prefigurată. Chiar şi atitudinea noastră refractară ajunge la comerţ. Şi punkiştii îşi comercializează moda. Iar personajul refractar la consum şi produse de masă ale civilizaţiei se aprovizionează din magazinele scumpe, de tip outdoor. Între călătoria individuală spre Tibet şi plaja comună din Republica Dominicană nu există nici o deosebire fundamentală.

Dragostea nu face excepţie de la toate acestea. În schimb, ea este cea mai îndrăgită îndeletnicire comercială dintre toate. Iar consumul de romantism generează milioane de locuri de muncă şi face să apară miliarde de consumatori, mai mult sau mai puţin fericiţi, în toată lumea. Aproape că nu există o cutie de praline pe care să nu fie desenate câteva inimioare. Nici un parfum nu convinge cu imaginea cerbului moscat, cu caninii săi dezagreabili, de la care se extrage esenţa. Iar mirosul care le provoacă pe femei nu provine de la bărbat, ci din flacon. Ce crede în acest sens creierul nostru neandertalian? Fără nici o îndoială că, aşa cum scrie sociologul israelian Eva Illouz, „contradicţiile care ne chinuie permanent în sentimentul de dragoste au îmbrăcat formele culturale şi limbajele pieţei”.[110]

Romantism pentru milioane

Cum arată această formă culturală și acest limbaj al pieței dragostei? Dacă e să ne luăm după importantul psiholog american Robert J. Sternberg de la Universitatea Tufts din Boston, atunci acest limbaj este unul cinematografic. Fostul președinte al Asociației Americane de Psihologie a scris chiar niște lucrări dedicate dragostei. În cartea sa Love is a Story („Dragostea e o poveste", 1998), el face o analiză pătrunzătoare a modului în care comportamentul îndrăgostiților și partenerilor de cuplu urmează un scenariu personal ales. Cine se miră de ce oameni care se ceartă „ca chiorii" nu pot renunța unul la celălalt și rămân împreună până la sfârșitul vieții și de ce cupluri perfecte se despart din cauza unor lucruri aparent mărunte găsește răspunsul la Sternberg: fiindcă pentru relații există diverse scenarii. Și ceea ce este periculos pentru cuplu și menținerea sa nu este determinat decât de film și de rolul pe care ni l-am asumat. Cine pune armonia mai presus de orice eșuează dacă va greși față de povestea cuplului armonios. Iar cel care vrea să trăiască cât mai aventuros posibil nu va accepta nici o rutină. Idilele dulcege sau iubirile piraților sunt filmele alese de noi înșine, al căror scenariu trebuie respectat sub amenințarea despărțirii.

Sternberg a stabilit douăzeci și șase de modele pentru filmele de dragoste. În istoria psihologiei iubirii, această idee este o continuare a hărților dragostei, despre care vorbește John Money. Dacă harta dragostei, mâzgălită copilărește, arată unde exist și ce sunt, atunci filmul de dragoste transpune această previziune într-o poveste: o poveste cu roluri și așteptări bine stabilite.

Ca și Money, Sternberg este de acord cu faptul că această alegere are loc destul de devreme. Ce gen ni se potrivește, un film siropos sau unul de aventuri, se decide mai târziu, la pubertate. Nu doar poveștile siropoase, ci și comediile de familie, de exemplu, sunt considerate de Sternberg ca făcând parte dintre scenariile posibile, ba chiar și filmele de război și peliculele science-fiction. Și cu cât apreciem mai mult genul de film, cu atât ne armonizăm mai bine. Indiferent ce rol jucăm în filmul nostru de cuplu, important este ca genul să fie același. Și cu cât știm mai exact în ce pelicule jucăm cu adevărat împreună, cu atât ne înțelegem mai clar rolul și relația.

De unde știm care sunt modelele filmelor noastre este pentru Sternberg o

problemă marginală. Este însă nevoie de consumarea anumitor genuri pentru a le prelua şi pentru a le putea aplica în viitor. Cine nu ştie nici un basm nu e bun de Făt-Frumos!

Corelaţia exactă dintre scenariile noastre personale create pe baza experienţelor din copilărie şi copierea tiparelor desprinse din scenariile cinematografice şi de televiziune nu este pe deplin clară. O altă problemă este dacă, realmente, scenariul pe care noi îl urmăm este întotdeauna unul şi acelaşi. Oare alegerea scenariului nu depinde şi de o conjunctură specială în legătură cu partenerul nostru, care trezeşte sau nu în noi un anumit comportament? Nu doar imaginea noastră despre noi înşine, ci şi particularităţile sunt influenţate în mare măsură prin parteneriat. Cel care iubeşte şi se acomodează pe cât posibil cu asta preia, fără să-şi dea seama, gesturile, expresiile şi formele de exprimare ale partenerului. Cadrul acestui aşa-numit „cameleonism" nu este clar conturat în psihologie. În plus, se mai poate întâmpla ca partenerii să nu se imite doar unul pe celălalt, ci şi o altă persoană. Deseori ne strecurăm chiar şi în imaginea sau rolul pe care ni-l desemnează celălalt, atât în sensul bun, cât şi în sensul rău. Imaginea celuilalt despre noi şi imaginea de sine devin în acest fel greu de diferenţiat uneori.

Alternativa celor douăzeci şi şase de filme de dragoste ale lui Sternberg pare astfel oarecum schematică. Nu este oare posibil ca eu să am în cap diverse scenarii, poveşti care probabil nici nu se potrivesc una cu cealaltă: o poveste de familie de pildă şi un film de aventuri? O comedie şi o melodramă? Înseamnă că eu nu prea pot să găsesc acel unic film care m-ar putea face fericit.

Cea mai importantă afirmaţie din cercetările lui Sternberg rămâne însă perfect plauzibilă: faptul că reprezentările noastre despre dragoste şi aşteptările noastre sunt epice, dramatice sau, în zilele noastre, adesea chiar cinematografice. Şi că imaginea noastră despre noi înşine şi despre celălalt are cel puţin elemente legate de genuri. Aceste genuri sunt la rândul lor născociri ale universului nostru, prin urmare ale cinematografului şi televiziunii. Indiferent de ce ne închipuim noi că ar fi genul nostru, scenariul provine mereu şi de la ceilalţi. Omul nu născoceşte de la sine ingredientele romantismului. Cel care dăruieşte trandafiri roşii, care îngenunchează când îşi are iubita în căsătorie sau regizează o cină la lumina lumânărilor copiază

tipare pe care le-a văzut de sute sau de mii de ori. Dacă însă în loc de toate astea, el ar dărui un filodendron, iar la cererea în căsătorie ar face genuflexiuni, nu ar fi considerat original, ci ciudat. Nu se pune problema dacă seriale precum Ally McBeal și Totul despre sex scot realmente în evidență tendințele sau generează tendințe; ne este clar însă că tendințele sunt amplificate și transformate în modele pentru milioane de oameni. Fiindcă ceea ce considerăm romantismul nostru personal l-am văzut sub aceeași formă sau în chip foarte asemănător la părinții și prietenii noștri sau chiar la televizor și la cinematograf. Ceea ce considerăm drept normal în sex nu urmează neapărat un îndemn interior, se supune comparației cu ceilalți. În acest sens, erotismul din filme nu se supune neapărat realității, ci pozițiilor optime ale aparatului de filmat. Din anii 1980, când scenele de sex au pătruns în filmele de la Hollywood, nu mai există film artistic din care să lipsească scena clasică a femeii goale stând deasupra partenerului, aruncându-și coama sălbatică, într-un extaz la fel de sălbatic, spre ceafă și gemând de plăcere privind spre tavan. Atitudinea sexuală a femeilor din viața reală nu prea aduce cu acest geamăt spre înalturi. Pentru Hollywood însă, această punere în scenă este cea mai puțin indecentă posibilitate pentru o scenă de sex. În timp ce bărbatul rămâne aproape invizibil, femeia se mișcă atât de telegenic în cadru, ca într-o excursie călare. Influența unor astfel de modele copiate de mii de ori nu trebuie subestimată.

Cunoașterea filmelor de dragoste și a scenelor de gen fac sexul și romantismul previzibile. Ele fac posibile standarde care sunt înțelese de cei mai mulți și sunt imitate mai mult sau mai puțin exact. Când avem sentimente, emoțiilor noastre le dăm un nume. Când acționăm social, ne civilizăm reprezentările prin tipare. Afirmația lui La Rochefoucault potrivit căreia nu ne-am îndrăgosti dacă nu am fi auzit de acest lucru poate fi extinsă: nu ne-am comporta niciodată romantic dacă n-am afla din mass-media ce înseamnă să fii romantic.

Există un fenomen paradoxal în zilele noastre: intimitatea în public. Ceea ce noi considerăm a fi reprezentările noastre private nu sunt altceva decât romantism public într-o eră a reproductivității prin mass-media. Perversiunea pare a atinge cote maxime atunci când cântărețe precum Sarah Connor și prezentatoare precum Gülcan Karahanci fac din intimitatea iubirii lor obiectul unor seriale romantice: Sarah și Marc îndrăgostiți și Nunta de vis a lui

Gülcan. Aceste scenarii pentru copii şi adulţii rămaşi infantili caută mereu cele mai cunoscute clişee amoroase. Tiparele perimate pe care televiziunea le produce formează modelele pe care oamenii din media îşi omagiază la televiziune sentimentele: copia copiei drept copie. Tema se numeşte: romantism autentic. Şi nimeni nu râde.

Transmiterea evenimentelor intime la televiziune este atât de firească încât, aşa cum scrie Christian Schuldt, ea îndeplineşte o „misiune formativă". Dacă videoclipurile, talkshow-urile şi show-urile despre cupluri, publicitatea şi telenovelele nu ar răspândi în fiecare zi actualele reprezentări despre dragoste şi actualele tipare privind comportamentul în dragoste, probabil că mulţi oameni chiar nu ar şti ce trebuie să facă în pat şi într-o relaţie. În locul unei mai mari autenticităţi ar domni mai multă confuzie, iar aşteptările s-ar armoniza mai greu unele cu celelalte.

Mass-media ne echilibrează jocul aşteptărilor şi în acelaşi timp îl provoacă. Căci reversul formulării preliminare a aşteptărilor noastre este suprasolicitarea. Cu cât aflăm mai mult despre viaţa sexuală şi sufletească a celorlalţi, cu atât mai largă este posibilitatea de comparare. Întrebarea este însă alta – cu ce comparăm? Comportamentul sexual în filmele porno are la fel de multe în comun cu sexul ca şi Donald Răţoiul cu o raţă sălbatică. Iar reprezentarea unei vieţi amoroase normale pe care o luăm din telenovele este la fel de departe de realitate. Fiind înconjuraţi de false modele, există pericolul să ne supunem unor presiuni puternice. Dragostea aşa cum o vedem la televizor este la fel de rară ca şi viaţa sexuală şi de familie copiată de milioane de ori în mass-media.

Cine se orientează după modelele mass-mediei se supune pe sine pericolului suprasolicitării. Şi în timp ce cititoarea de romane de dragoste din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea trebuia să rabde dacă în căsătorie lipsea doza de romantism, astăzi putem oricând să ne retragem – nici Sarah Connor nu mai este astăzi crazy in love, ci doar crazy. Pentru despărţire nu ne trebuie mult, fie chiar şi numai faptul că în relaţia noastră se pune problema lipsei banilor, care ne împiedică să trăim ca în reclama la Baccardi, pe o insulă în sudul Oceanului Pacific, sau cu ţigările savurate pe acoperişurile mângâiate de soarele la amurg în Paris. Farmecul celui „sărac şi romantic" nu are viaţă lungă; chiar şi Cenuşăreasa devine bogată. Însă cine ştie dacă diminuarea

treptată a păturii noastre sociale romantice nu va da naştere unor reprezentări noi: erotism la groapa făcută de excavator, batonul de ciocolată împărţit sub pod sau „nunta de vis” în sala unde se primesc cererile pentru ajutor de şomaj. Se cere creativitate. Michael Hirte, supertalentul Germaniei în 2008, ne arată drumul.

Oversexed şi upfucked

Ce şi-ar fi dorit ea, povestea Uschi Obermeier revistei Stern în 2008 la jubileul de treizeci de ani al mişcării 1968, era o societate de tip sex and rock’n’roll. Astăzi, patruzeci de ani mai târziu, această utopie a devenit un adevăr nemilos. Ceea ce anul 1968 a adus într-adevăr în ţările occidentale este omniprezenţa esteticului şi a sexualităţii. Importanţa care se acordă atractivităţii femeilor şi bărbaţilor deopotrivă nu a fost niciodată la cote atât de înalte ca astăzi. Revistele de modă, televiziunea şi publicitatea alimentează un cult al atractivităţii unic în istoria culturii omenirii. Pe copertele revistelor, mii de feţe retuşate aşteaptă cu nerăbdare cumpărători curioşi. Iar revoluţia pe care toate acestea o declanşează în creierul nostru a fost puţin descrisă până în acest moment. Dacă un om din Epoca Pietrei avea posibilitatea să aleagă din zece sau 20 de femei sau bărbaţi pentru a-şi forma o părere despre atractivitate, astăzi sunt, potenţial, milioane.

Fiecare om vrea să fie frumos. Spre deosebire de culturile timpurii, el nu numai că nutreşte această dorinţă, ci este permanent evaluat după acest criteriu. Dorinţa a devenit necesitate, o competiţie internaţională a chipurilor reale sau fictive pentru a deveni o atracţie cât mai mare cu putinţă. Poate numărul oamenilor care, cu ajutorul modei şi al cosmeticii, sunt consideraţi atractivi a crescut; în acelaşi timp însă numărul celor care se simt respingători a atins şi el cote maxime. Femeile de peste patruzeci de ani aflate în floarea vârstei sunt pentru publicitate bătrâne. Şi nici o imagine din revistele tipărite pe hârtie lucioasă despre iubire şi sexualitate nu înfăţişează bărbaţi graşi sau femei cu celulită, ci oameni care în realitate nici măcar nu există (ceea ce se potriveşte de minune chipurilor respective).

Atractivitatea este un dar periculos pentru psihic. Întotdeauna este prea puțină, niciodată prea multă. Iar noi avem trupurile pe termen limitat, ele sunt trecătoare. Putem să ne îngrășăm, să ne îmbolnăvim, și nici tineri nu rămânem. Privirea scrutătoare cu care îi radiografiem pe ceilalți și aceeași privire cu care ne răspund ei, făcându-ne să o simțim pe pielea noastră, este o teroare latentă. O îndrăgostire rapidă devine astfel la fel de puțin posibilă ca și o sexualitate împlinită. Potrivit profesoarei Eva Illouz de la Universitatea Ebraică din Ierusalim, această teroare este cea mai puternică agresiune posibilă asupra intensului sentiment spontan: „Perspectiva populară asupra dragostei, reluată adesea în manualele de psihologie socială, spune că la început aceasta este «oarbă», însă își dezvăluie esența îndată ce patima oarbă de la început se domolește." În realitate însă, „dragostea ca sentiment intens și spontan și-a pierdut din influență" fiindcă sexualitatea și dragostea se îndepărtează tot mai mult una de alta: „Întrucât sexualitatea nu trebuie să fie sublimată într-un ideal spiritual al dragostei, iar «autorealizarea» depinde, se zice, de experiențele cu o serie de parteneri, sentimentul de absolut pe care ți-l dădea experiența dragostei la prima vedere s-a transformat într-un hedonism rece al petrecerii timpului liber și al căutării rațională a unui partener cât mai potrivit. Vânarea plăcerilor și strângerea de informații despre potențialul partener constituie astăzi etapa de început a dragostei".[111]

Trei caracteristici decisive vede Illouz pe piața dragostei în epoca producției mediatice de romantism. În primul rând: plăcerea sexuală a devenit un scop în sine legitim atât pentru femei, cât și pentru bărbați. În al doilea rând: pentru fiecare idilă stă astăzi la dispoziție un întreg set de produse și ritualuri. Și în al treilea rând: astăzi se adoptă de principiu aceeași atitudine în postura îndrăgostitului, atitudine îndeobște cunoscută și asemănătoare. Suntem atenți, ascultăm cu interes, facem complimente, manifestăm participare, încercăm să fim spirituali, când se poate, și ne imaginăm o mulțime de distracții pentru timpul liber.

Cine vrea astăzi să obțină maximum de beneficii de pe urma atractivității sale oscilează conștient între toate acestea. Vrem să obținem beneficii, beneficii de plăcere, beneficii sufletești, când una, când alta, sau amândouă în același timp de la o singură persoană. Cât de important este pentru mine? Ce aduce? „Merită?" Aceste întrebări ne determină viața și, de ce nu, și dragostea? Trăiește-ți viața din plin și nu te lipsi de nimic, așa sună profesiunea de

credinţă a mass-mediei şi a timpurilor noastre.

Cea mai importantă consecinţă este omniprezenţa sexului – ca idee, dorinţă, fantezie, abis, chemare, reclamă pentru cumpărături, dor, întrecere şi aşa mai departe. Orice adolescent de condiţie medie a văzut mult mai multe femei goale la cinematograf sau la televizor, pe DVD sau internet decât generaţia părinţilor noştri în toată viaţa lor. Şi chiar dacă ei înşişi au puţine experienţe practice, ştiu, cel puţin teoretic, totul sau aşa îşi închipuie. Balastul vizual din creierul nostru este enorm. Iar consecinţele pe termen lung ale acestei experimentări fără precedent a renunţării la tabuuri sunt, ce-i drept, necunoscute, însă ar trebui să ne temem de ele.

Nu s-a găsit încă un nume pentru noile identităţi în focul încrucişat dintre narcisism şi pornografie, internet şi love parade, exhibiţionism şi Viagra. Medicul şi sociologul Volkmar Sigusch, mulţi ani director al Institutului pentru Ştiinţe Sexuale din Frankfurt, institut între timp desfiinţat, le-a numit neosexualităţi. Sigusch a reflectat timp de patruzeci de ani, ca puţini alţii în Germania, la consecinţele revoluţiei sexuale asupra societăţii noastre. Pentru el, „schimbarea culturală a iubirii şi a perversiunii” odată cu revolta din 1968 nu este doar o simplă linie ascendentă spre mai multă libertate şi individualitate. Fiindcă în loc de mai mult sex, nemţii practică astăzi, probabil, mai puţin. O consecinţă bizară şi care, prin urmare, necesită unele clarificări.

Dacă lucrurile ar sta aşa cum spune Sigusch, atunci omniprezenţa sexualităţii este motivul pentru care aceasta şi-a pierdut enorm din importanţă. Dacă Foucault a relatat istoria sexualităţii ca pe o poveste a celor speciali, a anarhiştilor şi a celor ieşiţi din comun, în zilele noastre, sexualitatea este un lucru normal, banal şi acceptat. În locul dorinţei sexuale, a apărut dorinţa de sex-appeal. Când poţi avea parte de atenţie şi confirmare chiar şi fără un risc fizic real, ambalajul devine conţinutul însuşi. Sigusch ia drept dovadă celebrele love parade: nu se caută sexul, ci reprezentarea de sine. Sexul ca scop se transformă în sex ca mijloc.

Caracteristicile sexualităţii zilelor noastre sunt prin urmare „disocierea”, „dispersia” şi „diversificarea”. Reproducerea, instinctul, dorinţa sexuală, intimitatea – ceea ce cândva forma un tot se risipeşte, se împrăştie şi dispare. Pentru a avea copii se oferă eprubete, plăcerea sexuală cedează în faţa

senzaţiei de bine şi nici un partener sexual nu respectă ceea ce promit pornografia şi publicitatea. Industria lipsită de pasiune a sexului ne-a recreat, însă ne-a şi terminat. Vânzare la preţ unic şi reduceri de preţ oriunde te-ai afla. Senzaţiile lui Foucault au devenit plictisitoare: un fetişism clar, homosexualitate atractivă, jocuri sado-maso uşor prosteşti – neogenuri în nişa lor culturală acceptată. Că libertatea poate duce la iresponsabilitate nu este o noutate. Relaxarea implică riscul banalizării. Iar de la liberalism se ajunge la indiferenţă. Toate acestea clarifică în zilele noastre starea sexuală a naţiunii: oversexed şi upfucked.

Potrivit unui studiu american din anii 1990, o treime dintre femeile care au răspuns la un chestionar declarau că nu mai fac prea mult sex; la bărbaţi, la fiecare al şaselea, situaţia era aceeaşi. Tulburările de orgasm şi impotenţa sunt o boală evidentă. Potrivit unui studiu al Universităţii din Köln, avem patru-cinci milioane de bărbaţi în Germania cu probleme de erecţie. Motivul este controversat: psihic sau fizic?

Întrucât sexualitatea a devenit importantă în mod public, iar în spaţiul privat, dimpotrivă, neimportantă, industria este în căutare de noi gadgeturi. Nu doar piaţa de pornografie este în căutare de noi-vechi stimulente şi excitante. În laboratoarele chimice ale lumii, cercetătorii caută pilule pentru potenţă şi spray-uri pentru plăcere. Cu cât ştim mai mult despre creierul nostru şi despre chimia trupurilor, cu atât le putem manipula mai eficient. Dacă se întâmplă în viaţa reală să ne pierdem sexual, pe viitor ne vor ajuta medicamentele pentru potenţă şi alte stimulente. Plăcerea reproductibilă tehnic este o piaţă de miliarde, iar Viagra este abia începutul. Zona cea mai erogenă a omului – creierul – este obiectivul. Există deja în acest moment numeroase descoperiri concludente. Alpha-MsH (hormonul melanocitostimulator) este numele substanţei miraculoase care controlează apetitul şi care, în plus, eliberează oxitocina şi dopamina. Efectele sunt realmente impresionante. MsH provoacă la bărbaţi erecţia spontană. Şi nici pe femei nu le lasă reci. Ca spray nazal, el poate deveni marele câştigător în măsura în care substanţa este într-adevăr permisă.

Oxitocina, vasopresina şi feniletilamina, ca substanţe chimice cu efect de legătură şi de excitare, sunt la fel de bine cunoscute ca substanţele ce pun în mişcare direct creierul: dopamina pentru excitaţie şi serotonina pentru

satisfacţie. Tocmai acestea din urmă pot fi în zilele noastre stimulate artificial fără mari dificultăţi – însă nu şi fără riscuri. Fiindcă cine îşi manipulează secreţia de dopamină şi serotonină intervine în profunzime în circuitul normal al hormonilor săi. Nici una, nici cealaltă nu sunt hormoni sexuali, ci doar agregate de încălzire şi de răcire. Cine vrea să-şi trezească dorinţa sexuală şi să-şi crească erecţiile îşi influenţează în acest fel involuntar şi celelalte emoţii şi acţionează chiar şi asupra memoriei.

Consecinţele nu pot fi trecute cu vederea. Afrodiziacul VML 670, încă interzis în Germania, era de fapt un remediu împotriva depresiei. Puterea sa miraculoasă constă atât în faptul că asigură buna dispoziţie, cât şi în faptul că stimulează dorinţa sexuală – o combinaţie rară. În mod normal, cele două nu coincid. Antidepresivele cresc nivelul „hormonului satisfacţiei”, serotonina. Dar consecinţa este că în acelaşi timp scad plăcerea sexuală. Dispoziţia se înseninează, libidoul dispare– această interdependenţă foarte stranie este cunoscută, însă greu de înţeles. Avem nevoie de o doză oarecare de nemulţumire pentru a avea un apetit sexual ridicat? Poate că oamenii mulţumiţi sunt mai puţin senzuali? Iubeşte-te pe tine însuţi şi bucură-te de următoarea criză de budoar?

La imposibilităţile fizice se adaugă stresul psihic al aşteptării. Cu cât ne aflăm mai mult sub stres – chiar şi atunci când luăm afrodiziace – cu atât sunt mai reduse, se ştie, perspectivele de a avea o reuşită. Beţia sexuală nu funcţionează printr-o apăsare de buton, iar drumul într-acolo este greu. Nici un afrodiziac nu are efect îndelungat în ceea ce priveşte dorinţele. Iar imaginea ştiinţelor naturale despre om, care îl reduce atât de des la chimie, îşi atinge pragul de incompetenţă când vine vorba de psihic. Stimularea dorinţelor acţionează într-adevăr asupra fiziologiei noastre şi, deci, asupra emoţiilor noastre, însă în continuare trebuie să ne imaginăm sentimentele corespunzătoare. Şi un afrodiziac precum MsH are efect doar atunci când cel din faţa noastră ne place şi îl dorim deja dinainte. Cel pe care îl găsim plictisitor, anost sau pur şi simplu respingător – sentimente pentru care nu există în creier nici un corespondent fiziologic exact –, pe acela nici chimia nu-l face mai plăcut.

Cine acţionează asupra secreţiei de dopamină şi de serotonină, acela influenţează în plus nu doar starea de excitare şi de fericire, ci creează, după

cum se ştie, şi dependenţe. Cu alte cuvinte: cu cât este mai eficient afrodiziacul, cu atât mai mare este riscul de îmbolnăvire. Şi alcoolul, şi ţigările ne influenţează hormonii. Şi ce înseamnă ceaţa şi mica stare de surescitare în comparaţie cu permanenta plăcere oferită de tehnologiile de vârf din laboratoare? Stinge lumina, aprinde plăcerea! – cam acesta ar fi mottoul viitorului, efectele secundare nefiind eliminate, ci luate în calcul. Creierul nu ne oferă nici o plăcere pentru care nu are nevoie de un echilibru chimic: durerile de cap după o beţie, oboseala după cafeină şi cocaină şi somnolenţa după plăcere trupească îndelungată. Cu cât ne ridicăm mai sus pe spirala plăcerii, cu atât suntem mai upfucked– şi fără pilule, la un moment dat nimic nu mai funcţionează.

Această reprezentare nu este productivă. Visul despre plăcere naşte monştri. Cine deschide ochii şi se trezeşte din acest vis vede multe lucruri greu de acceptat. Rămâne doar să sperăm că nu primim tot ce ne dorim.

Ieşirile din peşteră

Cultura aduce servicii vieţii, tehnica, supravieţuirii. De când strămoşii noştri au folosit primele topoare de piatră primitive, această diferenţă a contat. Aprinderea focului, armele şi uneltele i-au înlesnit omului supravieţuirea, iar regulile sociale, limbajul, ritualurile şi reprezentările au întărit coeziunea. Odată pusă în mişcare, tehnica s-a impus atât de mult încât astăzi ea nu mai este în general tehnică de supravieţuire, ci un joc. Automobilele, avioanele, aparatele foto, telefoanele şi calculatoarele nu sunt echipamente de supravieţuire. Iar efectele lor asupra regulilor de comportament uman sunt, ce-i drept, puternice – ele ne-au revoluţionat cultura. Ceea ce au schimbat însă în mică măsură sunt conţinuturile. Cunoştinţele pe care şi le împărtăşesc majoritatea oamenilor cu ajutorul SMS-urilor şi al MSN-urilor au rămas tributare Epocii Pietrei. Folosim tehnologiile uluitoare şi futuriste ale comunicaţiei fără fir pentru a ne trimite cu ajutorul echipamentelor performante pictograma, străveche, a unei feţe zâmbitoare.

Când conţinuturile rămân aceleaşi sau asemănătoare, însă tehnologia se schimbă complet, acest lucru are consecinţe asupra conştiinţei. Formele de prezentare tehnică sau mediatică configurează astăzi conţinuturile şi le dau o nouă înfăţişare. De pe suprafaţa ecranului se nasc idealuri ale esteticii – o frumuseţe artificială imaterială. Suprafeţele lustruite iau locul corpurilor adevărate. Ridurile, transpiraţia şi părul de pe corp dispar. Conform opiniei lui Dietmar Kamper, filosof german specializat în filosofia culturii, decedat în 2001, avem de-a face în realitate din ce în ce mai mult cu „corpuri fără chip”, în schimb la televiziune şi pe internet, suntem asaltaţi de „chipuri imateriale”.[112]

Frumuseţea artificială mediatică este în zilele noastre idealul steril. De la epilarea zonelor intime şi până la chirurgia estetică, oamenii aspiră la idealuri non-umane. Mirosuri, umori, păr – ceea ce a definit şi a înfrumuseţat milioane de ani fiinţa umană reprezintă în zilele noastre un reziduu incomod şi un deranj permanent. Dacă istoria culturii burgheze a ultimilor două sute de ani a fost o istorie a reprimării lingvistice şi morale a corpului, în zilele noastre ne jucăm cu ideea de a ne debarasa cât mai repede de corporalitatea recent eliberată. Treziţi din bezna tabuului, nu ne mai găsim corpul atrăgător. Şi cu cât vedem în reviste şi la televizor mai multă frumuseţe artificială, cu atât ni se pare mai respingător propriul aspect fizic. „Imaginea perfectă a unei femei este un cadavru”, conchide Kamper.

Ne înstrăinează tehnica de noi înşine? Face ea din noi un alien în propriul nostru corp? Şi distruge ea la final orice dragoste „adevărată”?

Adversitatea faţă de tehnică este un tip de sport foarte îndrăgit printre filosofi. Cultura „adevărată” intră în confruntare cu tehnica „improprie”. Pentru Umberto Galimberti, tehnica este pe undeva cel mai mare duşman al individului, iar dragostea, prin urmare, „singurul răspuns posibil la anonimatul care domneşte în societate şi la acea însingurare radicală care, în era tehnicii, duce la desfacerea tuturor legăturilor”.[113]

Aşa să fie? Cât de puţin contacte trebuie să avem cu oamenii care intră pe chat şi flirtează pe internet pentru a vorbi despre „însingurare radicală”? Şi totuşi, potrivit unui studiu Emnid din 2003, 8% din totalul relaţiilor de cuplu din Germania au început pe internet. Poate că în zilele noastre căsătoriile se desfac în continuare pe scaunul maşinii, aşa cum presupusese Luhmann; ele

sunt însă puse la cale nu doar în ceruri, ci şi pe internet. Nu mai seamănă cu „desfacerea tuturor legăturilor”.

Internetul nu este câtuşi de puţin un loc în care oamenii rămân însinguraţi. Dimpotrivă, face posibil un număr incredibil de legături noi, adesea superficiale, însă, în superficialitatea lor, acceptate. Doar foarte puţine contacte umane în viaţa reală vizează profunzimea şi durabilitatea; de ce ar trebui să fie altfel pe internet? Ce este valabil într-un schimb rece de interese este valabil şi într-un flirt fierbinte: durabilitatea legăturii este mai degrabă dorită în utopie decât în realitate. Iar dragostea romantică pare o formă de comunicare printre altele. Ea îşi pierde patosul nemărginirii: nemărginite trebuie să fie doar sentimentele, însă nu şi durata lor. Tocmai tinerilor din ziua de azi le sunt proprii amândouă: dorul şi conştiinţa vremelniciei.

În cartea sa Code des Herzens („Codul inimii”), Christian Schuldt a făcut o analiză inteligentă a dragostei în era internetului şi a explicat noile ei jocuri de-a adevărul şi ţesătura ei de aşteptări şi aşteptări ale aşteptării. Pentru el, „internetul furnizează premisele optime pentru exprimarea individualităţii, lumile virtuale promit posibilităţi nelimitate, iar sub protecţia anonimatului se poate acţiona atât de liber cum în «realitate» nu ar fi posibil niciodată”.[114]

În ultimii ani, importanţa internetului pentru flirturi, pentru senzaţiile tari sexuale şi pentru începerea relaţiilor de cuplu de lungă şi scurtă durată a crescut fulgerător. Un exemplu concludent în acest sens este Digital Life Report 2006, realizat de TNS Infratest printre utilizatorii de internet în vârstă de peste paisprezece ani. Dintre toţi cei chestionaţi şi care în anul 2005 se implicaseră într-o nouă relaţie, mai mult de o treime ajunseseră la ea prin internet! Potrivit unui studiu la fel de amplu al site-ului Kiss No-Frog, din octombrie 2008, persoanele singure din grupa de vârstă douăzeci şi cinci-treizeci de ani petrec în medie trei ore şi jumătate pe săptămână pentru căutarea unui partener pe internet. Acest număr devine interesant dacă este comparat cu timpul destinat căutării unui partener în viaţa reală – şi anume doar o oră pe săptămână. Astfel, o dată la patru săptămâni ieşim patru ore sâmbătă seara pentru a cunoaşte pe cineva. Cei ce oferă servicii de speed dating aduc drept contraargument o eficienţă cât mai mare. Acolo unde înainte se schimbau doar poze (înfrumuseţate artificial) şi texte, se folosesc astăzi camere web şi voicechatul: celălalt poate fi văzut şi auzit „în timp

real”. Investițiile de timp și energie într-un interlocutor care pretinde a fi ceva ce nu este în realitate pot fi astfel evitate.

Posibilitățile de a ne testa pe noi înșine și de a ne îndrepta spre alți oameni cresc rapid datorită internetului. Ceea ce în situații reale adesea se dezvoltă inhibat și crispat, aici se desfășoară în joacă și cu ușurință. Căutarea unui partener de flirt sau de dragoste nu depășește numai spațiul real și se întinde dincolo de mediul înconjurător nemijlocit și mediul profesional. Ea depășește scrupulele și îndoiala de sine. Internetul devine astfel un al doilea „spațiu vital” individual și totodată un „spațiu al dragostei” cu calități proprii. Ce-i drept, până acum tinerii sunt cei care folosesc cu preponderență aceste spații. Și totuși, în viitor, vor deveni probabil cu adevărat hotărâtoare mai degrabă pentru cei trecuți de o anumită vârstă. Căci pentru ei, căutarea unui partener este de cele mai multe ori cu mult mai dificilă decât pentru tineri. Așa cum observa Schuldt, cei care profită de internet pentru începerea unei relații sunt în primul rând clienții cu un interes aparte și oamenii cu un deficit. Mame și tați monoparentali, precum și hipoacuzici, maniaci și seropozitivi – pentru fiecare grup există mai mult de un site propriu – „Spune-mi cu cine te-ntâlnești ca să-ți spun cine ești.”

Criticii flirturilor în rețea reproșează legăturilor amoroase pe internet lipsa romantismului. În loc de joacă și pasiune, domnește gândirea lucidă economică. Dacă acest reproș ar fi real, cei care își caută un partener pe internet s-ar comporta ca gena din teoria evoluționistă capitalistă a lui Richard Dawkins: ei ar fi permanent în căutarea unui beneficiu economic rapid pentru investiția lor. Pentru Schuldt, în schimb, pe internet se întâmplă exact contrariul: renașterea romantismului clasic: „Tocmai hipermodernul internet pare să se situeze într-o tradiție romantică. Anonimatul în e-mailuri și pe chat ne face să ni-i imaginăm pe ceilalți mai frumoși și mai pricepuți decât sunt în realitate și să ne prezentăm pe noi înșine așa cum dorim de obicei să ne vedem. Asta înseamnă că se poartă transfigurarea! Te poți îndrăgosti mai puternic de un străin invizibil decât de un partener în carne și oase. Această idealizare este pe de o parte un risc, întrucât ea îndeamnă la așteptări prea mari. Și totuși, ea este totodată profund romantică și înseamnă într-adevăr întoarcerea la modelele tradiționale de dragoste. În rețea, împreunarea fizică se situează nu la începutul, ci la sfârșitul cunoașterii. Dacă relațiile din zilele noastre sunt în majoritate relații de alcov, jocul dragostei pe internet, forțat de

împrejurări, nu se află printre ele. Din această perspectivă se poate vorbi despre o întoarcere la un ideal de dragoste platonic”.[115]

Dacă ar fi să se întâmple într-adevăr așa cum crede Galimberti, ca modernitatea să izoleze omul, sau, potrivit lui Ulrich Beck, să-l transforme într-un „sihastru” de masă, internetul îl scoate din această izolare. Mulţi sociologi, în schimb, văd doar riscurile, nu și șansa. Teama de contacte se adâncește, cei neantrenaţi social renunță la instruirea necesară. Privind în ansamblu însă, rețeaua arată totodată sihaștrilor de masă moderni și calea de ieșire din peșteră. Într-o cultură care în ultimele decenii a uitat să scrie, camerele de flirt de pe World Wide Web oferă noi spații destinate scrisului. Ce era scrisoarea pentru romantici este site-ul de matrimoniale pentru omul modern. Iar menestrelul modern se aseamănă uimitor cu cel medieval în ceea ce privește codul său riguros privitor la ce este cuviincios și necuviincios, în nevoia sa de spirit și originalitate și în situațiile concurențiale indirecte cu alți parteneri de flirt. Războaiele moderne între cântăreți nu mai au loc în castelul Wartburg ca în Evul Mediu, ci pe site: My net is my castle.

Ce s-a ales însă de vechiul home, de cuibul clasic, de celula societății burgheze, de căminul ideal – de familie?

109 Illouz (2007), p. 315

110 Illouz (2007), p. 316

111 Kamper (2001)

112 Galimberti (2007), p. 14

113 Schuldt (2004), p. 126

114 Schuldt (2004), p. 135

115 Illouz (2007), p. 321

13. FAMILIA IUBITĂ

CE RĂMÂNE DIN EA ȘI CE SE SCHIMBĂ

Familia este locul în care națiunea noastră își află speranța, în care aripile prind vise.

GEORGE W. BUSH

Mai puțini bani pentru plinul de benzină = mai mulți bani pentru prezervative.

RECLAMĂ LA STAȚIILE DE BENZINĂ JET (2002)

Familia ca voință și reprezentare

Werberat, consiliul german de reglementare a publicității, și Asociația Familiilor Catolice au fost unanim de acord: niciodată nu a existat atâta impertinență. Gata de luptă, ele au îndemnat la boicotul imediat. Ținta embargoului moral era operatorul de stații de alimentare cu combustibil JET. Concernul, filială a multinaționalei de produse petroliere ConocoPhillips,

sacrificase o vacă sacră. Pe panoul său publicitar zâmbea o familie de opt persoane, cu înfățișare de sectanți: cravate și gulere, cărare într-o parte, zâmbete debile. Dedesubt, mesajul: „Mai puțini bani pentru plinul de benzină = mai mulți bani pentru prezervative”. Și cu litere foarte mici: „Jet – de rest sunteți scutit”. „Pervers”, tuna și fulgera ministrul bavarez al familiei, „un mesaj brutal”, considera capul bisericii landului Hessen-Nassau. Societatea Internațională pentru Drepturile Omului, filiala din Germania, ridica degetul acuzator, spunând: „Atac la demnitatea umană!” Așa se vedeau lucrurile în anul 2002. Panoul a dispărut după câteva săptămâni.

Familia este un ideal sacru al societății noastre, mai sfânt ca niciodată. Cine este împotriva familiei nu se află departe de rasiști sau sexiști. Faptul că societatea din Republica Federală Germană nu este tocmai favorabilă copiilor nu schimbă cu nimic situația. Ideea de familie este de necontestat. Și dincolo de reclama JET, pe panourile de pe pereți zâmbesc într-o veselie copii fericiți, alături de părinții lor la fel de fericiți.

Pentru industria publicității, familia transpusă într-o postură romantică este un subiect cu un impact la fel de puternic precum cuplul romantic. Aparatele casnice nu se vând bine persoanelor singure. Pentru multe provizii, copiii sunt indispensabili, în primul rând la micul dejun (fiindcă persoanele singure nu iau micul dejun?). Și cel mai bine vândut produs este breakul, automobilul clasei de mijloc, destinat exclusiv familiilor și celor care se consideră astfel. Ce-i drept, contractele de împrumut pentru cumpărarea unei case se încheie, în reclame la fel ca în realitate, mai degrabă de cuplurile fără copii, și se întâmplă de asemenea ca tatăl să meargă singur cu micul Jonas la medic, însă tiparul familial este în continuare neschimbat. Și dacă, în realitate, în zilele noastre nu mai există televiziune de familie fiindcă fiecare preferă altceva, atunci copiii se uită totuși la „programe de familie”.

Familiile de tip patchwork, cu copii din căsătorii anterioare, foarte des întâlnite în marile orașe, sunt în schimb, ca și înainte, un tabu pentru publicitate. Un exemplu elocvent în acest sens a fost o reclamă la Volkswagen pentru modelul Sharan: un tătic își aduce fiica la mama ei, de care el este despărțit. Spotul a fost un eșec în raport cu publicul-țintă. Spotul următor ne arată un bărbat care își încarcă Sharanul cu bagajele de vacanță. Alături de el se opresc doi tineri, genul mișto car, care iau în râs rolul său

evident de cap de familie. În același moment apar pe neașteptate și urcă în mașină soția sa foarte suplă, cu părul blond-deschis, și cele trei fiice la fel de suple și cu părul la fel de blond. Tatăl zâmbește, pornește și îi lasă în urmă pe tinerii uluiți. Are cea mai senzuală familie din toate! Spotul este un mare succes, cu nenumărate vizionări pe You Tube.

Familia divizează societatea. Numărul susținătorilor familiei care nu au la rândul lor o familie este mic. Iar detractori ai ideii de familie care să aibă însă o familie abia dacă există. Potrivit chestionarului citat, efectuat de Spiegel în 2008, aproape jumătate din populația germană crede că fericirea ar sta în „a avea copii". Mai exact, dintre cei chestionați, 56% sunt femei și 48% bărbați. Ce-i drept, de ceva vreme, ideea de familie este „pe val" – însă numai ideea. Mai puțin de o treime dintre menajurile germane sunt familii. Nici măcar revalorizarea mediatică a familiei începând cu anii 1980 nu a putut să schimbe nimic. I s-a opus transformarea persoanelor singure avide de bani în aventurieri moderni (la bursă) spre sfârșitul anilor 1990. „Generația care conduce un VW Golf" se ridică ea însăși în slăvi ca „generația fără copii". Dar la fel cum revalorizarea mediatică nu a dus la o creștere a numărului de familii, nici tristețea jucătorilor la bursă sărăciți nu i-a făcut pe aceștia să revină rapid la relația mama-tata-și-copilul.

Motivul constă în scepticismul față de o relație la persoanele tinere din zilele noastre. Acesta este enorm și privește perfect impasibil la imaginea de familie corespunzătoare spiritului vremii. Fiindcă nu ideea de familie deranjează, ci doar lipsa șansei pentru întemeierea unei familii, iar campaniile de imagine nu schimbă situația. Cercetătorul german Gunter Schmidt, specialist în psihologia sexuală și a relațiilor de cuplu, alături de Sigusch, renumitul om de știință german specialist în sexologie, recunoștea în 2002 că doar 60% dintre cei cu vârsta peste treizeci de ani erau căsătoriți. În anii 1960, numărul acestora fusese de peste 90%. Probabilitatea ca o căsătorie încheiată în zilele noastre să se desfacă este de circa 40%, față de 13% în anii 1960. Statistic, numărul de copii per cuplu în Germania este de 1,4, în timp ce anterior era de 2,4. Este evident că peste două milioane de cupluri se despart în fiecare an – prin urmare, premise stabile pentru planningul familial nu există.

Imaginea de familie în publicitate atinge, ce-i drept, un stil de viață adesea visat, dar se bazează pe o realitate tot mai puțin existentă. În Germania,

familia anului 2009 nu este un lucru de la sine înţeles, ci un ideal, o reprezentare, un vis romantic, şi nu în ultimul rând o invenţie a publicităţii. În rutina zilnică, familia ideală este la fel de rară ca şi căsătoria ideală. Nu schimbă cu nimic faptul că multe familii tinere iau parte la fantezia colectivă despre familie şi continuă să o alimenteze. Reprezentarea despre o comunitate plină de iubire şi de armonie şi care oferă protecţie stă aproape întotdeauna la baza unei sarcini şi o însoţeşte. Ceea ce alţii nu reuşesc vrem totuşi să reuşim noi înşine.

În viaţa cotidiană a unei familii, cu compromisurile şi constrângerile ei, acest ideal este adesea supus unui test dur. Ne mişcăm între doi poli. Fie ne corectăm încetul cu încetul idealul despre familie, fie nu renunţăm la ideal şi ne înstrăinăm de partenerul care nu şi-a îndeplinit rolul aşa cum ne-am aşteptat. Când femeile se despart de soţii lor, într-o familie tânără, divorţul se petrece nu în ciuda, ci tocmai din cauza ideii (neîmplinite) despre familie. Şi cu cât mai înalt este idealul familial, cu atât mai mare este pericolul decepţiei. În plus, este deseori neglijat faptul că această problemă apare în timp, tot mai des şi la bărbaţi, care şi-au creat o altfel de reprezentare despre parteneră ca femeie şi ca mamă. Potrivit clişeelor, tatăl care se desparte este egoistul genetic neobosit, şi nu idealistul decepţionat de familie.

Aşadar, indiferent că se despart sau nu, ambii parteneri ţin cel mai adesea la idealul familiei. Cum însă acest ideal nu a fost niciodată în istorie atât de pretenţios ca astăzi, multe familii se despart: idealul inaccesibil al „familiei” distruge relaţiile adevărate. Chiar şi partenerii care, prin infidelitate, neglijenţă, lipsă de prevedere şi de responsabilitate, îşi pun în joc familia, cel mai adesea nu sunt lipsiţi de proiecţia unei familii ideale pe care şi-ar dori-o. Şi cu cât o familie frumoasă izbândeşte mai rar, cu atât este mai valoroasă în fantezia colectivă.

Cel mai sigur indiciu pentru această fantezie este „joaca de-a familia” cu accesoriile pe care le cumperi. Dacă altădată trei copii pe bancheta din spate a unui Volkswagen reprezentau o imagine potrivită, în zilele noastre, vânzarea de maşini break din clasa medie supravieţuieşte datorită familiilor mici, cu un singur copil. Şi cine trăieşte în Prenzlauer Berg din Berlin sau în Agnesviertel din Köln iubeşte nostalgicul pavaj de piatră cubică, însă pentru copil are nevoie de un cărucior cu arcuri, de peste 400 de euro. O cursă a înarmărilor

care nu în ultimul rând este favorizată de faptul că și tații împing cărucioare. Iar locuința proprietate personală ar fi „de-a dreptul mic-burgheză”, dacă n-ai fi nevoit s-o achiziționezi pentru a-l proteja pe micuțul Max ori pe micuța Sophia.

Multe cupluri cu copii din zilele noastre sunt mai degrabă îndatorate mai puțin ideii generale de familie decât partenerului. Dacă pentru generațiile anterioare, familia era o obligație firească, astăzi ea este o alegere, o demonstrație de nostalgie și de fantezie convențională. Așa-numitele „case de oraș”, în realitate reședințele-tip în suburbii, trezesc fanteziile burgheze, iar în marile orașe au devenit noile standarde familiale. Pentru individualiști, reședințele-tip reprezintă standardul pentru cea mai larg răspândită fantezie din zilele noastre, legată de viața cu copii.

Asta nu înseamnă o renaștere reală a familiei. Statistic, numărul familiilor care rămân timp îndelungat împreună nu crește, ci scade. Familia reală devine din ce în ce mai rară, ideea patetic-romantică de familie, așa cum este ea cunoscută din publicitate, din filme sau din cântecele lui Reinhard Mey, devine din ce în ce mai puternică. S-ar putea spune: tocmai pentru că în zilele noastre familia frumoasă a devenit atât de rară, aproape imposibilă, ea a ajuns să fie încărcată cu atât de mult idealism.

Ne trăim idealul mai intens decât altădată, însă suntem mai puțin pregătiți să facem ceva pentru a ne îngriji de el. Ce este valabil pentru romantismul nostru în dragoste este valabil și pentru romantismul nostru în familie. Nenumăratele noastre sentimente și așteptări au făcut ca ideea de familie să fie tot mai puțin înțeleasă de la sine. Reprezentările romantice, căutarea sensului și dorința de fericire nu sunt ingrediente pentru reușita sigură a unei familii. În practica de zi cu zi, ele se consumă, se estompează în certuri fără rost despre drepturi și obligații, în nenumăratele negocieri despre libertăți și constrângeri, despre spațiu liber și atribuții. Propriul nostru interes ne bulversează pasiunile și le întoarce cu susul în jos, în familie la fel ca în dragoste. Ceea ce spune Evav Illouz despre căsătorie și dragoste este valabil și pentru familie. Și ea este „supusă chibzuinței lucide în privința acțiunilor economice și căutării raționale a autosatisfacerii și a egalității în drepturi. Așadar, în nici un caz unui relativism amoral care, se presupune, ne-a distrus relațiile și «valorile familiei»”.[116] Care sunt însă, de fapt, valorile familiei?

Familia care nu a existat niciodată

Așa-numitele partide conservatoare sau burgheze – ambele concepte sunt derutante – clamează cu plăcere valoarea familiei, familia ca valoare sau chiar valorile familiei. Avem obligația să întărim familia, chiar să punem mai mult preț pe ea și de multe ori asta înseamnă să ne întoarcem „înapoi” la familie. Sună frumos, cald, apropiat și plăcut: înapoi la familie. Ne întrebăm doar: la care familie?

Potrivit sensului cuvântului, „familia” înseamnă comunitatea constituită din toți cei din casă, nu în sensul de mamă, tată și copil, ci în sensul de proprietate paternă. La romani, din familie făceau parte și servitorii, sclavii și animalele domestice. O definiție a familiei ca o comuniune conjugală cu copii există abia din secolul al XVIII-lea. Dar și pe vremea aceea, oamenii trăiau rareori în familii mici sau „nuclee familiale” fără alți aderenți. Forma familială normală în Europa și în întreaga lume a fost de-a lungul mileniilor familia mare. Unei astfel de familii îi aparținea o parte importantă a rudelor, din ea făceau parte frații și verii necăsătoriți, doicile și personalul casei, pupilii și argații. Atât țăranii, cât și orășenii trăiau în clanuri, la fel ca multe popoare primitive și nomade.

Născut într-o familie extinsă aparținând marii burghezii, Friedrich Engels nu avea deloc încredere în familia mică. El se împotrivea vehement ideii că tocmai nucleul familial ar fi tipul de uniune proprie speciei umane. Foarte interesat de biologie, și-a publicat în 1884 lucrarea Originea familiei, a proprietății private și a statului. Tocmai faptul că familia mică lasă înrudirea pe din afară ca pe o problemă nerezolvată demonstrează că ea își are originile fără îndoială în aceasta: „În timp ce familia continuă să dăinuiască, sistemul de înrudire se anchilozează, și în timp ce acesta continuă să existe în virtutea obișnuinței, familia se extrage din el. Cu aceeași siguranță cu care Cuvier, pornind de la un os provenit dintr-un schelet de animal descoperit la Paris, a putut deduce că acesta a aparținut unui marsupial și că marsupialul dispărut a trăit cândva acolo, cu aceeași siguranță putem să tragem și noi concluzia,

pornind de la un sistem de rudenie care ni s-a transmis din trecut prin istorie, că forma de familie corespunzătoare lui, astăzi dispărută, a existat cândva”.[117]

Chiar dacă argumentarea paleozoologică a lui Engels este mai degrabă amuzantă decât ştiinţifică – ideea şi mai amuzantă a antropologului Helen Fisher de a plasa apariţia familiei compuse din mamă-tată-copil în savana preistorică este cu siguranţă cea mai bizară reprezentare. Nu există indicii în sprijinul teoriei conform căreia strămoşii noştri trăiau în nuclee familiale. Mai plauzibil este că ei trăiau în cete, care nu sunt diferite de familiile mari ale comunităţilor de vânători şi culegători. Chiar dacă s-ar putea să fi apărut, ocazional, în istoria lumii, nucleul familial nu a fost în nici un moment modelul de referinţă al comunităţilor umane. El a devenit însă posibil prin apariţia legislaţiei sociale moderne. Atât timp cât tribul era dependent economic de proviziile fiecărui bărbat, aceştia trebuiau să-l aprovizioneze. Nucleul familial, în schimb, este un model asocial, care exclude financiar rudele şi membrii familiei aflaţi în nevoie. O ţară fără venituri şi pensii, fără protecţie a urmaşilor şi fără reţele sociale de ajutor nu-şi putea şi nu-şi poate permite nuclee familiale.

La nucleul familial ca formă de familie majoritară şi standardizată s-a ajuns abia la mijlocul secolului al XIX-lea şi, chiar şi atunci, doar în oraşe. Dacă în zilele noastre, catehismul Bisericii Catolice, în urma unei hotărâri din 1992, stipulează în scris nucleul familial ca fiind „celula primară a vieţii sociale”, cu certitudine acest lucru nu are valoare istorică. Până la urmă, Maria şi Iosif au rămas necăsătoriţi. Şi nici catolicii cei mai convinşi nu-i atribuie lui Iisus Hristos o naştere dintr-o căsătorie. Nucleul familial devine celula primară a vieţii sociale în primul rând din cauza unui impas – capul familiei nu mai putea hrăni tribul. În secolul al XIX-lea, ca urmare a revoluţiei industriale, în oraşe apăreau nenumărate familii proletare şi mic-burgheze. Lipsite de asigurare socială, ele depindeau cel mai adesea chiar şi de munca odraslelor. Iar pentru îngrijirea membrilor de familie lipsiţi de mijloace financiare nu existau bani. Nu lucrau doar bărbaţii, ci de multe ori şi femeile. Acestea sunt rădăcinile nucleului familial modern.

Căsătoriile din dragoste erau foarte rare în secolul al XIX-lea, iar fidelitatea bărbaţilor continua să fie neimportantă. Căsătoria era în primul rând o comunitate economică. Abia pe parcursul secolului XX ideea de căsătorie din

dragoste și de alianță bazată pe fidelitate s-a contopit cu ideea de nucleu familial. Acest model modern a atins punctul său ideologic maxim în Germania, între anii 1930 și 1960; o idee de familie pe care, ce-i drept, însăși partidele așa-numite conservatoare și burgheze nu și-ar dori-o în nici un caz renăscută în zilele noastre. Fără acordul soțului, soția nu putea munci. Nu putea nici măcar să-și deschidă propriul cont în bancă sau să semneze un contract. Femeile căsătorite găsite vinovate de infracțiunea de „infidelitate" ajungeau sărace după divorț. În schimb, violența domestică nu era pedepsită. În căsnicia din perioada miracolului economic, mama era responsabilă cu dragostea față de copii, nu tatăl. Activitățile comune ale tatălui cu copiii se limitau cel mult la sfârșitul de săptămână.

Dacă astăzi, în Germania, cuplurile căsătorite au un copil, ei se află într-o situație diferită. De la alocațiile pentru copii la ajutorul de șomaj și până la pensie, statul le garantează un sprijin elementar. Adulterul nu mai este pedepsit. Iar copiii, de regulă, nu aduc venituri familiei, ci sunt cel mai adesea un lux liber ales. Rețeaua socială a statului îi sprijină astăzi pe acrobații dragostei, să-și extindă dorința de intimitate comună asupra familiei. Cu cât familia este mai puțin determinată de constrângeri economice, cu atât mai mare este așteptarea față de sensul vieții.

Așteptările față de familie corespund astfel celor față de dragoste. Această atitudine este complet nouă, la fel și așteptările față de rolurile de mamă și tată. Familiile, așa cum sunt ele dorite și visate de îndrăgostiți în zilele noastre, n-au existat niciodată în acest fel – și dacă totuși au existat, au fost foarte rare. Cei care își întemeiază o familie se așteaptă în continuare la o dragoste reciprocă senină la care se adaugă dragostea din partea ambilor față de copil sau de copii. Ei așteaptă impuls și emoție, precum și armonie și liniște sufletească, la fel ca în iubirea romantică. Și își pun în continuare nădejdea în așteptări bine armonizate, înțelegere nemărginită și egalitate absolută în drepturi – pretenții care cu greu ar fi putut fi emise în anii 1950–1960.

Cadrul stabil pentru toate aceste pretenții în zilele noastre nu mai este de natură socială, ci de natură privată. Fiindcă ceea ce ține unită o căsătorie și o familie nu privește (neapărat) statul. „Obligațiile conjugale" în zilele noastre nu au o bază sub aspectul dreptului civil. Soții (soțiile) adulteri (adultere) au

voie să se recăsătorească. Iar taţii necăsătoriţi sunt, din punct de vedere juridic, aproape pe picior de egalitate cu cei divorţaţi. Ceea ce ţine o familie unită trebuie să se petreacă din interior, influenţa lumii exterioare este din ce în ce mai mică.

Consecinţele acestei evoluţii sunt cunoscute: nucleul familial cu partenerii căsătoriţi se înfăţişează astăzi tot mai mult ca un ideal, în realitate însă este doar un eşec printre multe altele. Concubinajul concurează cu căsnicia, oamenii divorţaţi trăiesc împreună, cuplurile locuiesc cu copii din relaţii anterioare, cuplurile homosexuale cresc copii adoptaţi, cuplurile căsătorite şi cele necăsătorite trăiesc în relaţii la distanţă, „familia homoparentală” reuneşte parteneri de acelaşi sex şi copii. Familia „binucleară” include şi partenerul care nu stă cu copiii, aflat la distanţă. Iar numărul mamelor şi taţilor care îşi cresc singuri copiii nu a fost nicicând atât de mare ca în zilele noastre.

Faptul că în prezent există, prin comparaţie, mai puţine nuclee familiale intacte nu este doar consecinţa unei „răsturnări complete a valorilor” stabilite. S-ar putea ca ideile de autorealizare, de pildă la femeile de carieră, să contribuie la această situaţie. Mult mai important este însă faptul că astăzi vrem să împlinim un ideal de familie care nu a existat niciodată la un asemenea nivel. Nucleul familial visat al zilelor noastre este modelul de familie cel mai exigent din câte se pot imagina: o comunitate a împlinirii de sine şi a fundamentării sensurilor pentru orice bărbat şi pentru orice femeie. Faptul că această „familie romantică” este mai mult decât un ideal trebuie să fie redemonstrat zi de zi de către fiecare cuplu. Şi această sarcină este extrem de solicitantă. Potrivit unui citat a lui Karl Valentin care se referea la artă: „Familia este un lucru frumos– cere însă mult efort”.

Nu există o „întoarcere” la familie, fiindcă sunt foarte puţini cei care vor să se întoarcă într-adevăr la un tipar de genul: „tati munceşte şi mami iubeşte copiii şi bucătăria”. Cu siguranţă pe vremuri mulţi părinţi aveau o viaţă mai grea, însă de aceea– probabil – aveau o conştiinţă mai puţin încărcată. Idealul familiei romantice schimbă aceste raporturi: că avem o familie nucleară sau o familie de tip patchwork, ducem astăzi, cei mai mulţi dintre noi, o viaţă mult mai bună, chiar dacă – din cauza reprezentărilor noastre ideale – avem adesea conştiinţa mai încărcată. Suntem în realitate mamele şi taţii perfecţi care ne-ar

fi plăcut să fim? Avem suficient timp pentru copiii noştri? Le dăm destulă dragoste? Le oferim suficientă siguranţă în relaţiile adesea turbulente şi obositoare? Şi mai putem fi în acest caz partenerul de dragoste tulburător şi plin de înțelegere?

Mama şi tata

Ce se află în spatele laturii comice involuntare are un sâmbure de adevăr: „Femeia modernă care a devenit conştientă de sine suferă în mare măsură din cauza contradicţiei că, potrivit predispoziţiilor sale, ea nu este doar o fiinţă individuală, ci că este înainte de toate o fiinţă aparţinând speciei. Ea consolidează cele învăţate aici atât în calitate de fiinţă individuală, cât şi în cea de fiinţă aparţinând speciei şi obţine astfel echilibrul. Dacă cea din urmă se consolidează prin reproducere şi cea dintâi prin dragoste, cea mai profundă dăruire este împletită cu cea mai profundă stimă de sine.”[118]

Medicul olandez Theodor Hendrik van de Velde, în cartea sa Die vollwertige Gattin. Anleitungen für die Frau und Ihre Helfer („Soţia în deplinătatea sa. Indicaţii pentru femeie şi ajutoarele sale”, 1933), s-a gândit la funcţia speciei şi aptitudinea de a iubi a sexului frumos. Titlul cu nevasta în deplinătatea sa era deja o variantă corectată a primei ediţii, apărute cu doi ani înainte. Această primă ediție vorbea despre „soția perfectă”, un atribut care o materializa prea mult pe săraca soție, după cum considera autocritic autorul.

În comparaţie cu majoritatea contemporanilor săi, van de Velde era un om al progresului. Se preocupa de noile provocări ale rolului femeilor şi bărbaţilor în societatea modernă. Şi şi-a dat osteneala să scoată un ghid sexual care trebuia să menţină stabilitatea căsătoriei chiar şi atunci când ambii, femeie şi bărbat, îşi doreau ca sexul să le aducă ceva. Într-un interval de doar şase ani van de Velde a bătut la maşină cinci ghiduri– Soţia perfectă, Aversiunea în căsnicie, Erotismul în căsnicie, Fertilitatea în căsnicie şi influenţarea acesteia de către dorinţă, precum şi Soţia în deplinătatea sa. A fost deschizătorul de drumuri al sexualităţii în lumea occidentală. În 1937, când şi-a pierdut viaţa

în urma prăbuşirii avionului în care se afla, ghidul său despre căsnicie ajunsese la peste 40 de ediţii. În 1928, van de Velde turnase deja filmul Căsătoria; în 1968 a urmat un remake.

Problema foarte actuală a lui van de Velde – cu mult înainte de feminism şi de mişcarea de emancipare din Germania Federală a anilor 1970 – era recunoaşterea faptului că, în secolul XX, femeia avea de jucat cel puţin două roluri în căsătorie, şi anume roluri contradictorii: acela de iubită pasională a bărbatului şi de mamă devotată şi grijulie a copiilor săi, ceea ce a făcut din soţie o servitoare pe două fronturi. Ca medic, olandezul şi-a dat însă osteneala de a găsi rezolvări tehnice la această dilemă. Astfel, el recomanda antrenarea muşchilor vaginului pentru a amplifica plăcerea şi a creşte capacitatea de reproducere. Însă o serie de noi probleme de natură psihică legate de roluri şi de căsătorie au rămas bineînţeles nerezolvate.

Ideea că relaţia de cuplu modernă, aşa cum a făcut-o cunoscută van de Velde, este o problemă organizaţională a prins tot mai mult începând din anii 1930; dar că soluţia ar fi pur tehnică sau ar ţine de sport este greu de abordat fără umor. Din tehnica de altădată s-a dezvoltat astăzi psihotehnica. Dragostea, romantismul, libertatea, individualitatea şi familia în zilele noastre se contopesc şi se confruntă în atât de multe feluri încât nici tertipurile, nici trucurile şi pronosticurile nu ar putea rezolva rapid problema.

Dificultatea nu constă doar în faptul că romantismul de la început se transformă chimic în cenuşiul cotidian. Puţin cenuşiu nu a distrus încă nici o relaţie şi nici o familie. Fără puţin cenuşiu în fundal, orice lucru multicolor îşi pierde farmecul, conchide Eva Illouz: „Împotriva pretenţiei populare după care căsnicia ar fi ameninţată de diluarea intensităţii emoţionale a «perioadei de început»", se poate susţine „că viaţa cotidiană– cu monotonia sa, cu grijile sale şi cu banalitatea sa – este polul simbolic de la care capătă sens momentele de exaltare romantică. Aceste momente sunt semnificative tocmai pentru că ele sunt efemere şi nu pot fi «salvate» în viaţa cotidiană. Intrarea în spaţiul «profan» al vieţii cotidiene nu marchează în nici un caz o «diminuare» a dragostei, odată cu ea începe mai degrabă un schimb ritmic cu modurile de interacţiune «sacre» romantice. Stabilitatea vieţii conjugale depinde de capacitatea de a menţine acest ritm".[119]

Mai problematice decât diluarea în timp a sentimentelor exacerbate sunt

teama și îngrijorările care survin imediat. Dragostea la care aspirăm plutește de cele mai multe ori în sfere atât de înalte, încât este permanent în pericol de a fi decepționată. Același pericol îl paște cu ușurință și pe capul familiei, și chiar de două ori. Pe de altă parte, așa cum s-a constatat deja, viața reală de familie nu mai are nimic în comun cu idealul romantic. Cel târziu, când copiii sunt la pubertate, romantismul vieții de familie este grav afectat. Oricum, mersul firesc al copiilor deveniți adolescenți este să nu mai fie romantici în ceea ce privește familia și să se elibereze din legătura strânsă cu părinții lor. Pe de altă parte, chiar și o familie cu un sugar reface în întregime hărțile unei relații. Chiar înainte ca micuțul să gângurească, să strige sau să îngaime pentru prima dată „mama” sau „tata”, în dragostea acelui cuplu, nimic nu mai este cum era înainte. Cu puțin timp înainte încă un aventurier, soțul iubit care ne topea inima trebuie acum să asculte că ține greșit lingurița cu piure de fructe. Nu este ușor să fii pregătit pentru o asemenea cerință. Și de unde înainte relația de dragoste ar fi trebuit să „vină” cu ceva în ceea ce privește plăcerea sexuală, stabilitatea emoțională și – după cum ne-a învățat Erich Fromm – chiar pentru „cunoașterea de sine”, scopurile și mijloacele s-au schimbat complet. Familiile tinere nu mai sunt comunități ale cunoașterii de sine; privirea care reclamă recunoaștere cade acum asupra micuțului.

Astfel stând lucrurile, familia este mai degrabă o tranzacție direct resimțită. Se câștigă ceva și se pierde ceva. Fiindcă nimic nu mai este ca înainte. Cine se joacă de-a familia în fanteziile sale rareori știe să se gândească la ceea ce pierde pe termen mediu sau poate chiar pentru totdeauna. Efectele existenței copiilor mici asupra sexualității părinților lor sunt deseori imense – rata raporturilor sexuale scade rapid. În perioada de alăptare, acestea sunt adesea întrerupte complet. Secrețiile de oxitocină și vasopresină sunt legate de copil, nu de partener. Dacă teoria mea despre dragostea sexuală ca triunghi părinți–copil–dragoste ar fi corectă, acest proces ar fi din punct de vedere biologic prea plauzibil: în dragostea față de copii, ea se întoarce la locul de origine. Iar dragostea sexuală devine vizibilă ca un triunghi sprijinit pe vârf, triunghi care o reprezintă.

Printre urmările pozitive ale acestei tranzacții se numără promisiunea unui nou „noi”, un spațiu al confirmării de sine la o dimensiune necunoscută. Familiile formează mici societăți în marea societate, cu roluri, interpretări reale, așteptări și așteptări ale așteptării. Într-o perspectivă idealistă, spațiul

pentru experimentarea de sine a cuplului se lărgeşte foarte mult. Practic însă, spaţiul devine aproape în orice privinţă mai strâmt: familia îţi consumă tot timpul. Iar rolul pe care tu îl joci în familie te împovărează într-un alt fel: din fiinţe percepute ca atractive sexual devenim „mami” şi „tati”. Cine, sub aburii hormonilor şi ai fericirii, nu percepe această situaţie dezamăgitoare în care se află trebuie să ia în calcul măcar dezamăgirea celor din afară: cea mai bună prietenă fără copii s-a înstrăinat încet, cel mai bun prieten fără copii se simte cel mai singuratic dintre toţi lupii.

Codul romantic devine un cod al familiei: emoţie versus monotonie, siguranţă versus nesiguranţă sunt şi aici cei doi poli. Familiile îşi constituie propriul sistem de sensuri. Şi cel mai adesea, ceilalţi nu te văd aşa cum eşti tu văzut în familie. Această observaţie este valabilă atât pentru părinţi, cât şi pentru copii. Nimic nu pare a fi cioplit într-o stâncă mai dură decât imaginea pe care o au părinţii, fraţii şi surorile despre cineva. Ceea ce datorită întâmplării şi raporturilor de talente şi însuşiri din familie se constituie drept caracter relativ devine o imagine absolută. Şi adolescenţii şi copiii mai mici vor fi cândva oameni în vârstă, iar în privinţa inteligenţei emoţionale, sociale şi raţionale, voi căuta mai târziu oameni diferiţi de fraţii şi de surorile din copilărie – cu toate acestea, vechile imagini îşi păstrează de cele mai multe ori rolul familial de-o viaţă. Şi nimic nu se corectează mai greu decât un clişeu familial.

Familiile creează noi obligaţii din foarte multe puncte de vedere. Şi obligaţia creează presiunea responsabilităţii. În era individualizării, cu presiunile sale permanente legate de nevoia de a alege, orice nouă învoială devine cu uşurinţă o pretenţie exagerată şi o suprasolicitare. Aşadar, nu este de mirare că astăzi o femeie din trei rămâne fără copii. Situaţia este şi mai complicată prin faptul că piaţa muncii – cel puţin în Republica Federală Germană – nu este încă suficient orientată spre familia modernă cu parteneri plătiţi dublu. Dacă în 1990, Ulrich Beck putea încă să scrie că societatea diagnostichează acest aspect ca pe un „eşec individual, cel mai adesea în rândul femeilor”, astăzi această afirmaţie îi priveşte aproape în aceeaşi măsură pe bărbaţi. Presiunea socială şi personală a aşteptărilor într-o relaţie pretinde o împăcare a biografiei personale cu cea casnică, şi asta atât din punct de vedere organizatoric, cât şi psihic.

Nu este de mirare într-o astfel de situaţie că reprezentările sociale şi imaginile

despre sine se amestecă. Într-o paralelă involuntară cu idealul persoanelor singure al curentului New Economy, feminista Judith Butler a dat, teoretic, lovitura de grație, încă din anii 1990, oricărei familii. Pentru specialista în filosofia culturii cu orientare homosexuală, romantismul heterosexual este deja o suferință greu scuzabilă. Fiindcă tradiția heterosexuală a dragostei romantice nu face decât să fixeze „femeile” și „bărbații” de prototipul pe care îl văd în oglindă. Cu alte cuvinte: romantismul creează clișee ale rolurilor în dragoste și împiedică femeile și bărbații să se poată regăsi pe ei înșiși și să-și afle sexualitatea fără a ține cont de clișeele rolurilor. Privind astfel lucrurile, familia nucleară romantică continuă să fie cel mai dur ciment care face finalmente mai compacte clișeele rolurilor. Mama într-o familie nucleară (tații o interesează mai puțin pe Butler) se reduce pe sine și renunță la toate modalitățile prin care omul, potrivit lui Butler, poate să se găsească în primul rând pe sine: prin jocul parodistic cu așteptările, prin refuzuri țintite și prin atacuri la adresa standardului cultural.

Ironia acestui diagnostic este că, în zilele noastre, mamele tinere din cartierele șic ale marilor orașe pur și simplu au strâns șurubul. Maternitatea este reinterpretată cu o nuanță de ironie: „Sunt mamă, și asta e bine!” Butler a fost înfrântă aici cu propriile arme. Fiindcă în cartierele șic de astăzi avem de-a face nu doar cu o punere în scenă ambivalentă a maternității, ci mai degrabă cu refuzul la adresa modelului prescris, de a nu te comporta ca o mamă: feminismul ajuns în acest punct își devorează mama spirituală. Christian Schuldt, de pildă, analizează scenele de familie din cartierul Prenzlauer Berg, tocmai din această perspectivă, ca pe o reprezentare de sine în spiritul timpului: „Tocmai exemplul Berlinului arată… ce funcție poate împlini astăzi nașterea copiilor, pe lângă cea de reproducere. Astfel, prezența părinților în lumea unui cartier «de fițe» din Prenzlauer Berg a devenit un fenomen pop normal, o modalitate de a-ți pune în scenă propria individualitate”.[120]

Mămicile cool și copiii lor îmbrăcați în haine de firmă, ca simbol al statutului și al unei anumite lumi, creează universuri ale confirmării de sine, diminuând ideea de „maternitate animală”. Privind astfel lucrurile, ele nu sunt cea mai proastă soluție, chiar dacă plac vizibil mai mult persoanelor în cauză decât celor din afară.

Firește că mămicile și tăticii de scenă din Prenzlauer Berg au o

reprezentativitate limitată pentru maternitatea și paternitatea din zilele noastre. Zece kilometri mai departe spre est, la Hohenschönhausen, lumea se vede altfel. Ceea ce se poate învăța cu toate acestea din exemplul părinților tineri cool este că familia și individualitatea nu trebuie în mod obligatoriu să se afle în contradicție. Individualizarea fiecărei persoane este și ea asediată de constrângeri și nu este un loc al dezvoltării libere și fără limite a capacităților proprii. Și reversul, familia, nu duce doar la noi constrângeri, ea renunță și la cele vechi. Unele posibilități de alegere, care devin constrângeri, se anulează reciproc. Când ai mai puțin timp liber, nu mai ești pus în fața problemei de a fi nevoit să alegi dintre mai multe variante. Limitarea voluntară de sine prin copii are, prin urmare, și avantaje. Cu familia – indiferent cum este ea văzută–, o formă mixtă de constrângere și libertate este înlocuită cu o altă formă mixtă constituită de constrângere și libertate. Libertățile și constrângerile sunt combinate altfel, însă nu neapărat mai puțin atractiv.

Efectul care stă la baza acestei aprecieri pozitive a fost intens analizat în anii din urmă. Firește, aproape toți părinții își iubesc copiii și își doresc să nu dea greș. Le aduc însă copiii, în realitate, atât de multă bucurie și fericire pe cât le place părinților să spună? Daniel Kahneman, laureat al premiului Nobel pentru economie și profesor de psihologie la Universitatea Princeton, și colegul său Alan Krueger și-au dorit să știe mai exact dacă este așa. Scopul lor a fost un sistem de măsurare a fericirii cât mai sigur posibil. Bănuiala lor era că, la chestionare, oamenii deseori se amăgesc pe ei înșiși. Cel care răspunde la majoritatea întrebărilor despre fericire își face de cele mai multe ori un fel de bilanț. Starea sa reală de fericire este însă adesea distorsionată și înfrumusețată. De aceea, Kahneman și Krueger nu au întrebat doar „Vă fac copiii fericiți?”, ci le-au cerut părinților să-și reconstituie ziua bucată cu bucată. Rezultatul a fost puțin măgulitor pentru cei mici. Cel puțin părinții americani considerau că traiul de zi cu zi cu copiii lor era aproape la fel de supărător precum cumpărăturile sau curățenia. Cu toate acestea, anterior, făcând un bilanț, menționau că dintre toți factorii de fericire, copiii ar fi cel mai important. Uitarea, se pare, face amintirea despre copii mai frumoasă. Iar sensul vieții este mai mult decât suma tuturor momentelor de fericire.

Familiile de elefanți

În marile orașe din Germania, doar o familie din două este nucleară. Iar în marile orașe din Franța, doar 30%. Celelalte familii sunt formate din mame sau tați care își cresc singuri copiii, familii adoptive sau, din ce în ce mai mult, familii recompuse, așa-numitele „familii de tip patchwork”.

Această formă de familie nu este nouă. Și în Vechiul Testament există familia de tip patchwork, în anumite cazuri chiar ca obligație. Dacă un bărbat murea prematur și lăsa în urmă o familie, fratele acestuia era obligat s-o preia ca și cum ar fi fost a lui. Toate religiile și mitologiile sunt adăposturi pentru cei din familii recompuse. Sus la Zeus sau Wotan, familiile combinate sunt la ordinea zilei. Și ce era drept pentru zei, era drept și pentru culturile mai timpurii. Basmele fraților Grimm abordează atât de detaliat tema recompunerii familiei încât ne indică peste secole cât de important și totodată exploziv era subiectul. Hänsel și Gretel, Cenușăreasa sau Albă-ca-Zăpada sunt victimele familiilor de tip patchwork, în toate cele trei cazuri, în urma morții premature a mamei biologice.

Cauzele care au dus la apariția unui număr atât de mare de familii de tip patchwork în zilele noastre s-au schimbat față de cele din trecut. Structura și problemele rămân însă deseori aceleași. Juridic privind, familia nucleară continuă să fie măsura tuturor lucrurilor. Însă acceptarea familiilor de tip patchwork în societate a crescut constant în ultimele decenii. Cel puțin în orașele mari, a devenit un stil de viață absolut normal. Copiii din familiile de tip patchwork nu mai sunt persoane nesociabile, ci parte a unui model de viață perfect acceptat pretutindeni.

Avantajele și dezavantajele familiilor de tip patchwork pentru dezvoltarea copilului sunt greu de analizat. Situațiile sunt încă deosebite, cazurile prea greu de comparat. Există familii recompuse reușite și nereușite, cu puține sau cu multe conflicte, nimic deosebit față de familiile nucleare. Despărțirile părinților pot declanșa traume la copii și / sau pot detensiona situația familială. Iar noul partener sau noua parteneră poate fi o distribuție mai bună decât tatăl sau mama– dar și una mai proastă. Uneori, tatăl biologic și tatăl adoptiv se află într-o concurență acerbă, alteori nu. Uneori, copiii nou-veniți se integrează mai bine, alteori există conflicte neîntrerupte pentru atribuții, competențe și simpatie. Familia de tip patchwork cu literă mare nu există.

Se fac presupuneri că indivizii proveniţi din familii de tip patchwork îşi formează mai uşor deprinderi la care copiii proveniţi din familii nucleare au mai greu acces. Această deosebire este importantă întrucât familiile nucleare în decursul ultimelor decenii au devenit tot mai mici, ajungând la tipul de familie cu un singur copil. Or, capacitatea de a putea împărţi, de a evita situaţiile sociale complicate, de a ajuta şi de a media, de a-şi manifesta sentimentele, de a prevedea şi de a cântări interesele celorlalţi sunt mai uşor de antrenat în familiile mari şi în familiile de tip patchwork decât la modelul modern tată-mamă-copil. Desigur, până acum nu a existat nici o examinare obiectivă îndelungată, nici studii aprofundate pe această temă.

Pentru dragostea romantică, familia de tip patchwork are cu siguranţă unele avantaje incontestabile. Cu cât despărţirile sunt mai lesne acceptate social în zilele noastre, iar căsătoriile şi relaţiile se desfac oarecum amiabil, cu atât spaţiul de libertate al cuplului se măreşte. Modele în care copiii îşi petrec sfârşitul de săptămână şi timpul liber o dată la tatăl biologic, o dată la mama biologică servesc intereselor de tip romantic atât ale fostului, cât şi ale noului partener.

Odată cu familia de tip patchwork ca un caz de normalitate– posibil chiar ca formă de familie dominantă în viitor – se schimbă firește mai multe aspecte. Nu doar faptul că, în zilele noastre, cuplurile despărţite rămân psihic mai puternic unite, ci și faptul că rudele, în special bunicii, apar tot mai mult în peisaj. S-ar putea spune că niciodată nu au fost atât de valoroși ca astăzi, în orice caz raportat la ultimii o sută de ani. Când mamele și taţii singuri sunt nevoiţi să împace atât copilul, cât și profesia, iar familiile de tip patchwork îşi pun de acord diversele interese, bunica și bunicul sunt la mare căutare: sar în ajutor tot mai des, cu regularitate și devin indispensabili. Când cadrul familiei nucleare se destramă, scrie Karl-Otto Hondrich, „transferăm o parte într-un alt cadru, altor persoane. Acestea sunt de preferinţă părinţi, fraţi, surori, bunici, mătuși, unchi, veri și verișoare, prieteni din copilărie, prin urmare, persoane de mare încredere”.[121] „Înrudirea osificată” a lui Friedrich Engels este din nou vie.

Observaţia că tocmai destrămarea familiei nucleare consolidează legăturile familiale tradiţionale taie de-a dreptul liniile de front ale conservatorilor și ale stângiștilor. Pe de o parte, „familia mai multor generaţii” este un model

conservator și burghez – tip de familie anterior familiei nucleare. La fel ca înainte, ea este o comunitate pentru situații de necesitate, determinată de lipsa de timp și de bani a părinților și a părintelui care își crește singur copilul. Pe de altă parte însă, necesitatea apare și din alte motive: din legătura între biografia profesională și cea casnică și din foarte modernele conflicte de interese ale părinților biologici. Familiile extinse din ziua de azi, care includ și prietenii, trăiesc în doar foarte puține cazuri sub același acoperiș, ele sunt mai degrabă „multilocale", risipite în multe locuri – transportul modern făcând posibil acest lucru.

William Hamilton, care, ne reamintim, pusese „adaptarea totală" a indivizilor biologic înrudiți în centrul teoriei sale, are motive de bucurie. Astăzi rudele se îngrijesc de reușita reproducerii membrilor familiei, așa cum nu s-a mai întâmplat de foarte mult timp. Dar de aici nu rezultă nici o regulă obligatorie. O altă chestiune neclarificată este modul în care practica actuală trebuie să se continue în viitor. Dacă este adevărat că, așa cum crede Hondrich, mișcarea nu evoluează „dinspre relațiile și constrângerile tradiționale spre relațiile alese, ci exact invers"[122], iar familia de origine capătă tot mai multă greutate – ce face în acest caz generația următoare, care deja nu mai provine masiv din familii nucleare? „Viitorul" devine o problemă tot mai complicată. Uneori, bunicii și mătușile sunt mai puțin implicați, alteori mai mult. Iar competențele se contopesc. Puntea spre rădăcini, pe care Hondrich a numit-o „covalență", își găsește din ce în ce mai greu un țărm stabil.

Ceea ce eu mi-aș putea reprezenta în această situație ar fi uniunile familiale care au unele caracteristici comune cu stilul de viață al elefanților. Elefanții trăiesc în familie, o formațiune constituită din mame și mătuși, bunici și surori ale bunicilor, copii și nepoți. Animalul conducător este una dintre femelele bătrâne și experimentate. Ea dă familiei coeziune și o orientează, stabilește diferitele coduri de comportament și „valorile". Ce lipsește aici sunt masculii. Aproximativ la vârsta de doisprezece ani, se petrece ceva straniu cu tânărul elefant mascul. Când vine iarna, el secretă o cantitate enormă de testosteron, care îi alterează simțurile. Concentrația de hormoni sexuali crește de 60 de ori. O secreție neagră iese din glandele sale temporale, rădăcina trompei se umflă, masculul miroase îngrozitor a transpirație și a urină, iar prepuțul se colorează în verde. Persanii numeau musth această transformare demonică a elefanților lor de luptă. În această stare, masculul de montă

devine insuportabil pentru familie. Din acest moment, el umblă prin pădure şi savană, singur sau în grupuri de masculi celibatari. Dacă, după un timp, se apropie de cireadă, o face pentru că o nouă secreţie de testosteron îl face să simtă nevoia de împerechere. Însă se poate apropia de o femelă şi se poate împerechea cu ea doar departe de ceilalţi. Cu familia nu mai are niciodată nimic de-a face.

Elefanţii nu sunt oameni. Iar înrudirea dintre ei se termină cu faptul că atât elefanţii, cât şi oamenii, sunt mamifere. Două specii printre alte cinci mii. Trimiterea la structura familială a elefanţilor este, prin urmare, cu totul altceva decât o comparaţie în sensul psihologiei evoluţioniste. Ceea ce îmi aminteşte de elefanţi în societatea noastră occidentală nu este doar „societatea orfană de tată", deplânsă deja de mai mult de un deceniu. Numărul taţilor care întorc spatele familiei lor continuă să fie şi astăzi mare, însă începând din 1990, nu a mai crescut. Iar bărbaţii care trăiesc în comunităţi de celibatari le părăsesc de cele mai multe ori după studenţie. Mai importantă în această comparaţie este însă structura familiilor mari. Familiile noastre de origine sunt încă grupuri mici, strâns înrudite prin sânge. Şi totuşi, cu cât familiile recompuse se dezvoltă, cu atât comunităţile noastre viitoare se vor înmulţi – atât genetic, cât şi social. Şi nu m-ar mira ca în aceste comunităţi femeile să ocupe o poziţie-cheie.

Dacă această evoluţie va urma cursul actual sau un altul nu se ştie, putem doar să speculăm. Nu depinde doar de dinamica psihologică a societăţii, ci şi de cea economică. Cu cât suntem mai puţin bogaţi, cu atât posibilităţile noastre de a alege sunt mai limitate. Frigul şi foamea au unit întotdeauna trupurile şi sufletele. Iar într-o eră a regresului economic, fanteziile legate de împlinirea de sine sunt şi ele mai puţine. Astfel privind lucrurile, în era crizei economice, o renaştere a modelului familiei tradiţionale nu este complet neverosimilă.

116 Engels (1962), p. 38

117 van de Velde (1933), p. 7

118 Illouz (2007), p. 317

119 Schuldt (2004), p. 163

120 Hondrich (2004), p. 52

121 Hondrich (2004), p. 53

122 Spencer (1877), p. 116

14. SIMȚUL REALITĂȚII ȘI SIMȚUL POSIBILITĂȚII

DE CE ESTE DRAGOSTEA ATÂT DE IMPORTANTĂ PENTRU NOI

And I may be obliged to defend

Every love, every ending

Or maybe l've a reason to believe

We all will be received

In Graceland.[123]

PAUL SIMON

Visul lui Spencer

„Este uşor de înţeles faptul că pregătirea celor mai înalte capacităţi intelectuale trebuie să meargă întotdeauna mână în mână cu progresul social, precum cauza şi efectul."[124] Cu cât sunt mai complicate conexiunile sociale ale culturii, cu atât mai abil și mai deștept va fi omul. Și cu cât este omul mai

abil, cu atât mai complicată va fi cultura sa. Când economistul şi filosoful Herbert Spencer (1821–1903) scria aceasta, lumea se afla la începutul unei revoluţii. Charles Darwin publicase deja Originea speciilor. Şi ceea ce Darwin credea că a descoperit în 1859 a transferat Spencer asupra societăţii: principiul unei evoluţii care nu poate fi oprită, a unui progres social dat de natură. De la stele până la om, trecând prin tunelurile cârtiţelor, totul tinde spre îmbunătăţire şi perfecţionare – spre armonia cât mai perfectă.

Nu se impune oare să se cunoască pur şi simplu „principiile" care stau la baza acestei dezvoltări cosmice pentru a înţelege totul – şi implicit tot ce este uman? Visul lui Spencer de a analiza omul, de la biologie trecând prin psihologie şi sociologie până la etică, este astăzi mai actual ca oricând. El – şi nu Darwin– este tatăl sociobiologiei şi psihologiei evoluţioniste. Cu toate acestea, ideea că principiile şi substanţele subsolului biologic se regăsesc şi în parterul psihologic, la etajul întâi al sociologiei şi în mansarda moralei, este astăzi perimată. Nu există o cale care să ne conducă direct de la gene şi hormoni până la sentimentele încâlcite de dragoste din prezent, la conflictele dintre sexe şi la problemele familiale. Şi este nevoie de o mare porţie de naivitate şi de îndrăzneală, având în vedere bibliotecile supraaglomerate cu lucrări de psihologie, sociologie şi filosofie, pentru a reduce toată această cunoaştere la nişte principii biologico-evoluţioniste.

Din curiozitate, am realizat în cercetările mele despre dragoste aceeaşi etajare de la biologie, trecând prin psihologie la sociologie, pornind de la prezumţia că la fiecare nivel acţionează ceva caracteristic şi nou. În mod sigur ultimul etaj nu ar putea exista fără cele de dedesubt. Dar cu fiecare nou etaj în parte, apar noi greutăţi şi legităţi proprii. Genele noastre ne obligă să ne înmulţim. Libidoul ne împinge să ne satisfacem dorinţele sexuale. Emoţiile noastre ne determină să le interpretăm drept instinct sau sentimente de dragoste. Sentimentele noastre de dragoste declanşează gânduri pline de dragoste. Gândurile noastre pline de dragoste ţes reprezentări şi stârnesc aşteptări. Dar în toate situaţiile se întâmplă astfel: logica genelor noastre nu este logica dorinţei noastre, logica dorinţei noastre nu este logica sentimentelor noastre, logica sentimentelor noastre nu este logica gândirii noastre, iar logica gândirii noastre nu este logica acţiunilor noastre.

Evoluţia umană, dacă vrem într-adevăr să înţelegem, trebuie să fie

psihologizată, şi nu numai să naturalizeze psihicul. „Acolo unde începe psihologia încetează monumentalitatea”, scria filosoful de douăzeci şi şase de ani Georg Lukács, în anul 1911, în lucrarea sa Sufletul şi formele. Deoarece acolo „unde începe psihologia nu mai sunt fapte, ci numai motive ale faptelor; şi ceea ce are nevoie de motive, ceea ce suportă o motivaţie şi-a pierdut orice stabilitate şi lipsă de echivoc. Dacă rămâne ceva printre dărâmături, torentul motivelor înlătură totul în cale”.[125]

Lukács nu se gândea la psihologii evoluţionişti atunci când scria, pentru că aceştia nu existau încă. Nici măcar înaintaşii lor, social-darwiniştii, nu erau inamicii lui. Pentru el, conta întrebarea: ce merită să se scrie şi să rămână scris din tot ceea ce se povesteşte despre oameni? Deoarece omul este mult mai mult decât ne dezvăluie suma faptelor sale. Un cercetător extraterestru, care ar privi viaţa noastră cotidiană printr-un binoclu, ar considera probabil că tot ce facem este foarte plictisitor: dormim, ne îmbrăcăm, mâncăm, mergem, stăm pe scaun, vorbim, ne dezbrăcăm din nou, ocazional facem sex şi ne culcăm din nou. Ceea ce ne face să fim ceea ce suntem sunt de fapt intenţiile noastre, motivele, dorinţele, impulsurile, atracţiile şi contrazicerile noastre, insatisfacţiile noastre, inconsecvenţa noastră, lipsa noastră de hotărâre, abisurile noastre. Şi, fără toate acestea, nici evoluţia noastră recentă nu ar fi de înţeles, nici permanentele modificări, iraţionale, capricioase, fluctuante ale dinamicii dragostei şi sexului, pe care le cunoaşte astăzi societatea.

Ceea ce ţine de cea mai adâncă intimitate a dragostei nu este o lege a naturii. Ceea ce ţine dragostea laolaltă este un cuvânt – noţiunea de „dragoste” fără de care, aşa cum menţiona La Rochefoucauld, oamenilor nici nu le-ar da prin cap să se îndrăgostească. Noţiunea de dragoste şi reprezentarea noastră romantică despre ea generează nu numai formatul, înfăţişarea, ci şi legitimitatea să ne îndrăgostim de un om şi să vrem să ne legăm de el pe viaţă. Această legitimitate este necesară şi importantă. Aşa cum am spus în Capitolul 6, această nevoie a noastră de dragoste sexuală nu este o pulsiune şi nici o necesitate dictată de evoluţie. Într-o măsură mult mai mare este o cheie de boltă, un produs secundar al inteligenţei noastre emoţionale, asemănător religiozităţii noastre. Dacă privim problema din punct de vedere biologic, dragostea unei mame faţă de copiii săi are un sens, dar nu şi dragostea dintre bărbat şi femeie – ea chiar se opune total optimizării genei noastre.

Legitimitatea dragostei sexuale în cadrul formelor şi convenţiilor sale sociale ne permite să interceptăm pierderea legăturii intense dintre părinţi şi copii şi să proiectăm nevoia noastră de iubire într-un mod „dezordonat” asupra partenerului de sex. Acest lucru are mai multe urmări. Pe de o parte, experienţa noastră de dragoste din copilărie rămâne determinantă toată viaţa pentru proiecţiile „dezordonate” asupra partenerului nostru în viaţa sexuală. „Harta dragostei” noastre este trasată dinainte ca noi să sărutăm pentru prima dată băiatul sau fata visurilor noastre.

Pe de altă parte, nu există neurochimie a iubirii sexuale, nu există un „modul” romantic în creier. Deoarece iubirea sexuală nu este, după toate aparenţele, biologic necesară şi nici nu are sens, din perspectiva evoluţiei, creierul nostru nu s-a adaptat la această situaţie. Chimia plăcerii corporale, chimia excitaţiei sufleteşti şi chimia sentimentului de protecţie, de siguranţă şi de încredere se întâlnesc în creierul nostru numai superficial, pe un hol. Această descoperire străbate istoria culturii occidentale ca o „ştiinţă mută” până la începutul epocii burgheze. Abia acum se ajunge la „experimentul universal”, şi anume să doreşti să ai totul la un loc – se inventează „romantismul”. Romantismul comasează domenii separate în mod ordonat, respectiv dorinţa sexuală, pasiunea şi relaţia (legătura), într-un mod dezordonat, sperând să le unească pe toate într-un întreg perfect.

Stimulările sexuale şi cele ale relaţiilor nu sunt doar tangente, ci „dragostea romantică” avansează la nivelul de aşteptare legitimă de la partenerul de sex. Dragostea, îndrăgostirea şi sexualitatea – astăzi tindem să le considerăm o unitate, ca şi cum iubirea romantică ar reprezenta normalitatea, şi nu excepţia. Credem ca în vremurile trecute în bunul şi iubitul Dumnezeu. Şi visăm în continuare să mergem pe acest ultim drum sfânt cu o caleaşcă a familiei, fără ca roţile ei să stârnească praful cărării luminate.

În realitate, dimpotrivă, totul zboară în toate direcţiile: pentru dragoste în sensul legăturii şi înţelegerii este bine atunci când partenerul nu schimbă în viaţă prea mult din ceea ce este esenţial; pentru dragoste ca revendicare de stimuli şi excitare nu este nimic mai bine decât o relaţie a schimbării şi a unor permanente revendicări faţă de partener. Partenerul dintr-o relaţie turbulentă duce dorul unei constanţe. Partenerul dintr-o relaţie liniştită doreşte schimbare şi excitare – în orice caz atâta timp cât este încă vorba despre

„dragoste”, și nu numai de parteneriat. Relațiile sunt, așadar, ori prea complicate, spinoase, ori prea plictisitoare – între aceste două extreme trebuie să existe ceea ce se numește „dragoste adevărată”. Privind problema biologic, ne dorim un concert de viori, chitare electrice, harfe și timpane. Vrem să avem parte de furtunile dopaminei și de liniștea serotoninei. Vrem melodia lină a tandreței oxitocinei și vârtejurile fenietilaminei.

Gata cu visurile! În existența noastră de zi cu zi, știm că viața nu este un concert la cerere. Tot mai mulți oameni se comportă într-un mod familiar, în pas cu vremurile. Atunci când așteptările și realitatea nu corespund, desfășurăm nevoia noastră de funcții și facem împărțirea muncii la nivel neurochimic și psihologic. Gătim acasă, flirtăm pe internet, căutăm parteneri de sex speciali și încercăm să simțim afecțiune și securitate la cei mai buni prieteni ai noștri. Fără să fim conștienți de asta, comportamentul nostru călătorește înapoi în perioada de dinainte de romantism; sexul și afecțiunea se despart. Cei care iubesc frumusețea carnală se orientează spre plăcere; cei care îndrăgesc spiritul creează și hrănesc legătura.

În toate acestea, suntem sprijiniți de bunăstare și de timpul liber. Drept care noi astăzi nu mai trebuie să devenim adulți – înțelegând prin asta că am ajuns la maturitate și gata. Cine este cruțat de presiunea selecției unui mediu înconjurător nemilos, cine nu are motive să se teamă de foame, frig, război și nevoi, acela poate să rămână în căutare; adică, în căutarea contopirii romantice, în măsura în care relația fizică nu mai servește la reproducție.

Dacă este adevărat ceea ce medicul francez Emil Devaux a recunoscut în anii 1920, și anume că omul are capacitatea de a învăța o perioadă lungă de timp deoarece o parte considerabilă a creierului său este formată abia după naștere, înseamnă că afirmația este valabilă și pentru cultura sa. Devaux a numit creșterea ulterioară a creierului „neotenie”, iar aceasta înflăcărează inteligența noastră. Bazându-mă pe această afirmație, îndrăznesc să vorbesc despre „neotenia culturală”, despre maturizarea întârziată a omului, datorită bunăstării și a timpului liber. Neotenia culturală ar fi șansa (sau blestemul) care face ca noi, în societățile noastre moderne, să nu ne mai maturizăm de-a lungul vieții. Și așa cum un nou-născut pare să fie neajutorat față de un pui de maimuță, tot așa de neajutorați suntem noi în neotenia noastră culturală în comparație cu procesele de maturizare ale înaintașilor noștri.

Sintagma midlife-crisis este astăzi aproape dispărută. Motivul: oamenii din lumea occidentală trăiesc astăzi într-o permanentă midlife-crisis. Ea începe cel mai târziu după ce-am ajuns la douăzeci şi ceva de ani. Astăzi ne îndreptăm repede spre mijlocul vieţii şi rămânem acolo mult mai mult. Hrana, medicina şi mediile îşi aduc astăzi contribuţia ca tineretul să se maturizeze în societăţile de consum prospere într-un ritm care îţi taie respiraţia. Şi toţi vor să trăiască cât mai mult posibil fără să îmbătrânească. Mersul la sală şi înfrumuseţarea corpului, meditaţiile şi hrana sănătoasă trebuie să ne conserve. Dorim să căutăm veşnic fără să ajungem undeva. Ne face plăcere, dar în acelaşi timp este şi obositor.

În cadrul unor astfel de proiecte de viaţă neotene, ideea romantică a familiei-nucleu devine un stadiu de trecere. De asemenea, chiar şi atunci când pare să fie surprinzător de stabilă, ea nu mai este un proiect de viaţă. Cu toate că întemeierea unei familii este împinsă din ce în ce mai mult spre o perioadă mai târzie, perioada care urmează după ce copiii părăsesc familia este mai mare decât cea de amânare de la început. Speranţa de viaţă a oamenilor în Europa de Vest se situează astăzi în jurul a şaptezeci de ani. S-ar putea ca în viitorii treizeci, patruzeci de ani, această medie să crească până la nouăzeci de ani sau chiar mai mult. Atunci când copiii pleacă de acasă, oamenii se află în mod real la mijlocul vieţii lor. Consecinţele sunt deja prefigurate. Nu numai bărbaţii, ci şi femeile îşi păstrează interesul pentru viaţa sexuală, chiar dacă procrearea nu mai intră în discuţie. Dinamica emoţională a femeii nu mai corespunde dinamicii sale biologice.

Forme de comportament cu un sentiment dezordonat

Nici un animal – presupune etologul olandez Frans de Waal– nu este aşa de „chinuit de conflicte lăuntrice” ca omul.[126] În ceea ce priveşte sentimentele sale de dragoste, romantismul a idealizat fuziunea cu partenerul, astfel încât viaţa pare să nu mai aibă aer. Nu este, deci, de mirare că acest moment, extatic la început, a fost gândit numai ca un instantaneu. Faptul că domină viaţa noastră este numai o operă de ficţiune. Secolul al XIX-lea a transferat

acest gând, într-un mod izolat şi ezitant, la realitatea de zi cu zi. Şi abia secolul XX a făcut din aceasta o atitudine de aşteptare generală la adresa dragostei. Conflictele actuale haotice dintre bărbat şi femeie – fidelitate şi nestatornicie, autorealizare şi familie – sunt urmarea. Astfel de „jocuri ale realităţii" nu şi-au găsit locul de-a lungul secolelor fiindcă cerinţele lor nu erau legitime.

Toate acestea arată în ce pericol se află relaţiile noastre de dragoste actuale, deşi ele nu imposibile. Aşa cum scrie Eva Illouz, pătura de mijloc şi cea superioară au cele mai bune premise pentru a trăi într-adevăr starea de romantism, „deoarece dispun de condiţiile economice şi culturale necesare; practica modernă a iubirii este în acord în general cu identitatea sa socială, dar se armonizează în mod special cu identitatea muncii. Aceasta înseamnă că persoanele care au o situaţie materială bună au acces fără probleme la utopiile lor, dar cu toate acestea, nu au sentimentul clar al valorii şi al identităţii în dragostea romantică.[127]

Lipsa sentimentului valorii şi al identităţii la clasa de mijloc nu este o consecinţă a egoismului exagerat şi a moralei sexuale neînfrânate. Într-o societate de consum care, pe lângă şansa oferită individualismului, aduce cu sine şi constrângerea individualizării, valorile explodează. Nu lipsa valorilor, ci un prea plin de valori determină azi pierderea orientării. Între sentimentul „adevărat" şi obiectele cumpărate, între romantismul bunăstării şi cel al inimii te poţi pierde uşor. Chiar şi concediul fără partener în Caraibe poate fi romantic; partenerul fără Caraibe însă, nu.

Nu avem mai puţine valori decât înainte, ci mai multe. Tânjim după fericire într-o relaţie; iar fericirea fără relaţie este portiţa de evadare. O relaţie fără fericire însă nu este o soluţie. Aşteptările noastre actuale au estompat de mult timp fostele noastre pretenţii. În ierarhia atractivităţii indivizilor, astăzi te plasezi mai sus dacă ai ceva deosebit decât dacă eşti o persoană de încredere. Şi fiecare gest de individualitate creşte valoarea unui potenţial partener. Cine mai doreşte astăzi un partener „de rând", care nu se remarcă prin nimic? La fel ca vedetele de la Hollywood, mai ales persoanele tinere îşi creează un plus de importanţă prin alegerea partenerului. Un partener special ne face şi pe noi speciali.

Paradoxul este următorul: ce vrem noi de la dragoste şi ce vrem noi în

dragoste sunt două lucruri care nu se potrivesc deloc. De la dragoste vrem stabilitate și atașament, în dragoste vrem libertate și emoție, excitare. În mințile noastre se zbenguie fanteziile, făcând o permanentă schimbare de locuri între realitate și ficțiune.

Aspectul negativ este că nu mai suntem de încredere unii pentru ceilalți, suntem imprevizibili, atât pentru noi înșine, cât și pentru alții. Nici un scenariu al lui Sternberg nu clarifică rolul pe care îl avem astăzi și nu îi conferă durabilitate în timp. Prin schimbarea partenerului, ne schimbăm în funcție de condiții și caracterul. Și cunoaștem clișeele, atât pe ale noastre, cât și pe ale celorlalți. Industria dragostei a scotocit prin toate ungherele psihicului nostru, căutând produse romantice – în film și televiziune, în reclamele de pe orice cutie de praline. Ceea ce considerăm a fi fanteziile noastre nu sunt în nici un caz numai ale noastre.

Pozitiv, în schimb, este faptul că nu mai putem fi șocați așa de ușor. Nimic nu ne mai este străin, și asta nu numai în domeniul sexualității. Cel puțin teoretic. Conflictele între sexe nu ne găsesc nepregătiți. Copiii noștri cunosc aceste conflicte din serialele de la televizor, cu mult înainte să se confrunte cu ele pentru prima dată. Ceea ce pe vremuri șoca, surprindea, deranja este astăzi universal cunoscut. Măsura psihologică crește odată cu obișnuința. Tânărul Goethe care a izbucnit în lacrimi de admirație în fața catedralei din Strasbourg este astăzi un nebun pentru școlarii care mestecă gumă. Și la fel de greu este să ne imaginăm astăzi că filosoful Walter Benjamin a fost atât de copleșit în 1920 de zgomotul făcut de metrou la viteza de 40 de kilometri pe oră, că s-a temut să nu își piardă cunoștința.

Dragostea romantică este în prezent o chestiune de care suntem mult mai conștienți decât eram în trecut. Nu ne mai surprinde, o cunoaștem cu mult timp înainte să se apropie de noi. Și se cunosc și capcanele care ucid atât de ușor romantismul. Curajul în fața sentimentului și precauția în fața amenințărilor zilnice ale acestuia însoțesc din primul moment dragostea. Jocurile personale cu realitatea pot să fie de fiecare dată noi; modelele le cunoaștem însă de mult. Așteptările și așteptările așteptării nu sunt mai puțin decepționate ca înainte, iar durerea pe care o provoacă aceste dezamăgiri nu s-a diminuat nici ea. Când suntem la vârsta potrivită, tânjim după o familie completă, dar nu poate să ne mai mire în totalitate că nu ajungem să o

realizăm.

Un lucru este cert: cu cât este mai difuză împărţirea rolurilor în relaţiile de cuplu şi de familie, cu atât este mai mare potenţialul unor conflicte posibile. La fel de sigur este de asemenea că pentru o relaţie normală sau o căsnicie partenerii nu au fost niciodată până acum atât de bine informaţi în legătură cu problemele actuale. Ceea ce bunicii mei nu discutau niciodată este astăzi de la sine înţeles pentru noi, bărbaţi şi femei deopotrivă. Ceea ce înainte se cânta şi se scria despre dragoste, astăzi este dezvăluit de parteneri într-un mod cât se poate de concret. Chiar dacă unuia sau uneia îi vine greu s-o facă.

O perspectivă? Astăzi suntem bine informaţi cu privire la condiţiile şi urmările iubirii. Dar continuăm să nu fim suficient de bine informaţi cu privire la condiţiile şi urmările acestei informaţii. Ce se întâmplă cu o dragoste care ştie aşa de multe despre ea însăşi? Poate fi ea savurată în forma ei pură sau trebuie să îi adăugăm în permanenţă un plus de ironie? Lumea modernă aproape că s-a eliberat de sensul ei religios. Fericirea, paradisul pe pământ trebuie să fie create – de oameni, care le vor privi ca pe creaţia lor proprie. Acestea au fost şi sunt favorizate de condiţiile de bunăstare şi timp liber, asemănătoare paradisului. Durata lor în lumea occidentală nu este totuşi o lege a naturii. Experimentul neoteniei culturale, însoţit de procesul autoconvingerii progresive a oamenilor, nu trebuie să continue la nesfârşit. În momentul în care democraţia a atins punctul culminant la Atena, iar filosofii au descoperit cercetarea sinelui, cultura lor s-a prăbuşit în numai câteva decenii.

Crocodilul rectangular

La începutul cărţii am discutat despre multe animale şi trebuie să închei tot cu animale. „Atunci când nu mai ştie ce să zică despre un om, povesteşte ceva despre nişte animale rare”, spune fiul meu vitreg David despre mine. Chiar dacă în această carte m-am străduit să demitizez comparaţiile hazardate cu lumea animalelor ale psihologilor evoluţionişti, de data asta va fi aşa cum

spune el. În filmul din 1967 al lui Alexander Kluge Artiștii sub cupola circului: perplecși, există o poveste scurtă și foarte frumoasă: un bărbat cumpără un crocodil și un acvariu în care să-l țină. Vânzătorul îl avertizează pe noul proprietar că animalul crește foarte repede. Curând, acvariul devine neîncăpător. Noul proprietar preferă să ignore sfatul, crocodilul crește, dar adăpostul lui rămâne neschimbat, mic și îngust. La un moment dat, crocodilul ajunge exact cât acvariul său. El s-a adaptat mediului și a devenit rectangular.

Nu știu dacă dumneavoastră vi se întâmplă la fel, dar mie, această poveste îmi amintește de o relație de dragoste. I se oferă cadrul în care trebuie să se dezvolte. Ea crește și se desfășoară, are mai multe etape, devine mai complicată. Cadrul însă nu crește. Și multe nu mai corespund reprezentărilor inițiale, astfel că apar reproșurile reciproce. Dar cine a decepționat aici: crocodilul sau acvariul?

În mod sigur, retroactiv, se poate spune că, pentru acvariu, crocodilul a fost animalul ales în mod greșit. Sau că acvariul a fost greșit pentru respectivul animal. Dar, cele mai moderne „psihotopuri”, cum numesc cei de la grădinile zoologice adăposturile realizate din materiale identice cu cele din natură, nu garantează existența unor crocodili fericiți pe o durată foarte mare. Și nici pentru noi, oamenii, nu există un cadru care să ne garanteze o existență stabilă pe o durată mare și intimitate – nici chiar psihotopul uman al sufletului contemporan, creat corespunzător speciei: spații interioare între rafturile Ikea și canapele de designer, suporturi pentru ziare și hote, vile exclusiviste și blocuri turn, restaurante gourmet și lanțuri de fastfood, parcuri de distracții și păduri la marginea orașelor, vitrine cu Disneyland și temple ale plăcerii.

Știm noi, într-adevăr, ce vrem, ce este bine pentru noi? Și atunci când ne parfumăm, ne machiem și zburdăm printre recifele de corali ale vieții de noapte cu peștii-clovn, cu murenele și rechinii-ciocan ne căutăm oare pe noi înșine sau, așa cum își dorea Umberto Galimberti, „pe acel altcineva care să fie capabil să ne străpungă autonomia, să ne modifice identitatea și să o zguduie profund în mecanismele sale de apărare?”[128]

Răspunsul este cu două tăișuri și contradictoriu. Animalul cu o viață sufletească și sexuală ciudată, despre care a fost vorba în această carte, caută de cele mai multe ori totul și din toate contrariul. Tandrețe și eterogenitate,

apropiere și distanță, excitare și liniște, forță și slăbiciune, emoții puternice și confirmare. Prioritatea de principiu a emoției în raport cu confirmarea este o ipoteză filosofică. Invers este mai verosimil. Și dorința mea de schimbare este la fel de ușor de supraapreciat ca și capacitatea mea de schimbare pe termen lung. Maximum 20% din personalitatea mea se află încă în joc la maturitate, presupun numeroși cercetători în neuroștiință. În această situație, cerința totalitară a lui Galimberti ca omul „să se pună necondiționat la dispoziția celuilalt”[129] este o pretenție exagerată, la fel ca terorizarea binevoitoare a psihicului de către psihoterapeutul care dorește să își educe pacienții pentru altruism.

Înțepenit între „principiul interesului personal” fără compromisuri al biologilor radicali și poruncile cu privire la altruism ale terapeuților și filosofilor vieții, cel mai ciudat animal dintre toate nu mai are nevoie să fie comparat cu sfrânciocul, cu broaștele gladiator sau cu șoarecii de câmp. Dragostea sa servește desigur „achiziției de resurse”, trâmbițate de psihologii evoluționiști – dar aceste resurse nu sunt numai genele, banii și puterea. Este întregul nostru simț pentru posibilități, care este inspirat datorită celuilalt. Cine se amestecă în viața altuia, cine i se „dăruiește” cu totul sufletește, acela își lărgește orizontul și își înlocuiește simțul realității lui prin simțul posibilității. Este un simț pentru numeroasele posibilități alternative, cum ar fi să poți să simți, să vezi, să gândești și să trăiești. Acesta depășește cu mult „resursele” biologice. Ce înseamnă o cămară plină față de un spirit fascinant, o muzicalitate răpitoare, un șarm cuceritor sau o glumă care te dă gata?

Când ne îndrăgostim, ne deschidem simțul pentru posibilitățile noastre: motivele noastre devin mai puternice, dorințele, mai nostalgice, atracția, mai fierbinte. Dacă rămânem mai mult timp împreună și îndrăgostirea se transformă în dragoste, din orizontul îndepărtat apare un simț al posibilităților. Nu mai vrem să mutăm munții din loc, ci să ne bucurăm de intimitate și de multe agitații mărunte în locul uneia mai mari, nesfârșite.

Simțul realității și al posibilităților noastre sunt indisolubil legate. Această dinamică ne călăuzește existența, o rupe în bucățele, o peticește la loc și o sfâșie din nou. Visul lui Spencer ca natura lumii și natura oamenilor să fie în armonie, să se ajungă la o împăcare de durată a tuturor componentelor este o iluzie. Omul nu a fost creat pentru o fericire constantă, pe termen lung, ci

numai pentru visul la această fericire. Nimic nu susține aceasta, iar experiența demonstrează mai degrabă contrariul în legătură cu creierul care, printr-o chimie complicată, ar fi fost cândva „optimizat” după criteriul capacității de a fi fericit. Nici o adaptare la mediul înconjurător nu reclamă o fericire permanentă. Și nici vreo cheie de boltă a fericirii permanente nu a ieșit din asta, nici măcar din greșeală. Din contră: viața nu construiește nimic dacă nu aduce pietre de altundeva. Nici cu creierul nostru nu se întâmplă altfel: fiecare dispoziție puternică provoacă o contradispoziție. În viața noastră totul are valoarea sa datorită acestui principiu: nu există sentimente de contopire fără sentimentul singurătății; nu există romantism fără cunoașterea rutinei și a profanului; nu există bucuria vieții fără cunoașterea suferinței și a tristeții; nu există fericire fără sfârșit.

Dacă nimic nu merge prost, nici bine nu va merge nimic. Dragostea, cel mai important dintre sentimentele noastre, știe acest adevăr foarte bine: ea este improbabilitatea, deosebitul, fragilitatea; dacă îndepărtezi toate aceste elemente, devine plictisitoare. Bineînțeles că a fi iubit este un sentiment înălțător – în primul rând pentru că nu este de la sine înțeles.

Surâsul ei pentru mine în barcă

În primul rând pentru că nu este de la sine înțeles…

Mâna soției mele pe tocul ușii. În fața ferestrei, într-o seară de duminică. O seară cu margini aurii. Nori pe cerul hibernal– o bucățică de Antarctica pe drumul către casă. Soția mea zâmbește, vrem să plecăm la masă. Am ajuns la final. Ce-aș mai putea să spun?

Pentru unii, dragostea nu este accesibilă prin consum, nu poate fi câștigată și salvată prin nici o strategie de comunicare. Ea este tragică, un veșnic paradox, un dor niciodată atins: „Dulceața tristeții și a iubirii. Surâsul ei pentru mine în barcă. Acesta a fost lucrul cel mai frumos. Mereu doar dorința de a muri și puterea de a rezista încă, aceasta este dragostea”, scria Franz

Kafka în jurnalul său, pe 22 octombrie 1913, la numai treizeci de ani, în timpul unei călătorii în sud, după o întâlnire cu o tânără elveţiancă.[130]

Pentru alţii, este mult mai simplu. Fiindcă, aşa cum ştiţi deja de mult timp din tot felul de ghiduri, cu dragostea totul este cât se poate de simplu: dăruiţi-i partenerului mai multă atenţie, asiguraţi-l mai des de dragostea pe care i-o purtaţi, atunci când vă certaţi nu atacaţi sub centură, schimbaţi din când în când poziţiile, evitaţi cuvinte precum „tot timpul” şi „de fiecare dată”, încercaţi să experimentaţi în comun mici aventuri în mod regulat şi – ah, da, nu uitaţi să îi aduceţi soţiei câte un buchet de flori din când în când... Şi despre ceea ce nu se poate discuta în amor – să se păstreze tăcerea.

123 Versuri din celebra melodie Graceland, care dă și titlul albumului din 1986 al lui Paul Simon, fost membru al trupei Simon & Garfunkel (n. red.)

124 Lukács în în Buchholz (2007), p. 442

125 de Waal (2005), p. 324

126 Illouz (2007), p. 320

127 Galimberti (2007), p. 16

128 Galimberti (2007), p. 17

129 Galimberti (2007), p. 17

130 Kafka (1997), p. 199

BIBLIOGRAFIE

CAPITOLUL 1

Articolul de prima pagină din SPIEGEL: Der liebende Affe (Maimuța iubăreață), în revista DER SPIEGEL, Nr. 9, 28.2.2005. Manualul lui Davis Buss poartă titlul Psihologie evoluționistă, 2, ediție actualizată, Pearson Studium 2004. Michael Ghiselin a introdus sintagma „psihologie evoluționistă" în: Darwin și psihologia evoluționistă, Science 179, 1973, pag. 964–968. Cartea lui Darwin Originea omului (1871) este disponibilă la Fourier, 2. Ediția 1992. Edward O. Wilson a introdus termenul „Sociobiologie" în Sociobiologia. Noua sinteză, Harvard University Press, 1975. Cărțile de succes ale lui Desmond Morris sunt Maimuța goală, Droemer Knaur, 1968 și Zoomenirea, Droemer Knaur, 1969. Ca prototip pentru psihologia evoluționistă din prezent: William F. Allman: Mammutjäger in der Metro. Wie das Erbe der Evolution unser Denken und Verhalten prägt (Vânătorii de mamuți de la metrou. Cum ne influențează gândirea și comportamentul moștenirea evoluționistă), Spektrum, 1999. La granița cu paleoantropologia vezi unul din cei mai renumiți reprezentanți ai acesteia: Richard Leakey: Originea omului, C. Bertelsmann 1997. Observații sociobiologice timpurii asupra omului se găsesc în spațiul vorbitor de limbă germană la: Herbert W. Franke: Der Mench stammt doch vom Affen ab. Übereinstimmungen im tierischen und menschlichen Verhalten (Omul se trage, totuși, din maimuță. Analogii între comportamentul animalelor și cel al omului), Kindler 1966; Hans Hass: Wir Menchen. Das Geheimnis unseres Verhaltens (Noi, oamenii. Secretul comportamentului nostru), Molden 1968; Erich von Holst: Zur Verhaltensphysiologie bei Tieren und Menschen (Despre fiziologia comportamentului la animale și oameni), Vol. I și II, Piper 1969; Otto Koenig: Kultur und Verhaltensforschung. Einführung in die Kulturethologie (Cultura și cercetarea comportamentului. Introducere în

etologia culturală), DTV 1970; Wolfgang Wickler: Sind wir Sünder? Naturgesetze der Ehe (Suntem păcătoşi? Principiile căsniciei), Droemer 1969; de acelaşi autor: Die Biologie der zehn Gebote (Biologia celor zece porunci), Piper 1971; de acelaşi autor: Verhalten und Umwelt (Comportament şi mediu), Hoffman und Campe 1972; Irenäus Eibl-Eibesfeldt: Der vorprogrammierte Mensch. Das Ererbte als bestimmender Faktor im menschlichen Erkennens (Omul preprogramat. Moştenirea ca factor determinant în comportamentul uman), DTV 1976. Sunt menţionaţi, de asemenea, Konrad Lorenz: În spatele oglinzii. O încercare de istorie naturală a cogniţiei umane), Piper 1973; Julian Huxley: Ich sehe den Künftigen Menschen. Natur und neuer Humanismus (Văd oamenii viitorului. Natura şi noul umanism), 1965. Citatul din Friedrich Engels este din lucrarea aceluiaşi autor: Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats (Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului), luat din: Karl Marx / Friedrich Engels, Opere, Volumul 21, Editura Dietz 1962, pag. 36–84. Termenul „altruism reciproc” introdus de Robert Trivers în The evolution of reciprocal altruism (Evoluţia altruismului reciproc) în Quarterly Review of Biology. 46, 1971, pag. 35–57. Observaţiile inteligente ale lui Frans de Waal referitoare la dificultatea recunoaşterii naturii umane în comportamentul hominizilor apar în Der Affe in uns. Warum wir sind, wie wir sind (Maimuţa din noi. De ce suntem cum suntem), Hanser 2005. Cartea de Jerome H. Barkow, John Tooby şi Leda Cosmides citată se numeşte The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and The Generation of Culture (Mintea adaptată. Psihologia evoluţionistă şi generaţia de cultură), Oxford University Press, Oxford, 1992. Pentru „monogamia în serie” ca şi comportament natural al oamenilor vezi Helen Fisher, Anatomie der Liebe. Warum Paare sich finden, binden und auseinandergehen (Anatomia iubirii: De ce ne împerechem, ne căsătorim şi ne despărţim), Droemer Knaur 1993.

CAPITOLUL 2

Despre imprevizibilitatea evoluţiei: Jacques Monod: Hazard şi necesitate, DTV, 2. Ediţia 1975. Cele mai importante articole ale lui William Hamilton

sunt The moulding of senescence by natural selection (Modelarea senescenţei prin selecţie naturală), din Journal of Theoretical Biology (Jurnal de biologie teoretică) 12, 1966, pag. 12-45; Selfish and spiteful behaviour in an evolutionary model (Comportament egoist şi duşmănos într-un model evoluţionist), din Nature (Natura) 228, 1970 , pag. 1218-1220; The geometry of the selfish herd (Geometria gloatei egoiste), din: Journal of Theoretical Biology (Jurnal de biologie teoretică) 31, 1971, pag. 295-311; Altruism and related phenomena, mainly in social insects (Altruismul şi fenomenele conexe, în special la insectele sociale), din: Annual Review of Ecology and Systematics (Revista anuală de ecologie şi sistematică) 3, 1972, pag. 193–232; Sex versus non-sex versus parasite (Sex versus non-sex versus parazit), din: Oikos 35, 1980: 282-290; Narrow Roads in Gene Land (Drumurile înguste din ţara genelor), vol. 2, Oxford University Press 2002. Din lucrările lui Richard Dawkins au fost citate: Gena egoistă (1976), Spektrum 2007; Ceasornicarul orb (1986), DTV 2008: Un râu pornit din Eden. Codul genetic, calculatorul si evolutia speciilor (1995), Goldmann 2000; Gipfel des Unwahrscheinlichen. Wunder der Evolution (Muntele improbabilului. Miracolul evoluţiei) (1996), Rowohlt 2008; Magia realităţii. De unde ştim care este de fapt adevărul (1998), Rowohlt 2008; Geschichten vom Ursprung des Lebens (Poveşti despre originea vieţii) (2004), Ullstein 2008; Himera credinţei în Dumnezeu (2006), Ullstein 2007. Împotriva teoriei genei egoiste aduc argumente cărţile lui Richard Lewontin: The Genetic Basis of Evolutionary Change (Baza genetică a schimbării evoluţioniste), Columbia University Press 1974; Menschen. Genetische, kulturelle und soziale Gemeinsamkeiten (Oamenii. Asemănări genetice, culturale şi sociale) (1982), Specktrum 1986; (cu Steven Rose şi Leon J. Kamin) Die Gene sind es nicht ... Biologie, Ideologie und menschliche Natur (Nu genele sunt de vină... Biologie, ideologie şi natură umană) (1984), Beltz 1999; (cu Richard Levins) The Dialectical Biologist (Biologul dialectic), Harvard University Press 1987; Biology and Ideology: The Doctrine of DNA (Biologie şi ideologie. Doctrina ADN-ului), Harper 1993; Die Dreifachhelix: Gen, Organismus und Umfeld (Tripla spirală: gena, organismul şi mediul), Springer 2002. Dintre numeroasele lucrări ale lui Stephen Jay Gould au fost menţionate: Der Daumen des Pandas. Betrachtungen zur Naturgeschichte (Degetul mare la urşii panda. Observaţii asupra ştiinţelor naturii) (1980). Suhrkamp 1989; (cu Elisabeth Verba) Exaptation. A missing Term in the Science of Form (Exaptare. Un termen lipsă în ştiinţa formei) din: Paleobiology, 8, Nr. 1; pag.

4–15; Wie das Zebra zu seinen Streifen kommt (De ce are zebra dungi) (1983), ediția a 2-a, Suhrkamp 2008; Das Lächeln des Flamingos. Betrachtungen zur Naturgeschichte (Zâmbetul păsărilor flamingo. Observații asupra științelor naturii) (1985), ediția a 2-a 2009; Bravo, Brontosaurus. Die verschlungenen Wege der Naturgeschichte (Bravo, brontozaure. Căile întortocheate ale științelor naturii) (1991), Hoffmann und Campe 1994; Ein Dinosaurier im Heuhaufen. Streifzüge durch die Naturgeschichte (Un dinozaur în căpița de fân. Incursiune în științele naturii) (1995), Fischer 2002; Illusion Fortschritt. Die vielfältigen Wege der Evolution (Iluzia progresului. Căile instabile ale evoluției) (1996), ediția a 2-a, Fischer 2004; The Structure of Evolutionary Theory (Structura Teoriei evoluționiste), Harvard University Press 2002. Opera de bază a lui Darwin se găsește sub titlul Originea speciilor prin selecție naturală (1859), Wisenschaftliche Buchgesellschaft 1992. Citatul din Karl Marx despre Darwin provine din Adrian Desmond și James Moore: Darwin, ediția a 2-a, 1995; pentru bio-economia lui Robert Trives vezi: Evoluția socială, Benjamin / Cummings 1985; Natural Selection and social Theory: Selected Papers of Robert Trivers (Evolution and Cognition) – Selecția naturală și teoria socială: lucrări selectate de Robert Trivers (Evoluție și cunoaștere), Oxford University Press 2002; (cu Austin Burt): Genes in Conflict: The Biology of Selfish Genetic Elements (Gene în conflict. Biologia elementelor genetice egoiste), Harvard University Press 2008.

CAPITOLUL 3

Despre realul comportament înnăscut al sfrânciocilor mari relatează Piotr Tryjanowski și Martin Hromada: Breeding biology of the Great Grey Shrike Lanius excubitor in W Poland (Biologia reproducerii sfrânciocilor mari în Vestul Poloniei), din: Acta Ornithologica. 39, 2004, pag. 9-14; de aceiași autori: Research activity induces changes in nest position of the Great Grey Shrike Lanius (Activitatea de cercetare provoacă schimbări în poziția cuibului la sfrânciocul mare), din: Ornis Fennica 82, 2005, pag. 20.25; de aceiași autori: More secluded places for extra-pair copulations in the Great

Grey Shrike Lanius excubitor (Locuri mai retrase pentru copulări în afara cuplurilor la sfrânciocul mare), din: Behaviour 144, 2007, pag. 23-31. Cel mai important reprezentant al teoriei adaptării, după care totul în natură ar trebui să aibă un scop, este George C. Williams: Adaptation and Natural Selection (Adaptare şi selecţie naturală), Princeton University Press 1966. De acelaşi autor vezi şi Sex and Evolution (Sex şi evoluţie), Princeton University Press 1975; Natural Selection: Domains, Levels, and Challenges (Selecţia naturală. Domenii, niveluri şi provocări), Oxford University Press 1992; de acelaşi autor şi Randolph M. Nesse: Warum wir krank werden (De ce ne îmbolnăvim) (1995), C.H. Beck 1997: Das Schimmern des Ponyfisches. Plan und Zweck in der Natur (Licărirea peştilor Leiognathidae. Plan şi scop în natură) (1997), Spektrum 2001. Alte opere de referinţă ale psihologiei evoluţioniste sunt: Steven Pinker: Wie das Denken im Kopf entsteht (Cum ia naştere gândirea) (1999), Kindler 2002; de acelaşi autor: Das unbeschriebene Blatt. Die moderne Leugung der menschlichen Natur (Pagina albă), Editura Berlin 2003; Susan Pinker, Paradoxul sexelor, Scribner 2008. O explicaţie simplă a iubirii pe baza psihologiei şi a biochimiei evoluţioniste încearcă Bas Kast: Die Liebe und wie sich Leidenschaft erklärt (Iubirea şi cum se explică pasiunea), Fisher 2006. Pentru critică pe marginea psihologiei evoluţioniste vezi Philipp Kitcher, Vaulting Ambition: Sociobiology and the Quest for Human Nature, Cambridge University Press 1985; Gerald Hüther: Die Evolution der Liebe. Was Darwin bereits ahnte und die Darwinisten nicht wahrhaben wollen (Evoluţia iubirii. Ce a bănuit Darwin şi darwiniştii refuză să creadă) (1999), Ediţia a 4-a. 2007; John Dupré: Darwins Vermächtnis. Die Bedeutung der Evolution für die Gegenwart des Menschen (Testamentul lui Darwin. Însemnătatea evoluţiei pentru prezentul omenirii) (2003), Suhrkamp 2005; David J. Buller: Adapting Minds. Evolutionary Psychology and Persistent Quest for Human Nature, MIT Press 2005; În „Războiul spermatozoizilor” crede Robin Baker: Războiul sexelor: infidelitate, conflicte sexuale şi alte lupte din dormitor (1996), Editura Litera 2013; de acelaşi autor: Sex In The Future. The Reproductive Revolution and How it Will Change Us, Arcade Publishing 1999. O zoologie a sexualităţii umane concepe Jared Diamond: De ce e sexul o plăcere? Evoluţia sexualităţii umane (1997), Editura Humanitas 2010. Rezultatele studiului lui David Buss se găsesc în: Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypothesis testing in 37 cultures, apărut în: Behavioral and Brain Sciences 12, 1989, pag. 1-49. Detaliat prezentate şi în lucrarea aceluiaşi autor: The

Evolution Of Desire: Strategies Of Human Mating, Basic Books, 1995. Despre teoria ego-ului la bărbat: Ben Greenstein, The Fragile Male, The Decline of a Redundant Species, Boxtree 1993. Teoria atractivităţii chipurilor-testosteron a lui Victor Johnston a apărut pentru prima dată în articolul semnat de acest autor şi de alţii: Male facial attractiveness: evidence for hormone-mediated adaptive design, din: Evolution & Human Behaviour, 22, 2001, pag. 417-429. Antiteza atractivităţii mai mari a chipurilor puternic androgene a fost formulată de Lynda Boothroyd şi David Perett: Partner characteristics associated with masculinity, health and maturity in male faces, din: Personality and Individual Differences 43, 2007, pag. 1161-1173. Tezele simetriei ale lui Randy Thornhill se găsesc în articolul acestui autor: The allure of symmetry. Natural History 102, 1993, pag. 30-37; de acelaşi autor şi S. Gangestad: Human facial beauty: Averageness, symmetry and parasite resistance, din: Human Nature 4, 1993, pag. 237-269; de acelaşi autor şi K. Grammer: Human (Homo sapiens) facial attractiveness and sexual selection; The role of symmetry and averageness, din Journal of Comparative Psychology 108, 1994, pag. 233-242; de acelaşi autor şi P. Watson: Fluctuating asymmetry and sexual selection, din: Trends in Ecology and Evolution 9, 1994, pag. 21-24. S-a citat din SPIEGEL 17, din 21.4.2008 articolul de prima pagină: Wie ticken die Deutschen? Warum wir so sind, wie wir sind (Cum funcţionează germanii. De ce suntem cum suntem). Citatul din Vladimir Soloviev e extras din Kai Buchholz (Hrsg.): Liebe. Ein philosophisches Lesebuch, Goldmann 2007.

CAPITOLUL 4

Din cărţile lui Allan şi Barbara Pease au fost menţionate: De ce bărbaţii se uită la meci şi femeile se uită în oglindă? De ce suntem diferiţi şi ce-ar fi de făcut - Ediţia a IV-a (1998), Curtea Veche Publishing 2009; Why Men Don’t Have A Clue & Women Always Need More Shoes: the Ultimate Guide to the Opposite Sex (2002), Broadway Books, 2004. Din seria lucrărilor lui John Gray a fost menţionată: Bărbaţii sunt de pe Marte, femeile de pe Venus (1992), Editura Vremea 2012. Mitul evidentului şi comportamentul

determinat de diferenţele de gen neurologice demascat de Claudia Quaiser-Pohl şi Kirsten Jordan: Warum Frauen glauben, sie können nicht einparken – und Männer ihnen Recht geben. Über Schwächen, die gar keine sind (De ce femeile cred că nu pot parca – şi bărbaţii le dau dreptate. Despre slăbiciuni inexistente), DTV 2007. Despre cultura Mbuti şi a poporului San, vezi Mark S. Mosko: The Symbols of ”Forrest”: A Structural Analysis of Mbuti Culture and Social Organisation, din: American Anthropologist, New Series, Vol. 89, Nr. 4, 1987, pag. 896-913; Richars B. Lee: The Kung San: Men, Women and Work in a foraging Society, Cambridge University Press 1979; John Marshall şi Claire Ritchie: Where Are the Ju / Wasii of Nyae Nyae? Changes in a Bushman Society 1958-1981, Survival 1984. O lucrare timpurie despre presupusa diferenţă dintre creierul femeilor şi cel al bărbaţilor este: Anne Moir şi David Jessel, Brain Sex: The Real Difference Between Men and Women (1989), Editura Delta 1992. Şi mai timpurie a fost colecţia de lucrări a publicistelor Michele Andrisin Witting şi Anne Petersen (Hrgs.): Sex related Differences in Cognitive Functioning, Academic Press 1979. Măsurătorile craniului ale lui Paul Broca se regăsesc în ale sale Memoires d’Anthropologie, Vol. 1 (din 3), Reinwald 1871. Despre presupusa diferenţă uriaşă dintre creierul femeilor şi cel al bărbaţilor scrie Louann Brizendine: Creierul femeii (2006), Meteor Press 2008. Studiul foarte incet despre graniţele dintre comisura transversală ce leagă emisferele stângă şi dreaptă ale creierului provine de la Christine De-Lacoste-Utamsind şi Ralph L. Holloway: Sexual dimorphism in the human corpus callosum, din Science 216, 1982, pag. 1431–1432. Cercetarea istorică a lui Robert Bennett Bean se regăseşte în Some rasial peculiarities of the Negro brain, din American Journal of Anatomy, 5, 1906, pag. 353-432. Lucrarea citată a lui Simon Baron-Cohen este: The Essential Difference: men, women and the extreme male brain (2003), Penguin / Basic Books 2004. Diferenţa dintre nivelul crescut de testosteron şi o bună orientare în spaţiu la bărbaţi este descrisă de Doreen Kimura în: Sex and Cognition, MIT Press 1999. Pentru comportamentul complicat al testosteronului, clasificare şi ierarhie la maimuţe şi hominizi, vezi http: / / www.gender.org.uk / about / 06encrn / 63aggrs.htm.

CAPITOLUL 5

Cartea lui Otto Weininger se găsește cu titlul: Sex și caracter (1903), Institutul European 11 / 2009. Despre Otto Weininger vezi: Jacques LeRider și Meimito von Doderer: Der Fall Otto Weininger: Wurzeln des Antifeminismus und des Antisemitismus, Ediție nouă, Löcker 1985; Jörg Zittlau: Vernunft und Verlockung: Otto Weiningers erotischer Nihilismus, Zenon 1990; Chandak Sengoopta: Otto Weininger: Sex, Science, and Self in Imperial Vienna: University of Chicago Press 2000. John W. Money a folosit termenul „Gender", „gen", în: John W. Money și Hampson și Hampson: Hermaphroditism, gender and precocity in hyperadrenocorcitism: Psychologic Findings, din: Bulletin of John Hopkins Hospital 96, 1955, pag. 253–264. Simone de Beauvoir este menționată cu titlul Al doilea sex (1949). Cartea citată semnată de Judith Butler este: Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity (1990), Routledge 1990. ; comp. de asemenea de aceeași autoare: Bodies That Matter: On the Discursive Limits of „Sex" (1993), Routledge 1993, www.carteapenet.ro. Despre problematica sexelor a se vedea și Ursula Pasero și Christine Weinbach (Hrsg.): Frauen, Männer, Gender Trouble. Sydtemtheoretische Essays. Suhrkamp 2003; Claudia Koppert și Beate Selders (Hrsg.): Hand aufs dekonstruierte Herz. Verständigungsversuche in Zeiten der politisch-theoretischen Selbstabschafung von Frauen, Ulrike Helmer 2003. Marlis Hellinger și Hadumod Bußmann (Hrsg.): Gender Across Languages, The linguistic representation of women and men, Benjamins 2003; Hadumod Bußmann și Renate Hof (Hrsg.): Genus – Geschlechterforschung / Gender Studies in den Kultur- und Sozialwissenschaften. Kröner 2005; cartea despre Samoa a lui Margaret Mead se găsește cu titlul: Coming of Age in Samoa, I. Childhood and Youth in Samoa (1928). Opera ei de căpătâi a apărut cu titlul: Male and Female (1949). Citatul provine din: Anne Roe / George Galord Simpson: Behaviour and Evolution, Yale University Press 1958. Prezentarea sexelor de către Derek Freeman s-a făcut în: Margaret Mead and Samoa: The Making and Unmaking of an Anthropological Myth, Harvard University Press 1983. De acelaşi autor vezi și: The fateful hoaxing of Margaret Mead: A historical analysis of her Samoan Research, Westview Press 1998.

CAPITOLUL 6

Despre neconcordanţa rolului sexual şi transferul grijii parentale la căluţii de mare vezi: A.B. Wilson, A. Vincent, I. Ahnesjö, A. Meyer: Male pregnancy in seahorses and pipefish (Family Syngnathidae): Rapid diversification of paternal brood pouch morphology inferred from a molecular phylogeny, din Journal of Heredity 92, 2001, pag. 159–166; de aceiaşi autori: The dynamic of male brooding, mating patterns and sex-roles in pipefisch and seahorses (Family Syngnathidae), din: Evolution 57, 2003, pag. 1374–1386. Citatul din Axel Meyer provine din: Spektrum der Wisenschaft 12, 2003, pagina 78. Despre ipoteza „Tangled-Bank" vezi Robert Trivers: Parental investment and sexual selection, din B. Campbell: Sexual selection and the descent of man, 1871–1971, Aldine, pag. 136-179, cât şi George C. Williams: Sex and Evolution 1975, Princeton University Press: Despre ipoteza "Red Queen" vezi William Hamilton: Extraordinary sex ratios, din: Science 156, 1967, pag. 477–488, cât şi Leigh Van Valen: A new evolutionary law, din Evolutionary Theory 1, 1973: 1:30. O privire de ansamblu asupra acestei teme oferă şi Richard E. Michod: Eros and evolution: a natural philosophy of sex, Addison-Wesley Publishers, 1995. Citatul din Arthur Schopenhauer provine din: Lumea ca voinţă şi reprezentare, citat după Kai Buchholz: Die Liebe. Ein philosophisches Lesebuch, Goldmann 2007. Biografia lui Darwin citată este cea a lui Adrian Desmond şi James Moore (1991): Darwin, List 1995. Citatul din Adam Smith se găseşte în lucrarea acestui autor: The Theory of Moral Sentiments (1759). Teoria interesului personal a lui Michael T. Ghiselin se regăseşte în lucrarea aceluiaşi autor: The Economy of Nature and the Evolution of Sex, University of California Press 1974. Povestea lui Flo şi Flint se află în Jane Goodall: Through a Window: 30 years observing the Gombe chimpanzees (1990), Mariner Books 2010. Critica la Teoria interesului personal de Christine Korsgaard se găseşte în Frans de Waal: Primaten und Philosophen (2006), Hanser 2008, pag. 116–138. Originea perechilor în savană este tema primei cărţi de Helen Fisher: The Sex Contract. The Evolution of Human Bahaviour, Morrow and Company 1982. Tema este mai amplu analizată şi prezentată în cartea aceleiaşi autoare: Anatomy of Love: The Natural History of Mating, Marriage and Why We Stray (1990). Că iubirea nu rezultă din sexualitate este de părere şi Irenäus

Eibl-Eibesfeldt: Liebe und Hass. Zur Naturgeschichte elementarer Verhaltensweisen, Piper 1970. Din numeroasele cărţi ale terapeutului Michael Mary, care critică psihologia evoluționistă, sunt menționate: 5 Lügen die Liebe betreffend, Bastei Lübbe 2001; Und sie verstehen sich doch. 10 neue Lügen die Liebe betreffend, Bastei Lübbe 2006. Părerile lui Stuart Shanker despre dezvoltarea timpurie a copilului se regăsesc în lucrarea semnată de acest autor și Stanley I. Greenspan: The First Idea: How Symbols, Language, and Intelligence Evolved from Our Primate Ancestors to Modern Humans, Da Capo Press 2006. Richard Lewontin și Stephen Jay Gould au introdus termenul provenind din arhitectură „spandrel" (ecoanson) în contextul despre evoluţie din The spandrels of San Marco and the Pangloussian paradigm: a critique of the adaptationist programme, 1979, în Proceedings of the Royal Society, vol. 205 1979, pag. 581–589.

CAPITOLUL 7

Despre încercările făcute de Helen Fisher de a face iubirea vizibilă cu ajutorul scanerului cu rezonanţă magnetică (RMN) citiţi în cartea acesteia Why We Love: The Nature and Chemistry of Romantic Love, Henry Holt and Company 2005; de aceeași autoare vezi și: Pasiune, atracţie și afinitate. Biologia și evoluţia iubirii la oameni, din: Heinrich Meier și Gerhard Neumann (Hrsg.): Über die Liebe. Ein Symposion, Piper 2001. Din noile cărţi despre „chimia iubirii" s-au menționat: Theresa L. Crenshaw: Alchemy of Love and Lust: How Our Sex Hormones Influence Our Relationships, Pocket Books 1997; Gabriele și Rolf Froböse: Lust und Liebe – alles nur Chemie?, Wiley-VCH 2004; Marco Rauland: Feuerwerk der Hormone. Warum Liebe blind macht und Schmerzen weh tun müssen, Hirzel 2007; Liebe, Licht und Lippenstift: „Das Beste von John Emsley", Wiley-VCH 2007; Klaus Oberbeil: Das Geheimnis der erotischen Intelligenz: Wie Hormone und Biostoffe Gefühhhle wecken und Beziehungen festigen, Herbig 2007. Rolul oxitocinei la șoarecele de preerie a fost studiat de Larry Young, Zuoxin Wang, Thomas R. Insel: Neuroendocrine bases of monogamy în Trends in Neuroscience, 21, 1998 pag. 71-75; Larry Young, Roger Nilsen,

Katrina G. Waymire, Grant R. Mac-Gregor şi Thomas R. Insel: Increased affiliative response to vasopressin in mice expressing the V1 a receptor from a monogamous vole, în: Nature 400 (19), pag. 766–776, 1999; Larry Young, M. M. Lim, B. Gingrich: Cellular mechanisms of social attachment, în: Hormones and Behaviour, 40, 2001, pag. 133–138; Larry Young şi Zuoxin Wang: The neurobiology of pair bonding, în: Nature Neuroscience 7, 2004, pag, 1048-1054. Pentru critică pe marginea acestor articole vezi Sabine Fink, Laurent Excoffier şi Gerald Heckel: Mammalian monogamy is not controlled by a single gene, în Proceedings of the National Academy of Science of the United States Nr. 7, 2006; Gene E. Robinson, Russell D. Fernald, David F. Clayton: Genes and social behaviour, în: Science 7, (322), 2008, pag. 896-900. Povestea lui Marshall Rosenberg extrasă din lucrarea acestui autor: Comunicare nonviolentă. Un limbaj al vieţii, Elena Francisc Publishing. Pentru teoria emoţiilor şi a sentimentelor vezi: William Lyons: Emotions, Cambridge University Press 1980; Ronald de Sousa: The Rationality of Emotions. MIT Press, 1987; Paul Griffiths: What Emotions Really Are. The Problem of Psychological Categories, University of Chicago Press 1997; Antonio Damasio: The Feeling of what Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness, Harcourt Brace and Co. 1999; de acelaşi autor: Eroarea lui Descartes, Humanitas / Colectia: Paşi peste graniţe 2005; În căutarea lui Spinoza. Cum explica ştiinţa sentimentele, Humanitas / Colecţia: Paşi peste graniţe 2010; Achim Stephan şi Henrik Walter (HRSG.): Natur und Theorie der Emotion, Metis-Verlag 2003; Martin Hartmann: Gefühle. Wie die Wissenschaften sie erklären. Campus 2005; Heiner Hastedt: Gefühle. Philosophische Bemerkungen. Reclam 2005. Opera principală a lui William James este The Principles of Psychology, Henry Holt and Company 1890. Opera principală a lui Gilbert Ryle poartă titlul The Concept of Mind, University of Chicago Press 2000.

CAPITOLUL 8

Arnold Gehlen a definit omul ca „fiinţă culturală” în Man: His Nature and Place in the World, Columbia University Press 1988. Eseul citat de Jean-Paul

Sartre despre „Transcendența egoului” și „Schiță pentru o teorie a emoțiilor” se regăsește în Transcendența egoului. Schiță pentru o descriere fenomenologică 1936. Citatul de Fritz Riemann provine din: Die Fähigkeit zu lieben, Reinhardt, Ediția a 8-a, 2008. Poezia de Ernst Jandl publicată în: Klaus Sieblewski (Hrsg.): Ernst Jandl. Opere poetice, vol. 8, Luchterhand 1997. Cercetările lui Giacomo Rizzolatti despre „neuronii oglindă” sunt menționate în lucrarea acestui autor și a lui Corrado Sinigaglia: Mirrors in the Brain. How our minds share actions and emotions Oxford University Press 2008. John Money a introdus termenul „Lovemap” (harta iubirii) în cartea sa: Love and Love Sickness; the Science of Sex, Gender Differences and Pair-Bonding, Jonhs Hopkins University Press 1980; de acelaşi autor vezi şi Lovemaps: Clinical Concepts of Sexual / Erotic Health and Pathology, Paraphilia, and Gender Transposition in Childhood, Adolescence, and Maturity, Irvington 1986; Vandalized Lovemaps: Paraphilic Outcome of 7 Cases in Pediatric Sexology. Prometheus Books 1989; The Lovemap Guidebook: A Definitive Statement. Continuum 1999. Despre conceptul de hartă a iubirii vezi şi Ayala Malakh Pines: Falling in Love: Why We Choose the Lovers we Choose, Taylor & Francisc 2005. Experimentul de pe podul Capilano al lui Arthur Aron şi Donald Dutton a fost descris în: Some evidence for heightened sexual attraction under conditions of high anxiety. Journal of Personality and Social Psychology, 30, 1974, pag. 510–517. Teoria emoțiilor a lui Stanley Schachter a fost prezentată pentru prima oară în articolul acestuia și al coautorului Jerome Singer: Cognitive, Social, and Psychological Determinants of Emotional State, în: Psychological Review, 69, 1962, pag. 379–399. De acelaşi autor vezi şi The interaction of cognitive and psychological determinants of emotional state, din: Leonard Berkowitz: Advances in Experimental Social Psychology, Academic Press., pag. 49–79. Citatul de William Goldman extras din cartea acestui autor: The Princess Bride, Harvest Books, 2007. Max Horkheimer este citat după Kai Buchholz: Liebe. Ein philosophisches lesebuch, Goldman 2007.

CAPITOLUL 9

Opera clasică a lui Erich Fromm publicată cu titlul: Arta de a iubi, Editura Anima 1995. Pentru biografia lui Fromm vezi Rainer Funk: Erich Fromm, Rowohlt 1980; Helmut Wehr: Erich Fromm. Eine Einführung, Junius 1990. Opera clasică a lui Jean-Jacques Rousseau este: Discurs asupra originii şi fundamentelor inegalităţii dintre oameni (1755), Best Publishing 2001. Reflexiile lui Adorno asupra vieţii deteriorate se regăsesc în Minima Moralia, Editura ART 2007. Cartea lui Peter Lauster prezentată: Die Liebe. Osycholigie eines Phänomens, Rowolt 1982. O lucrare în limba engleză despre „unconditional love" (iubire necondiţionată) estecea a lui Greg Baer: Real Love in Marriage: The Truth about Finding Genuine Happiness Now and Forever, Gotham Books 2004. Consilierii pe probleme de iubire menţionaţi sunt: John Mordechai Gottman: The Seven Principles for Making Marriage Work: A Practical Guide from the Country's Foremost Relationship Expert, Three Rivers Press, 1999, Gary Chapman: Cele cinci limbaje ale iubirii, Curtea Veche 2009; Hans Jellouscheck: Wie Partnerschft gelingt – Spielregeln der Liebe: Beziehungkrisen sind Entwicklungschancen, Herder 2005; Ariel Kane şi Shya Kane: How to Create a Magical Relationship, Mcgraw Hill 2008. Opera lui David Schnarch despre arta iubirii de sine ca premisă a artei iubirii este: Die Psycholigie sexueller Leidenschaft (1997), ediţia a 6-a 2008; de acelaşi autor vezi şi: Die leidenschaftliche Ehe. Die Rolle der Liebe in der Paartherapie, în ediţia Jürg Willi şi Bernhard Limacher: Wenn die Liebe schwindet. Möglichkeiten und Grenzen der Paartherypie, Klett-Cotta, ediţia a 2-a 2007.

CAPITOLUL 10

Opera lui Michael Foucault despre sexualitate şi adevăr este disponibilă în Das Wille zum Wissen, Suhrkamp 1983; Der Gebrauch der Lüssste, Suhrkamp 1989; Die Sorge um sich, Suhrkamp 1989. O biografie completă a lui Foucault găsiţi la Didier Eribon: Michael Foucault (1989), Suhrkamp 1991. Opera clasică a lui Denis de Rougemont a fost ultima oară publicată cu titlul: Iubirea şi Occidentul, Ediţia a doua revizuită, Ed. Univers, colecţia Sinteze 2000. Opera fundamentală a lui Joachim Bumke despre istoria

literaturii şi a societăţii în Evul Mediu este: Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter, 2 volume, DTV 1986. Studiile clasice ale lui Norbert Elias despre dezvoltarea culturii noastre se regăsesc în: Procesul civilizării (2 vol.), Editura Polirom, colecţia Plural 2000. Cartea lui Umberto Galimberti citată de mai multe ori este Die Sache mit der Liebe. Eine philosophische Gebrauchanweisung (2004), Beck 2007. Povestea lui Günter Dux despre subiectul iubirii romantice se regăseşte în Geschlecht und Gesellschaft. Warum wir lieben. Die romantische Liebe nach dem Verlust der Welt, Suhrkamp 1994. Despre perspectiva romantică a înţelegerii de sine şi a lumii vezi şi Rudolf zur Lippe: Bürgerliche Subjektivität: Autonomie und Selbstzerstörung, Suhrkamp 1975; Karl Heinz Bohrer: Der romantische Brief. Die Entstehung ästhetischer Subjektivität, Suhrkamp 1989; de acelaşi autor: Die Kritik der Romantik, Suhrkamp 1989. Citatul din Shelley se regăseşte în H. Höhne (Editor): Percy Bysshe Shelley. Opere alese. Poezii şi proză, Insel 1985. Pentru psihoanaliza iubirii vezi Martin S. Bergmann: The Anatomy of Loving. The Story of Man's Quest to Know What Love Is, Fawcett 2001. Studiul lui William Jankowiak şi Edward Fisher este analizat în lucrarea Romantic passion: A universal experience?, Columbia University Press 1995. Opera lui Niklas Luhmann despre iubire este Liebe als Passion. Zur Codierung con Intimität, ediţia a 5-a 1999; vezi şi recent apărutul studiu-pilot: Liebe. Eine Übung, Suhrkamp 2008.

CAPITOLUL 11

Cartea lui Harry Frankfurt este Gründe der Liebe, Suhrkamp 2005. Termenul „Rückbindung" (dependenţă) a fost introdus de Karl Otto Hondrich în Liebe in den Zeiten der Weltgesellschaft, Suhrkamp 2004. Efectele dependenţei şi strategii contractuale în parteneriat sunt cercetate de Jean-Claude Kaufmann: Schmutzige Wäsche: Ein ungewöhnlicher Blick auf gewöhnliche Paarbeziehungen, Uvk 2005; de acelaşi autor vezi şi Was sich liebt, das nervt sich, Uvk 2008. Pentru noii single vezi Sasha Cagen: Quirkyalone: A Manifesto for Uncompromising Romantics, HarperSanFrancisco 2004. Una dintre cele mai bune cărţi despre iubire în prezent este: Christian Schuldt: Der

Code des Herzens. Liebe und Sex in den Zeiten maximaler Möglichkeiten, Eichborn 2004. Studiile cercetătorului pe probleme de singurătate Robert Weiss se găsesc în lucrarea: Loneliness. The Experience of Emotional and Social Isolation, MIT Press 1975. Despre iubire şi singurătate în societatea modernă din punct perspectivă psihoanalitică vezi: Paul Verhaeghe: Liebe in Zeiten der Eisemkeir, Turia & Kant 2003. Cartea de Ulrich Beck şi Elisabeth Beck-Gernsheim: Das ganz normale. Chaos der Liebe, ediţie nouă Suhrkamp 2005. Despre individualizare vezi şi Anthony Giddens: The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love, and Eroticism in Modern Societies, Stanford Univ Press 1992; Bernhard Schulze: Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart, Campus ediţia a 2-a 2005: Norbert Bolz: Das konsumistische Manifest, Fink 2002. Citatul din Wolfgang Iser provine din ediţia Hans Mayer / Uwe Johnson: Das Werk Samuel Beketts. Ein Symposion, Suhrkamp 1975.

CAPITOLUL 12

Ortega y Gasset citat din Revolta maselor, Editura Humanitas, colecţia Top H 2002. Cu infiltrarea economiei în iubire se ocupă din perspectiva criticii ideologice Eva Illouz: Der Konsum der Romantik. Liebe und die kulturellen Widersprüche des Kapitalismus, Suhrkamp 2007, sau Consuming the Romantic Utopia: Love and the Cultural Contradictions of Capitalism, Berkeley: University of California Press 1997. Comparaţi şi cu cartea aceleiaşi autoare: Cold Intimacies: The Making of Emotional Capitalism, Polity Press. London 2007. O abordare istorică despre morală şi comercializarea iubirii în SUA oferă Steven Seidman: Romantic longings: Love in America 1830-1980, Routledge 1991. Formularea „happiness of pursuit” (căutarea fericirii) vine de la Albert Otto Hirschman: Shifting Involvements: Private Interest and Public Attention, Princeton University Press, ediţia 20 2002. Conceptul scenariilor în iubire se regăseşte la Robert J. Sternberg: Love is a Story. A new Theory of Relationships, Oxford University Press 1998. De acelaşi autor vezi şi The Psychology of Love, Yale University Press 2006. Despre varietatea sexualităţii contemporane vorbeşte

Volkmar Sigusch: Neosexualitäten: Über den kulturellen Wandel von Liebe und Perversion; Campus Verlag 2005; de acelaşi autor: Sexuelle Welten; Zwischenrufe eines Sexualforschers, Psychosozial-Verlag 2005. Pe aceeaşi temă vezi şi Gunter Schmidt: Sexuelle Verhältnisse. Über das Verschwinden der Sexualmoral. Rowolt 1998; de acelaşi autor: Das neue Der Die Das. Über die Modernisierung des Sexuellen. Psychosozial-Verlag 2004; de acelaşi autor şi Silja Matthiensen, Arne Dekker, Kurt Starke: Spätmoderne Beziehungswelten. Report über Partnerschaft und Sexualität in drei Generationen. Verlag für Sozialwissenschaften 2006. Despre dezvoltarea noilor mijloace de generare a plăcerii scrie Christiane Löll: Die Lust im Kopf, în DIE ZEIT Nr. 3 / 2002. Articolul citat „Corpus absconditus" de Dietmar Kamper (2001) se găseşte la www.heise.de / tp pe internet. Despre iubire în vremurile noastre şi mai ales pe internet vezi Christian Schuldt: Der Code des Herzens. Liebe und Sex in den Zeiten maximaler Möglichkeiten, Eichborn 2004. Digital Life Report de la TNS Infratest se găseşte pe www.tnd-infratest.com; sondajul KissNoFrog se găseşte pe www.kissnofrog.com.

CAPITOLUL 13

Datele lui Gunter Schmidt sunt luate din Sexualität und Spätmoderne, Psychosozial-Verlag 2002. Despre legătura dintre morala sexuală, parteneriat şi familie vezi şi lucrarea aceluiaşi autor: Sexuelle Verhältnisse. Über das Verschwinden der Sexualmoral, Rowohlt 1998; Das neue Der Die Das. Über die Modernisierung des Sexuellen. Psychosozial-Verlag 2004; de acelaşi autor şi Silja Matthiensen, Arne Dekker, Kurt Starke: Spätmoderne Beziehungswelten. Report über Partnerschaft und Sexualität in drei Generationen. Verlag für Sozialwissenschaften 2006. Despre povestea familiei vezi Jack Goody: Familia europeană. O încercare de antropologie istorică, Polirom 2003. A. Burguière, C. Klapisch-Zuber, M. Segalen, F. Zonabend (editori): Geschichte der Familie. 4 volume, Campus Verlag 1997. Christian şi Nina von Zimmermann (editori): Familiengeschichten. Biographieund familiärer Kontext seit dem 18. Jahrhundert. Campus Verlag 2008. Perspectiva lui Friedrich Engels asupra familiei se găseşte în Originea

familiei, a proprietății private şi a statului, în Karl Marx / Friedrich Engels: Opere alese în două volume, ediţia a 3-a, vol. 1, 1966, vol. 2, 1967, Editura Politică, Volumul 2, Capitolul II – Familia. Despre sociologia familiei moderne vezi Paul B. Hill, Johannes Kopp: Familiensoziologie. Grundlagen und theoretische Perspektiven. Verlag für Sozialwissenschaften 2005; Robert Hettlage: Familienreport – Eine Lebensform im Umbruch. C.H. Beck 1998; Rüdiger Peuckert: Familienformen im sozialen Wandel. Verlag für Sozialwissenschaften 2004; Birgit Kohlhase: Familie macht Sinn. Urachhaus 2004. Operele lui Van der Velde au apărut cu titlul: Die vollkommene Ehe. Eine Studie über ihre Psychologie und Technik, Montana-Verlag 1926; Die Abneigung in der Ehe. Eine Studie über ihre Entstehung und Bekämpfung, Benno Konegen Verlag 1928; Die Erotik in der Ehe. Ihre ausschlaggebende Bedeutung, Benoo Konegen Verlag 1928; Die Fruchtbarkeit in der Ehe und ihrewunschgemäße Beeinflussung, Montana-Verlag 1929; Die vollwertige Gattin, Carl Reissner-Verlag 1933. Titlul din publicaţia FOCUS este Die Muttierung. Wenn aus Frauen Mütter werden und wie Männer darunter leiden, din: FOCUS, 21, 17.5.2005. Studiile despre aprecierea norocului de Daniel Kahneman şi Alan Krueger se regăsesc în: A survey Method for Characterizing Daily Life Experience: The Day Reconstruction Method, din Science 306, pag. 1776-1780, 2004; Developments in the Measurement of Subjective Well-Being, din: Journal of Economic Perspectives, 20, Nr. 1, pag. 3-24, 2006.

CAPITOLUL 14

Opera lui Herbert Spencer System der Synthetischen Philosophie a apărut între 1875-1895 în limba germană în librăria editurii Schweizerbartschen (11 volume). S-a citat din Principiile sociologiei, vol. I (1877). Citatul din Georg Lukács a fost extras din Die Seele und die Formen, citat după Kai Buchholz (editor): Liebe. Ein philosophisches Lesebuch, Goldmann 2007. Citatul din Franz Kafka se găseşte în Jurnal, Editura RAO, colecţia Opere XX, 2007.

INDEX*

131

A

Adorno, Theodor W. 202–205, 257, 273, 341

Allen, Woody 195, 273

Allman, William 23, 27, 28, 32, 36–37, 67, 73, 328, 331

Aristotel 98, 167, 235

Aron, Arthur 190–191, 341

B

Baron-Cohen, Sacha 96

Baron-Cohen, Simon 96–97, 100, 107, 109, 337

Barthes, Roland 10

Bean, Robert Bennett 94, 337

Beck, Elisabeth 269, 343

Beck, Ulrich 15, 259, 270, 291, 306, 329, 334, 342, 343, 345

Benjamin, Walter 202, 322, 334, 337

Bergson, Henri 177

Broca, Paul 92, 336

Buber, Martin 201

Bumke, Joachim 229, 329, 342

Buss, David 31, 38–39, 46, 55, 58, 64–65, 67–70, 72–75, 90, 109, 132, 228, 328–329, 331, 335, 337

Butler, Judith 15, 107–110, 118, 307, 337

C

Cagen, Sasha 266, 343

Caroll, Lewis 125

Connor, Sarah 280–281

Cosmides, Leda 31, 332

Crick, Francis 43

Cuvier 299

D

Damasio, Antonio 160, 329

Darwin, Charles 21–22, 13, 45–46, 53–54, 60, 75, 80–81, 106, 112, 121, 124, 128–130, 132, 138, 314–316, 328–329, 331, 334–335, 338

Dawkins, Richard 15, 42, 47–54, 66, 76, 84, 129, 291, 328, 333

de Waal, Frans 35–36, 38, 320, 328–330, 332, 338

Desmond, Adrian 128, 334, 338

Devaux, Emil 319

Diamond, Jared 63, 328

Dutton, Donald 190–192, 341

E

Elias, Norbert 230–231, 324

Eliot, George 61

Engels, Friedrich 37, 298–299, 311, 328, 330, 332, 344

Euripide 231, 235

F

Fichte, Johann Gottlieb 234

Fisher, Edward 239

Fisher, Helen 33, 137–139, 147–148, 150, 152, 157–158, 161, 165, 217–218, 266–267, 299, 329, 332, 335, 338–339, 342

Foucault, Michel 10, 15, 108, 223–228, 239, 242, 244, 251, 280, 284, 329, 342

Frankfurt, Harry 201, 255, 259, 284, 329, 343

Freeman, Annis 202

Freeman, Derek 113, 338

Freud, Sigmund 103–104, 131, 174, 177, 184–185, 201, 203–204, 218, 221, 237

Fromm, Erich 15, 200–205, 210, 219–222, 230, 257, 305, 341

G

Galimberti, Umberto 231, 255, 257, 258, 288, 324–325, 329, 330, 342

Gehlen, Arnold 171, 340

Ghiselin, Michael 21–22, 47, 134–136, 256, 331, 338

Glas, Uschi 239

Goldman, William 194, 329, 333, 336, 338, 341, 345

Goodall, Jane 134, 136, 143, 329, 338

Gould, Staphan Jay 51, 142–143, 333, 339

Gray, John 87, 89–91, 205, 336

Greenspan, Stanley 140, 339

Greenstein, Ben 65–66, 76,

Gurland, Henry 202

H

Hamilton, William Donald 15, 42–48, 50, 53, 54, 124–125, 129, 141, 312, 332, 338

Hatt, Hans 150

Heckel, Gerald 156–157, 329, 340

Hirte, Michael 281

Hoyle, Fred 45

Husserl, Edmund 177–178

Huxley, Julian 22, 39, 332

I

Illouz, Eva 276, 282, 298, 320, 329, 330, 343

Insel, Thomas 154, 339

Iser, Wolfgang 271, 343

J

James, William 15, 43, 163–165, 167, 170, 174, 175, 177, 206, 340

Jandl, Ernst 180–181, 340

Jankowiak, William 239, 342

Jaspers, Karl 10, 146

Jessel, David 91, 328, 336

K

Kafka, Franz 195, 326, 330, 345

Kahneman, Daniel 308–309, 345

Kamper, Dietman 288, 329, 344

Kast, Bas 69, 154, 212, 328, 329, 335

Kimura, Doreen 99

Kluge, Alexander 162, 323

Kolle, Oswald 252

Korn, Delilah 193

Kraus, Karl 103–104

Krueger, Alan 308–309, 345

L

La Rochefoucauld 12, 223, 316

Lacan, Jacques 108

Lauster, Peter 205–208, 211, 219–220, 255, 329, 341

Lewontin, Richard 50, 142, 143, 333, 339

Lorenz, Konrad 22, 26, 37, 139, 332

Luhmann, Niklas 10, 196, 241–247, 251, 260, 289, 329, 342

M

Malthus, Robert 54

Marx, Karl 53–54, 106, 201, 203, 332, 334, 344

Mary, Michael 140, 210, 213, 214, 329, 339

Mead, Margaret 111–114, 118, 328, 337–338

Money, John William 105, 107, 115, 184, 185, 187, 196, 277, 328, 329, 337, 340

Morris, Desmond 15, 24–27, 229, 328, 331

N

Nietzsche, Friedrich 10, 131, 203

Novalis 234–235

O

Obermaier, Uschi 239

Ogawa, Seiji 91

Ortega y Gasset, José 273–274, 329, 343

Ovidiu 230–231

P

Paris, Gaston 229

Pauling, Linus 45

Pease, Allan 86–87, 89–91, 205, 336

Perret, David 71

Platon 10, 12, 97, 105, 235, 291

R

Reichmann, Frieda 201

Riemann, Fritz 180, 210, 329, 340

Rizzolatti, Giacomo 181, 340

Rosenberg, Marshall 159, 161–162, 340

Rousseau, Jean-Jacques 202–203, 206, 341

Ryle, Gilbert 15, 167–170, 175, 192, 198, 207, 246, 340

S

Sartre, Jean-Paul 10, 177–178, 180, 209, 225, 275, 329, 340

Schachter, Stanley 191, 198, 206, 224, 238, 341

Schelsky, Helmut 241

Schlegel, Freidrich 10, 233–235, 254

Schopenhauer, Arthur 10, 128, 131, 328, 338

Schuldt, Christian 212, 266, 289–291, 307, 330, 343, 344

Sigusch, Volkmar 284, 295, 344

Simon, Paul 47, 67, 96, 100, 106, 109, 314, 337

Soloviev, Vladimir 78, 328, 336

Sofocle 235

Spencer, Herbert 314–315, 325, 330, 345

Sternberg, Robert J. 277–278, 321, 344

T

Thornhill, Randy 72, 335

Tinbergen, Nikolaas 25–26

Tooby, John 31, 332

Trivers, Robert 13, 35, 54, 55, 60–61, 66, 124, 129, 332, 334, 338

Tucholsky, Kurt 103–104

V

van de Velde, Theodor Hendrik 303–304

Van Valen, Leigh 125, 338

W

Wader, Hannes 66

Wagner, Richard 104

Wallace, Alfred Russel 45, 57

Watson, James 43, 335

Weininger, Otto 103–106, 328, 337

Weismann, August 83

Weiss, Robert 268, 343

Wilde, Oscar 268, 343

Wilson, Edward 22, 331, 338

Wittgenstein, Ludwig 167, 169

Wundt, William 164

131* Numărul paginilor se referă la ediția tipărită a cărții și la ediția digitală în format PDF.